

T U D O M Á N Y T Á R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKEZTETIK

LUCZENBACHER JÁNOS és ALMÁSI BALOGH PÁL.

UJ FOLYAM. — ÖTÖDIK ÉV.

TIZEDIK KÖTET.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

---

1 8 4 1.

T U D O M Á N Y T Á R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

É R T E K E Z É S E K.

SZERKEZTETI

LUCZENBACHER JÁNOS.

TIZEDIK KÖTET.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL

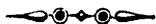
1 8 4 1.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — ÖTÖDIK ÉV.

JULIUS, 1841.

BUDÁN.

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETÜIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

LEGÚJABB KIADÁSAI.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Negyedik kötet két osztályban. Kőlcsey Ferencz' arczképével 's 12 kőrajzzal. n. 4r. 4 t. ; színezett képekkel s vászonköt. 5 ft. 30 kr. cp.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLEKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Második kötet, n. 4r. 8 könyomattal. Velinen kemény tábl. kötve 7 ft 30 kr. vászonba 7 ft. 40 kr. cp.

MAGYAR HELYESIRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Ötödik kiadás. 10 kr. cp.

HELLEN CLASSICUSOK magyar fordításokban. Első kötet, Sophocles Oedipusa és Euripides' Iphigeniája Guzmics Izidor által. Velinen, füzve 1 ft. 12 kr.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Második kötet: A' magyarországi szikes vidékek' természettud. leírása D. Balogh Józseftől. Velinen füzve 40 kr. cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMELI, Irta György Sándor. Második füzet. n. 4-dr. velinen, füzve 1, ft. 40 kr. cp.

EREDETI JÁTEKSZIN. VIII-dik kötet: Negyedik László, másod rangu szomorujáték Gyurmán Adolftól. — IX-d. köt.: Rózsa, első rangu vigjáték Szigligetitől. — X-d. köt. Az életuntak, másod rangu vigj. Nagy Ignácztól. Mindeniknek ára finom velinen füzve 40 kr. cp.

NÉPSZERŰ ERKÖLCSTUDOMÁNY. Irta Zsoldos Ignác. Finom velinen, füzve 12 kr; köz. papir. 5 kr. cp.3

M. t. társasági Névkönyv **ASTRONOMIAI NAPLOVAL** és kalendáriummal 1841re. Velinen 40 kr. cp.

Továbbá megjelentek:

A' m. tud. társ. Évkönyvei I. Színezett képekkel	6 ft. amúgy	4 ft. 20 kr.
— — — II. — —	7 ft. —	5 ft. — —
— — — III. — —	8 ft. —	6 ft. — —
Tudománytár 1834—1838. Minden évfolyam vel. 5 ft. köz. pap.	4 ft.	— —
— 1839—1841. — — finom vel. 6 ft. 30 kr. v.	5 ft.	— —
Régi magyar nyelvemlékek. I. köt. vászonköt.	7 ft. 10 kr. pap. k.	7 ft. — —
Magyar-német Zsebszótár. postapap.	3 ft. 30 kr.	
	iró pap.	3 ft. — —
Német-magyar Zsebszótár, Második nyomtatás (sajtó alatt).		
Nyelvtud. Pályamunkák. I. köt. postapap.	— — 54 kr.	köz. 40 —
— — — II. köt. velinen		1 ft. 30 —
Császár, Grammatica Ungherese. postapap.	1 ft. 30 kr.	
Magyar Tájzsótár, kiadta a' m. t. t. kemény tábl.		1 ft. 30 —
Mathematicai Műszótár, kiadta a' m. t. t.		
Philosophiai Műszótár, kiadta a' m. t. t.	— —	40 —
Horatius levelei, ford. Kis és Kazinczy, postapap.	2 ft. 15 kr.	
Romai Classicusok. I. Sallustius minden munkái.	2 — — —	1 fr. 30 kr.
— — — II. Cicero válog. beszédei		
és levelei	1 ft. 36 kr. köz.	1 ft. 12 kr.
— — — III. IV, J. Caesar minden		
munkái	4 fr. — —	

ÉRTEKEZÉSEK' TARTALMA.

	<i>Lap.</i>
I. A' fourier-i módszer a' fensőbb fokú szám- egyenletek' feloldásáról. TAUBNER KÁ- RÓLY.	7. 67.
II. Hadi literatura. W.	28. 103. 157.
III. Vázolatok az olasz színiköltészet' történetéből. SZABÓ DÁVID.	46. 82. 131. 195.
IV. Kiadatlan római pénzek. (I. réznyomattal) LUCZENBACHER JÁNOS.	60.
V. Erdösi Jánosnak ismeretlen munkája. POD- HRADZKY JÓZSEF.	119
VI. A' bankügy és Európa' jelesebb bankjai. Ko- VÁCH LÁSZLÓ.	163. 210. 259.
VII. A' magyarországi gyökeres nemzetségekről. WALTHERR LÁSZLÓ.	232.
VIII. Az újabb polgárisodás' elemei. LUKÁCS MÓ- RICZ.	279. 323.
IX. A' hideg vízgyógyászat' története. Dr. HOR- VÁTH JÓZSEF.	291. 334.
X. Frangepánok. KÁLLAY FERENCZ, ...	304. 346.

ÉRTEKEZÉSEK TARTALMA.

Lap.

- XI. A' hajdani száraz mérü' sokfélesége. POD-
HRADCZKY JÓZSEF. . . . . 319.
- XII. A' görbe körvonal' vagy körület' kiegyenesítése
és kiszámításának új módja. ZENGEDY. 354.
- XIII. Okleveles toldalék. PODHRADCZKY JÓZSEF.
JÁSZAY PÁL. LUCZENBACHER JÁNOS. 63. 127.
185. 256. 321. 376.

É R T E K E Z É S E K.

I.

A' FOURIER-I MÓDSZER

A' FENSŐBB FOKÚ SZÁMEGYENLETEK' FELOLDÁ- SÁRÓL.

Az egyenletek' elméletének nagy nyomossága okozá, hogy azok' feloldásában elmésségét csaknem minden mér-tanár megkísérté. Ha azonban a' fensőbb fokú egyenle-teknek csekély számu külön eseteit kivesszük, minden törekvés mellett is lehetetlen lön, egyenleteknek, mel-lyek a' negyedik fokot meghaladják, egyetemi tagló fe-loldásképletet kitalálni. Azért a' fensőbb fokú egyenletek' feloldására a' közelítési módszert használják, melly sze-rint a' gyökhez közelítő értékből lassanként értékek szá-molhatók ki, mellyek a' gyök' valódi értékéhez szüntel-en közelítenek. Az első, kinek törekvéseit a' tudomány' ezen osztályában némi siker koronázá, méltán Vieta; ő élt legelőször a' közelítési módszerrel. Nyomosabb azon-ban Newton' módszere. A' könnyűség miatt, mellyel a' keresett folyamatokra (resultatum) utal olly egyetemiségre tön szert, hogy azzal még jelenleg is élnek, jóllehet Lagrange annak pontatlanságát a' legnagyobb elmésség-gel megmutatá. Ha van érték, melly valamely gyökhez meglehetősen közelít, ezen mennyiség az ismeretlen gyö-kért az adott egyenletben egy új ismeretlennel helyettesít-tetik, 's azáltal a' viszonyban a' behozott mennyiségre

első fokú egyenletet nyerünk, mivel a' fensőbb hatványok az előfeltett kicsinyiség miatt meghagyhatók. Ezen egyenletből ered azon mennyiség, mely az első közelítésértékhez hozzáadandó, hogy a' második legyen elnyerhető, mellyből hasonlólag egy harmadik, negyedik 'stb. közelített érték található ki. Milly egyszerű azonban Newton' közelítési módszere, olly figyelmet feltételez alkalmazása, mert eszközöket, minden új igazítás' pontosságának fokát meghatározhatni, épen nem nyújt; mi okvetlen megkivánandó volna annyival inkább, mivel az új behozott mennyiség' fensőbb hatványai tekintethe nem vétetnek. Azért megeshetik, hogy ezen módszer' ismételt alkalmazásánál a' gyök' igazi értékétől eltávolítunk, a' helyett hogy ahhoz közelitenénk, mihelyt két gyök egymáshoz közel áll. Még az egész számokkal kifejezhető gyököket is csak közelítőleg terjeszthetendi elő. Ezen hibákat gáncsolá Lagrange legelőször munkájában: „Dela résolution des équations“ coroll. V. 's a' közelítési módszert láncztörek által ajánlá, melly azonban az alkalmazásnál nem mutatkozott méltányolhatónak, mivel számos esetekben kifárasztó és unalmas. Megmutatá egyszersmind Lagrange, hogy a' valódi gyökök' newtoni meghatározása, melly szerint valamely egyenletnek annyi valódi gyökeit nyerjük, mennyi jelváltást az értékeknek X -érti szüntelen helyettesítése, 's ezen értékek' külzéseinek 1-gyeli sokasbulása és kevesbedése következtet, nem pontos, mivel valamely adott egyenlet birhat gyökökkel, mellyeknek külzései 1-nél kisebbek, úgy hogy egyetemleg n és $n - 1$ közt, hol a' helyettesítés nem következtet különböző jeleket, az egyenletnek mégis két vagy több gyöke feketik. Ezen pontatlanság elkerülhető volna, ha az adott egyenletbe x -ért olly értékeket tudnánk helyettesíteni, mellynek külzése kisebb, mint az adott egyenlet' kettős gyökének legkisebb külzése. Ez Lagrange' elmésségének azáltal sikerült, hogy az adott egyenletből egyenletet képez, mellynek gyökei az adott egyenlet' gyökeinek külzései. Ezen külzésegyenlet' segítségé-

vel, mely az $\frac{m(m-1)}{2}$ -nyi fokot éri el, mihelyt az

adott egyenlet m fokú, azon mennyiséget találja ki, mely kisebb, mint az adott egyenlet' gyökeinek legkisebbike. Az egyenlő és képzeti gyökök' száma is, mellyeknek Newton szerinti meghatározását már Euler: „Institutiones calculi differentialis“ czimű munkájában nem kielégítőnek mondá, az idézett külzelésegyenlet által könnyen kitalálható. A' külzelésegyenletben tudniillik annyi tag hibázand, mennyi egyenlő gyökkel az adott egyenlet bir, mivel egyenlő mennyiségek' külzései $= 0$. Továbbad az adott egyenlet annyi képzeti gyököt foglaland magában, mennyi nemleges gyököt a' külzelésegyenlet szolgáltat, mivel a' külzelésegyenlet' gyökei csak négyszöget ábrázolnak, mellyek csak akkor leendnek nemlegesek, mihelyt képzeti szorzókból képeztettek. Jóllehet mindazáltal a' lagrange-i módszer valamelly adott egyenlet' gyökeinek meghatározására 's ugyanazok' kiszámolására láncztörekek által, a' mi a' pontosságát illeti, jeles, az a' sok számolás miatt, mellyet következtet, a' gyakorlatra mégsem alkalmazható. Különösen növekszik annak terjedelmessége, mihelyt a' külzést $\triangle$ olly kicsinynek találjuk, hogy az a' gyökek' külső határai közt többször foglaltatik. Azért Cauchy: „Analyse algébrique“ czimű munkájában az I. és II. jegyzetben, hogy a' lagrange-i módszert az alkalmazásra kéjelmeshé tegye, az ezen módszer szerint külzelésegyenlet által kiszámított $\triangle$ -nek egyszerűbb meghatározását próbálta; azonban még ez sem tekinthető kielégítőnek, mivel sok számolást kíván, 's azért is soha nem alkalmaztatott. Ennél fogva a' betűvetés' (Algebra) ezen ágában érezhető hézag maradt, mivel a' newtoni módszerrel pontatlansága miatt nem leheté élni, a' lagrange-it pedig kéjelmetlensége miatt nem akarák alkalmazni. Azért ha lehetséges volna a' Newton által kijelelt módszert elveiben elváltoztatlanul hagyni, egyszersmind pedig a' Lagrange által gáncsolt hibákat megjobbitani, ezen hézag betöltetik 's a' tudomány' ezen nemében nagy elő-

haladás van téve. Ez Fourier' fázadozásinak és elmésségének' sikerült. A' határok' kijelélése Fourier szerint olly egyszerű elveken alapul 's olly épen nem nehéz számolásokat feltételez, hogy a' lagrange-i, módszer' ellenében okvetlen haladásnak tekinthető. A' képzetű gyököknek a' valódiaktól megkülönböztetése szinte egyszerű és kéjelmes móddal történik az egyenletet ábrázoló görbe által. A' fourier-i módzser 1831. jelent meg e' munkában; „Analyse des équations“, kiadva Napier által. A' módzser az egészben következő.

I. A' gyökök' meghatározása.

1. §.

Ha valamelly m — nyi fokú egyenlethől a' származtatásokat x felé képezzük 's Newton' idézett módja szerint a' nemleges gyököknek alsóbbi, és az igenlegesekének felsőbbi határát jeleljük ki, akkor az egyenlet' minden gyökei ezen határok között foglaltatnak. Ha a' nemleges gyökök' alsóbbi határaért egyetemleg $-\infty$ teszünk, 's az igenlegesekének felsőbbi határaért $+\infty$, így az idézett newtoni határozat szerint a' jelváltások jelsorokra mennek át, péld., $S(x) = x^5 + x - 1 = 0$, $S^1(x) = 5x^4 + 1$, $S^2(x) = 20x^3$, $S^3(x) = 60x^2$, $S^4(x) = 120x$, $S^5(x) = 120$.

x	$S(x)$	$S^1(x)$	$S^2(x)$	$S^3(x)$	$S^4(x)$	$S^5(x)$
$-\infty$	-	+	-	+	-	+
0	-	+	0	0	0	+
$+\infty$	+	+	+	+	+	+

2. §.

A' határok $-\infty$ és 0 közt a' nemleges gyökök vannak, miként 0 és $+\infty$ közt az igenlegesek. Az előbbi §-ben felállított rajzolatból kiviláglik, hogy az x -nek $-\infty$ től $+\infty$ ig leendő folytonos növekedésénél minden jelváltások jelsorokra mennek át. Azonban

jelváltás csak úgy mehet jelsorra át, ha egy vagy néhány származtatások 0-n mentek keresztül. Az x -nek folytonos növekedésénél azonban annyi jelváltások mennek át sorokra, mennyi gyökökkel az egyenlet bír. Fourier' módszere tehát abban áll, közel egymás mellett fekvő értékeket kijelelni, mellyek közt egy jelváltás elveszett, vagy a' mellyek közt az egyenletnek egy gyöke foglaltatik. Az egyenlet' mindegyik gyöke a' $S^1(x)$ -ba helyettesítve ezt 0-vá teszi. Az x értékeinek helyettesítésénél azonban értékekre lelünek, mellyek egy vagy több származtatásokat 0-vá tesznek, annélkül hogy ezen érték által a' törzsökfüggvény $S(x) = 0$ leend. De ezen esetekre nézve elhatározatlan marad, valljon ezen érték és határos értéke közt van-e gyök kijelelve vagy nincs. Hogy ezen határozatlanságot kikerüljük, azaz, hogy megmutathassuk, valljon a' kérdéses érték és határos értéke közt van-e gyök, egy vagy többek is, a' következő munkálat hozandó alkalmazásba: Tegyük, ha $x = a$ -ért egy vagy több származtatások $= 0$ -vá leendnek, az a értékkel határos értékeket $= a + h$, és $a - h$, melly kifejezésekben h egy változatlan kicsiny mennyiséget jelent, 's fejtjük ki ezen értékeket: a $\mp h$ Taylor' tétele szerint, úgy ezen tétel kielégítő felvilágósítást adand, valljon ezen értékért egy vagy több jelváltás veszett-e el vagy nem.

3. §.

Ezen nyomozásoknál öt különböző eset lehetséges. Először $x = a$ -ért csak egy függvény tűnjék el, 's e' szerint eltűnő lehet:

1. a' sor' végén, vagy
2. a' sor' közepén.

Másodszor, ha $x = a$ -ért több függvények tűnnek el, csak:

3. közepén
4. kezdeten
5. közepén 's kezdeten egy-

szersmind tűnhetnek el. Ezen öt esetért tehát a' közelebbi folyamatokat kell megnyernünk.

4. §.

Ha a' külön a értékért x-ből csak az utolsó függvény $S(x) = 0$ tűnik el, úgy hogy a az egyenletnek gyöke, akkor, ha a' függvényt sorban x-ért egymás után $a - h$, a , $a + h$ teszszük, könnyen következik, a' jelek' milly váltásának kell a' függvényt sorban megtörténnie. Mivel h végtelen kicsiny mennyiség, a' sorok $(a - h)$, (a) , $(a + h)$ az első függvénytől az eltűnendőig, e' szerint az utolsó előtti függvényig ugyanazon jeleket szolgáltatják. A' három függvényt sor tehát csak az utolsó függvényben mutat különbséget, melly Taylor' tétele szerint könnyen meghatározható. Az idézett tantétel szerint

$$\text{áll: } S(a \mp h) = S(a) \mp h S_1(a) + \frac{h^2}{2} S_2(a) \mp \frac{h^3}{3} S_3(a) + \dots$$

Ha azonban a' h fensőbb hatványokkal ellátott tagjait mint a' fensőbb rendnek végtelen kicsiny mennyiségeit a' h - val szorzott ellenében elhagyjuk, azonnal következik: $S(a - h) = -h S(1)(a)$ és $S(a + h) = +h S(1)(a)$ . . . . Mivel az utolsó előtti függvény $S(1)(a)$ vagy igenleges vagy nemleges lehet, a' következő két esetet kell megkülönböztetnünk:

Először legyen $S(1)^a$ igenleges, akkor

	S_m	$S(m - 1)$	$S(1)$	S	
$(a - h)$	.	.	.	+	-
(a)	.	.	.	+	0
$(a + h)$	.	.	.	+	+

Másodszor legyen $S(1)^a$ nemleges, akkor :

	S_m	$S(m - 1)$	$S(1)$	S	
$(a - h)$	.	.	.	-	+
(a)	.	.	.	-	0
$(a + h)$	.	.	.	-	-

Ezen vizsgálatból következik tehát, hogy az x -nek mindenkori átmente után egy értéken, melyly a' függvényt $(S)=0$ teszi, függvénysorban egy jelváltás jelsorba ment át. Az érték (a) pedig az egyenletnek gyöke, mivel az adott egyenletbe helyettesítve, ezt $=0$ teszi. Ha a' külön értékét x -ből a' középső függvény tűnik el, körülbelül $S(n)=0$, akkor három határos függvény sorban $(a-h)$, a , és $(a+h)$ csak három függvényre $S(n+1)$, $S(n)$ és $S(n-1)$ kell ügyelnünk. Fejtsük $S(n)$ $(a-h)$ és $S(n)$ $(a+h)$ ki Taylor' tantétele szerint, nyerni fogjuk: $S(n)$ $(a-h) = -h S(n)$ a és $S(n)$ $(a+h) = h S(n)$. Mivel itt két függvénynek $S(n+1)^a$ és $S(n-1)^a$ előjeleit kell tekintenünk, a' következő négy esetnek lehet helye: 1) $S(n+1)^a$ és $S(n-1)^a$ igenleges. 2) $S(n+1)^a$ és $S(n-1)^a$ nemleges. 3) $S(n+1)^a$ igenleges és $S(n-1)^a$ nemleges 4) $S(n+1)^a$ nemleges és $S(n+1)^a$ igenleges. Ezen négy esethen a' következő négy függvényt sorba írjuk:

1) $S(n+1)^a$ és $S(n-1)^a$ igenleges.

	$S(m)$	$\dots$	$S(n+1)$	$S(n)$	$S(n-1)$	
$a-h$	.	.	.	+	-	+
a	.	.	.	+	0	+
$a+h$	.	.	.	+	+	+

2) $S(n+1)^a$ és $S(n-1)^a$ nemleges.

	$S(m)$	$\dots$	$S(n+1)$	$S(n)$	$S(n-1)$	
$a-h$	.	.	.	-	+	-
a	.	.	.	-	0	-
$a+h$	.	.	.	-	-	-

3) $S(n+1)$ igenleges, $S(n-1)$ nemleges.

	$S(m)$	$\dots$	$S(n+1)$	$S(n)$	$S(n-1)$	
$a-h$	.	.	.	+	-	-
a	.	.	.	+	0	+
$a+h$	.	.	.	+	+	-

4) $S(n+1)$ nemleges, $S(n-1)$ igenleges.

	$S(m)$	. . .	$S(n+1)$	$S(n)$	$S(n-1)$
$a-h$	. . . .		-	+	+
a	. . . .		-	0	+
$a+h$	. . . .		-	-	+

A' négy fentebb álló esetből következő folyamatot vonjuk: Ha az érték a' valamely betűvetési egyenletnek gyöke, úgy a' függvénysor vagy egy jelváltást sem vagy kettőt vesz el, miként tudnillik a' két határos függvény vagy különböző vagy ugyanazon előjegyeket bírja.

5. §.

Ha a külön értékért x-ből több egymásra következő közép függvények tűnnek el, körül-belől a' függvények $S(n+1)$ és $S(n-1)$ közt, úgy tehát hogy $S(n+1)^n = S(n)^n = S(n-n+1)^n = 0$, 's tegyük itt is x-t sor szerint $= a-h = a = a+h$, akkor Taylor' tantétele szerint álland:

$$S(n)^{(a-h)} = -h S(n+1)^{(n)}$$

$$S(n-1)^{(a-h)} = \frac{h^2}{2!} S(n+1)^{(n)}$$

$$S(n-2)^{(a-h)} = -\frac{h^3}{3!} S(n+1)^{(n)}$$

$$S(n-i+1)^{(a-h)} = \frac{(-h)^i}{i!} S(n+1)^{(n)}$$

mely folyamatok könnyen következnek, ha a' függvényeket a' bal oldalról fejtendjük ki, 's a' felvétel után eltűnő függvényeket továbbad meghagyjuk. Szintügy álland:

$$S(n)^{(a+h)} = h \cdot S(n+1)^{(n)}$$

$$S(n-1)^{(a+h)} = \frac{h^2}{2!} S(n+1)^{(n)}$$

Mivel i egyszerismind egyenes és egyenetlen szám lehet, ezen vizsgálathól következő két folyamat vonható ki:

1) Legyen i egyenes szám, könnyen látható, hogy a' négy különböző esetben i jelváltások jelsorokba mentek át.

2) Legyen i egyetlen szám, akkor a' jelváltások' elvesztése $x=(a-h)$ egész $x=(a+h)$ -ből vagy $i+1$, ha a' két függvény $S(n+1)$ $S(n-i)$ egyenlő előjegyeket bírand, vagy $i-1$, ha ugyanazok ellentétes előjegyeket bírnak.

6. §.

Ha x olly a értéket nyer mely a' végezetén több függvényeket megszüntet, 's ha azok' számát j -vel bélyegezzük, a' következő függvényeket bírandjuk, melyek $= 0$ lesznek: $S(j-1)^{(a)} = S(j-2)^{(a)} = S(j-3)^{(a)} \dots S(a) = S(a) = 0$. Ez esetben a mind az adott egyenetlenek gyöke, mind pedig a' $(j-1)$ következtetettnek is; tehát a ismeretes tételek szerint az adott egyenetlenek egyenlő vagy sokszerű gyöke 's ez a' szorzót $(y-a)^j$ foglalja:

Ha fél feltételek alatt, miként fentebb, a' három függvénysort képezzük, mivel csak a' függvénynek $S(j)$ előjegyeit kell szemmel tartanunk, két különböző esetet nyerendünk:

1) Legyen $S(j)$ igenleges.

	$S(j)$	$S(j-1)$	$S(j-2)$	$\dots$	$S(2)$	$S(1)$	S
$a-h$	+	-	+	$\dots$	$(-)^{(j-2)}$	$(-)^{(j-1)}$	$(-)^j$
a	+	0	0	$\dots$	0	0	0
$a+h$	+	+	+	$\dots$	+	+	+

2) Legyen $S(j)$ nemleges.

$S(j)$	$S(j-1)$	$S(j-2)$	$\dots$	$S(2)$	$S(1)$	S
—	+	—	$\dots$	$(-)^{j-1}$	$(-)^j$	$(-)^{j+1}$
—	0	0	$\dots$	0	0	0
—	—	—	$\dots$	—	—	—

Látható a' felállított képletből, hogy helyébe $(a-h)$ sorba jelváltások, $(a+h)$ -ba j jelsorok jövének. A' függvénysor tehát az esetben j jelváltást vesz el, legyen bár j egyenes vagy egyetlen.

7. §.

Vizsgálván ezennel a' lehetséges esetek' legutóbbiát, hogy a értékért x -ből a' végezetén k függvények és k , k' stb. függvények különböző helyeken középett tűnjenek el, tehát csak az 5. és 6. §-ban nyert folyamatokat kell összetennünk, miből a' jelváltások' különbsége a' függvénysorokban $(a-h)$ és $(a+h)$ magától következik.

8. §.

Ezen öt egyedül lehetséges esetből veszi Fourier a' következő, a' gyökök' meghatározására egyetemleg felette nyomos folyamatokat:

1) A' függvénysor teljességgel nem nyerhet a' nemleges gyököknek az alsóbbi határtól egész az igenleges gyököknek a' felsőbb határig tartó folytonos növekedésénél új jelváltásokat, miként elvesztettek sem vehet ismét fel.

2) Ha x folytonos növekedésénél az egyenletnek valamely gyökén ment keresztül, tehát a' függvénysor is mindenkor egy jelváltást veszett.

3) Ha azonban valamely meghatározott értékért az x -ből a' sornak egy vagy több közép függvényei tűnnek el, az elveszett jelváltások' száma minden esetre egyenes, miként a' 4. és 5. § -ból kitetszett.

4) Ha ezennel egy m -nyi fokú egyenletet vizsgálunk azon előfeltétel alatt, hogy az n valódi és p képzetű gyököket bir, tehát a' 2 pontban idézett módszerint n jelváltások vesznek el. Mivel azonban az egyenlet $n+p$ gyökökkel bir, következőleg $n+p$ jelváltások egymás után eltűnnek, tehát még x -nek értékeiért p jelváltások vesznek el, 's így tetszik ki a' képzetű gyökök' száma is. De meg lön mutatva, hogy a' jelváltások' száma, ha x -nek értékei a' közép függvényeket tüntetik el, mindig egyenes, miből következik, hogy a' képzetű gyökök, mindig egyenes számmal vannak; mire nézve ez valólag, a' legegyszerűbb bizonyítvány.

9. §.

Alkalmazván ezen egytemi folyamatokat a' gyökök' meghatározására külön, a' következőt nyerjük:

1) Ha valamely adott egyenlet' függvénysorában x -ért először a' ha' határt a helyettesítjük, azután a' mennyiséget $b > a$, akkor ezen határok közt annyi gyökök foglaltatnak, mennyi jelváltásokat a' függvénysor $x=a$ -tól egész $x=b$ -ig elvesztett. Ha a' jelváltások' száma a' függvénysorban $x=a$, h és $x=h$ -ért egyetemi, tehát a' gyökök' száma ezen határok közt $h-k$ van. Meg lön mutatva, hogy ezen külzés nemleges soha, lehet azonban $=0, 1, 2$ 'stb.

2) Ha a' külzés $=0$ az egyenlet a' és b határok közt nem bir valódi gyökökkel. Ha a' külzés $h-k=1$,

az egyenlet a és b közt valódi gyököket bir, mivel csak egyes jelváltás veszhet el, x-nek egy értékeért, melly $S(x)$ -ban $= 0$ helyettesített, ezt $= 0$ teszi.

3) Ha a' külsés $h - k = 2$, tehát ezen két a és b közt fekvő gyökök mind valódiak, mind képzetiek lehetnek. Valódiak lesznek, mihelyt a és b közt valamely érték található fel, melly a' két gyököt elválasztja, miről alább.

4) Ha egyetemleg a' külsés $h - k$ egyenletlen számot szolgáltat, úgy a és b közt legalább valódi gyök fekszik; a' többi kijelelt gyökök mind valódiak, mind képzetiek lehetnek.

5) Ha egyetemleg a' külsés $h - k$ egyenes számot szolgáltat, ezen gyökök mindannyian mind valódiak, mind képzetiek lehetnek, vagy részint egyenes számmal valódiak, részint egyenes számmal képzetiek.

10. §.

Ha a' külön értékért x-ből egy vagy több függvények tűnnek el, Fourier a' kettős jel' szabálya (la règle e du double signe), szerint a' gyökök' megkülönböztetését következőleg adá. Itt tudniillik szemmel kell tartanunk az előjegyeket, mellyek a' függvényeknek közvetlen az eltűnés előtt adandók. Ennek vizsgálatára a helyett az eltűnő függvényekbe ismét $(a - h)$ és $(a + h)$ tesszük. Igen könnyen következik, ha a' függvényeket $(a - h)$ és $(a + h)$ Taylor' tantétele szerint fejtjük ki 's ha a' sorban egy függvény tűnik el, körül-belől $S(n)^a$, hogy a' megfelelő függvények:

1) A' sorban $(a - h)$, $S(n)^{(a-h)}$ az ellentétes:

2) A' sorban $(a+h)$, $S(n)^{(a+h)}$ ugyanazon jelt bírják mint $S(n+1)^{(a)}$.

Ha azonban a' sorban (a) több függvények tűnnek el, körül-belől $S(n)^{(a)} \dots S(n-k)^{(a)}$, tehát a' megfelelő függvények a' sorban $(a-h)$, az első az ellentétes $S(n+1)^{(a)}$ -ből, a' második ugyanazon, a' harmadik az ellentétes jelt bírandja és így felváltva tovább. A' sorban $(a+h)$ ellenben mindegyike az (a) -ért eltűnő függvényeknek ugyanazon előjelt bírandja, mely az eltűnendőt közvetlen megelőzi. Így a' következő jelsor támad;

$a-h$	+	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+
a	+	-	-	0	0	+	-	+	0	-	+	+	0	0	0	+
$a+h$	+	-	-	-	-	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+

Ennél fogva a' kettős jel' szabálya szerint az esetben, hogy egy vagy néhány függvények középett $x=a$ -ért 0 -vá lesznek, könnyen meghatározható, léteznek-e a' határok $(a-h)$ és $(a+h)$ közt gyökök vagy nem. Ha léteznek gyökök az érdeklett határok közt, azok mindig egyenes számok, 's mivel $(a-h)$ és $(a+h)$ az a -val határos értékek, tehát képzetiek is.

11. §.

A' kettős jel' szabálya szerint csak azon esetre, hogy a értékért x -ből egy vagy több közép függvények tűnnek el, határozható meg, vajjon hány pár képzeti gyök fekszik a' két határ közt. Ha azonban megtörténik, hogy két a és b határérték közt, mellyekért nem tűnnek el közép függvények, a' gyökök' egyenes száma jelettetett ki, akkor még bizonytalan, vajjon ezek valódiak-e vagy képzetiek. Valódiak lesznek, ha közértékek által elválaszthatók volnának. De ha sok keresés után sem található közérték, melly a' kijellett gyököket elválasztja, még sem leend ok állíthatni, hogy a' gyökök

képzetiek, mivel a' végtelen sok közértékeket helyettesíteni nem lehet. Azért okvetlen a' lagrange - i módszerhez, a' külzés által Δ a' gyököket meghatározni folyamodnánk ha Fouriernek nem sikerül a' görbékröli tanon alapuló bánásmód által a' gyökök illy egyenes számát két érték közt megkülönböztetni.

Fourier azt lelé, hogy az egyenletet ábrázoló görbénél a' mellékérintök összegének mindig nagyobbnak kell lenni a' metszékek külzésénél. Miként jött légyen Fourier ezen felette nyomos folyamatra lássuk röviden következöleg.

12. §.

Egyedül azon esetet kell tekintenünk, hol két határérték a és b közt két gyök fekszik, mivel tudniillik 4, 6, 8 gyök két határ közt kettönként elválasztható. Itt a' jelek' következö különbsége alapítandó meg. A' sor a vagy a' végezeten, vagy középütt okvetlen két váltást birand, hol a' b csak jelsorokat tüntet. Ez két következö módon történhetik:

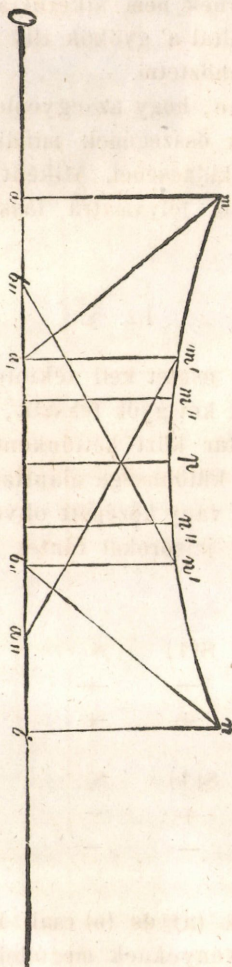
1)	S(2)	S(1)	S
(a)	+	-	+
(b)	+	+	+
2)	S(2)	S(1)	S
(a)	-	+	-
(b)	-	-	-

Mivel a' sorok (a) és (b) csak két gyököt ábrázolnak, az ezen függvényeknek megfelelő görbe csak egy fordulásponttal, bir, a' metszéktengelynek tehát mindig az emeltebb oldalt fordítja, ezt is csak két pontban metszheti, ha a' kijelelt gyökök képzetiek.

Alkalmazzuk ezennel vizsgálatunkat azon esetre, hol a' sor (b) csak igenleges értékeket bir, akkor a' meg-

felelő görbe az őszrendestengely' jobb oldalán fekszik, mivel $S(2)^a$ és $S(2)^b$ igenlegesek.

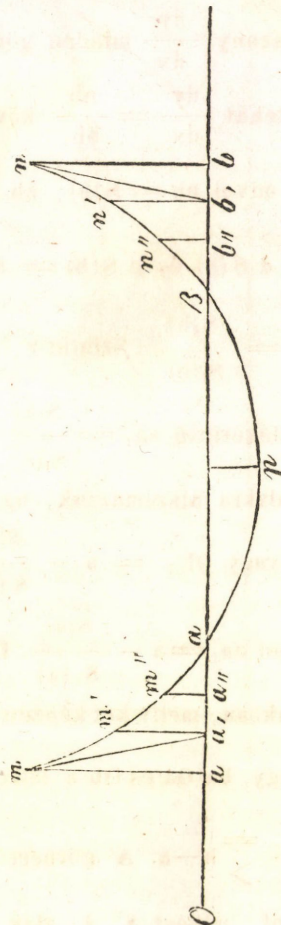
I. Eset, hol a' gyökök képzetiek.

Legyen O az őszrendes' kezdetpontja, úgy $Oa = a$; $Ob = b$; és az értékeknek a és b megfelelő pontok a' görbében m^1 és n . Bélyegezze p a' görbe fordulás pontját vagy azon pontot, a' meddig a és b magokat összeszorítani engedik, akkor a' pontokat m és n mindig lehet a' ponthoz p közelíteni, vagy a' mi szintaz, (a) és (b)-ért

szüntelen egymástól különböző értékeket tenni. Mivel azonban az érintő p pontért a' metszéktengellyel párhuzamos, tehát a' közelített potok' m' , m'' és n' , n'' érintőjének is nagyobboknak kell lenni. Következésképp a' közelített pontok' mellék érintői is növekednek szüntelen. A' metszékek' külzése ellenben, melyek a' közelített értékeket ábrázolják, szüntelen kisebb leend; tehát az esetnek kell bekövetkeznie, hogy a' mellékérintők' összege vagy egyenlő vagy nagyobb lesz, mint a' metszékek' külzése.

II. Eset, hol a' gyökök valódiak.

Ha a' fenntebbi vizsgálatot a' görbén folytatjuk, mely két valódi gyököt ábrázol, könnyen kitetszik, hogy a' gyökökhez a' mennyire csak lehetséges közelített két pont' metszékeinek külzése mindig nagyobb leend, mint a' mellékérintők' összege' ugyanazon pontokért, minthogy a' mellékérintők a' görbe α és β átmetszőin a' metszék-tengelylyel soha át nem mehetnek.

Igy mutatja meg Fourier, hogy a' mellékérintők az értékek a és b utáni származtatások által következőleg

kifejezhetők. A' viszony $\frac{dy}{dx}$ minden görbén egyenlő a'

két vonallal $\frac{nb}{bb_1}$ tehát $\frac{dy}{dx} = \frac{nb}{bb_1}$ következőleg bb_1

$= nb : \frac{dy}{dx}$, de mivel $nb = S(b)$; $bb_1 = S(b) : \frac{dy}{dx}$

de mivel $\frac{dy}{dx} = d S(b)$ és $d S(b) = S_1(b)$ tehát bb_1

$= S(b) : \frac{S_1(b)dx}{dx} = \frac{S(b)}{S_1(b)}$ Szintúgy leend megmutat-

ható, hogy a' mellékérintő $aa_1 = \frac{S(a)}{S_1(a)}$ Ha tehát a' lelt

folyamotokat az alakra alkalmazzuk, úgy $Ob_1 = b -$

mellékérintő bb_1 vagy $Ob_1 = b - \frac{S(b)}{S_1(b)}$; szintúgy Oa

$= a -$ mellékérintő $aa_1 = a - \frac{S(a)}{S_1(a)}$. De mivel, miként

kiviláglott az 1. alakban, mely két képzeti gyököt ábrázol,

$Oa_1 > Ob$ lehet, úgy, ha Oa és Ob a' lelt értékek tétetnek,

$\frac{S(b)}{S_1(b)} + \frac{S(a)}{S_1(a)} > b - a$. A' görbeért, mely két va-

lődi gyököt ábrázol, miként a' 2. alak mindig $Oa_1 <$

Ob_1 Tevén Oa és Ob -ért az értékeket, nyerjük:

$$a - \frac{S(a)}{S_1(a)} < b - \frac{S(b)}{S_1(b)} \text{ következöleg } \frac{S(b)}{S_1(b)} + \frac{S(a)}{S_1(a)} < b - a;$$

tökéletesen biztos jel két valódi gyökért két határ érték közt.

13. §.

Ezen kezelés rögtön vezet célhoz. Gyakor' már az első vizsgálatnál kitünik vajjon a' két a és b közt kijelelt gyökök képzetiek-e vagy nem, há csak a és b nem több mint egy egység által különböznek. Ha azonban az a és b közt kijelelt gyökök egyenlök, a' közértékek' többszöri helyettesítése sem szolgáltatna kívánt folyamatot; azért tanácsosb, mielőtt a' kezelés másodszer alkalmaztatik, nyomozni, vajjon $S(a)$ és $S(b)$ birnak-e közös szorzókkal vagy nem. Ha igen, körül-belöl $\varrho(x) = 0$ egy valódi gyököt, úgy az egyenlet a és b közt két egyenlő gyökkel bir.

Aránylag véve ritkábban történik, hogy a' két kérdéses jelváltás a' sor' végezetén tünjék el, mint középett. Megvizsgálandó, mellyik helyen mennek a' jelváltások sorokra át, Fourier a' mutatósort hozzá be. Ha a' jelváltások' számát az alsó és fensőbb sorban mellékesleg helyezett számok által jeleljük, a' nevezett számok' külzései a' mutatósort képezik, miként következik:

	$S(m)$	$S(m-1)$	$S(m-2)$
	0	1	2
Sor (a)	+	+	+
mutatók	0	0	1
	+	-	-
Sor (b)	0	1	1

$S(m-3)$	.	.	.	.	.	S_3	S_2	S_1	S
3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
-	+	-	+	-	+	-	+	-	+
2	2	3	4	4	5	6	6	7	8
-	+	+	+	-	-	-	+	+	+
1	2	2	2	3	3	3	4	4	4

Ezen mutatósor a' gyökök' megkülönböztetésére nagy fontossága, mivel tüstént mutatja, hol vesznek el a' jelváltások. Ha két határérték közt egy valódi gyök fekszik, közértékek helyettesítése által a' három utolsó mutató könnyen az alakba 0, 0, 1 vonható. De ha az utolsó mutató = 2, hogy a' két határ közt két gyök fekiüdjek, közértékek' helyettesítése által könnyen oda jutunk, hogy három egymásra következő mutató, körülbelől a' függvényeké $S(n)$, $S(n-1)$, $S(n-2) = 0, 1, 2$ mi szerint tehát az előbbi §-ban a' képzeti gyökök' megkülönböztetésére nyert szabályok a' valódi gyökről a' három, a' mutatóknak 0, 1, 2 megfelelő függvényekre alkalmazandók, mivel ezek okvetlen a' következő jeleket

adják, vagy $\begin{array}{ccc} + & - & + \\ + & + & + \end{array}$ vagy $\begin{array}{ccc} - & + & - \\ - & - & - \end{array}$. E' szerint kitűnt,

hogy a' fourier-i módszer valamely adott egyenlet' gyökeinek meghatározására tökéletesen kielégítő, 's könnyűségére és pontosságára nézve az előbbieknél méltán előbe teendő. Összefoglalván még egyszer röviden az egészet, következőleg mutatkozik.

14. §.

1) Képeztessenek valamely adott egyenlettől, mely általában m -nyi fokú lehet, a' származtatások x felé 's irattassanak ezek a' hatodiktól kezdve egy sorba.

2) Jeleltessék ki a' nemleges gyökök' alsóbb x az igenleges gyökök' felsőbb határa, mire különös sikerrel

a' nemleges számok — 1 — 10 — 100, és az igenlegesek 1, 10, 100 lesznek használandók.

3) Ha valamely külön értéknek a helyettesítése által x -ből egy vagy több függvények eltűnnek, a' ket-tős jel' szabálya szerint, ha a' függvénysorokban az értékek $> a$ és $< a$ helyettesítetnek, meghatározható, hány pár képzetű gyök legyen ezen határok közt.

4) Ha két egymásra következő sorért körül-belől a és b -ért a' mutatósort képezzük és kitűnik, hogy

a) Két egybehasonlított sornak legfensőbb mutatója 1, akkor az értékek közt valódi gyök fekszik.

b) A' legfensőbb mutató 2, akkor vizsgálандjuk körül-belől, vajjon melyik helyettesítésért vannak a' mutatók 0, 1, 2, és erre alkalmazandjuk a' valódi gyökök' megkülönböztetését tárgyazó szabályt. Ha azonban a' mutatók fentebbi idézett sora még nem tűnt ki, a' két kijelölt gyökök határok közé zárandjuk, melyek által a' gyökök vagy elválasztatnak, vagy mutatók' ezen sora tűnendik ki. Ha tán a' soroknak a és b függvényei $S(n-2) \cdot S(n-1) \cdot S(n)$ a' mutatókat 0, 1, 2 következtetik a' képzetű gyökök'

ismertető jeléül birandjuk
$$\frac{S(n)^{(b)} + S(n)^{(a)}}{S(n-1)^{(b)} - S(n-1)^{(a)}} = b - a.$$

Mivel a' két kijelölt gyökök egyenlők is lehetnek, ennek megösmérhetésére vizsgálандjuk, birnak-e $S(n)$ és $S(n-1)$ közös szorzóval.

c) Ha két sornak (a) és (b) legfensőbb mutatója nagyobb mint 2, a' kijelölt gyököket, ha valódiak, köz-értékek által elválasztандjuk, vagy ha képzetiek, ket-tönként választjuk el.

(Folytatása következik.)

II.

HADI LITERATURA.

A' hadi literatura valamennyi hadi tudomány' literatúráját foglalja magában. Ezek természetök szerint tisztán hadi és segéd tudományokra oszlanak. Utóbbiakhoz mindenek előtt a' mathematica tartozik, a' rajzolás és felvétel' tudománya, a' physica és chemia, a' tisztán hadiakhoz pedig a' seregek' alkotmánya, ápolása, az artilleria, a' hadi építőmesterség, az alsó és felső tactica, (harcztan), a' földszintan (Terrainlehre), a' hadi geographia és történetírás.'

Mihelyest a' háboru nem csupán a' hecs - a' kincs-vágy, és más indulatok' vad kitörése, hanem szemlélkendő vizsgálódás tárgya is lön, mesterségre, tudományra emelkedett, mellynek egyéb rokonai' példája szerint tulajdon literatúrával birni kellett, melly nevezetesen az ujjab időben szint olly kiterjedésre, mint tőkélyfokra jutott. Azon alapos belátáshoz, azon szorgalmas tudományi kifejlődéshez, melly most a' művelt hadi tisztától megkívánatik, szükségképen a' hadi tudományok' literatúrájának ismerése is tartozik, mivelhogy nála nélkül mélyebb tanulás nem lehető. A' hadi literatura' megmérhetlen mezejének bejárására azonban nem mindenkinek lehet érkezése; legtöbben csak egy része' ismerésére szoritkoznak; de hogy ugyan ezen rész a' legjobbat, a' legszükségesebbet foglalja magában, azt a' hadi mesterség' dologhoz mért

és vizsgálódó literatúrájának kell eszközölnie. Hogy egyébiránt az olvasó itt az említett literatura' teljes története helyett csak rövid áttekintésére tarthat számot, azt alig szükség a' szerzőnek megemlíteni, célja ezen munka' iránya és kiterjedése szerint csupán az lehetővé, hogy azon mezőnek, melly előtte terjed el, csak szorított átnézetét adja.

Ezen értekezés könnyebb használhatására következő rend szolgálhat, melly szerint a' hadi literatura' különbözőféle szakaszai elővétettek:

I. A' hadi mesterség' története, szótárok és általános munkák. II. Rajzolás és felvétel segéd tudományaik' megérintésével. III. A' seregek' alkotmánya, ápolása és fegyelme. IV. Artilleria. V. Hadi építés. VI. Az alsó és felső harcztan. VII. Tábornoakság, földszintan és hadi geographia. VIII. Hadi történetírás legrégebb idők-től 1832-ig.

I. A' hadi mesterség' története szótárok és általános munkák.

a. A' hadi literatúráról szóló munkák.

A' már most olly gazdag hadi literatúra' áttekintete régen érzett szükség volt, mellyet legelőször Sempitius Hugo a' korabeli hadi írók jegyzékével igyekezett kipótolni; munkája mind a' mellett, (Mathem. Disciplin. lib. II), valamint több utódjái tökéletlen maradt, mig végre Dresdában Walter Konrad könyvtáros 1783. teljes hadi literatúrát nyomtatott. Ezt azután Hoyer a' Geschichte der Kriegskunst' 2. kötetében kiterjeszté és tökélyesité, valamint 1824. Rumpf is. 1832. a' Handbibliothek für Officiere' egyik része gyanánt jelent meg Hoyer I. G. tól kidolgozva a' hadtudományok és történetek' literatúrája.

b. Régiek írásai a' hadi mesterségről, fordításaikkal.

A' hadi literatura' első forrásait a' görögök' és rómaiak nyújtják, de fájdalom, legnagyobb része elveszett. — Homer, (ford. Vosz vagy Kannegieszer) ad legelső tudósításokat a' görögök 's más nemzetek hadi alkotmányaikról. Herodot és Thucydides erről már bizonyos tudósításokat adnak. Xenophon remekül írja le Anabasisában a' 10000 görök' hátrálását 400 esz. Kr. el. (ford. D. Tafel, 12., 1828). A' Cyropaediában pedig (ném. Walzer 1827.) oktatást ad egy sereg' elrendelésére, 's szabályokat a' lovak' tanításáról. (ném. Jacobs, 1825.) A' rómaiak' első történetírók szinte görögök voltak, 's melesleg a' hadi dolgokat is említik; u. m. a' szicíliai Diodor és a' halicarnassi Dionys. De mindenek felett Polybius jeleskedik szorgalommal és pontossággal, ki (Kr. el. 204.) a' rómaiak' hadügyét rajzolja a' punicus háboruban, 's Folaróban derék kidolgozóra jutott. *Histoire de Polybe, trad. du grec par Thillier, avec un commentaire par Folard. 4. 1727.* (ném. Oelsnitz). Strategirus Onosander munkái görögül és deákul, (ném. Baumgarten) továbbá Frontinus consul' munkája a' hadi cselekről, (ném. Fronsberger' *Kriegsbuch-jában.*), mind a' kettő Kr. u. az 1. században. Arrian a' római lovasságról írt; II. Plinius a' *historia naturae* 37. kötetben (ném. Denso.), valamint Marcus Vitruvius Pollio (de *Architectura* 10 köt. ném. Rohde.) a' hadi gépelekről beszélnek. Valentinianus császár alatt Vegetius (Flavius Vegetius Renatus de re militari lib. 4. minden nyelvre áttéve) mindent összeszedett, mi addig a' hadügyről íratott. De gyakran zavart és homályos.

c. Ujabb iratok a' régiek' hadügyéről.

Azon írók közül kik ujabb időben a' régiek' megérthetése végett a' rómaiak és görögök' hadügyéről írtak, említést itt emezek érdemlenek. Mindnyája előtt Justus

Lipsius áll, de militia romana lib. V, és poliorceticon lib. 5. 1596, 4. Az újabb munkák e' felől Guischard-tól valók. Mémoires milit. sur les Grecs et les Romains etc, 1757., és Mém. critiques sur plusieurs points d' antiquités milit. 8. 1774. Aztán Nast, Einleitung in die griechischen Kriegsalterthümer, 8. 1790. Koepke, Kriegswesen der Griechen im heroischen Zeitalter, 8. 1807., és K. A. Loehr, Taktik und das Kriegswesen der Griechen und Römer fentebbi források szerint, 8. 1826.

d. A' hadi mesterség' literaturája a' nyomtatás feltalálása után.

A' középkorban keveset irtak a' hadi mesterségről; csak a' tűzpor' feltalálása' után kapott az új életre, 's tudományos velebánásra, mire a' nyomtatás a' 15. század közepe óta híven nyujtá segédkezét. A' deák munkák legnagyobb részt már a' 15. és 16. században nyomattak. Vegetius az első nyomott könyvek közé tartozik. 1554: Schwendi Lázár nagy könyvet irt az egész hadügy' elintézéséről. Aegidius Romanus de regimine principum 3. részben, (de re militari, 1482.) A' francia Lancey, 1548. Instructions sur la fait de la guerre. A' németeknél Schwendi és Preusz (Ordnung, Namen und Regiment alles Kriegsvolks etc. 4. 1530.) után 1555. jelent meg Fronsberger Leonhard' hadi könyve, fol. 5 kötetben, melyeket 1557. más 5 követé a' tűzfegyverekről és tűzművekről (Geschütz .und Feuerwerk). Ezen könyv olly hirre kapott, hogy 1564, 1571. 72, 73, 96 ujra nyomattatott. Fronsberger' könyve 1819. ismét megjelent: Fronsberger's Kriegsbuch bearbeitet von F. W. A. Boehm. Egy időben evvel jelent meg Cleve' herczegének Fülöpnek hadirendje. Reinhard, Graf zu Solms, Kriegsordnung, 8. köt. fol. 1559. Később: Machiavelli, von der Kriegskunst, 1623. 7 köt., deákból és ebből: March. Santa Cruz y Marcenado, Reflexiones milit. y politic. 4-to 1670. A' németekhez és

franciákhoz képest akkor időben az olaszok sokkal többet irtak a' hadi merterségről noha valóságban mindig amazok' részére hajlott a' győzelem. Azon tudósokról, kik akkor a' hadi mesterségről irtak Naude Gabriel' kimerítő munkája említendő, Syntagma de studio militari 4. Róma. 1637., mely az akkori hadi mesterség' összegét foglalja magában. Poeckler András: Schola milit. moderna, mellyben azon dolgokról, mellyek a' háboruban szükségesek megtámadó és védő szempontból értekeznek, 1648 — 89., kilenczszor nyomattatott. A' francia Manesson Mallet, Travaux de Mars, 3. rész, 8. 1660, 84., 96. (ném. Zesen). Egy időben evvel az angol Turner, Pallas armata, 1670. fol. A' németalföldi Geyer, Wallhauseu, Paccha (gyakorlás a' puskával és dsidával, 's Bacton à deux bouts, 1667.) A' vivásról Thibaut nyujt haszonvehető könyvet: Académie de l' épée et du maniement des armes à pied et à cheval, fol. 1628. E' tárgy felől Meyer irt a' németek közt legelső, azután Ruxner: Turnierbuch, fol. 1530., melly könyv 1532, 66, 76, 78. újra kiadatott. Ide tartozik még Büsching, Ritterzeit und Ritterwesen, Leipzig, 1833. Egyike a' legelső 18. századbéli hadi írónak volt: Mauvillon, Essai sur l' influence de la poudre à canon et des changemens opérés par elle dans l' art de la guerre moderne, 8., 1782., és Essai sur l' art de la guerre de trente ans, 8; 1784. Bärenhorst, Betrachtungen über die Kriegskunst, über ihre Fortschritte, Widersprüche und Zuverlässigkeit, 8, 1797., és Betrachtungen über einige Unrichtigkeiten in den Betrachtungen etc. 1802. — 1779. jelent meg Hoyertól: Geschichte der Kriegskunst seit der Erfindung des Schieszpulvers; 1823. pedig Nisas Cariontól: Histoire de l' art milit. depuis l' origine des sociétés européennes jusqu' à nos jours, (ném. Rumpf 1826.) az artilleriáról nincs említés benne. — Dicséretes említést érdemel még Chambray marq. munkája a' hadi mesterség' elváltozásáról 1700 — 1815., 's az ebből vont következtésekről, 1830. Végre Roquancourt, Cours

élément, d'art et d'histoire militaire, 2. köt.; 1831. figyelemre méltó. Az egyes részek' különös történetéhez tartoznak: Canitz, Thaten und Schicksale der Reiterei in den Feldzügen Friedrich's II, und der neuern Zeit. Blesson L. következő munkájában: Grosze Befestigungskunst für alle Waffen, 1830., ezen tudomány' elveit történetileg fejtegeti; Decker, Versuch einer Geschützwesens in Europa, 1822.; ujabban pedig: Barthold, Georg v. Frundsberg, oder das Kriegswesen der Deutschen zur Zeit der Reformation. Hamburg, 1833.

e. Hadi műszótárak.

A' hadi műszótárak közt első említendő: Les arts de l'homme d'Épée ou le dictionnaire du gentilhomme, 1681. mi minden nyelvre átfordítatott. A' később gyakran megjelentek közül leghasználhatóbbak: Eggers-é 1751., és Rumpf-é 1822. (Allgemeines Kriegswörterbuch für alle Waffen, 2 köt.); Hoyer és Rouvroi az artilleria' műszóit francziául és németül adták elő. Mind a' mellett az 1832 óta Lipszén megjelenő Militair Conversations Lexicon kiterjedésre és tökélyre nézve valamennyi elődeit felülmulja.

f. Általános munkák a' hadi tudományokról.

Nevezetes általános munkának a' Bardet de Ville-neuve, Cours de la science militaire, 15. köt. 1740. nevezendő; azután Mauvillon, Einleitung in die sämtlichen militairischen Wissenschaften, 1783. Ujabbak közt Scharnhorst kézikönyve legelől áll: Handbuch für Officiere in den anwendbaren Theilen der Kriegskunst, 3 rész, 1787; 1. az artilleriát, 2. a' fortificatiót, 3. a' harczant foglalja, 's 1817—1820. Hoyertól újra átdolgoztatott. Említést érdemel még ezen nevezetes munka: Ruhle v. Lilienstern, Handbuch für den Officier, 2. köt. 1817.

g. Tanító könyvek.

Tulajdonképi tanítás végett az előkészülő dandár-osztály és kariskolákban különös könyvek jelentek meg, mellyek között itt csak Backofen - és Echttól 1820, Hoyertól 1827 és le Chevaliertől 1828. megjelentek említettnek. Reichlin von Meldegg, Kriegerbildung im Allgemeinen, mit Anwendung auf Reiterei, 1822. Végre Fourcy, hist. de l' école polytechnique, ugy szinté Journal de l' Ecole polit. en 18 cah. 4. 1821.

II. Rajzolás és felvétel, 's más segédtudományok.

a. Mathematica, physica, chemia.

A' mathematica, természet- és vegytan' literaturájának, melly messzire vinne, elmellőzésével, ezen szakaszban csak a' rajzolásra és felvételre okvetlen megkivántatókat említendjük. Az előbbi tudományokból csak ezek legyenek megnevezve: I. K. Fischer, Anfangsgründe der reinen und angewandten Mathematik, 1805; Dr. Ohm' jeles mathematicai munkái; Biot' Experimental Physik-ája; chemiában pedig Wurzer', Hermstädt' és Rouvroi' kézi könyveik.

b. Térképrajzolás.

A' rajzolásról és felvételtől ezek a' nevezetesebb iratok. Térképrajzolásról Henry irt, Mémoire sur la projection des cartes 1810. C. A. Fischer, Anleitung zur practischen Entwerfung und Projection der vorzüglichsten geographischen Netze, 1809. Praedel, Anleitung, Landkarten zu entwerfen, 1810. Raupach, Theorie der geographischen Netze, oder die Projection der Kugelfläche, 1816.

c. Felvétel 's vidékrajzolás.

Müller, Gebrauch der Taschenuhren zu Vermessungen 1774 - 77. De mindenek előtt a' szász Lehmann't kel-

le emliteniünk mint legbiztosabb legügyesb rajzoló a' mérő asztal' használatánál, ki tapasztalásait 1799. nyilvánosítá: Darstellung einer neuen Theorie der Bezeichnung schiefer Flächen im Grundrisz, oder die Situationsbezeichnung der Berge, n. 8.; ugyanattól jelent meg 1812. Anweisung zum Gebrauch des Messtisches. Anweisung zum Annehmen mit dem Messtische im Sinne der Lehmann'schen Lehranstalt Netto, 1820. Becker major ugyanazon themát kimerítőleg fejtegeti: Das Annehmen mit dem Messtische im Sinne der Lehmannschen Lehranstalt. 1829. Kühne' hadi rajzolása és felvétele (Handbibliothek für Officiere' 10. köt). 1829., szinte igen ajánlatos. A' porosz seregnél az ugy nevezett müfflingi rajzmód van divatban (Müffling tábornagytól.), melyben a' lejtő' fokozata nem csupán a' vonalok' vastagsága által, mint Lehmannál, hanem különféle más jegyek által is mutattatik. Ezen rajzmód' mintalapjait még többen adták ki. Netto pedig 1825. Lehmann' módjának 12 gyakorlás lapjaival együtt. Tekintetre kell még vennünk: Scharnhorst Gebrauch des Mikrometers kézi könyvének 2. részében; Decker, Anweisung zum Annehmen, nebst der Theorie des Reflectors, 1815 — 16.; Poppe, Encyclopaedie des gesammten, zur Geometrie, Astronomie, und Physik gehörigen Instrumentenwesens. 1821. Grosmann, die Lehre vom Situationszeichen, nach rein praktischen Ansichten, Breslau, 1833. 1. köt. textus, és 1. rézmetszetek.

d. Szín- és magasságmérés. (Nivellement und Höhenmessen).

Practische Abhandlung vom Nivellieren, verbunden mit einer Anweisung zum verfertigen der Moorprofile; és Hogreve, Praktische Anleitung zum Nivelliren, 1800. A' magasságmérésről végre lásd: Humboldt, Nivellement du baromètre 1809., és Wiemann, Anleitung zum Höhenmessen, 1820.

III. Seregek' alkotmánya ápolása és fegyelme.

Erre nézve általában a' seregek' különféle szabályaira kell utasítanunk, mellyek közül csak a' spanyolt említjük nevezetessége miatt Venturo F. della Sala-tól, mellyet 1736. Gruben zum Stein fordíta át; a' választószász gyalogság és lovasság szabályait 1753; 's végre a' porosz gyalogságét 1752. Történetirási tudósításokat a' különféle seregintézetekről adnak: Stenzel, Versuch einer Geschichte der Kriegsverfassung Deutschland's im Mittelalter 1820; és military characters of the European armies, 1806.

a. Különféle seregek' hadi alkotmánya.

A' porosz sereg' alkotmányáról. Zuverlässige Nachrichten von der preussischen Armee, 1760. Geschichte der preussischen Regimenter, 6 r. 1767. v. Blanckenburg, Schilderung des preussischen Kriegsheeres unter Friedrich den Groszen, 1795. A' porosz sereg' nyomtatott név-és rangjegyzéke 1756-tól. v. Ciriacy, chronologische Uebersicht der Geschichte des preussischen Heeres, dessen Stärke und Verfassung und Kriege seit dem letzten Kurfürsten von Brandenburg, 1820. Baron v. Zedlitz, Staatskräfte des preussischen Staates, Berlin, 1829. 3 köt. I. G. Foelix, la force de l' armée de Prusse, Paris, 1831. Gén. de Caraman, Essai sur l' organisation militaire de Prusse. Paris, 1831. Uebersichtliche Darstellung der Militärverfassung des deutschen Bundes Mainz, 1833.

Az austriai sereg. Kurz, Oest. Militärverfassung älterer Zeit, 1825. Cognazzo, freimüthiger Beitrag zur Geschichte des oest. Militärdienstes, 1779. — v. Graefer Annalen der oest. Armee 1812., a' cs. k. ezredek történeteit foglalja. — v. Bundschuh, Uebersicht des bei der k. k. Armee bestehenden Milit. Oeconomiesystems 1813 — 19., 8 köt. — Az austriai sereg' névkönyve évenként szokott megjelenni. — Bergmayer, Verfassung der k. k.

oest. Armee, 1822. Végre v. Rittersberg, historisch-milit. Almanach des 16., 17., 18., u. 19. Jahrhundert's. etc. 1825.

A' bajor seregről lásd: Xylander, die Heerbildung, 1820., és Kausler, Zeitschrift für Kriegswissenschaften, 2 füz. 242. l.

A' szász seregről: Bachenschwanz, Geschichte und Zustand der kursächischen Armee, 1783. mint név és rangjegyzék maig folytatva.

Leggazdagabb a' francia seregalkotmányról szóló literatura. Michel, Ordonances milit. de Louis XVI, etc. 1734. — Pinard, Chronologie hist. milit. 1760. Mémoires de M. le Comte de St. Germain 1779., a' francia seregnek töle eszközlött átváltoztatására nézve. État mil. du corps royal de l' Artillerie de France 1780., ugy szinte du 'corps imperiale de l' artillerie, 1812 és 1815. Isnard, la gens d' armerie de France, son origine, son rang, ses prérogatives et son service, 1781. — Allent, hist. du corps imperiale du genie, 1805. a' francia ostromlás' történetére nézve igen érdekes. Boullier, hist. des divers corps de la maison des rois de France, 1815. — Histoire de l' Exgarde depuis sa formation en 1805. jusqu' à son licenciement en 1815 et 1821. — St. Chapelle hist. génér. des institutions milit. de France, pendant la révolution, 8 rész, 1824. Annuaire de l' état militaire de France pour 1831. A' hajóseregről lásd: R. Saint Hypolite, hist. de la marine française, 1824., és Ph. Gresle, mémoir sur les forces navales de France 1822.

Az angol sereg' képezéséről irnak: Grose, Military antiquities respectiny a history of english army from the conquest to the present time, 4, 1788., 1812. Phipps, military disciplinè for the army 1777. The volunteers guide oz complete military instructor, 1804. — Charles Dupin, force militaire de la Grande Bretagne, 6 rész, 1821., 1. oszt. la force milit. 2. oszt. la force navale, 3. oszt. les travaux civiles des ponts des chaussées etc.

Az orosz sereg' képezéséről. C. v. Plotho, über die Entstehung, Fortschritte, und die gegenwärtige Verfassung der russ. Armee, 1811. X. Cyell, die russischen Militaircolonien, angolból 1824.

v. Zahn irt: Uibersicht des Kriegsrechtes des Nordens, besonders Dänemarks; 's a' Mém. du général de Falkenskiold' 3. szakasza szinte foglal észrevételeket Dánia' hadi állapotjáról; 1826. németül is.

Harte Walter Gusztav Adolf' életében a' svéd sereg' elrendeléséről ir. Ugyanarról lásd v. Scharnhorst, N. Militairjournal' 17. darabját.

A' spanyol hadi alkotmányról. Gen. Foy, Geschichte der Kriege auf der pyren. Halbinsel unter Napoleon. (Putrich, francziából) IV. köt.; és a' 3. kötetben. Portugalia' hadi alkotmányáról. A' két Mina és a' spanyol Guerillas, ang. 1825. — Portugaliára nézve Schaumburg gróf' nevezetességeit kell még előhoznunk.

Nápolyról lásd: Scharnhorst, Militairjournal' 13. darabját, és Ciriacy, Beiträge zur näheren Kenntniz von Neapel in milit. Beziehung. 1822.

A' sveiczi hadi alkotmányról Müller János jó forrás; aztán v. Haller, Darstellung der merkwürdigsten Schweizerschlachten, 1298 — 1499. 1826. — Bar. Zurlander, hist. milit. des Suisses au service de France, 8 Tomes, 1757. — Ildéf Fuchs, die mailändischen Feldzüge der Schweizer, 2 köt. 1812.; és Revière, les Suisses appréciés par l' histoire, 1819.

A' török hadügyről ezek adnak tudósítást: Muradgea d' Osson, tableau général de l' Empire Ottoman, 35 rézmetszettel 1787., 1790., 1820. fol. és 8. 7 kötetben; ném. Beck; v. Ciriacy, Versuch einer Beschreibung des türk. Reichs, 1824.; E. Skork, das Volk und Reich der Osmanen, mit besonderer Darstellung ihrer Kriegsverfassung, 1829., legjobb régi források szerint kidolgozva; végre Bar. de Beaujour, Voyage milit. dans l' Empire Ottoman, 2 vol. 1830.

b. Hadi törvények.

A' legrégibb nemzeteknek is voltak már hadi törvényeik, melyek többnyire a' hadi mesterség' tanító könyveiben található. I. Fridrik császár' (1152 — 99.) és Károly burgundi herczeg' hadi törvényeik Fronsberger munkájának 1553. alapul szolgáltak. Utána a' hadjog kidolgozása sokszor megjelent. — v. d. Becke, Soldaten-spiegel, 1605. Das swedische und holländische Kriegsrecht, 4. 1632. stb. A' brandenburgi hadjogot legelőször Hoyer szedé össze. 1801. Cavan 2 részben írta a' porosz had és katonajogot. Az altiszteknek és katonáknak szolgáló hadi czikkelyek 1808 ujra szerkesztettek, 's a' katonabüntetésekről, és a' tisztek' büntetéséről is foglalnak szakaszokat. Végre K. G. v. Rudloff, Handbuch des preussischen militairrechtes, 1816. 2. köt., a' 3. köt. 1835. jelenteték. A' többi seregekről említendő: az angol Regulativ, 1801.; Bergmayer, Handbuch zum peinlichen Verfahren bei der k. k. oest. Armee und den Militairgrenzen 1822. A' szász hadjogot 1799. Stark dolgozá ki. Franciaországban a' Code Napoléon, 's felvilágosítása Perriertől 1808.

c. A' seregek' ápolása.

A németek között itt Fronsberger kezdé a' sort. Bericht von einer Besatzung wegen Proviant Commiszbrod und Fütterung, 1563.; aztán Aug. de Bilistern, Végece franc. ou institutions mil. et mémoires sur la subsistance d' une armée et sur les contributions, 1762.; németül a' neuere Kriegsbibliothek' 1., 2., 3., 5. részében. Az újabb idő' írói közül Ribbentrop, Sammlung von Gesetzen, welche sich auf das Kriegscommisariat, die Verpflegung, Bekleidung etc. der preussischen Armee beziehen, 1820. v. Bundschuh, Handbuch für alle diejenigen, welche in der k. k. Armee bei dem Oeconomiesystem zu thun haben. 1822. Az ápolásnak az opera-

tiókkali közvetlen összeköttetéséről szólnak: Fenquières és Puysegur (Art. de la guerre, 4.), és Venturini tábornagy' (Lehrbuch der angewandten Taktik)-ája, 6 köt. 1800. Ezen újabb munka: Uiber die mil. Oeconomie im Kriege und im Frieden, und ihr Wechselverhältnisz zu den Operationen Péterváran jelent meg 1820 — 24. — Martens K. ebből Stuttgarton 1824. egy kivonatot adott. — A' kórházak' elrendeléséről. C. A. Brukner über die Einrichtung und Verpflegung der Militärspitäler, 1814.; Ribbentrop a' porosz sereg' e' felőli szabályait adá ki.

IV. *Artilleria.*

a. Az attelleria' történetei és artilleria-szótárok.

A' nélkül, hogy a' régiebb munkákról, mellyek gyakran igen tanulmányosok mint Preusz, Ordnung, Geschlecht und Namen aller Büchsen etc. 1530., és Fronsberger, Geschütz, Feuerwerk und Festungen, fol. 1557. stb. Hogy szót ne szaporítsunk, itt a' hely szűke miatt azonnal az újabbakhoz 's ismeretesbekhez megyünk által. Az Artilleria' története Hoyer' hadtudományában találató. Decker, Versuch einer Geschichte des Geschützwesens, 1812. Venturi, von dem Ursprung und den Fortschritten des heutigen Geschützwesens, olaszból Rüdlich tábngy. 1822. Mint általános munkák: v. Rouvroy französisch-deutsches Handwörterbuch der technischen Artillerie, 1829. Ehhez pedig 1830. egy pótlék kötet járult: Hoyer, allgemeines Wörterbuch der Artillerie 1804.

b. A' tűzporról.

A' tűzporról irtak: Meinecke, chemisch-technische Abhandlung über das Schieszpulver, Halle, 1814. Munka, 1817. Hermbstädt, Elemente der theoretischen und practischen chemie, 1822. Cazaux, essai sur les effets de la poudre à canon etc. 1818. A' salétromról Bottée l' art du salpétrier, 1813. tökéletesen kielégítő írást nyújt.

Bottée és Riffault, traité de la fabrication de la poudre à canon, 1811., ném. 1816. Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft, Geschichte des Krieges, 1829. 5 köt. A' durranóporrol (Knallpulver) lásd Wurzer, Handbuch der populären Chemie 1826. 508. l.

c. Fegyvergyártás.

A' fegyvergyártásnál meg lehet említenünk: Cancrin, Abhandlung von der Zubereitung des Roheisens in Schmiedeeisen, und des Stahleisens zu Stahl etc.; és Karsten, Handbuch der Eisenhüttenkunde, 1816., ez 1830. másodszor nyomattatott. Lamartillière, réflexion sur la fabrication des bouches à feu 1797., 1817.; és Meinecke, Anleitung zum Gusse bronzener Geschütze, 1817., 1822.

d. Tanítókönyvek.

Az egész artilleria' tanítókönyvei közül ezt kell mint egészen gyakorlatit ajánlanunk: Scharnhorst, Handbuch für Officiere 1. rész, mellyen Hoyer ment át 1815.; aztán Decker' kézikönyve, 1816., 1826.; ugy szinte Plumicke-é 1819. Xylander, Lehrbuch der Taktik, 1. rész 1820. Scharnhorst, Handbuch der Artillerie 3. köt., 1804 — 1814. Nagy dicsérettel említhető továbbá v. Rouvroy, Vorlesungen über die Artillerie 1811., 1822 — 25. újra átdolgozva, eredetileg a' szász artilleria növendékei számára iratott. Grevenitz, Organisation und Taktik der Artillerie 1823. A' porosz artilleria' számára a' dandáriskolákban 1818. egy vezérkönyv dolgoztatott ki, melly 1826. uj kiadásra jutott. v. Breithaupt, Vorschläge zu Verbesserungen im Wesen der Artillerie, 1826. Decker, Taschenartillerist für Unterofficiere der k. preussischen Artillerie 1828.; 1832. pedig Dienstvorschriften. Végre Meinecke, artilleristisches Taschenbuch zur Selbstbelehrung etc. Magdeburg 1834., és Smola, Taschenbuch für k. k. üst. Artillerieofficiere, Wien 1831. 2 köt.

e. A' nyargaló artilleriáról, melly a' porosz sereg-
nél már a' 7-éves háboruban divatozott, legtökéletesebben
Decker irt: die Gefechtslehre der beiden verbundenen
Waffen, Cavalerie und Artillerie, 1819. Die reitende
und fahrende Artillerie, eine Parallele, 1826., végre Sys-
tem der reitenden Artillerie, 1823., 's Decker, Ergän-
zungstaktik. 1832.

f. A' puskáról.

Rouvroy, das kleine Feuegewehr für das Fuszfolk
und Reiterei. 1819. Bagensky és Klaatsch, die preuszi-
schen Infanteriegewehre 1820 és 29. Beroaldi Bianchi-
ni, über die Feuer- und Seitengewehre der k. k. oest. Ar-
mee 1828. Schmidt, Jäger- und Schützenbüchse etc.
1827. — Glunder, Einrichtung und Gebrauch des klei-
nen Gewehrs, Hannover, 1829.

V. Hadi építés.

A. Állandó erősítés. (permanente Fortification,)

a. Irók Vauban' koráig.

Az erősítés' történetének igen sikerült áttekintetét
Blesson adja, Geschichte der grossen Befestigungskunst,
8. 1830. Dürer Albrecht volt a' legelső erősítés felőli
német szerző, Etliche Unterricht zu Befestigung der Städ-
te, Schlosz und Flecken, fol. 1527. deákul, Paris, 1535.
Utána az olasz Francesco Marchi 1534—49. III. Pál
pápa' építőmestere, később a' parmai herceg' artilleriá-
jának parancsnoka, érdemli megemlítettését; architettura
militare-jában 161 erősítési módot ad elő, melly iratát
1810. Marino Lajos 4 köt. és 104. részmetsszettel ujra
kiadá. Dürer után az első német író Specke volt 1589.
A' németalföldi erősítésmódot legelőször Freitag sze-
dé rendszerbe, de architectura nova milit. et aucta,

fol. 1631. A' francia erősítésmódorról írtak: Errard de Bar le Duc 1617., aztán Pagan 1645 és sok mások egész a' XIV. Lajos' korabeli háborukig, midőn Vauban a' várépítésnek új alakot adott. A' németek közül Vauban előtt még Rimpler említendő, Ein dreifacher Tractat von den Festungen, 4, 1673, 's ez után nem sokára: die befestigte Stellung, Artillerie und Infanterie mit 3 Treffen in Bataillone aufgestellt, 1674 — 1719., melly mű sok vetélyíratokra adott alkalmat.

b. Vauban és utódai.

Most a' tündöklő lángeszű Vaubanhoz jövünk, kinek egyes iratait ebben találhatni: Vauban, oeuvres complètes, 1779 — 1794. Vauban' szellemében írt Belidor is, science des ingénieurs, dans la conduite des travaux de fortification 7., 1734. Vauban ellene és kortársa a' németalföldi Coehorn volt, Versterkninge des Vyshoeks met alle syne Buylenwerken, 8., 1682., (ném. Düsseldorf 1709., 4.), és 1706. nouvelle fortification tant pour un terrain bas, et humide, que sec et élevé, németül-is. Ezen írása felől egy más hollandi mérnökkel Pän-nel pörbe keveredett. A' francziáknál Vauban maradt az előkép: rendszerét Cormontaigne, (szül. 1692.) jobbitá, kinek oeuvres posthumes-ei 1815. 3 részben jöttek napvilágra, azután pedig Foissac, oeuvres mil. du maréchal de Vauban, rectifiées et augmentées, 1792.

c. Irók a' tenaille rendszerről.

A' tenaille formáról Landsberg írt: nouvelle manière pour fortifier les places, 4., la fortification de tout le monde, 4., 1712., és plans et projets fortifications, pour défendre et attaquer les places, 1730., ném. de Bard. De mindnyája előtt Montalembert említendő, kinek munkáit és vetélyíratait 1796. 's köv. összeszedték, Hoyer pedig 1820. elrendelé és leforditá. Eikemayer, Kriegsbau-

kunst, Leipzig, 1821. 2 köt., részenként Montalembert' elveire támaszkodik. Cugnot az ő *théorie de la fortification*ában 1778. a' kört választá körrajznak (Umrisz), Carnot ellenben ugyanazon időben a' tenaille-i és bastion-i körrajzzal élt; emettől való: *Traité de la défense des places fortes*, ouvrage imprimé par ordre, d. S. maj. Pétersbourg, 1810., 11., 12., 14., ném. R. v. L, 1811., 16.

d. Tanítókönyvek.

A' mult század' tanítókönyvei közt Struensee, *Anfangsgründe der Kriegsbaukunst*, 3. rész, 8., 1771., 1786. jeleskedik. A' 19. század' tanítókönyvei közül, mellyek nagy számmal jelentek meg, itt csak ezeket említjük. Hoyer 1818. Savart, *cours élémentaire de fortification à l'usage des élèves de l'écoles péciale imper. milit.* 1812 és 1825. Maj v. Blesson, *die Befestigungskunst für alle Waffen*, Berlin, 1830. v. Zastrow egy kis munkában: *die Befestigungskunst*, 1827. a' különféle erősítési rendszereket láthatólag adja elő. Még Bouc-mard, *essai général de fortification, et d'attaque et défense des places* 1797. emlithető dicsérettel; aztán Hoyer, *Allgemeines Wörterbuch der Kriegsbaukunst*, 3 rész, 1817.; és Rogniat, *Verwendung des Geschützes und der Handwaffen zur Vertheidigung der Festungen*, francziából, 1832.

B. Csatai erősítés. (Feldfortification.)

Sokkal később mint az állandóról jelentek meg a' csatai erősítésről szóló tökéletes munkák, noha róla már római írók, mint Caesar in *Commentario de bello gallico*, lib. VII. 's a' 16. században Fronsberger az ő hadi könyvében emlékezik. Legtökéletesebben első Clairac szolt felele, 'l *ingénieur de campagne, ou traité de la fortification passagère*, 1749., 52., 57., ném. Gräber. Ezután

Struensée tanító könyvének első köt. 1771., 's még előbb Unterberger Abhandlung für die Feldbefestigung zum Gebrauch für die k. k. Armee 1810. Aztán Scharnhorst' kézikönyvének 2 köte. Ujabb munkák; Blesson, die Feldbefestigungskunst für alle Waffen, 1825. C. F. Peschel, Lehrbuch der Kriegsbaukunst im Felde, Leipzig, 1832. A' történt ostromlásokról szóló munkák és rajzok' közleménye nagy pontossággal találtatik abcz rendben Hoyer' „Literatur der Kriegswissenschaft“-jának 296 — 376. lapján.

C. Pionnier-szolgalat.

Ezen szakaszban még a' pionierszolgalatról szóló külön munkákat kell előterjesztenünk. Legnagyobb része a' már említett erősítési munkákba van foglalva. A' sappedolgok főkép' ebben böven előadvák: C. H. Aster, Lehre vom Festungskriege, 1816. másod. kiad. — A' tüzaknaépítésről F. Reinhold, practisches Handbuch für den Minirer, francia és német írókból összeszedve, 1831. Rode, aphoristische Vorstellungen, Berlin, 1830. más kiad. Selig, Strassen und Brückenbau, 1828. Átalányos munkák: Dufour, Handbuch der practischen Arbeiten im Felde, Berlin, 1825. v. Müller, practisches Lehrbuch der Feldverschanzungen in Verbindung mit dem Pionier und Pontonierdienste, 1831.

(Folytatása következik).

III.

VÁZOLATOK

AZ OLASZ SZÍNKÖLTÉSZET' TÖRTÉNETÉBŐL.

(I. KÖZLÉS).

E L Ő S Z Ó.

Ha valahol az élet' tarka mezején keletkeznek intézmények, hirtelen felvirulók és hirtelenebben elhervadók: literatúránk az, melly majd süppedékeny, majd bogácstermő, gyéren hasznos virággzattal megáldott mezején, sok illy rövid életű növénykéket hoz elő. E' párnapos virágcsák közé számíthatni azon „*Dramai Egyesületet*“ is, melly Pesten 1836-dik évben, hat ifju emberből összeállott. A' tagok' egyike én is voltam. Fájdalom, hogy e' kiseded egyesület — még csak csirája a' gyarapulandónak — a' tagok' czélnak ellenséges helyzetei miatt, még fejlődésnek indúltában, feloszlott, elenyészett. Fájdalom azért, mivel azon tiszta elemű tűz, melly annak születést adott, és az intézmények, mellyek azt megerősítendők 's emelendők valának — ha meggyőződése'm 's reményem nem hiú képzelődés — literatúránkban, talán polgári kifejlődésünkben is, azon Egyesületnek maradandó, tisztos nyomát fogták volna hagyni.

E' keletkező társulat célul tűzé ki, a' hazai történet' alkalmas pontjait dramákká idomítani (hogy azok, a' nemzet' életéből meritve, próbáljanak a' nemzet' életére befolyást gyakorolni) és a' színiköltészetnek nemcsak gyakorlati, hanem elméleti részében is dolgoztatni. Legelőször is szándéka vala a' dramai literatura' egyetemes történetét adni, 's a' tagok egyenként külön nemzetekéit vállalák fel kidolgozás végett. Én az olasz színiköltészet' történetére ajánkozám. Az adatokat, melly módon egyedül, lehetséges az előhaladás a' történettudomány' mezején gyűjtöttem, miközben az Egyesület rövid és szegény életét leélte. Azonban az olasz színiköltészet történetét adni most sem vélem céliránytalannak és érdektelennek, midőn saját dramai literaturánkban is, olly hosszú kopár időni keresztültengése után, szépreményü élet kezd serkedezni. A' múltnak történetei mindig fénytornyúl szolgálnak a' jelennek, a' lehunytt évsorok' emlékeiből fényes példák állittatván elő, mutatók a' szirteket, mellyeket kerülünk, 's kitüntetők a' pályát, mellyen szerencsésen célhoz juthassunk. Vajha szerencsés lenne e' töredék literatura-történeti dolgozat is, dramánknek és drama-pártolóinknak — kiknek lelkes támadóit ohajtjuk 's kik itt különösen találhatandnak példányokat — bármi gyenge sugárkát mutatni, hogy munkámat koszoruzottnak tarthatnám!

A' világtörténet' legdicsőbb fénypontjai igen gyakran csekély ködgomolyból lassanként fejlődnek ki. Az olasz dramában szinte ezt szemléljük valósulni. És noha ebben alig találunk egy világ' és sok idők' csudálatát megragadó Shakspeart, egy századokig tisztelettel nevezendő Corneillet és Racinet, vagy egy Hugo Victort, a' jelen kor' szelleme' bámullattárgyát: de mégis, hol egy nemzete' nagyságát szomjazó Alfieri, egy hazájaért mindent aka-

ró Sylvio Pellico ragyog a' nemzeti drama' pályáján; ott minden esetre jutalmazva érezheti magát a' történeti szemlélődő' fáradsága. 'S hol a' nemzet' jellemére illy hatalmas befolyást bír kivívni magának a' szinköltészet; ott hódolattal nyugoszik meg az utód' emlékezete azok' nevein és munkálatain, kik azt vagy tettel megindíták 's tökéleyesték, vagy hathatós pártfogással a' semmiből virágzatra emelkedni segíték.

Illy tisztelettel említendő nevek nemcsak a' haza' és tudományok' virágoztatása, hanem különösen a' drama' megalapítása' tekintetében is, a' dicső Medicis házból *Lőrincz*; későbbben a' ferrarai herczeg *I. Hercules*, nemkülönben *Ludovico Sforza* is, kik a' fölöttébb csekély kezdetű olasz színművészet' első csirájának ápoló melegágyat készítének. Fölöttébb csekély kezdetűnek mondhatni; mivel az egész olasz színművészet' első eszméjét nem egyéb adá, mint némi szent történetek' előterjesztése. Hanem ezekből, vagy azért; hogy a' jelenetek talán némák voltak, vagy mivel a' szerepvivő személyek csupán azt beszéltek vala, a' mi ajkaikra jött; vagy végre; mivel nem igen volt, ki ezen költészetet fentartotta volna; a' tudományok' alkonya után egész a' XIV-dik századig semmi példány sem jött le. Ezen szent darabok' adatásának színhelye e' korban különösen Florencz volt. Mivel a' florencziek, kiknek polgári jólétök az uralkodó Medicis Lőrincz' védelme alatt mindig emelkedett, szereték az ünnepélyes fényüzést; Lőrincz pedig elég gazdag és bőkezű volt ünnepre ünnepet rendelni, mellyre ő pénzt, a' szentek pedig — kik a' buzgólkodó olaszoknál szaporák — nevet adtanak. Történeti bizonyossággal ezen ünnepeknél kezdődik az olasz drama' története ¹⁾.

Adattak ugyan Olaszthonban a' szentek' ünnepnapjain színi ábrázolatok már régen; de ezen szerzetesi nézőjárték' komoly része latin nyelven volt; a' bohózatok pedig,

¹⁾ *Tiraboschi*. Storia. Tom. IV. part, II. 180.

mellyeket a' nép' számára, annak nyelvén szövének közbe, nem találtatának följegyzésre méltóknak. Így a' mi urunk Jézus Krisztusról való vallási drama ¹⁾, mellyen három szerző dolgozott, némelly literaturai-történeti adatok szerint, a' XV-dik század' elején adatott Rómában. Hasonlóan Florenczben még régebben kerültek elő illy darabok: de azok hitványabbak valának, hogy sem túlélhetnék azon napot, mellyen egy ajtatos népcsoportot izetlenül mulattatának. Ezen előkorból valók e' szent mutatóványok is: *Ludus paschalis de adventu Antichristi*, és a' minden évben adatni szokott: „*i Misterj della Passione del Redentore*.“ Magok azon szent darabok is, mellyeket Medici Lőrincz Florenczben nagy pompával adatott, nem voltak egyebek kandikalátványoknál nagyban, noha maga a' herczeg is — hihetőleg a' nép' kegyét vadászandó — lebecsátkozott néhány illy szent comedia' készítésére ²⁾.

A' XV-dik század utolsó felében legtöbbet tett a' dramára az olasz fejedelmek közt *I. Hercules* ferrarai herczeg. Ő rajta nem múlt, hogy a' drama elébe nem hágott a' lyrának vagy eposnak. Még Florenczben, a' mindenmű multságok' fényűző helyén sem adattak darabok olly fejedelmi pompával, mint Ferrarában. De, fájdalom nem voltak darabok, mellyeket művelt község' elébe lehetett volna vinni, és nem találkozott bőerű költő, hogy szerencsésen vetélkednék a' nemes herczeg' hőkezűségével. Nem volt elme, melly a' drama-pályán eredetiségben bártorkodott és bírt volna fellépni. És ez különös, mint Schlegel ³⁾ is megjegyzi, hogy az olaszok, midőn a' szépliteratura' egyéb ágában az ő kori classicusokat vallották

¹⁾ La rappresentazione del nostro Signor Giesú Cristo, la quale si rapresenta nel Colisco di Roma il venerdì Santo con le sua santissima resurrezione istoriata. — És ezen mű sokszori kivomatást ért.

²⁾ Illyen volt a' többek közt: Rappresentazione di S. Giovanni e S. Paolo.

³⁾ Über dramatische Kunst- und Literatur.

mesteröknek és példányuknak, azoktól eltávoznak; a' dramában ellenben, midőn most, kivált pedig későbben, függetlenségét emlegetnének szolgai majmolóivá törpültek a' régi dramaticusoknak. Így már ekkor, Hercules' nemes uralkodása alatt, deákból kezdtek fordítani, úgy hogy sok Plautból és Terenczből fordított darabok adatának Róma' példájára Ferrarában, mindig nagy készülletekkel és pompával. Plaut' Menechmusa volt a' legelső rendszeres darab, melly egy udvari ünnep' alkalmával 1486-ban jun. 25-d. adatott. És ezen darab' adatása többbe került a' herczegnek 1000 aranynál ¹⁾). Nem különben volt a' dolog ugyanekkor Nic. Correggio' Cephalajának, valamint Plaut' Amphitruója' és Sosiája' adatásával is. És ezen darabokat adák legelőször éjjel, a' nép' elragadtatására, — mint iratik, *paradicsomi fénye mellett a' csillagoknak, a' mi igen gyönyörűséges dolog vala.* — Majd 1491. febr. 12-dikén Hercules' fiának Alfonsnak Anna Sforza herczegnőveli összekelésekor ismét adattak Plaut' és Terencz' darabjai, mellyek' megnézésére Velenczéből is mentek Ferrarába. — Került itt szinpadra ekkor egy eredeti darab is, bizonyos *Jacobo Nardi*-tól, a' barátságáról; izet-

---

¹⁾ Menechmus' előadatását, részint a' dolog' újságaért, részint a' készültek' pompájaért csudálta egész Olaszhon. Guarin, ki ekkor Ferrarában lakott, így ír erről:

„— Et remis puppim et velo sine fluctibus actam
 Vidimus in portus nave, Epidamne, tuos.
 Vidimus effictam celsis cum moenibus urbem
 Structaque per latas tecta superba vias.
 Ardua creverunt gradibus spectacula multis,
 Velaruntque omnes stragula picta foros.
 Graecia vix tales habuit vel Roma paratus,
 Dum regerent longis finibus imperium.
 Venit et ad magnos populosa Bononia ludos,
 Et cum finitimis Mantua principibus.
 Euganeis junctae properarunt collibus urbes,
 Quique bibunt lymphas, Arne vadose, tuas.
 Hinc plebs, hinc equites plauserunt, inde senatus,
 Hinc cum virgineo nupta caterva choro.“

len mű, mint e' kortól várható vala. Majd *Pietro Domizio*, pap, is irt egy szent darabot deák jambusokban, szent Ágoston' megtéréséről, melyet Hercules herczeg' hasonlóan adatott. Különneműbb ízlésű színművek, olly csodálatos változatban. soha publicumot nem gyönyörködtetének, mint itt.

Herkules' szép példáját követé *Lodovico Sforza* majlandi herczeg is, ki majlandi színpadján hasonló pompával adatott elő darabokat, a' minők találtattak. És ezen mutatóványok' megnézésére gyakran maga a' ferrárai herczeg is, egész udvarával együtt, elútagzott. Sforza herczeg, szépművészet iránti vonzalmából, építettett legelőször Majlandban színházat.

Noha azonban illy különféle foglalatú darabok, pompás készületekkel kerülének a' nézők' elébe; mindazáltal rendes színi-mutatóványoknak őket nem mondhatni. Alkalmasint legelőször Rómában adatott rendes színi mutatóvány *Pomponio Leto*-tól, ki Plaut' és Terencz' comédiáit adatá a' főpapak' házánál, az erre betanított ifjak' segélyével, a' XIII-d. század' végén. A' *Script. rer. Italicarum*-ban (Vol. XXIII. pag. 194.) a' drama' későbbi állapotjáról e' következőt olvashatni: „*Bacchanalium die, qui Carnisprivium nuncupatur, acta est historia Constantini Caesaris, in Pontificis atrio, ubi Cardinales in curiam venientes ab equis descendunt. Pontifex e superioribus fenestris laetus spectavit. Hic scenae praefectus erat gemensis quidam, Constantinopoli natus et educatus et in Pontificis familiam adscitus. Hic quum Constantini personam sustineret, ex eo die imperatoris nomen accipiens, usque ad mortem secum illud honorifice detulit.*“

Az itt említettekhez hasonlók, noha sokkal pompásabbak, lehettek azon mutatóványok, melyeket *Pietro Riario*, bibornok, adatott Rómában 1473-ban, azon alkalommal, midőn aragoniai Eleonóra herczegnő, kit I. Herkules nőül vett, Ferrarába útagzott. Ezen mutatóványról írja Infessura, hogy e' végre a' sz. apostolok' egész tere bevonatott, és alkalmas nézőhelyek, sőt páholyok

készítettének ¹⁾. Nyilván *Rafaello Riario* bibornoké a' dicsőség, hogy Rómában föléleszté a' színi mutatóványok' szeretetését. Ő részint maga is oktatott sok ifjakat, hogyan játszanak, részint magához vevé Pomponio Leto' némelly személyeit, és velök majd köztereken, majd saját' házában, majd az Angyalvárban is játszott. Ezen adatóványokon néha maga VIII-d. Incze pápa is jelen volt; a' nép pedig azokat nagy örömmel fogadá. E' bibornok' lelkesedése reményt nyujtott Rómának még színház-építésre is. De Róma' reménye teljesedésbe nem mehetett, úgy hogy még 1492-ben nem volt színháza.

Ezen korszakban, hitvány vagy feltünőbb szerencsével mig nem kísértették meg a' dramai pályát olly fölöttébb nagy számmal, mint ez későbbben történt. És e' kevesek közt még alig lehet szó nemzeti drama' megalapításáról. Mert, mint már mondatott, eleinte csupán szent (és valóban ártatlan) dramaticusok álltak elő, mint *Giulio Dati Fiorentino*, *Bernardo di Mastro*, *Antonio Romano*, *Mariano Particappa*; ilyen volt *Feo Belcarì* is „Abramo e l' Isacco“ nyolczas stanzákban irt művében, melly a' florenczi Mária Magdaléna' templomában adatott 1449-ben. Illy szent színműveket irt továbbá *Barlaam* és *Bernardo Pulci* nejjével együtt, a' kik Medicis Lőrincz' udvarában laktanak. E' nő az illy modorú színműveket „genere di poesia adattatissimo alla pudicizia e gravità matronale“ neven nevezi. Ezeken kívül, mik a' nemzeti jellem' fölélesztésére nem nagy befolyással lehettek, a' színművek többnyire latin nyelven iratának. Így *Alberto Mussato* († 1330), kitől a' legrégebb nyomtatott rendes színművet birják az olaszok, deákul irt Seneca után két tragoediát: „Ezzelin da Romano és Achilles“. — *Giovanni Mansini* (szinte a' XIV-d. századból) és maga a' szerelem' édes lantosa *Petrarca* is latin nyelven irák szín-

---

¹⁾ E fece certi tavolati intorno alla detta piazza con panni di arazzo, e tavole a modo di una loggia e corridore.

műveiket. Mivel nem hiheték, hogy olasz nyelven lehető volna dramát írni.

Nem másként vala ez a' XV-d. század' első éveiben is. Így *Pierpaolo Vergerio* ifjú korában írt egy színművet illy czímmel: *Paulus, comoedia ad juvenum mores corrigendos*. *Gregorio Corraro* velencei patricius (megh. 1464.), 18-éves korában írt egy tragoédiát, szintűgy latinul „Progne“ czim alatt (nyomt. Velenczében 1558.), melyet később *Lodov. Domenichi* olasz nyelvre fordított (*La Progne*. Firenz. 1561. 8), saját művéül adván azt ki. *Leonbatista Alberti* deák prózában írta *Philodoxeos*-át, és a' parmai *Ugolino* *Philogenia*-ját, melyért pompás dicsérőbeszéd mellett, melyben mondatik: *comoedias eddidit ornatas, dulces et jucundissimas*,” megkoszorúztatott. Továbbá *Secco Polentone* deák prózában írta *Lusus ebriorum*-ját, mely később olaszra fordítottatott „*Catinka*” anno 1482. *in Trento*“ czim alatt. Egyik első eredeti tárgygyal foglalatoskodó színmű a' deák jambusokban *Laulivio Vezzani*-tól írt tragoedia: *De captivitate Ducis Jacobi*, mely az Estelház' könyvtárában kézírathban őriztetik, melynek tartalmát *Piccinino Jákob'* híres hadvezér' dolgai teszik, kit *Ferdinand* nápolyi király 1464-ben hirtelen elfogatott 's megöletett.

Ezek után nagyobb tisztelettel említendők azon férfiak, kik nemzeti nyelvök iránt hívebben vonzódva, ha eredeti színműveket nem irának is, legalább idegen (dramai tekintethen az olaszok előtt akkor egyetlen-latin) nyelvből fordítgatának. *Plaut* és *Terencz* valának az akkori dramatikusok' példaképei. Így *Pandolfo Collenucci da Pesaro* fordítá terza rimában *Amphitryót*, mely 1530. Velenczében meg is jelent; sőt *I. Herkules* herczeg' uncsolására eredeti tragoédiát is írt, melynek czime „*Giuseppe*” nyomt. 1564-ben. Ugyancsak a' herczeg' felszólítására fordítá *Girolamo Bernardo Ferrarese* *Plautusból Cassinát* és *Mostellariát* terza rimában. Sőt a' herczeg nem csak serkentéssel, hanem példával is akarván az el-

méket ébreszteni, lefordította Plaut' Menecmusát. Fordított Plautból *Guarin'* is.

Ezen korban született a' *Pásztorjáték'* eszméje, melyben utóbb némi szerencsés lépések tétettek. Teremtője ennek a' Decamerone-jában halhatatlan *Giovani Boccaccio* (szül. 1313-ban). Műve e' részben „*Ameto*“ egy félig versezett terza rimában írt munka. Meséje igen egyszerű, noha teljes czélzásokkal némelly florenczi részletességekre, melyek fejtegetést kívánnának, hogy becsöket teljes mértékben megítélhetnök. Admetus juhász és Lija nymppha' szerelme nyújt alkalmat leírásokra, dalokra és a' pásztorok 's nympfhák közötti költői társalkodás' leírására. A' dalok' bizonyítják, hogy Boccaccio olvasá Virgil' ecclógáit. Sok helyek' kedves természetessége mutatja a' bájos tollú prosaicust; a' versek is csinosak, és az egészben nem kevés virág van elszórva. Próbát tön e' nemben *Bernardo Pulciis*, kit Boccaccioval együtt a' pásztori költészet' első íróinak mondhatni.

Születének néhány eredeti darabok e' korszak' végével a' comoedia' körében is, melyek egy virágosb jövőnek magvait láttatának magokban viselni, noha önmagokban véve, nem valami különös értékűek. Ezen írók közül volt *Matteo Maria Bojardo* (szül. 1430, † 1494), a' ki legelőször próbált vígjátékot írni, melynek czíme: „*Timone*“. Ebben szerző még nem merészlett az utánozás' békőiből az eredetiség' szabad mezejére felállani, mert az egész *Lucian'* dialogjaiból van véve, terza rimába szedve és öt felvonásra osztva. Készítésére I. Herkules' serkentése adott alkalmat, ki azt Ferrarában elő is adta. Ugyanezen színpadra írt valamit *Antonio da Pistoja* is.

Másik, a' XV-d. század' közepe táján élt vígjátékíró *Bernardo Accolti* (l' unico Aretino). Még az ő korában is igen mögötte állt a' dramai muza a' lyrainak. Mert darab ideig számos költők és költőnek csak szerelmet énekelgetének, nagyobb dolog' megéneklésére lantot emelni senki sem akart. Így lön, hogy a' dramai pályán még *Accolti'* műveit is előlépésnek mondhatni. Egy színművet írt,

Virginia' czímmel, mellynek egyszerű meséje ez: Virginia, egy orvos' leánya, szerelemre gyúladt egy herczeg iránt, ennek tudta és vágya nélkül. Ez alatt a' király veszélyes beteg lőn. Virginia, atyjától némi orvosi fogásokat eltanulván, igéri a' király' meggyógyítását azon egy föltétel alatt, ha neki szabad leend a' fejedelem' nagyai közül egyet férjül választani. A' király meggyógyíttatik, 's Virginia választja a' herczeget. Ez vonakodik őt nőül venni, még is nagy nehezen összeesküszik vele, de csak hamar elhagyja. Virginia, férfi öltözetbe rejtőzve, követi őt. Barátai' hosszas rábeszélése után végre elhatározza magát a' herczeg Virginiát visszafogadni e' két föltétel alatt: ha a' gyűrűt, mellyet a' herczeg újáról soha le nem húz, szép szerivel magához keríti, és ha a' herczegtől nemzendő fiú gyermeket szül. Virginia tudván, hogy a' herczeg bizonyos Camillát tüzzel szeret, annak szerepét kezdi játszani titkon. A' herczegnek, gyűrűjét az ál Camillához kell küldeni, azon egy ohajtott éjt vásárolni reménylven. A' többi magától érthető. — Accolti ezen darab' dramatizálásában a' történetek' fonalához tartja magát, a' mint azok egymás után következnek. Az idő' és hely' egységei miatt nem igen aggódik. Őt felvonásból áll. stanzákban írva. 'S ezen lyrai-dramai novella Sienában vigjáték név alatt adatott először egy Antonio Spanocchi főember' lakodalmi ünnepére.

Ekkor írá *Nicolo dal Correggio* gróf is, *Il Cefaló*-ját, ki akkor tudományban 's hadban híres férfiú volt, nagy család' sarjadéka, rokon Herkules herczeggel. Róla ez mondatik: „Altera cruscae lingvæ gloria et Martis alter honor.“ Megholt 1508-ban. Színműve felől a' gróf maga is haboz prologjában, vig- vagy szomorújátéknak, vagy más valaminek tartsa-e azt; valóban pedig nem egyéb, mint stanzákban írt pásztorjáték; őt fölvonásból áll, ottava rimában írva.

Még egy új jelenet tünt fel e' korban, újdonságával meglepő és eredetiségével megkapó. Ez a' tudós *Angiolo Poliziano* volt, ki Montepulcianóban született 1454-ben,

megholt 1494-ben E' tudós férfiú Francesco Gonzaga bibornok' kérelmére írta, Orfeo'-ját két nap alatt (in tempo di duo giorni intra continui tumulti. Tiraboschi. De mikor írta legyen, a' literatura-történet írók nem egyeznek meg benne. Bettineli úgy hiszi, hogy 1472-ben, midőn a' bibornok Mantuába pompás bemenetelét tartaná; de hihetőbb ('s Maffei is így vélekedik), hogy 1483-ban, midőn a' bibornok megholt. Adatása szintűgy költséges és nagy készületű volt. Mint emlékezetben hagyatott, a' IV-dik felvonásban, midőn Orfeus pokolra száll egyszerre két jelenet ábrázoltatott, u. m. egyik oldalon a' pokol' tornácza, hol Orfeus vagyon, másik részen a' pokol' belseje, melly először csak mesziről látszott 's azután nyílt meg, hogy Orfeus belépett. Ez első szabályszerű drama, vagy inkább énekesjáték az új literatúrában, és alkalmasint első, melly simúlt ízlést mutat, az olasz színművek közt; noha még ez is minden drámai egységeket sértő grotesk összerakása a' részeknek, úgy hogy az egész nem egyébnek kell tulajdonképen mondani, mint lyrai találmányú és kivitelű, de dramailag összesorozott költemények gyűjteményének. Tiraboschi azt mondja felőle: „*scritta non solo con eleganza, ma ancora con qualche idea d'iben regolata azione, che si vedessa in Italia* (c. 34.); de azért *è anzi una farsa disordinata e confusa, che in giusto componimento drammatico*. Mind a' mellett Polizianonak sokkal tartozik az olasz költészet, mint az olasz költészet' egyik legszerencsésebb restauratorának; de főkép azért, mivel ő adott először példát, mikép kell egyesíteni az érzelmek' fönségét kitételek' ékességével és a' mérték' kellemével, habár művében itt-ott a' régi durvaság' maradványi és mutatkoznak. Legelőször 1494-ben, a' szerző' halála után, midőn rajta nem javíthatott, került sajtó alá.

Jeles ezen dithyramb, mellyel a' darab végződik:

„Ognun segua, Bacco, te,
Bacco, Bacco, evoé!

Chi vuol bever, chi vuol bever,
 Vegna a bever, vegna qui.
 Voi imbottate come pevere!

Jo vo bever ancor mi,
 Gli è del vino ancor per te.
 Lascia bever prima a me.
 Ognun ^{te}segua, Bacco, te!

Jo ho voto giu il mio corno.
 Dammi un pò il bottaccio in qua,
 Questo monte gira intorno,
 E 'l cervello a spasso va.
 Ognun corsa in qua e in la,
 Come vedi fare a me,
 Ognun sagua, Bacco, te!

Jo mi moro già di sonno.
 Sono io ebria, o si, o no?
 Star più ritti e piè non ponno.
 Voi siete ebrj, ch, io lo so.
 Ognun facei, com' io fo,
 Ognun succi, come me,
 Ognun segua, Bacco, te.

Ognun gridi, Bacco, Bacco,
 E pur caeci del vin giù.
 Poi con suoni farem fiacco,
 Bevi tu, e tu, e tu;
 Jo non posso ballar più.
 Ognun gridi Evoè!
 Ognun segua, Bacco, te,
 Baccò, Bacco, evoè!"

A' XVI-dik század az olasz színiköltészetnek sokféle történetekkel rakott szakát foglalja magában. Ez időben sokféle surlódás és küzdés emelkedés és süllyedés, új fordulatok és a' régi jónak is mellözése, volt a' dramának sorsa. És ennyi változás közben nem villant fel lángész a' színiköltészet' ingatag tengerén, melly hatalmas erővel kiragadta volna azt a' szolgálai követés' és mindennapiság' köréből, melly megadta volna neki az elhatározó nemzeti vonalmat, elkülönözöt minden nemzetekéitől, szóval, melly megalapította volna az olasz színművészetet. Pedig az idő e' végre különösen kedvezni láttatott. Mivel Olaszország ezen században — főkép a' legritkább talentumok' szerencsés munkássága által — hazája volt sok művészeti lánggerőnek és jóízűségnek. De egyesülének is minden körülmények ezen talentumok' ébresztésére és éltetésére. Mert a' nemzet, melly akkor egész világon legélénkebb és műveltebb volt, mind egyházi, mind világi tekintetben, csaknem egészen szépművészeti foglalkodásra határozó erejét; és mivel a' szép iránti vonzalom 's annak emelése és pártolása az olasz nagyok és fejedelmek közt mintegy divaterénynyé vált: mi csuda, ha az uralkodó *szépművészeti közszellemnek* szükségkép azon hatást kelle gyakorlania, mint a' mellynek példáit a' történeti emlékek számunkra fenhagyták.

Az előbbi korszakban tisztelettel kiemelt nagy nevek kivül, mellyeket, úgy látszik, a' nemzeti nyelv' nemtője nemzedékről, nemzedékre jegyzett ki a' szépművészet virágoztatási dicső kötelességre 's a' késő kor' hálás megemlegetésére, most újak is tűnnek fel, nem kisebb fényvel ragyogók a' literatura' egén. Így X. Leo, a' Medicis ház' egyik sarja, és így attól csak névben eltávozó, de vér és lélek szerint annak rokona, nem látta szent hivatalát szennyezőnek, leszállani fenségéből a' nemzeti nyelv' és szépművészet' még csak képződő durványai' tökélyesítésére. Ő a' comicus költészetnek különös barátja volt. Azértis Sienából udvarába egy vigjátékos társaságot hitt, melly az akkori idő' szelleme szerint,

ezen tréfás névvel nevezé magát: „Congrega de Rozzi.“ Ezen úgy nevezett durvaktól adatának azon kor' legjobb vig darabjai a' Vaticanban, a' pápa előtt, néha velök a' köz' botránkozásig mulatott. Legnevezetesb darab volt ezek közt a' „Calandra“ Doviziotól.

A' Medicis is ferrarai hercegi ház volt folyvást nagy ápolója a' művészetnek. Amaz mióta nagyherceg méltóságra emeltetett, fölötte sokat tett a' tudományok- és művészetért. De Ferrara is Athenéje volt az olasz költészetnek. Itt emelkedett az olasz drama legmagasb pontjára, és csak egyedül itt, mintha fénye csupán Ferrarában ragyoghatna. I. *Alfons* estei házból való ferrarai nagyherceg, harmincz évi háború és külöfféle political forrongás zavarta uralkodása alatt, nagy pénzmennyiséget fordított arra, hogy Ariosto' terve szerint azon korban a' legpompásabb színházat építtesse. — II. *Hercules* amannak fija- az uralkodásban és szépkelbülésben utódja — alatt a' ferrari színház nagy virágzatban volt.

Fridrik is a' Gonzaga házból, mantuai 's ezen házból első fejedelem, vetélkedett a' ferrarai hercegekkel a' színészetnek fejedelmileg való pártolásában.

Vespasian Gonzaga, sabionettai herceg sem akart a' nagyok közül visszamaradni, kik jeles színházakat építettek. II. *Ferrante*, guastallai herceg, még magával Tassoval akart vetélkedni egy dramai pásztorköltemény' szerzésében. — *Curzio Gonzaga* szintén irt vigjátékokot.

(Folytatása következik).

IV.

KIADATLAN RÓMAI PÉNZEK.

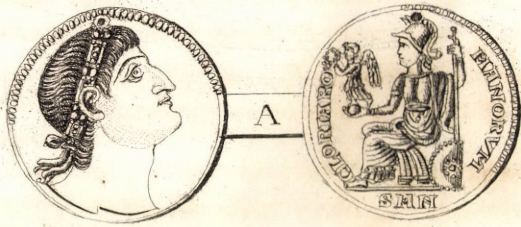
A.

I. CONSTANTIN.

(*Flavius Valerius Constantinus Maximus*).

K. u. 306 — 337.

Hogy azon a' két testvérházában szerteszét lakó régiséggyűjtőknél szemlélhető *parthus*, *sasanida*, *barbár*, *görög* és *római*, nem csekély számú pénzek közül, mellyek Magyarország' és tartományai' térein ásattak ki a' föld' sötétségéből, vagy azok' hajdani történeteit érdeklik; ekkorig olly kevés szállítaték át az olvasó világba: annak okát részint az annyi hazafiúi áldozatba került nemzeti muzeum' 1802-ki, novemb. 26. óta, nem csak az 1807: 24. törvény' ellenére, hanem a' mi minden törvénytelenésnél nagyobb nemzet elleni bűn, a' tudományok' ki nem számítható kárára, mindenkori hozzáférhetlenségében és nem használásában, részint pedig abban kell keresnünk, hogy nálunk az oklevelekre, kéziratokra, pecsétekre, pénzekre köemlékekre 's a' régiség' más maradványaira ügyelő *archaeologiai társulat* mostanig hiányzik. A' mit e' tárgyról Schoenvisner és mások' munkáiban olvashatni, az nem több figyelmeztetésnél. Néhai Weszerle^r József (ki

1807-dikben kezdett gyűjteni, gyűjté ugyan a' nálunk találtatott ismertetlen és kiadatlan *római, görög, parthus és sasanida* pénzpéldányokat is; de ezek' elhúnyta († 1838. jul. 29.) után *huszoney* réztáblára vésve, a' *magyar, erdéli, tartománybeli* és *városi* példányok' valamint nevezetes *férfiak'* és *városok'* pénzeinek minden réztáblái, a' nemzeti muzeumba kerültek; ezek hogy ott, mint *Festetics* táblái (Széchenyi, Cat. III. 283. l.) használatlanul elavuljanak, amazok hogy a' mostaninál szerencsésb nemzedék' kebléből támadandó magyar *Sestini, Rasche, Mionnet, Saulcy,* és magyar *Otfried Müller*-nek új felfedezésül szolgáljanak.

Az ide mellékelt réznyomat I. Constantin aranypénzét állítja előnkbe, *Jankowich Miklós'* példánya után híven, eredeti nagyságában.

Előlapjának

képvete: szemcsés karimában Constantin' pártás feje, balra fordultán, szemeit az égre emelten.

Hátlapjának

körirata ez: GLORIA ROMANORVM

képvete pedig imez: sisakos Róma jobbra fordultán ülve, jobbában gömbücs fölött Victoria, baljában dárda, hátul paizs;

alirata: SMN (Signata moneta Narbone).

Khell József, e' Constantinnak hasonló előlapu pénzét közölvén ezeket írja: „Vel ipsa capitis coelum suspicientis, velut deum precaretur Constantinus, repraesentatio hunc, ut superiorem jam rarioribus inserit. Vidi si placet, quae de his numis *τρόπον ἐνχομένους* ex Eusebio L. IV. de vita Constant. c. 15. post alios exscripsit Baldinius pag. 85.“¹⁾

¹⁾ Jos. Khell, Supplementum ad numismata Imperatorum Romanorum aurea et argentea. Vindobonae, 1767. 4. p. 237.

Eutropius, ki a' római történetekről írott rövid munkáját, Valens (Kr. u. 364 — 378.) császárnak ajánlá, Constantin' látványáról csak ezeket mondja: „Denunciata mors eius est etiam per crinitam stellam, quae inusitatae magnitudinis aliquamdiu fulsit; eam Graeci κομητην vocant. ¹⁾

Péncpéldányunk hátlapját a' mi illeti, Rasche azt jegyzi meg, hogy a' GLORIA ROMANORVM körirat e' Constantin alatt jött keletbe, 's miként állítja: „Designat in Imperatore totam esse Romanorum gloriam.“ ²⁾

E' példány egyébíránt, csupán alirátára nézve különbözik Mionnet' példányától, mellynek alirata (exergue) CONS (Diamètre, 13. lignes. 150. frc.). ³⁾ És így a' Mionnet által megismertetett példány konstantinápolyi; az itt látható példány pedig narboi pénzverőházból került. Narbo *Gallia Narbonensis* római tartomány' városa, ezt Sidonius pénzverő házról is dicséri;

„Portis, porticibus, foro, theatro,
Delubris, capitoliis, MONETIS.“ ⁴⁾

LUCZENBACHER JÁNOS.

---

¹⁾ Eutropii Breviarium Historiae Romanae. Lib. X. c. VIII. Constantin' látványáról bővebben: Eusebii Pamphili, De vita Constantini Libri IV. Edidit Frid. Adolph. Heinnichen. Lipsiae, 1830. 8. Excursus I. p. 522. Kivált: Matth. Jacutti, Syntagma, quo apparentis Magno Constantino crucis historia complexa est universa. Romae, 1755. 4.

²⁾ Jo. Christoph. Rasche, Lexicon universae rei numariae veterum. Lipsiae, 1785. 8. Tom. II. P. I. col. 1479.

³⁾ Mionnet, De la Rareté et du prix des Médailles Romaines. A Paris, 1815. 8. p. 380. II. kiadás, 1827. 8. T. II. p. 219.

⁴⁾ Sidonius Carm. XXIII.

V.

OKLEVELES TOLDALÉK.

Az aradi káptalan' levéltára.

S*chmitt Miklós*, a' ki *Turóczi Lászlónak* „*Ungaria suis cum Regibus*“ című 1729. *Nagyszombatban* egész levél-nyomatott könyvét megbővítve adta ki, ugyanott 1768. negyed réthen, ¹⁾ a' 207. lapon írja: hogy a' szárnyalt hír szerint az aradi káptalan, midőn a' török berontott, levéltárát földbe rejtette, melly is oda vezett ²⁾, mitől azonban megmenekedett; mert a' *gyula* — most károlyfehérvári levéltartóknak 1604. évi *felírásuk* szerint, atyáink ama' közveszélyben sem feledkeztek meg az országos levéltárakról, hanem ezeket, *Budáról*, *Pécsről*, *Székesfehérvárról*, *Esztergamból*, *Nagyszombatba* takarták; *Aradról* pedig és *Csanádról Gyulafehérvárra* vitették.

---

¹⁾ *Stephani Katona*, Hist. Crit. Stirp. Austr. Tom. X. p. 332.

²⁾ „Constans traditio apud incolas (Aradiensenses) obtinet, eius loci tabularium, metu Turcarum, cryptae cuidam subterraneae creditum.“ Felvévé e' véleményyt *Bel Mátyás* „Compendium Hungariae Geographicum.“ munkájának kiadója is *Arad*-vármegyének leírásában: Tabularium, quod hic asservabatur, metu Turcarum, in criptam quamdam repositum, interiuse ereditur.“

E' levél írónak egyike *Szamosközi István*, ki-
nek szíven feküdt az oklevelek' fentartása. Emlékezte-
tő írása, melyet az iránt ez erdélyi karok- és rendek elé-
be terjesztett, e' következő.

„*Magnifici, Generosi, Egregii Domini nobis
observandissimi!*“

„Az Feier Uari Captalan supplical kegyelmeteknek,
hogy kegyelmeteknek lenne valami gongya arra az hely-
re, az elmúlt romlasokban is nagjób részére az gondvise-
letlenségé mia löt abba a Captalanban valo sok draga
leveleknek fogiatkozasa. Tugya kegyelmetek, hogy az
Országnak egijk taarhaza, és talam legh dragabb az
Captalanban valo levelek. Vgy vagion, hogy sok kár
löt benne. Sok ide s tova való tekozlas, de megh is anny
level vagyon ot, hogy három Szekeret bővsegesen megh
rakhatnanak vele. mind ott vesz a' földön, ot rothad, az
torony' megh égése utan az eso víz nedvessége mia. Kü-
nyü kolcheggel az toronnak az alsó részét az boot felett
megh heyazhatnak. Nem az Kis Selyki dézmanak minden
böv hasznat azért veszik fel az pap Vraim, hogy valami
részét az templom épületire fordítanak. Az koporsokat va-
lamint felhánták: lowakot az mit bele keöttöttek, ez
ideigh mind vgy aal. Az Feyedelem testenek koporsoya
nitva aal. ¹⁾ Az templum aytayat chyak tövissel sem
verték be mind ez oráig is. Az mi magunk kölchygén sok-
szor aytayat az Seghrestének be chinaltattuk, törtön tö-
rik fel, horton horgyak az leveleket, mert hogy a tem-
plumnak ninchyn aytaya, *Zent István'* király ideiuel fog-
va való sok kiralioknak, és az egész Országnak titok
leveley ot hevernek. Nagy büin, nagy vetek ily siketseg-
gel ez bechülhetetlen kart elhalgatni. Ez elmúlt Feyervari
gyülesben is szollottunk kegyelmeteknek ezen dolog felöl,

¹⁾ Bátori Endrec.

de semmi gongya nem leve senkinek rea. Ez előtt is sokszor, de ez elmúlt esztendőbe főképpen nagy iszoniu kar leve az Captalanba, mert kinek kinek az ön maga hasznara leve gongya, az közönséges io senkinek eszibe nem iuta. Azok az levelek az mi romlot nemzetsegunknek mind *Erdelben*, 's mind *magyar Országban* oly fow es draga emlekezetre valo kinchye volna, melyet keves szoval megnem mondhatni. Az Istenért keryuk kegyelmeteket, legyen gongya kegyelmeteknek arra. Nem annyra az mi hasznunkért, mint az közönséges főért kerük kegyelmeteket. Ninchyen nekunk modunk benne, hogy derék ellensegh ellen oltalmazhassuk 's takargathassuk, mert elfogiatkoztunk. Vagyon három esztendeye, hogy egy penz hasznat sem lattuk az elébbi Feyedelmeknel rendelt fizetésünknek. Ez elmúlt üdökben történt veszedelmekben nem ilyen gondviseles volt ez fele draga marhara, mint moston. *Budából, Péchből, Zekesfeyervaából, Esztergamból, Nagy-Zombatba* takartak volt ez fele leveleket, mellyekben most is az egész *magyar Orzágnak* igazsaga aal. *Orodból* és *Chanadból* ide *Feyervarra* hoztak volt az veszedelem elot az Orszagh leveleit, mostan kenigh senkinek anny gongya nem leve arra, hogy chak egy melföldigh az ellensegh elot valami reszey elvitethetnek volna, noha sokat törekednenk azoknal, kiknek *Feyervarat* arra gongyoknak kellet volna lenni. Ez ókaert ot hagyak veszni köz akarattal az mi eleinknek, es maradékinknak ily bechülhetetetlen kincheit. Lészen oly üdö 's talam elis iot, mikor meg erezzuk ez mi siketsegünknek effectusát, forogianak elő chak az törveniek es az öszve keveredet iozagoknak igazsagij, mellieknek karat, es fogyatkozásat kegyelmetek maradéki kezdenek megh erezni. Mi Isten elöt es kegyelmetek elöt protesta-lunk, hogy szivonk szerent minden igyekezettel akartuk oltalmazni és takargatni, de mi nekünk értéünk nem volt hozza, mert sok időtol fogva semmi fizetésünk meg nem iar. Azért mi sem most, sem ezután okay ne legyünk az iszoniu kárvallásnak.

Igy akaronk kegyelmeteknek irni, hogy nyilvánab-
ba meg es érche kegyelmetek ez dolgot. Legyen Isten
kegyelmetekkel. Anno 1604. die 3. February.“

Ezen emlékeztető irás' következtében hozatott aztán
1609-ben ama' törvény, melly az „Approbata Constitu-
tiókban Tit. XVIII. a' *káptalanokról* olvastatik.

PODHRADCZKY JÓZSEF.

Magyar játékszini jutalom-feleletek	ft.	48 kr.	köz.	—	36 kr.
Eredeti játékszini. I. Vernász, Vörösmartytól	—	48 —			
— — II. Tirus, Horváth Cyrilltól	—	40 —			
— — III. Falusi lakodalom, Jakabtól	—	36 —			
— — IV. Atok, Tóth Lőrincztől	—	45 —			
— — V. Zsarnok apa, Jakabtól	—	32 —			
— — VI. Ekebontó Borbála, Tóthtól	—	36 —			
— — VII. Az atyátlan, Tóthtól	—	36 —			
Külföldi játékszini. I. Iphigenia, Goethe ut.	—	30 —			
— — II. Nők iskolája, Moliere	—	30 —			
— — III. A' nőtelen philosophus, Nota	—	30 —			
— — IV. A' játékos, Iffland	—	30 —			
— — V. Alzir, Voltaire	—	24 —			
— — VI. Tancred, Voltaire	—	26 —			
— — VII. Botcsinálta doctor, Moliere	—	24 —			
— — VIII. Barnhelmi Minna, Lessing	—	36 —			
— — IX. Turandot, Gozzi-Schiller	—	36 —			
— — X. A' végrendelet, Iffland	—	36 —			
— — XI. Orestes, Alfieri	—	26 —			
— — XII. Sofonisba, Alfieri	—	26 —			
— — XIII. Messinai hülgő, Schiller	—	50 —			
— — XIV. A' zászlótartó, Schröder	—	24 —			
— — XV. A' levelezők. Esz és szív, Steigenteschtől. Kénytelen házasság, Moliere	—	30 —			
— — XVI. Rágalom' iskolája, She- ridan	—	36 —			
— — XVII. Romeo és Julia, Shake- speare	—	48 —			
— — XVIII. Hazudság, Federici	—	24 —			
Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. I. Poetai munkák	1 ft.	36 —	köz.	1 ft. 12 kr.	
— — II. Utazások	2 ft.	10 —	köz.	1 ft. 40 kr.	
Philosophiai pályamunkák, postapap.	1 —	—	köz.	—	45 —
Philosophiai Anthropologia, Kötelestől	1 —	20 —			
Elmélkedések a' physiologia és psycholo- gia körében, tekintettel a' polg. és erkölcsi nevelésre, Mocsiól, velin.	—	54 —			
Első oktatásra szolgáló kézi könyv, Edvi Illés Páltól	2 —	—	köz.	1 ft. 40 kr.	
Külön I. köt. Olvasó könyv.	—	36 —	köz.	—	30 —
— II. Közhasznú oktató könyv, 1.	—	48 —	köz.	—	40 —
— III. — — — 2.	—	48 —	köz.	—	40 —
Vezérkönyv az elemi nevelés és tanítás- ra, Warga Jánostól.				2 —	10 —
Külön I. köt. Elemi nevelés' alapvonatai és fali táblák				—	50 —
— II. köt. Elemi tanulmányok]				1 —	20 —
— Fali a b c és olvasó táblák				—	20 —
Aesthetikai és rhetorikai leczkék 2 köt.	4 ft.	—	köz.	3 —	20 —
A' moldvai magyar telepekről, Gegő Elek.	1 —	40 —	köz.	1 —	20 —
A' felsőbb analysis elemei, Győry S. I. füzet				1 —	30 —
A' természetes számok logaritmái, három nyelven, zöld pap. 5 ft. — sárga 4 ft. 45 kr. fejez 4 ft.					
Ugyan az két nyelven zöld pap. 4 ft. 45 kr. — sárga 4 ft. 30 kr.					
Ugyan az egy nyelven zöld pap. 4 ft. 30 kr. — sárga 4 ft. 15 kr. fejez 3 ft. 40 kr.					
Fenyítő törvényszéki magyar törvény, Szlemenicstől. köz. pap. 1 ft. 12 kr.					
Természettud. Pályamunkák, I. köt.				—	48 kr.
Sebészesség, Cheliustól, I. II. III. mindenik kötet külön köz. p. 1 ft. 40 kr.					
A' szembetegségekről, Fabini —				1 ft.	36 kr.
Magyar tud. társ. Névkönyve 1836 és 1837. külön 20 kr. — 1838 és 1839. külön 30 kr. — 1840 és 1841. külön —					40 kr.
Magyar tud. társ. alaprajza és rendszabásai					12 kr.
Terve a' nagy magyar szótárnak					10 kr.

Martiusban, 1841.

D. S c h e d e l F. titoknok.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
I. A' fourier-i módszer, a' fensőbb fokú számegyenletek' feloldásáról. (I. közlés) TAUBNER KÁROLY.	7
II. Hadi literatúra (I. közlés). W.	28
III. Vázolatok az olasz szinköltészet' történetéből. (I. közlés). SZABÓ DÁVID.	46
IV. Kiadatlan romai pénzek. (I. réznyomattal) LUCZENBACHER JÁNOS. . . . . , ...	60
V. Okleveles todalék. PODHRADCZKY JÓZSEF.	63

L I T E R A T Ú R A.

LITERATÚRAI MELYKÉPEK. VII. Chateaubriand	247
VIII. Thierry Amédée	250
IX. Thierry Ágoston	253

CRITICALI SZEMLE.

Földleírás.

Alexandre de HUMBOLDT, Examen critique de l'Histoire de la Géographie du nouveau Continent etc.	359
Capitain BOID, a description of the Azores, or Western Hands etc.	280

BIBLIOGRAPHIA	241
-------------------------	-----

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. cp. leszen velin-pap, legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyvtáros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — ÖTÖDIK ÉV.

AUGUSTUS, 1841.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

LEGÚJABB KIADASAI.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Negyedik kötet két osztályban. Kőlesey Ferencz' arcképével 's 12 kőrajzzal. n 4r. 4 t.; színezett képekkel s vászonköt. 5 ft. 30 kr. cp.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Második kötet, n. 4r. 8 könyvomattai. Velinen kemény tábl. kötve 7 ft 30 kr. vászonba 7 ft. 40 kr. cp.

MAGYAR HELYESIRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Ötödik kiadás. 10 kr. cp.

HELLEN CLASSICUSOK magyar fordításokban. Első kötet: Sophocles Oedipusa és Euripides' Iphigeniája Guzmics Izidor által. Velinen, füzve 1 ft. 12 kr.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Második kötet: A' magyarországi szikes vidékek' természettud. leírása D. Balogh Józseftől. Velinen füzve 40 kr. cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMELI. Irta Gyóry Sándor. Második füzet, n. 4-dr. velinen, füzve 1¹/₂ ft. 40 kr. cp.

EREDETI JÁTEKSZIN. VIII-dik kötet: Negyedik László, másod rangu szomorujáték Gyurmán Adolftól. — IX-d. köt.: Rózsa, első rangu vigjáték Szigligetitől. — X-d. köt. Az életuntak, másod rangu vigj. Nagy Ignácztól. Mindeniknek ára finom velinen füzve 40 kr. cp.

NÉPSZERŰ ERKÖLCSTUDOMÁNY. Irta Zsoldos Ignác. Finom velinen, füzve 12 kr; köz. papir. 5 kr. cp.

M. t. társasági Névkönyv ASTRONOMIAI NAPLOVAL és kalendáriummal 1841re. Velinen 40 kr. cp.

Továbbá megjelentek:

A' m. tud. társ. Évkönyvei I. Színezett képekkel 6 ft. anúgy 4 ft. 20 kr.

— — — II. — — 7 ft. — 5 ft. — —

— — — III. — — 8 ft. — 6 ft. — —

Tudománytár 1834—1838. Minden évfolyam vel. 5 ft. köz. pap. 4 ft. — —

— 1839—1841. — — finom vel. 6 ft. 30kr. v. 5 ft. — —

Régi magyar nyelvemlékek, I. köt. vászonköt. 7 ft. 10 kr. pap. k. 7 ft. — —

Magyar-német Zsebszótár. postapap. 3 ft. 30 kr.

iró pap. 3 ft. — —

Német-magyar Zsebszótár, Második nyomtatás (sajtó alatt).

Nyelvtud. Pályamunkák. I. köt. postapap. — — 54 kr. köz. 40 —

— — — II. köt. velinen — — 1 ft. 30 —

Császár, Grammatica Ungherese. postapap. 1 ft. 30 kr.

Magyar Tájszótár, kiadta a' m. t. t. kemény tábl. 1 ft. 30 —

Mathematicai Műszótár, kiadta a' m. t. t.

Philosophiai Műszótár, kiadta a' m. t. t. — — 40 —

Horatius levelei, ford. Kis és Kazinczy, postapap. 2 ft. 15 kr.

Romai Classicusok. I. Sallustius minden munkái. 2 — — — 1 fr. 30 kr.

— — — II. Cicero válog. beszédei

és levelei 1 ft. 36 kr. köz. 1 ft. 12 kr.

— — — III. IV. J. Caesar minden

munkái 4 fr. — —

VI.

A' FOURNIER-I MÓDSZER

A' FENSŐBB FOKÚ SZÁMEGYENLETEK' FELOLDÁ-
SÁRÓL.

II. A' gyökök összeszámolása.

1. §.

Ha két határ a és b közt csak egy gyök foglaltatik, 's a határok egymáshoz oly közel feküsznek, hogy a két megelőző függvények $S_1(x)$ és $S_2(x)$ mutatói $= 0$, a' kezelés a gyökök' összeszámoltában következő oknyomozáson alapul: Mivel a kijelelt gyök csak az egyenleté $S(x)$, 's a megelőző függvények $= 0$, $S_1(x)$ és $S_2(x)$ a -tól b -ig szüntelen ugyanazon jeleket tartják meg; ellenben $S(x)$ ugyan azon határok közt változtatni fogja jeleit, 's azért a következő négy eset különböztetendő meg:

	S_2	S_1	S												
I (a)	+	+	-	II	+	-	+	III	-	+	-	IV	-	-	+
	0	0	1		0	0	1		0	0	1		0	0	1
(b)	+	+	+		+	-	-		-	+	+		-	-	-

2. §.

Legyen az első esetért x a' gyök a' határok a és b közt, és pedig legyen $x > a$ és $< b$ így legyen Z azon ismeretlen, melly b -ből a' levonandó volna $x - t$ kitalálhatni, tehát $x = b - Z$. Lesz e' szerint $S(x) = 0$, tehát $S(b - Z) = 0$. Az egész vizsgálat tehát szorítkozik, az ismeretlen $Z - t$ meghatározni. Kifejtvén $S(b - Z) - t$ Taylor' tantétele szerint a' második tagiglan, a' függvénytan ismeretes tételei szerint a' második tag $- Z S_1(b)$ helyett $S_1(b)$ -ért $S_1(b - Z)$ és $S_1(b)$ közé középértéket kell tennünk. Mert ha a' következő tagokat tekintet nélkül hágnók, nyilván igen keveset birunk, mivel Z nem végtelen kicsiny mennyiség. A' középérték $S_1(b - Z) \dots b$ -vel bélyegeztetvén, birandjuk: $S(b - Z$

$$S_1(b - Z) \dots b) = 0 \text{ tehát } Z = \frac{S(b)}{S_1(b - Z) \dots b} \text{ tevén } b -$$

$$Z\text{-ért értékét } Z = \frac{S(b)}{S_1(x \dots b)}.$$

Ha $(x \dots b)$ x és b közt közérték, ugyan azon mennyiség akkor a és b közti közérték is, mivel x fekszik

$$a \text{ és } b \text{ közt. Tehát: } Z = \frac{S(b)}{S_1(a \dots b)}. \text{ Azonban } x = b - Z$$

$$\text{tehát } x = b - \frac{S(b)}{S(a \dots b)}. \text{ Mivel } S_1(x) \text{ a' határok } a \text{ és } b$$

közt szüntelen igenleges marad, azért $S_1(x)$ $x = a - t$ ól egész $x = b - t$ ig mindig növekedésben van, innen $S_1(a)$ kisebb mint $S_1(b)$ és mivel $S_1(a \dots b)$ közértéke $S_1(a)$ és $S_1(b) - nek, $S_1(a \dots b)$ kisebb mint $S_1(b)$. Tevén e szerint a' gyökért kitalált egyenletbe $S_1(a \dots b)$ helyett $S_1(b) - t, S(b) - t$ valamely nagyobbbal leszünk felosztandók és így$

$$b - \frac{S(b)}{S_1(b)} \text{ értéket fejez ki melly kisebb mint } b \text{ nagyobb}$$

azonban mint a' gyök.

Szintazon feltételek alatt alkalmazható a' kisebb érték a a' gyök' közelítértékének feltalálására. Vegyük α mennyiséget, mely a-hoz adandó, hogy a' keresendő $x - t$ adhassuk, hogy tehát $x = a + \alpha$ lenne és $S(a + \alpha) = 0$,

$$\text{akkor } S(a) + \alpha S_1(a \dots a + \alpha) = 0 \text{ és } \alpha = \frac{S(a)}{S_1(a \dots a + \alpha)}.$$

$$\text{De } x = a + \alpha \text{ tehát } x = a + \frac{S(a)}{S_1(a \dots x)}, \text{ e' szerint miként}$$

$$\text{fentebb } x = a + \frac{S(a)}{S_1(a \dots b)}. \text{ Kitűnt azonban fentebb, hogy}$$

az érték $S_1(b)$ a' legnagyobb, mely minden értékekért $x = 0 -$ tól egész $x = b -$ ig tehető. Tevén tehát $S_1(b)$

$S_1(a \dots b)$ -nek helyére, a' hányados $\frac{S(a)}{S_1(a \dots b)}$ és a —

$\frac{S(a)}{S_1(b)}$ kisebb mint a' gyök x de nagyobb mint az érték

a, mivel $S(a)$ nemleges jellel bír, miáltal a' kijelölt külsős összegbe megy át. Az érték a^1 tehát közelebb fekszik az értéknek a. Azért a' gyökök' összeszámolása mindig a'

hányadosok' $\frac{S(a)}{S_1(b)}$ és $\frac{S(b)}{S_1(b)}$ meghatározásán alapul,

mellyek minthogy a' függvények $S(a)$ $S(b)$ és $S_1(b)$ ismeretesek, könnyen, kitetszendenek. Kitaláltatván illy móddal a' közelítésérték a^1 és b^1 , ezekből a'' és b'' szintűgy kiszámolhatók 'stb.

3. §.

Szintazon elveken alapul a' közelítésértékek' összeszámolása a' még többi három esetért. Felesleg volna tehát a' bizonyításokat azokért is vitatni. Minden új esetért

csak azt kell nyomozni, mellyik értéket kell a közértékért $S_1(a \dots b)$ tenni úgy hogy 1) a' kitalált érték $b' < b$ és $> x$ 2) $a' > a$ és $< x$ ha x az egyenlet' gyöke a és b közt.

A' második és harmadik esetért a' közérték helyett, hogy kielégítő folyamatot nyerjünk, nem $S_1(b)$, hanem $S_1(a)$ teendő. Ezen esetekért a' közértékek lesznek $b' =$

$$b - \frac{S(b)}{S_1(a)} \text{ és } a' = - \frac{S(a)}{S_1(a)}.$$

A negyedik esetért ugyanazon folyamat tetszik ki, mint az első esetért, mivel itt is $S_1 a'$ határok a és b közt

szüntelen növekedésben van, tehát: $b' = b - \frac{S(b)}{S_1(b)}$

és $a' = a - \frac{S(a)}{S_1(b)}$. A' négy lehetséges eset e' szerint valamely gyök' közelítéértékeinek kiszámolására,

melly gyök a és b közt foglaltatik, két különböző képletet szolgáltat.

$$\text{I. } b' = b - \frac{S(b)}{S_1(b)} \quad \text{II. } b' = b - \frac{S(b)}{S_1(a)}$$

$$a' = a - \frac{S(a)}{S_1(b)} \quad a' = a - \frac{S(a)}{S_1(a)} \quad \text{mellyek}$$

közül az első a' két esetre alkalmazandó, hol a' sor ugyanazon jeleket tartantja meg, míg a' második a' két esetre, hol a' sor (b) a' jelt belől a' három utolsó függvényben megváltoztatja.

4. §.

Ha a' gyököt ezen folyamatokból akarnánk összeszámolni, a' két esetből az alkalmasbikat kellene keresnünk, és a' közelítésértéket annyi tizedes helyekért mint pontost vennünk, mennyi egyenlő tizedes helyekkel

a' két közelített érték a' és b' birand. Kitétszik ebből, hogy valamely közelített értéket kitalálhatni mindig kétszeres számolást kellene vinnünk. Ezen kétszeres számolást Fourier egyszerűre tudá szorítani, midőn egyetemi kezelésre vagy bánásmódra utal, melly szerint megítélhető, meddig legyen minden új igazítás biztos. Ha a' gyökök' összeszámoltában mindig a' határból indulunk ki, melly a' három függvényben helyettesítve $S(x)$ és $S_2(x)$ -ért egyenlő jeleket ad, akkor, ha β a' külső és α a' belső határt jelenti a' fentebbi folyamatok szerint birandjuk

$$\beta^1 = \beta - \frac{S(\beta)}{S_1(\beta)} \quad \text{és} \quad \alpha^1 = a - \frac{S(\alpha)}{S_1(\beta)}. \quad \text{Tevén } a' \text{ külön-$$

zést $\beta - \alpha = i$ és $\beta^1 - \alpha^1 = i$ következőleg $\alpha = \beta - i$ és tevéen még ezen értéket a' fentebbi egyenletbe, nyerni

$$\text{fogjuk } \alpha^1 = \beta - i - \frac{S(\beta - i)}{S_1(\beta)}. \quad \text{Ezen egyenletben } a'$$

függvény $S(\beta - i)$ Taylor' tantétele szerint a' harmadik tagig kifejtve, midőn a' hibázó tagokért $\beta - i$ és β közé középérték tétetik, adandja:

$$\alpha^1 = \beta - i - \frac{S(\beta) - i S_1 \beta + \frac{i^2}{2} S_2(\beta - i) \dots \beta}{S_1 \beta} \quad \text{következőleg}$$

$$\beta^1 - \alpha^1 = \beta - \beta + i - \frac{S(\beta)}{S_1(\beta)} + \frac{S(\beta)}{S_1(\beta)} - \frac{i S_1(\beta)}{S_1(\beta)} +$$

$$\frac{i^2 S_2(\beta - i) \dots \beta}{2 S_1 \beta} \quad \text{vagy} \quad \beta^1 - \alpha^1 = i^1 = \frac{i^2 S_2(\alpha \dots \beta)}{2 S_1(\beta)}.$$

5. §.

Ha a' metzponton a' metszékek határait α és β egyenlőknek gondoljuk, hogy tehát α és β a' gyökkel x

egyenlők lőnek, a' hányados $\frac{S_2(\alpha \dots \beta)}{2 S_1(\beta)} = \frac{S_2(x)}{2 S_1(x)}$ le-

end. Az érték $\frac{S_2'(x)}{2 S_1(x)}$ nem határozható meg pontosan

mivel az ismeretlen gyöktől függ, de a' kifejezés $\frac{S_2(\alpha \dots \beta)}{2 S_1(\beta)}$ eszközt szolgáltat; megismerni, mely ha-

tárok közt foglaltassék a' viszony. Tegyük fel előre, hogy a' négy utolsó mutató' sora 0, 0, 0, 1, mi a' határok' összevonta által mindig megmutatható, hogy tehát $S_2'(x) = 0$ sem bír többé α és β közt határt, $S_2(x)$ α -tól egész β -ig vagy szüntelen fog növekedni vagy kevesbedni; szintaz a' viszony a' függvénynyel $S_1(x)$. Ha $S_2'(B)$ tekintet nélkül a' jelre a' legnagyobb értéket jelenti, $S_2'(\alpha)$ -tól egész $S_2'(\beta)$ -ig és $S_1(a)$ a' legkisebb értéket $S_1(\alpha)$ -ból egész $S_1(\beta)$ -ig tekintet nélkül a' jelre, akkor

$\frac{i^2 S_2(B)}{2 S_1(a)}$ nagyobb leend mint $\frac{i^2 S_2(\alpha \dots \beta)}{2 S_1(\beta)}$. Kiszámít-

ván ennél fogva az értékekből α és β , melyek' külöse

i egy jobban közelített értéket $\beta^1 = \beta - \frac{S(\beta)}{S_1(\beta)}$, 's hoz-

zátévén ezekhez a' kifejezést $-\frac{i^2 S_2(B)}{2 S_1(a)}$, úgy kifejezést

tevők hozzá, mely nagyobb, mint az új értékeknek β^1 és α^1 külöse, és biztosítva vagyunk, hogy a' gyök a'

menyiségek $\beta - \frac{S(\beta)}{S_1(\beta)}$ és $\beta - \frac{S(\beta)}{S_1(\beta)} - \frac{i^2 S_2(B)}{2 S_1(a)}$

közt foglaltatik. Ezen új határoknak $\beta^1 = \beta - \frac{S(\beta)}{S_1(\beta)} -$

$\frac{i^2 S_2(B)}{2 S_1(a)}$ segítségével határozhatik meg a' számok, mel-

lyek a' gyökök' igazi értékéhez tartoznak, midön megvizsgáljuk, hány tizedes helyért kell a' két kérdéses közelítésértéknek β^1 és α^1 összeegyeznie. Csak olly tizedes

egységeket kell i és $\frac{S_2(B)}{2 S_1(a)}$ -ért kitűzni, mellyek az

értéket i és $-\frac{S_2(B)}{2 S_1(a)}$ közvetlen megelőzik, tehát a'

kiszámolt közelítésértéknek β mindig meg kell ezen határokon belől a' gyökkel egyeznie. Ha $\frac{S_2(B)}{2 S_1(a)} =$

0,008, a' megelőző tizedes egység $= 0,01$, ha ellenben 50, a' fensőbb tizedes egység 100. Bélyegezzük ezen fensőbb tizedes egységet $(\frac{1}{10})$ -k val, hol k igenleges vagy nemleges lehet, és a' küzlés i legyen egyenlő

vagy kisebb mint $(\frac{1}{10})n$, a' kifejezés $\frac{i^2 S_2(B)}{2 S_1(a)}$ kisebb le-

end, mint $(\frac{1}{10}) 2n + k$. A' hányados $-\frac{S(\beta)}{S_1(\beta)}$ e' sze-

rint csak $2n + k -$ ig számolandó ki. Hátra van még a' hányados' osztályát tekintenünk, melly a számolásba

nem jő. Mivel $\frac{S(\beta)}{S_1(\beta)}$, miként fentebb kitetszett, a'

mellékérintő, könnyen következik az egyenletet ábrázoló görbéből, hogy a' görbe' metszpontjától a' metszéktengellyel, tehát a' gyök' értékétől, ha a' mellékérintőt még egy olyan kicsiny érték által csonkitjuk, távozunk míg a' gyök' igazi értékéhez, ha értékét valamivel nagyobbak vesszük, közelítünk. Ebből következik, hogy a' folyamat'

végén a' hányadosnak $\frac{S(\beta)}{S_1(\beta)}$ számjeleit $a' 2n + k -$ nyit

helyben egy egységgel nagyobbítanunk kell, mi által csak olly értéket adunk hozzá, melly kisebb, mint az új értéknek α^1 és β^1 küzlése. Az illy módon határ β^1 egy tizedes egységnél kisebb vagy nagyobb lehet, mint a' gyök, mi ezen lelt határ' helyettesítése által az egyenletben $S(x)$ könnyen megismerhető. Nagyobb β^1 mint a' gyök, akkor

a' határt α^1 nyerjük, melly kisebb, mint a' gyök, ha a' határban β^1 az utolsó tizedeshely' számjelét egy egységgel megkisebbitjük. Kisebb ellenben β^1 mint a' gyök, akkor a' határt nyerjük, melly nagyobb, mint a' gyök, ha az utolsó tizedeshely' számjelét egy egységgel nagyobbbitjük, mivel fentebb kitetszett, hogy a' határoknak egész a' $(2n + k)$ -nyi helyig meg kell a' gyökkel egyezniök. Az új határok tehát a' $(2n + k)$ -nyi helyben csak egy egységgel különböznek el.

6. §.

Mivel a' fentebb idézettek szerint a' közelített érték a' gyökkel összeegyező, ezen módszer az úgy nevezte racionális gyököket is mint illyeket szolgáltatja. És ez az egészen nagy elsősége. Ha a' közelítést még tovább akarjuk folytatni, vizsgálni fogjuk, mellyik legyen az új határok α^1 és β^1 közül a' legvégsőbb, és evvel kezdjük meg a' számolást, miként fentebb érintett. A' határok' második összeszámolásánál a' határérték egész a' $(4n + 3k)$ -nyi helyig pontosan kitünendnek; a' harmadik összeszámolásnál pedig egész a' $(8n + k)$ -nyi helyig. Az utolszor előterjesztett mennyiségekből, mellyek szerint a' közelítés előhalad, következik, hogy csak akkor halad szabály szerint elő, ha $2n + k$ nagyobb mint n , mi mindenkor megtörténik ha n és k igenlegesek. Ha n nemleges leendő, az első határokat α és β jobban összevonandjuk, mi által n -nek igenlegesnek kell lennie. És így könnyen kiviláglik, hacsak a' közelítésértékek' összeszámolást sikerrel akarjuk folytatni, hogy $n \geq 1 - k$ -nak kell lenni.

7. §.

Fourier az összes kezelést még azáltal is ajánlhatóbbá tevé, hogy a' függvényeknek, mellyekbe a' közelített értékek helyettesítve vannak, könnyebb kiszámolását terjeszti elő, miként következik:

Ha (b) a' határéteket helyegzi, mellyért $S(b)$ és $S_2(b)$ ugyanazon előjegyeket bírják, tehát $\beta^1 = \beta + Z$ leend. Mivel b a' függvénybe Z-t kitalálbatni már helyettesítettnek tekintendő, az értékért $\beta + Z$ Taylor' tan-tétele szerinti egyszerűbb összeszámolása tünend ki. Így:

$$S(\beta + Z) = S(\beta) + Z S_1(\beta) + \frac{Z^2}{2!} S_2(\beta) + \frac{Z^3}{3!} S_3(\beta) + \dots$$

$$S_1(\beta + Z) = S_1(\beta) + Z S_2(\beta) + \frac{Z^2}{2!} S_3(\beta) + \dots$$

Kitetszik ebből, miként lehessen a' függvények számértékeit a' közelített értékért egyszerű szorzás által pontosan kitalálni. Szorozván a' függvényeket.

I., $S(\beta) + S_1(\beta), S_2(\beta), S_3(\beta) \dots S(m-1)^{(\beta)}$
az elsőt kivéve mindannyit Z-val, nyerni fogjuk:

II., $Z S_1(\beta), Z S_2(\beta), Z S_3(\beta) \dots Z S(m-1)^{(\beta)}$
's ismételvén a' szorzást λ -val minden újonnan támadt sornál, de még is az első tagnak mindenkor elmellőztével 's felosztván minden harmadik sornál minden tagot 2-vel a' negyediknél 3-vel 'stb, nyerni fogjuk:

$$\text{III., } \frac{\lambda^2}{2} S_2(\beta); \frac{Z^2}{2} S_3(\beta) \dots \frac{Z^2}{2} S(m-1)^{(\beta)}$$

$$\text{IV., } \frac{\lambda^3}{2 \cdot 3} S_3^1(\beta) \frac{\lambda^5}{2 \cdot 3} S(4)^{(\beta)} \dots \frac{Z^5}{2 \cdot 3} S(m-1)^{(\beta)}$$

Ezen sorok első tagjainak összege adja tehát $S(\beta + \lambda)$; a' második tagok' összege $S_1(\beta + \lambda)$; a' harmadik tagok' összege $S_2(\beta + \lambda)$'s a' t.

8. §.

Az egész bánásmód a' gyökök' összeszámoltában következőleg adható röviden elő:

1) Ha két határból α és β két közelítésértéket akarunk kiszámolni a' függvényeknek $S(x)$ $S_1(x)$ $S_2(x)$ $x = a$ -tól egész $x = b$ -ig okvetlen ugyanazon $+$ vagy $-$ jelt kell megtartaniok, hogy biztosak legyünk, hogy a' nevezett függvények ezen határok közt teljesen nem bírnak többé gyököt.

2) Teljesítve levén az 1. számban idézett feltételek, azon határt jegyezzük meg melly $S(x)$ és $S_2(x)$ -be helyettesítve ugyan azon előjegyekkel folyamatokat adand, mivel a' közelítésértékek' összeszámolása ezen határtól kezdődik.

3) Keressük $S_2^{(a)}$ és $S_2^{(b)}$ -nek általánylag vett nagyobb számértékét, 's osszuk fel a' $2 S_1^{(a)}$ és $2 S_1^{(b)}$ -nek kisebbjével; jeleljük meg a' hányadosnak első számát, 's bélyegezzük legközelebbi fensőbb tizedes egységét; mintegy $(\frac{1}{10})^k$.

4) Jeleljük meg az általánylag vett határok' külzését, és szinte jeleljük meg a' tizedes egységet, melly nagyobb mint a' külzés $(\frac{1}{10})^n$ -vel. Ha n és k közt következő egyenlet van $n > 1 - k$, a' határok alkalmasok összeszámolásra, ha azonban a' lelt értékek nem elégségesek, a' határok szorosabban vonandók össze, miáltal amaz egyenlet elnyerhető.

5) Számoljuk ki a' hányadost $\frac{S(b)}{S_1(\beta)}$ egész $(2n +$

$k) -$ nyi helyig, emeljük az utolsó helyet egy tizedes egységgel és vonjuk le számértékét a' határból β , miáltal a' határérték β^1 egész $(2n + k) -$ nyi tizedes helyig pontosan kitünend.

6) Vizsgáljuk, vajjon a' közelített érték β^1 nagyobb vagy kisebb-e, mint a' gyök, midőn azt a' függvénybe $S(x)$ helyettesítjük. Minél β^1 kisebb vagy nagyobb mint a' gyök, annál inkább megfogjuk a' második hozzátartozó közelítésértéket nyerni, ha $\beta^1 - t$ az utolsó tizedes helyben egy egységgel nagyobbítjuk vagy kisebbítjük.

Alkalmazása az előadott szabályoknak egy példára.

9. §.

Legyen $x^5 - 2x - 5 = 0$ tehát

$$S(x) = x^5 - 2x - 5$$

$$S_1(x) = 3x^2 - 2$$

$$S_2(x) = 6x$$

$$S_3(x) = 6$$

	$S_3(x)$	$S_2(x)$	$S_1(x)$	$S(x)$
- 1	+	-	+	-
0	+	0	-	-
+ 1	+	+	+	-
+ 2	+	+	+	-
+ 3	+	+	+	+

A' két - 1 és 0 közt kijelölt gyök az első szakasz' szabályai szerint $\frac{S(b)}{S_1(b)} + \frac{S(a)}{S_1(a)} = \frac{4}{1} + \frac{5}{2} >$

$b - a = 0 - (-1)$ képzeti.

Az egyenlet' harmadik gyöke, mellynek valódinak kell lenni, 2 és 3 közt fekszik. Összeszámolásuk megkezdődhetik mivel a' soroknak (2) és (3) mulatói 0 0 0 1. (Itten 3 a' legvégsőbb határ). Vegyük tehát a' nagyobb számértéket $S_2(x)$ -ből, melly $S_2(3) = 18$'s osszuk fel a' kisebbel 2 $S_1(x) = 2 \cdot 10$, nyerni fogjuk 0, 9. A' közvetlen fensőbb tizedes egység volna $= (\frac{1}{10})^0$ tehát $k = 0$. A' határértékek' külzése $= 1 = (\frac{1}{10})^0$ tehát $n = 0$.

A' feltétel $n > 1 - k$ nincs teljesítve; tehát a' határok

közelebb vonandók. Helyettesítvén 3 - ért 2, 1 - t, nyerni fogjuk:

	$S_3(x)$	$S_2(x)$	$S_1(x)$	$S(x)$
2,0	+ 6	+ 12	+ 10	- 1
2,1	+ 6	+ 12,6	+ 11,23	+ 0,061

A' legnagyobb érték $S_2'(x) = 12,6$ -ból felosztva $2 S_1'(x) = 20$ -nak legkisebb értékével az első tizedes helyig adja 0, 6. A' közelebb fensőbb tizedes egység $= 1$ tehát $k = 0$. A' határértékek' külzése $= \frac{1}{10}$ tehát $n = 1$. A' feltétel $n = 1 - k$ teljesített, a' közelítésértékek' összeszámolása tehát megkezdődhetik. A' nagyobbik érték 2, 1 itt a' külső határ; mivel ezen értékért a' két függvény $S(x)$ és $S_2(x)$ ugyan azon + jelt bírja. Az első közelítésérték megnyerhető leendő, $\beta = 2$,

$$1 - \text{ből } a' (2n + k) - \text{nyi helyig kivitt hányadost } \frac{S(\beta)}{S_1(\beta)}$$

$$= \frac{0,061}{11,23} \text{ levonjuk. De } 2n + k = 2 \text{ tehát } \frac{0,061}{11,23}$$

$= 0,00$ és ez a' meghagyott tizedes helyekért 1 - gyel az utolsó helyben megszorítva, adja 0,01; tehát az első a' második tizedes helyig pontos közelítésérték $= 2,09$. Helyettesítvén a' fentebb idézett bánásmód szerint 2,09 - t a' függvényisorba, midőn $2,09 = 2,00 + 0,09$ teszünk nyerni fogjuk:

$$\begin{array}{r}
 S(2,09) = - 1 \\
 \hline
 + 0,90 \\
 0,0486 \\
 0,000729 \\
 \hline
 0,949329 \\
 \hline
 - 0,050671
 \end{array}
 \qquad
 \begin{array}{r}
 S_1(2,09) = 10, \\
 1,08 \\
 0,0243 \\
 \hline
 11,1043
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 S_2(2,09) = 12 \quad S_3 = 6 \\
 0,54 \\
 \hline
 12,54
 \end{array}$$

10. §.

Helyettesítve 2,09 -nek $S(x)$ -be képzeti folyamatot ad, következőleg 2,09 kisebb mint a' gyök. Nagyobbítván ezen közelítésértéket, az utolsó helyben egy egységgel, nyerni fogjuk a' második közelítésértéket, melyly nagyobb mint a' gyök. A' két új közelítésérték' külzése $= \frac{1}{100}$.

következőleg $n=2$, $k=0$. Tehát $\frac{S(\beta)}{S_1(\beta)} = \frac{0,061}{11,23}$

egész a' negyedik tizedes helyig össze lehet számolni. Ez adand 0,0054. Ezen hányadost az utolsó helyben egy egységgel nagyobbítva és 2,10 -ből levéve, adni fogja 2,0945. Ezen közelítésértéknek a' negyedik tizedes helyig pontosnak kell lenni. Helyettesítése' 2,0945 -nek, miként fentebb, ad:

$$\begin{array}{r} S(2,09) \\ - 0,050671 \end{array} \qquad \begin{array}{r} S_1(2,09) \\ + 0,04996935 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} S_2(2,09) \\ + 0,0001269675 \end{array} \qquad \begin{array}{r} S_3(2,09) \\ + 0,000000091125 \end{array}$$

Képezvén ezekből 2,0945-nek függvényeit, kitűnend:

$$\begin{array}{r} S(2,0945) = - 0,050671 \\ \hline + 0,04996955 \\ \hline 0,0001269675 \\ \hline 0,000000091125 \\ \hline 0,050096408625 \\ \hline - 0,000574591375. \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 S_1(2,0945) = + 11,1043 \\
  0,056430 \\
  0,00006075 \\
 \hline
  11,16079075
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 2_2(2,0945) = 12,54 \\
  0,0270 \\
 \hline
  12,5670
 \end{array}$$

$$S_3(2,0945) = 6$$

Az érték tehát 2,0945 kisebb mint a' gyök. Nagyobbítván ugyanazt az utolsó helyben egy egységgel, a' második közelítésértéket fogjuk nyerni 's egyszersmind a' külső határt, mellytől a' számolásnak kell kezdődnie. Képezvén 2,0946 -nak függvényeit az idézett módszer szerint, nyerni fogjuk:

$$\begin{array}{r}
 S(2,0946) = 0,001116079075 \\
  62835 \\
  , 1 \\
 \hline
  \cdot 0,001116141911 \\
  - 0,000574591375 \\
 \hline
  0,000541550536
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 S_1(2,0946) = 11,16079075 \\
  0,00125670 \\
  3 \\
 \hline
  11,16204748
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 S_2(2,0946) = 12,5670 \\
  6 \\
 \hline
  12,5676
 \end{array}$$

Ha ezennel egy új közelítésértéket akarunk, a' hányadost $\frac{S(\beta)}{S_1(\beta)}$, mivel a' két közelítésérték küzlése =

0,0001 így $n=4$ és $k=0$, egész a' nyolczadik tizedes helyig kell kiszámolnunk és β -ből levonnunk $\frac{S(\beta)}{S_1(\beta)}$

$\frac{0,000541550536}{11,16204748}$. Ezen hányados' értéke =

0,00004851, a' meghagyott helyekért irandó 0,00004852, és ezen értéket 2,0946-ból levonva, adandja a' harmadik közelített értéket 2,09455148. Ezen érték a' nyolczadik helyig pontos, kisebb azonban mint a' gyök, mi ugyanannak helyettesítése által $S(x)$ -be tetszend ki. Az odatarozó közelítésérték, mely nagyobb mint a' gyök, tehát 2,09455149 lenne. És így ezen példából kivilágló, milly könnyen adja a' fourier-i módszer a' közelítésértékeket; és mivel ez egyszermind minden lehetséges szigorúság — és pontossággal történik, az előbbi módszerek' ellenében okvetlen nagy előhaladásnak tekintendő.

Dr. TAUBNER KÁROLY.

VII.

VÁZOLATOK

AZ OLASZ SZÍNKÖLTÉSZET' TÖRTÉNETÉBŐL.

(II. KÖZLÉS).

A' nagyok illy lelkes részvéte mellett lassanként kivetkőzött az olasz színköltészet gyermeki korából, midőn apró szentes mutatóványok, vagy inkább majmolások és bohóc-játékok előadása által mind azt hívé végrehajtani, mit a' művészet kíván. Határozottabb színekkel kezdenek különválni a' színművészet külön fajai. Özönnel születének a' szomorújátékok, a' vígjátékokban is szép jelenetek tűntek elő, tökéletességre jutott a' pásztori játék és megszületett az olaszok' kizáró tulajdona, az opera.

A' múlt század' végével emelkedni kezdett színköltészet alig mutathat fel szomorújátékot, melly e' névre méltó volt volna. Ennek elején is, mintha az olaszok' világos és merész szelleme megvakult 's elerőtlenült volna, semmi eredeti e' nemben nem született; hanem szolgál ügyetlenséggel másolgaták Sophokles' és Euripides' tragédiáit, vagy inkább Seneca' fagyos dagályát. Még csak

azon eszme sem villant fel valamelyik olasz tragicus fejében a' roppantott számból, hogy a' hajdani szomorujátékok' valódi szépségeit újabb ízléshez szabott tárgyba vette volna fel 's ezen tárgyat természete szerint képezte volna. Vagy ha történt is korábban e' végett valami próba, szegényebb fejek' próbája volt, kiknél ez nem jól sült. A' nagy elragadtatás, mellyel a' görög remekek iránt viseltetének, oda vivé őket, hogy azt higgyék; miként minden a' mi hasonlít a' görögökéhez, dicséretes; még pedig annál nagyobb mértékben, minél felülőbb a' hasonlatosság, — holott már csak a' nyelv', szokások' és időkülönsege is más actiot, más érzelmekeket kívánt volna. Például: ki hallgatná most kedvvel azon hosszú beszédeket, mellyek némelly görög tragoediáknak valódi fénypontjai? ki hagyhatná helyben a' karokat, mellyek a' mai szokásokkal szembeszökőleg ellenkeznek? Az ugyan helyes volt, hogy olly remekeket választának példányúl, mellyek az olasz múzának magasb, férfiasb röptöt kölcsönözhetének, mint a' minő darabokban ragyognak a' régi művészek' ritka gyöngyei; de bár csak okosan, szabadlelküleg tudták volna azokat alkalmazni. Követték volna a' szorgalmas és erődús festész' példáját, ki eleinte csak másolja a' művészi eset' remekeit; de aztán, merészebb fellengésre szoktatott saját phantasiáját megereszti 's vonalnait annak sugallása szerint igazgatja.

Megkezdé a' *tragoedia-írást* e' század' elején *Ga-leotto del Carretto*, nagy család' fija, ki a' vér' nemességét öregbíté tudománya' nemességével is. Irta Sophonisbát 1502-ben melly 16 évvel halála után nyomtatott ki. Ez a' szomorujáték' formájához valamennyire közelít; de ottava rimája és azon különössége miatt, hogy 15 — 20 felvonásra is van osztva, nem igen tetszett. Ugyan ő írt „Tempio d' amore“ című comoediát is, melly Milanóban 1518-ban került sajtó alá. Ez volt első színmű, mellyben, a' személyzet különösen számos (42). Irá még „Le Nozze di Psiche edì Cupidine“ comoediát.

Ezen század' elején írt tragoediák közé számítja *Quadrio Bernardo Filostrato*' Filolauroját, melyet Demone Filostrato név alatt, *Atto tragico* címmel adott ki. Ugyanekkor írta *Demetrio* is „Redi Tebe“ (Venet. 1508. 8.) művét. Alig említendő más darabokat is hord elő ezen század' elejéről. Majd *Alessandro Pozzi*, Florenzből, X. Leo' unokája, latin nyelvre fordítván Aristoteles' poeticáját, melly elég hibásan az új tragoedia' alapjának és útmutatójának tekintetett, fordította Sophoklesből Elektrát és Oedypust, stb. részint latin, részint olasz nyelvre. — Ekkor került *Varchi*-tól is „Didone“ tizenkét lábiú versekben; és *Cesare de Cesari*-tól „La Romilda“ (Venet. 1551. 8.) lovagdarab, és ennyiben elűt kortársaitól 's bűnbe esik. Mert közönséges vala a' hit, hogy szerző bünt követ el a' tragoedia' stílje és méltósága ellen, ha a' régi történetektől és görög mesevilágtól csak kissé is eltávozik. Ezértis azon sok lovagi történeteket, mellyek olly jeles hősköltevények anyagjaivá lőnek, senki még csak hitvány tragoediába sem önté. Másik műve „La Cleopatra e la Scilla“ (Venet. 1552. 8.)

Első, nevére érdemes tragoedia volt *Giov. Georg. Trissino*' (szül. 1478. Vicenzában, megh. 1550.) Sofoniszba-ja, melyet 1515. körül írt (nyomt. Romában 1524. 4). Némellyek szerint X. Leo ezt nagy pompával elő is adatta; hozzá írt ajánló levelében mentegeti magát szerző, hogy e' művet nem latin nyelven írta. Sofoniszba szabály szerint és a' görögök után van írva, rimetlen versekben, a' mi szerzőnek dicséretére válik, minthogy illy nemű művekhez ő használta ezt legelőször. Jelességei mellett fogyatkozásul lehet felróni az azon korbéli csaknem minden tragicusok' két fő hibáját, hogy a' stíl nem komoly és fellengős és hogy a' görög monor majmolva van, úgy hogy még a' karnak sem volt szabad elmaradni, mi által, a' cselekvény gyakran félbeszakittatik. Írt egy vigjátékot is „I simil'mi“, melly bár Plaut is Terencz után levén készítve, kevés eredetiséggel bír, de nyelvészeti correctségre nézve becses mű. — *Buchanan* pedig

(† 1582.) írta keresztelő Jánost, és Jephtét olly czélből, mint előszavában említi, hogy az allegoriák iránti izlést megtörje 's az erkölcsi beszédek' szeretetét fölélessze.

Trissino által megtörténvén a' pálya, rövid idő alatt jelentek meg hasonló alakban dolgozott rendes szomorú-játékok. Így *Giov. Ruccellai*-tól (szül. Florenczben 1475.) Rosmonda, melly Florenczben adatott 1516-ban, és az ennél jobb „L' Oreste.“ Amaz 1513-ban Sienában jött ki, ez 1723-ban. Ő róla is azt mondhatni, mit Trissino barátjáról; sőt ő még szolgálban követé a' görögöket. Így nyilván kiismerhetni, hogy Rosmonda Euripides' *He-cubájának*, L' Oreste pedig Iphigeniájának követése, sőt úgy szólván, mása; noha Braccio Martelli azt mondja, hogy versenytársai azoknak. Első darabjában a' karok nőszemélyekből állnak. A' cselekvény egyszerű. A' characterek vagy csekély jelentésűek, vagy igen aljasok; a' jelenetek, hol borzadást kellene szülniök, csömört okoznak. A' kivitelben is kevés dramai művészet van. — Ezt követék *Bongiani Grattarolo*, három tragoediájával: Polissena, Altea és Astianate; *Marco Guazzi* „Discordia d' Amore“ inkább regényes mint szomorú darab (Venet. 1528. 8.), terza rimákban, mellynél *Luigi Alamanni*' (szül. 1495. megh. 1556.) Antigoneja csinban és styl' fontosságában különb, noha inkább Sophokles' Antigonejának fordítása mint új mű. — *Lodovico Martelli*' Tullia-ja (Róm. és Velencz. 1533. 8; Firenza 1548.) ezen kor' jobbjai közé tartozik. De a' versekből, bár azok jó hangzatúak is, látszik, hogy Martelli nem költő. Mert az egész csak szónoki phrasisokból és fagyos vizsgálódásokból áll az emberi dolgok' bizonytalansága felett. Előjö benne egy árnyalak is, mellynek bizonyosan nagy tetszést kellett gerjesztetni, mert utána darab ideig nem jelent meg tragoedia, mellyben valami árnyalak szerepet nem vitt volna.

Legnagyobb figyelmelet gerjesztett ekkor „La Canace“ *Speron Speroni*-tól, részint a' mű' jelességeért, részint a' tollharczért, mellyet indított, és a' szerző' ne-

véért. Speroni' élete pontosan meg van írva szép kiadású munkái' utósó kötetében (Padova 1740.) Marco Forcellinítól. Született Sp. Paduában apr. 12-dik. 1500, hol előbb, aztán Bolognában, Pomponazzo — volt tanítója — halála után professor volt. Atyja' halála után lemondott a' tanítóságról 's megházasodott. Noha házi bajai és ügyei 's hona' különféle díszes kiküldöttségei miatt elfoglalva volt: mégis a' tudományokat olly tüzzel gyakorlá, hogy azon században kevés volt hozzá hasonló. Bizonyíják munkái a' széles tudományossággal egyesült éles elmét. Munkái részint erkölcsi, részint szépliteraturai tartalmúak. Írásmódja sem affectált czifra, sem hőbeszédű, sem unalmas lankadt, a' mi a' XVI-d. század' íróinak bélyege. Rimáji műveltek és fontosak. Kedves embere volt IV. Piusnak, a' ki őt „Cavaliere“ czímmel díszesíté; kedvelé az urbinói herczeg és II. Alfons ferrarai herczeg is, kiknek udvaraiban tisztelettel fogadtatott. Rokonai' elhalása és sok pürei megúnása miatt visszament Rómába 's ott köz tisztelet' tárgya volt. Ottavio Farnese, parmai herczeg, ott saját házánál látogató meg, udvarával egygyütt. Őt év múlva ismét Páduába ment, 's ámbár sok udvarok vetélkedtek őt magokhoz vonhatni, Sp. többre becsülé a' magányt, hol hirtelen halállal elhunyt 1588-b. jun. 2-dikán. — A' sok érdemű tudósnak nem remek tragoediája sok vitára nyújtott alkalmat. De ez nem nagy befolyással volt az egészre nézve, minthogy az egész pör csupán egy dramai szorgalom' nem szerencés szülötte fölölt tartatott. Már tárgya is sértő és nem tragicum. Tartalma ez; Makaraeus, Aeolus fija, beleszeret testvérebe, Canaceba. Aeolus e' szerelmet akkor tudja meg, midőn Canace már' anyává lett. Ezen olly baromi boszúra gyúlad, hogy az új szülöttet ebek elébe vetteti. Leányának tört és mérget küld, hogy válasszon halált. Kedvese' és testvére' halálának hírére Makaraeus önkardjába ereszkedik. A' zivatar' istene ekkor megbánja tettét.

Keményen megbíráltatott e' mű mind inventiora, mind stíltre nézve e' czím alatt: „Sopra la tragoedia di

Canace e Maccareo. 1543; „nem különben Bartol Cavalcantitól: „Giudicio con molte utili considerazioni circo l' arte tragica.“ Lucc. 1550. 8. és Ven. 1566. 8. Megtámadá még deák nyelven Giambattista Giraldi is, 1558. — Ezek ellen szerző kikél és tüzesen védi magát; védelmére áll a' pesarai Felice Paciotto is az Academia degl' infiammati tagja, végre a' paduai Faustino Summo (Due discorsi. Pad. 1590. 4.), a' ki ellen írt Giamb. Liviera (Apologia intorno alle tragoedie di liéte fine. Pad. 1590. 4), kinek Summo felel, Liviera pedig ugyanazon évben replicáz. — Ámbár Speroni minden gáncs ellen körömszakadtáig védi magát; mégis titkon sok hibáit megismeré és művén javitgatott, úgy hogy végre nagy változtatásokkal adatott ki többi munkáiban (Ven. 1740. 4. V. kötet).

Ezután sok tragoedia-írók következnek, kiknek művei kevés diszt vonának az olasz színre és számosan közülök feledésbe mentenek. Nevezetesebbek: *Cintio Giraldi*, a' ki kilencz szomorújátékot írt (L' Orbecche Ven. 1543. 8, L' Alcide, L' Eufemia, La Selene, L' Epitia, La Didone, La Cleopatra, L' Arrenopia, Gli. Antivalomeni. Ven. 1583. 8.); közülök leghíresebb 's valóban ezen század' jobbjai közé tartozik L' Orbecche. Ez legelőbb a' szerző' házána! adatott II. Herkules herczeg előtt 1541-ben, melly — szerző állítása szerint — mindig könyekre fakasztotta a' nézőket (Giulio Ponzio Panzoni — azon kor' híres színészéhez írja). Hasonló hatást reménylett L' Alcidetől is, mellynek II. Hercules herczeg' rendelkezésre III. Pál pápa megérkezése' alkalmakor Ferrarában kellett volna adatni; de a' játék' főszemélye megöletett.

Szokás volt még ekkor is valamelly nagy személy' megérkezését azzal is ünnepelni, hogy tiszteletére színmű adatott. Így Mazzuchelli szerint, Reggióban Borbála ausztriai herczegasszony' II. Alfons' jegyesének megérkeztekor is, „L' Alidoro“ adatott *Gabriele Bombaci*, reggioi nemestől. V. Károly' megkoronáztatásakor Bolognában a' luccai *Agostino Ricchi*-től adatott e' comedia; „I tre ti-

ranni“ (Ven. 1535). Így midőn a' főnebb érintett alkalomkor III. Pál Ferrarába érkezett, II. Hercules fia és leányai előadák előtte Terencz' Adelphijét.

Közvélemény szerint másik kitűnő mű *Giovanni Andrea Anguillara* szül. Sutriban, szegény szüléktől 1517.) I' Edippo-ja (Pad. 1556). E' darab először Paduában adatott egy előkelő háznál, majd későbben, 1565-ben, Velenczében nagy pompával, midőn ez alkalomra a' híres Palladioval csináltattak a' polgárok fából nagy színházat. És e' darab azon korban méltó is volt illy megtiszteltetésre.

Említést érdemelnek még ez időből: *Rinaldo Corso* „La Panthia“ (Bol. 1560. 8.), melyben szerző arra is ad utasítást, mikép legyenek a' személyek öltözve. *Lod Dolce* „Ecuba (Ven. 1543. 8.), Tieste ugyanott, La Giocasta (Ven. 1549. 8.), Ifigenia (Ven. 1551. 8.), La Medea (Ven. 1557. 8.) Részint fordítások, részint nem jól sikerült átdolgozások Sophokles', Euripides' és Seneca' műveiből. Írt még Virgil után egy párt. La Didone (Ven. 1547. 8.), és Le Trojane (Ven. 1566. 8.). Némelly litteratorok különösen dicsérik tőle La Mariana-t (Ven. 1565. 8.), mely midőn először adatnék Erizzo Sebestyén' palotájában, a' hallgatásra összegyűlt több mint 300 főembertől nagy tetszést nyert; később pedig, midőn Ferrarában, a' herczeg' palotájában akarnak adni, olly nagy volt a' tolakodás, hogy adni nem lehetett. — Dolcének mind ezen színművei együtt is kiadattak e' czim alatt: Tragedie di M. Lodovico Dolce, di nuovo ricorrette e' ristampate. Ven. 1560. 12. — *Pietro Aretino*: I' Orazia (Ven. 1546. 8.). — *Lodov. Domenichi*: Progne; illy nevűt írt *Girolamo Parabosco* is (Commedia nuova. Ven. 1548. 8.). — *Angelo Leonico*: Il Soldato (Ven. 1550. 8.). Ez, melyben a' személyek polgárok 's a' kimenetel szomorú, első próba a' polgári szomorújátékban. — *Al-Spinello*: La Cleopatra (Ven. 1550. 8.). *Ottav Zara*: I' Ippolito (Pad. 1558. 8.). *Matt. Galladei*: La Medea (Ven. 1558. 8.). *Nic. Carbone*: I' Altea (Nap. 1559. 8.).

Jac. Castellini: L' Asdrubale (Fir. 1562. 8.). Gróf *Monte Vicentino*: L' Antigone (Ven. 1565. 4.). Ez is nevezetes arról, hogy midőn Velenczében a' della Calza társaság előadni akarná, Palladio építtetett nagy és szép színházat fából, és abba a' szinte híres festész Federico Zuccaro tizenkét nagy képet festett. *Anello Paolillo*: L' incendio di Troja (Nap. 1556. 8.). *Silv. Razzi*: La Gismonda (Fir. 1569. 8.). *Paolo Regio*: Lucrezia (Nap. 1572. 12.). Ez első szomorújáték prosában, melyet az olasz literatura felmutathat, nem pedig *Michael Agost'i* Cianippoja, mint még Apostolo Zeno is tartja, melly először 1596-ban nyomtatott. *Celso Pistorelli*. Marc Antonio e Cleopatra (Ver. 1576. 8.). *Paolo Trapolini*: L' Ismeno (Pad. 1575. 8.). Thesida (Pad. 1576.). *Franc. Bozza*: La Fedra (Vin. 1578. 8.). *Andr. Valerini*: L' Afrodite (Ven. 1578. 8.). *Vinc. Giusti*: L' Irene (Ven. 1579. 8.) Ezen darab' karai két részre vannak osztva, kik egymással a' párbeszédet folytatják; L' Alcmeone (Ven. 1588. 8.), L' Ermeti (Ven. 1608. 12.). *Gius. Teodoli*: il Demetrio Moscovita (Ven. 1581. 8.). *Ces. della Porta*: La Delfa (Nap. 1581. 8.). *Pignatelli*: La Caridea (Nap. 1582. 8.). *Franc. Mondella*: L' Isifile (Ven. 1582. 8.)

Nagyobb hírt érdemelnének, mint a' mennyiben koruk részesité, a' modenai *Aut. Cavallerino*' művei: Il Conte di Modena, La Rosimonda, L' Ino, Il Telesfonte (Ven. 1582. 4, és Mod. 1582. 83.). Ebben főkép szerencsésen hánik épen azon tárgygyal, melly később a' *Giamb. Liviera*' Cresfontejában van (Pad. 1588.) és gróf *Pomponio Torelli* Meropejában. Írt többeket is, szinte 16-ot, mellyek közül Meleagert az olasz tragoedia' leendő mintájának hitte. *Leonoro Verlato*: La Rodopeia (Ven. 1582. 8.). *Girol. Giustiniano*: Jefte (Parm. 1583.) *Guidob. Mercati*: L' Orsola di Bertagna (Fir. 1585. 8.). *Nic. Masucci*: La Costanza (Fir. 1585. 8.). *Carlo Turco*. La Calestri (Ven. 1585. 8.). *Paolo Bozzi*: La Eutheria (Ven. 1588. 8.), La Cratasiclea. (Ven. 1591. 8.) *Val. Fuligni*: Il Bragadino (Pes. 1589. 4.). *Fl. Forzate*:

La Recinda (Pad. 1590. 4.). *Gabr. Zinani*: L' Almerigo (Regg. 1590. 12.) Giac. Guidoccio: La Matilda (Pad. 1592. 8.). Muzzio Manfredi: La Semiramide (Berg. 1593. 4.) *Giul. Salinero*: L' Alceste (Gen. 1593. 4.). *Orl. Pescetti*: (Il Cesare. Ver. 1594. 4.). *Nic. degli Angeli*: L' Arsinoe (Ven. 1594. 12.). *Franc. Alberti*: L' Oloferne (Ferr. 1594. 4.). *Giamb. Marzi*: L' Erodiate (Fir. 1594. 4.), *Giov. Villifranchi*: L' Altamore (Fir. 1595. 8.), *Maffeo Veniero*: L' Idalba (Ven. 1596. 4.). *Fab. Clozio*: L' Elisa. (Mess. 1598. 4.). *Vinc. Pauciatichi*: Orinthia (Fir. 1600. 4.), Il Re Artemidoro. (Fir. 1604. 4.).

Ezen itt érintett és sok elhallgatandó népe közt az olasz tragicusoknak, mint tenger' fővenyében itt ott a' drága gyöngy, találkoznak kevéssen, kik kitünőbb műveket adának, 's kikben ha Italia büszke nem lehet is, figyelmet minden esetre érdemelnek. Ilyenek: *Luigi Grotto*, kit „Il cieco d' Adria“ czímmel becsülének meg; nagy szónok és nem középszerű költő. Hazája Adria, atyja Federigo Grotto, egyik volt a' város' fő rangú férfiai közül. szül. 1541-ben, sept. 7-dikén. Nyolcz napos korában elveszté látását. Mind e' mellett is, és bár szüléi nem valának szerencsések őt ügyes tanító' gondjaira bizni — a' miről panaszkodik is —, olly haladást tön a' tudományokban, hogy Velenczében, már 14 éves korában, midőn oda Bonna lengyel királynő megérkeznek, képes volt annak üdvözlésére köz helyen beszédet tartani, miért a' fejdelemi vendégtől drágaköves arany gyűrűt kapott ajándékban, 1565-ben fejevé lett az Academia degl' illustratinak Adriában, 's több fényes alkalmakkor adá kitünő jeleit latin és olasz nyelven szónoki tehetségének. Mind ezek mellett szegény volt, 's a' szerencse őt inkább dicsőséggel, mint vagyonnal látszott megajándékozni akarani. Az 1585-diki farsangban a' vicenzai Teatro olimpicóban, midőn a' Sophokles' *Orsatto Giustiniani*-tól fordított Oedypusa adatnék, ő vivé a' főszerepet, hová ennek fényes adatására elvitték. Ezen előadás egy volt a' legnevezetesebbek közül, mellyeket valaha Italia látott. Leirta

ezt Angiolo Ingegneri : Della poesia rappresentativa par. II. p. 72. Meghalt Velenczében 1585. dec. 13-d. Teste Adriába vitetett 's pompásan eltemettetett. Két tragoediát írt: L' Adriana (Ven. 1582. 8.) és La Dalida (Ven. 1572. 8.) és három vigjátékot, mellyek közül La Emiliát azon alkalomra írta, midőn Adriában 1579-ben színház építetett. De színművei mind inventióban, mind stylben nem a' legtökéletesebbek, úgy hogy csudálásra inkább a' vak szerző, mint műve ragadhatott.

Federigo Asinari; szül. 1527. végén, és nagy polgári 's katonai hivatalokat viselt. Megh. 1576. Műve: Il Tancredi, nyomt. először Párisban, 1578. Gismonda cím alatt 's T. Tassonak tulajdoníttatott, valódi czimével kiadta Gherardo Borgogni Bergamóban 1588-ban; de Ottavio Asinarinak tulajdonítja. Ez becsületet szerez az olasz színpadnak.

Pomponio Torelli Parmigiano, montechiarugoloi gróf, ki vére' nemességét a' tudomány' dicsőségével is nevelé. Atyja volt Paolo Torelli. Tanulását kezdé a' paduai egyetemen, és részint a' tudomány' pályáján szerzett kincseiért becsültetett a' tudósoktól, részint polgári erényeiért tiszteltetett a' polgári életben. Megh. 1608-ban. apr. 25-d. Öt tragoediát írt, u. m. La Merope (Parm. 1589. 4.), Il Tancredi (Parm. 1597. 4.), La Galatea, Il Polidoro, La Vittoria (Ven. 1603, 8.). Ezek, főleg pedig Merope, styl' ékességében és az elrendezés' helyességében nem engednek egyik azon korbelinek sem, úgy, hogy ha a' sok graecismus kissé unalmassá nem tenné, ma is gyönyörrel olvashatnók.

A' jobb tragoediák közé számíthatni még *Alessandro Miari*' Il principe Trigrodoro-ját (Regg. 1591. 4.), valamint *Antonio Decio da Orte*' L' Acripandáját (Fir. 1591. 8.) és *Pietro Cresa*' La Tullia feroce-ját (Ven. 1591. 8.).

Vége *Torquato Tasso*, a' hősköltemény' borostyánosa is legelteté lelkét tragicus gondolatokon, miután a' sorsviszaly' zivatara heves kebelében kidülongotta volna magát. Tőle van: Il Torismondo (Mant. 1577. 8;) Berg. 1587. 4. 'stb.). Az olasz kriticusok szerint ez re-

mekmű, hasonló Sophokles' Oedypusához. Tartalma ez: Torismund a' gothok királya, vérfertőztetést követ el testvérével nem tudván, hogy az testvére. (Úgy látszik, azon korban Oedypus minden tragicust azon gondolatra ámitott, hogy tragoediának fő feltétele a' vérparázsnaság). A' király megértvén akaratlan megbántását a' természetnek, nem bírta büntetését nyugottan a' sorsra, hanem maga emel önmaga ellen büntető kart. Nem hibáznak belőle az ó lovagregények' alkrészei sem: gyermekfölcserelés, hajótörés és egyéb illyek. Tragicus jelenetek nélkül valóban nem szükkölködik a' darab; de már ekkor Tassó phantasiája el vala gyengülve; a' görög monor' kinos követése pedig szárnyait teljesen elbénítá. Mert neki, mint más tragicus elődeinek sem volt bátorsága új törvényeket szabni a' régiek' példái és Aristoteles' poeticája ellen. Itt is minden felvonást kar rekeszt be, erkölcsi vizsgálódásokat tartó az emberi dolgok' bizonytalanságai felett. Azonban a' nyelv Tassóé, nemes és lelkes.

Míg ezek Sophoklest és Eurip' dest tartva vezércsilaguknak, vetekedve igyekezének a' tragoediát meghonosítani, mások a' *vígjátékban* darabig folyvást Plautot és Terenczet választák példányul. És ezek szerint készülének vígjátékok kötött és folyóbeszédben és nyilván adatának. Számuk olly nagy, hogy Riccoboni 1500-tól 1736-ig 5000-et számlál. De mind ennyi írók közt is lángész, melly irányt adott volna, nem támadt. Özönlött bennök a' szeszély és elménczkedés, de minden tekintethen remek egy sem volt. Sőt a' tragoediához mérve is, mint minden nemzetnél, kevesebb itt a' jó, mint ott. Oka ennek ugyan világos; mivel a' szomorújátékban már csak a' működő személyek' fontossága és a' cselekvény' nagyszerűsége is emeli az író' lelkét és magát a' művet is, és így nem kevés hiányt elfedez, mint pompás öltözet segíti eltakarni a' test' gyarlóságait. De vígjátékban a' személyek közönségesen közéletbeliek, mindennapiak, a' cselekvény is közéletbeli és népszerű, mellyet ha fel nem tart a' styl' bizonyos ékessége, mellyet annál nehezebb

elérni, minél kevésbé szabad keresettnek lenni, és mellynek körülmények' ügyesen rendezett és elmés de egyszerű természetes és valószínű szövődékéből kell merítettetnie, összeroskad az egész, és sem szinpadon sem olvasásban nem éldelhető. E' nehézség' ismerete vitt sok színészeket is ez időben arra, hogy az adatandó színmű által nem reménylhetvén azt elérni, játékaikban magoknak engedett túlságos szabadságok által igyekezének tetszést szerezni. Azértis merész illetlenségekre aljasodának szóban és játékban. Sőt azon szilaj és romlott korban olly közönséges volt e' balság, hogy annál inkább tapsoltatnék meg valamelly színmű adatása, minél zabolátlanabb pajzanságok kerülének szem elé. Ezért panaszkodik Gregorio Giraldi: „At nunc mihi — így szólván — apud vos secreto liceat exclamare, o tempora! o mores! Iterum obscoena omnis scena revocata est; passim fabulae aguntur, quas propter turpitudinem christianorum omnium consensus expulerat, ejecerat, exterminaverat; eorum, si Deo placet, praesules atque nostri ipsi Antistites, nedum Principes in medium revocant et publice actitari procurant. Quin et famosum histrionis nomen jam sacerdotis ipsi et sacris initiati sibi ambitiose adsciscunt, ut inde sacerdotiis locupletati honestentur.“ (De poëtar. Histor. Dialog. VIII. op. Vol. II. pag. 438). Így adták Plaut' Bacchidesét. — Nem sok rendes vigjáték van tehát ezen időből, a' mi van, bágyadt, hideg, unalmas, illetlen, sértő. De díszesen tűnik ki ezek közt mindjárt eleinte egy nagy név.

Lodovico Ariosto, a' hősköltemény' egén főfő tündöklötű csillag; de a' korabeli vigjátékhók közül is egyik legjelesebb. — Ariosto született Reggióban 1474-ben sept. 8-d., hol atyja, Nicolo di Rinaldo Ariosti, ferrari főnemes, akkor várkormányzó vala, 's kit Gonzaga Lajos mantuai herczeg 1471-ben, „Conte“ czímmel ékesített. Ariostonk már gyermekkorában adta jeleit színiköltészeti vonzalmának, midőn Thisbe' meséjét dramába írta és testvéreivel othon előadta. Atyja törvénytannalára akarta őt szorítani, de arra kedve nem volt. Tehát latin 's

olasz literatura' tanulására adta magát, 's ezen vonzalommal üzött studiumának csakhamar nyilvános jelét adá. Még 24-éves korában írta *Cassariát*, mely alkalmasint első a' rendszeresen dolgozott olasz vígjátékok közt, vagy legalább egykorú a' Doviziotól készített Calandraval, ki vel talán egyszerre jött azon gondolatra, hogy a' tréfás bohózatot, mely Olaszthonban a' vígjáték' helyét elfoglalá, korlátok közé szorítsa 's Plautot és Terenczet vegyék mustrául, de a' dialog' verselése nélkül, minthogy úgy tetszék, a' nyelv' comicus népszerűsége így kitünőbb. Ezen korában, írta még második művet is: „*I suppositi*“ folyó beszédben, mellyeket későbbben, húsz év múlva, újra dolgozott és versbe szedett.

Az ő ajánlatára határozá el magát I. Alfons herczeg, hogy Ferrarában színházat építtessen. Az épülethez tervet Ariosto adott, 's az építési kormány is reábizott. Az épület olly jól sikerült, hogy azon korban pompásabb színház nem találtatott. Művei ebben sokszor adtak nagy tetszéssel, gyakran főemberek' együttműködése mellett, úgy hogy Don Francesco a' nagy herczeg' fija sem vonakodott egy ízben „Lena“hoz, melly legelőször 1528-ban adatott, a' prologot elmondani. Minthogy pedig e' tüzzel pártolt színházban saját művei nem valának elegendők, Plaut' és Terencz több darabjait is fordította.

Ariosto vígjátékait az antik vígjátékok' alakjában készíté, a' characterek' választására és cselszövények' menetelére nézve, a' mi benne nagy tévedés volt. Mert ha ő felfogta volna az ó és új idők közötti különbséget és így teremtője lett volna az olasz vígjátéknak, könnyebben támadhattak volna más dramai talentomok is, és ebből későbbben alakulhatott volna a' nemzeti vígjáték nemesebb stylben, a' mi helyett, majdnem az új időkig, csak elmés harlequinádák divatozának. Amazokat *tudós vígjátékoknak* (commedie erudite) nevezték, és e' nevezet már elég volt a' nem-tudós publicumot eltávolítani, elidegeníteni, melly aztán csak a' kóborló társaságoktól nemzeti szellemben hevenyében készült 's bélyegző öltözetben adatott víg dara-

rabokat, mint valódi víg *mesterműveket* (commedie del' arte) bálványozta. A' színház egész pompájában ott áll a Ferrarában, színművek pedig hibáztak. Minthogy valami nemzeti színiköltészeti lánggerő feltámadását elvárni nem lehetett, a' köznép' harlequinad-izlésén pedig fölül kellett emelkedni, Plaut' és Terencz' művei fordítottának. Ezen fordítmányok a' főbb rangúakat kikiél volt a' műveltség és tudomány, kielégítették. Így áll a' színészet Ariosto' korában.

Ariosto öt vígjátékot írt, a) *Cassaria*, ifjúi próba mutatja a' Plaut' és Terencz' tanítványát. b) *I suppositi* régi példány szerint készült. Ebben már mégis látszik, hogy szerző eszmélni kezdett. A' történet' helye Olaszhon 's a' characterek közelítnek Ariosto' korához. c) *La Lena*, ebben ismét fél ó, fél új világ mozog, noha a' történet' mezeje Ferrára. d) *Il Negromante* e) *I scholastici* E' darabok minden fogyatkozásaik mellett is a' comicus erkölcs föstvények közt a' legjelesbek közé tartoznak az olasz literatúrában. A' versek ötös jámbusok dactylus záradékkal (versi sdruciolli), mi a' verselt dialognak élénkséget és valami comicumot kölcsönöz. Az egész monor' könnyüség, főképp némelly jelenetekben, mesteri.

Kétségkívül a' X Leo' szinpadján adattak *Ercole Bentivogli*' három vígjátékai is: *Il Geloso*, *I Fantasmi* és *I Romiti*, mellyekben Ariostót megközelíté, sőt a' comedia' metrumára nézve még szerencsésebb volt mint ő, mert az Ariosto használta sdruciollo — versek helyett endecassyllabo pianot használt. — *Trissino* is a' hősi trombitához és tragicus cothurnushoz kötni akarta a' socco comicot is, és szerencsével készíté egy vígjátékot: *I simillimi*. Nem különben *Alamanni*, kitől van: *La Flora*, melly nagyobb dicséretet érdemelne, ha különös hosszú versekbe nem volna nyújtva, mellyek nem igen tetszetek. — Érdemes vígjátékszerző ezen korból a' florenczi *Fraancesco d' Ambra*, a' kitől van „*Del Furto*;" akkor készült *Cav. Lionardo Salviati* től: *Il Granchio*, kiadta 1566-ban. De ezek közül alig hasonlíthatni egyet is a' flo-

renczi *Giammaria Cecchi*-hez a' ki sok darabot írt prosában és versben.

Nagyobb számmal készülének vígjátékok prosában, miután azok' nyelve fölött az olasz tudósok vitatkoznak. Voltak, kik mutogaták, hogy mivel a' commedia tárgyának kis körből vétetettnek 's mintegy házinak kell lenni, és így előadása is egyszerű, azt kötött nyelven nem írhatni. Mások ellenben azt állíták, hogy mivel a' comedia is poesis, versben kell íratnia. Quadrio a' *Bibbiena* bibornok' Calandráját tartja első valódi írott vígjátéknak; de azt nehéz megbizonyítani, mivel Aristoéi és (mellyek 1498 táján készültek) prosában valának írva. Ekkor készültek a' Machiavelliéi is, mellyeket különösen dicsér nyelvök' tisztaságaért es szövevényeik' jó szerkezeteért. De ha Calandra nem első írott is, minden bizonytalansággal azok közül, mellyek különös tapsot fogadtatának, noha valóban nem sok dramai becs van bennök, és csak más-ként alakított Plaut' Menechmusa. Ő igen is megvala győződve a' felől, hogy vígjátéknak nem szabad fenszárnyalatúnak lenni; azértis characteri piaci rajzok, teljesek aljas és csak nem botránkoztató tréfákkal.

Bernardo Dovizj vagy *Dovizio*, szül. szegény szüleitől aug. 4-d. 1470, Bibbienában Cassentino földén, honnan nevét is vevé. Öcscse által, ki Medicis Lőrincz' titoknok volt, ő is bejutott oda, és különösen János herczegnek szolgált, ki későbbben bibornok, majd azután X Leo néven pápává lett. Ekkor szentelé minden idejét a' szépliteratura' művelésének 's biztos ismeretségben élt Florenczben az ott lakó tudósokkal. Urához hűségesen, követé azt száműzetésébe is. Ügyességének 's eleven eszének sokszor adá jeleit, a' miért II. Juliustól is kedveltek. Majd X Leo kincstárnokává nevezé és későbbben bibornokká. Több fényes hivatalokat 's követségeket viselt. De dicsősége' tetőpontjai véletlenül sujtá halála. Ugyanis elárultatván, hogy Leo' uralkodószekére vágyna, megmérgeztetett, nov. 9-d. 1520. — *Calandrája* közkedvességű darab volt. Zeno ezt hiszi Rómában legelőször ada-

tottnak. Előadták ezt Mantuában, majd ismét Rómában és Urbinóban is. Tiraboschi szerint legelőször Urbinóban adatott, különös pompával; azután Rómában, hol Izabella mantuai hercegasszonynak és Leo pápának jelenlétében adatott. Ugyane' hercegnő' jelenlétében adatott Mantuában is 1521. februárjában.

Ugyan ekkor támadt egy férfiú, ki Ariostot és Bibbiena bibornokot bizonyosan felülmúlhatá és az olasz literatura Moliérjévé lehet vala, ha ennél azon komolyabb hírnevet, honának első történetírója és országembere lenni, többre nem becsülte volna; ez *Nicolo Machiavelli*, elmével, értelemmel és izléssel gazdag szellem. Csak két vígjáték maradt fen tőle: *Clizia* és *La Mandragola*, mind kettő prózában. Az első Plaut után készült, a' másik egészen eredeti; noha amabban is kitűnik, a' tiszta és könnyű dialogból, a' valódi vígjátékírói tehetség. De főkép *Mandragolában* mind az elrendelés, mind a' kivitel annyi általános comicaít mutat, olly finom emberismeret és metsző satyra él, hogy hozzá hasonlót egész *Gozzi*' koráig egy vígjátékban sem találhatni. Csak a' cselszövény és catastroph ellen van kifogás, mert az kisé aljas, ez nem eléggé meglepő.

Ő kívüli azon században két jeles fő állott még fel, utat készítendő a' comikai nemzeti színiköltészetre. Ez *Pietro Aretino* és *Grazzini il Lasca*. Ők századuk' jellemének föstésére különös utat választottak: ugyanis Plautot és Terenczet elvetették és görög és rómaiakat igyekezének fösteni, kissé szemsértőleg ugyan, de élet után.

Aretino bármilly szilajságoknak 's erkölcstelenségeknek hagyta is hátra emlékét; mindazáltal mint vígjáték-író nemzete' írói közt egyik az elsők közöl. Zabolátlan szelleme a' dramai művészet' illedelmeit is áthágdosá. Nyers tréfaüzés tetszett neki; de nevetségest és az élet' minden viszonyaiban a' rosztat világosb szemekkel senki sem látta, mint ő, és természetesebben senki sem rajzolta. Hirtelen dolgozott, affectatio nélkül, a' charactereket egyszerűen, comikai valóságukban adá. De művein nem szokott javít-

ni. Prózában írt; dialogja igen könnyű; comicai helyzetekben nem szegény.

Nemesebb szellem' szüleményei a' *Lasca'* vigjátékai, kemény vonásokkal festi ő is korának bohóságait 's characterét a' természet után 's ő is bír dialogjában az Ariosto és Bibbiena behozta könnyűséggel. De monorja igen fecsegő. A' valódi comicai viszonyok' kitűnését a' sok beszéd gyengíti. Minthogy ő a' régiek' minden czél és lélek nélküli követése ellen nyilatkozott, egyéb pedantismusok közt a' még akkor divatozott plauti és terenci prologokat és tartalom jegyzeteket is, mellyek a' darab előtt elmondattak, igyekezett birói gúnya által az olasz színpadról elűzni. Így a' többi közt „La Strega“ című vigjátéka előtt, a' szokott prolog' és tartalom' elmondói helyett, tréfásan személyesítve, ezek magok jelennek meg egyszerre különféle oldalról és megbizonyítják egymásnak, hogy ők egyáltalában fölöslegesek. Így: .

„*Pro.* Dio vi salvi, ornatissimi spettatori.

Arg. Buon giorno vi dia Dio, uditori nobilissimi.

Pro. Qui semo per recitarvi . . .

Arg. Bonifazio Cittadino Fiorentino . . .

Pro. Chi è costui sì mal creto?

Arg. Chi vuol questo insolente di quà?

Pro. Chi sei tu, o lá, e che vai cercando?

Arg. E tu che fai qui, e come ti domandi?

Pro. Sono il Prologo e vengo à recitarlo a questi generosi Gentiluomini.

Arg. E io son l' Argumento, e vengo à farlo a queste belle e valorose donne.

Pro. Non sai tu, che 'l Prologo va sempre innanzi alla commedia? Però vattene dentro e lascia prima dir à me.

Arg. Vattene dentro tu, che non servi a niente, e lasciami far l' uffizio mio.

Pro. Tu fusti sempre mai odioso e rincrescevole.

Arg. Tu' hai anco senza ragione, non havendo a far nulla con la commedia, e si può fare agevolmente senza te; e fusto aggiunto alle commedie non già per bisogno, che elle riavessimo, ma per commodo del Compositore, o di colui, o di coloro, che le facevano recitare: e non sei buono se non a scusargli; ma senza me non si può fare in modo niuno.

Giannaria Cecchi, florenczi születés' philosophi correctségeért classicaí tekintetű az olasz literaturában, de köz kedvességre nem jutott. A' florenczi színpadra írt, és szinte tetszett magának abban, hogy személyeit tiszta toscanai dialectuson beszéltesse. Nem követte vakon a' régieket, sőt darabjaiból még a' görög hangzatú neveket is számüzni igyekezett. Hanem characterei csak közönséges rajzolatok. Azon jó szándéka volt, hogy a' vigjátékot erkölcs' és izlés' iskolájává tegye, ezért is dialogjai közé erkölcsi vizsgálatokat szőtt. Dialogja ékes, de keresett. Némelly darabjait prózában, másokat rimetlen jambusokban vagy vegyítve írta. Tíz darab van tőle (Teatro comico fiorentino, VI. 1765).

Giambattista Gelli, florenczi születés, szegény származású (csizmadia mesterember), de élénk elméjű férfiú, melly által Florenczben nagy hirre kapott és egyik dísz volt az odavaló academiának. Sok latin munkákat fordított olaszra, a' melly munkái őt kora' egyik legműveltebbjei közé emelik. Megh. 1563 júliusában, 65-d. évében. Két vigjátéka különösen dicsértetik minden prosai illy nemű dolgozatok közt: *La sporta* és *L' errore*, comicaí valóságuk által tudósnak és publicumnak egyiránt ajánlkoznak.

Írtak még ez időben vigjátékot: *Firenzuola*, *Grazzini*, *Salviati*, *Varchi*, *Caro*, *Girol. Razzi*, *Franco d' Ambra*, *Beutivoglio*, *Sforza degli Oddi*, *Giamb. Porta*, *Dolce*, *Borghini*, *Contile*, *Lod. Domenichi*, *Niccolo Buonaparte* (La Vedova 1591). Továbbá: *Gigio Artemio Giancarli*, Rovigoból, *Cristoforo Castelletti*, Rómából, *Rafaello Martini* és *Lorenzo Comparini*, Florenczből, *Alessandro Cencio*

di Macerata, Cornelio Lanci, Girolamo Parabosco, Bernardino Pino és mások. — Ebben gyakorlák magokat *Gli Accademici Intornati di Siena*, kiktől hét vigjáték van fen, nyomtatva 1611-ben közölök három az *Alessandro Piccolominié*: *L' Amor costante*, melly V. Károly előtt adatott, midőn 1536-ban Sienába ment, *L' Ortensio*, ugyanott adatott először, midőn I Kozma herczeg 1560-ban először oda ment és *L' Alessandro*. Négy van *Nicolo Secchi*től: *Il Beffo, La Cameriera, L' Interesse, Gli Inganni*; ez Majlandban 1547-ben ausztriai Filep herczeg. előtt adatott, ki később a' spanyol trónra lépett. Secchi nem csak tolat, de kardot is jelesen forgatott. Követül is küldetett Solimanhoz Ferdinand római királytól, kinek kegyét nagy mértékben bírta. — különösen dicséri *Quadrio Bartolomeo Ricci*' Le Balie-ját.

Sok comicum, sok jelesség van általában ezen művekben; de a' melly jellességek majdnem mint esőcseppek a' tenger vizében, elsikkadnak a' sok léhaságok közt. Szigorúan, de igazán ítélvén, azt kell mondani, hogy akármeltyiket is ezen korszakból classicusnak nyilatkoztatni nem lehet, és őket a' francz jeles vigjátékokkal egy fokra csak önző 's elítéléltteljes olasz bíráló állíthatja.

Mind ezen sok rendszeres készületű vigjátékok' ellenére is, mellyeknek hosszas névsorát előadja Alacci (*Dramaturgia di Lione Alacci*) és *Quadrio*; a' nép' izlése leginkább a' régi *mimicai előadás*, vagy az úgy nevezett *mester színművészet* mellett maradt. Ezen mesterszínművészet (*commedia dell' arte*) *Ruzzante Beolco*-nak, az olasz színművészet' történetében feledhetlen irónak köszöni leginkább lételetét. Ezen ága a' színművészetnek igazán az olaszok' nemzeti vigjátéka; eredete a' régi népvigalmak' homályában sikkad el. Ezen művészet, melly szerint egy tréfás szerep, valami terv szerint, melly a' comédia' tárgya, ügyesen *elrögtönöztetett*, sokkal több szellemi tehetséget kívánónak látszott a' nép' szemében, mint a' színész legjelesb játéka is, ki csak könyv nélkül megtanult szerepét adja elő. Így a' színész, kinek szerencséje pub-

licuma' kényétől függött, kénytelen volt ezen publicum-nak jellemét annál szorgalmasabban tanulni, minél kevésbé lehetett hibáját a' szerzőre tolni, ha történehből játéka nem jól ütött ki. Találó nemzetiséget kellett adni a' rögtönöztetett darabnak, erre pedig csipkedéseket használtak, mellyek az annyira feldarabolt Olaszhon' tartományai sőt városai közt eléggé divatozának. Ezekhez tréfásan majmolt városi vagy tartományi characterek és jól talált öltözetek kellettek, mellyekről például a' velencei kereskedőt, vagy bolognai doctort tüstént meglehessen ismerni. A' vázolatban megkészített szerepnek, valódi nemzeti stylben adatva, leköték a' publicumot és a' kóborló színészcsoportokat mindenhol mulatságosakká, kedvesekké tevék. Mindenik színésznek csak egy szerepet kellett betanúlnia, és azt azután hivatalaként folytatá. Az illy betanult szerepekből lettek azon egyes comicus characterek, mellyek közül szinpadainkon még ma is láthatjuk Arlechinot, melly minthogy az olasz mesterszínművészetből egyedül, elmés társai nélkül, tévedt a' külföldi szinpadokra, onnan méltó gúnnyal és megvással útasítottat vissza honába. Am a' mesterszínművészek korán sem voltak olly izléstelenek, hogy illy tarkabarka, mintegy másvilági valamit, ugráltassanak embereik közt; hanem *Arlechino* a' bergamoi tréfás szolga volt, pajzán társai valának *Pantalon* a' velencei kereskedő, *Brighella* ferrarai kerítő, *Pulicinello* apúliai vig barát, *Gelsomino* római piperkőcz. — De mind ezen népkedvességű comedia semmi tudós főt sem ingerelt, ennek művelésére vagy több illyes darabok' szerzésére. Egyedül *Angelo Beolco Ruzzante*, paduai születés, jött azon gondolatra, hogy dramai terveket (scenarj) készítsen a' mesterszínművészek' részére. Őt pedig erre az a' miatti nehezteles vivé, hogy sonettei és egyéb költeményei olly kevés szerencsét vihatának ki magoknak. És e' nemben csakugyan szerencsésebb is lón. Mert bajlódásai olly kedvvel fogadtatának, hogy 1530-ban hat egész, a' mesterszínművészet' styljében és jellemében készült színművet adott ki.

mellyet község és bíráló tapsal üdvözöltenek. Még ma is vannak Olaszthonban ezen daraboknak csudálói és bárói. Ruzzante darabjainak nagy népszerűséget igyekezett adni az által, hogy különféle dialectuson, főleg a' paduai paraszt beszédmódon írt, 's bizonyos tájéki characteret szokott előtűntetni. Maga is föllépett, színpadra és tömérdek nézők előtt nagy tapsok közt játszott és kísérték akárhova ment. Speroni is ezért őt így nevezi: „Nuovo Roscio di questa età ecomico eccellentissimo.“ Mégis a' szegénységből, mellyben született, mind ez által sem verekedhetett ki. Hanem e' tettevel darabidőre akadályt vetett a' nemesb vigjáték' kezdett szép előmenetelének. — Kivüle még *Andrea Calmo*, a' ki velencei dialectuson írt, vala e' nemben nevezetes.

(Folytatása következik).

VIII.

HADI LITERATURA.

(II. KÖZLÉS).

VI. *H a r c z t a n.*

A. Alsó harcztan.

a. Gyalogság.

A' gyakorlati tacticát az e' felöli szabályok foglalják minden seregnél. Mult század' közepén minden a' porosz gyakorlás' utánzása volt, 's e' felől több munkák jelentek meg, u. m. la tactique prussienne selon les règlements. 2. Tom. 1749., 67., és 70., 's a' már említett mémoires du comte de St. Germain. Ez előtt a' szász gróf' Einfälle über die Kriegskunst, ném. Fäsch, fol. 1757., és Folard' munkái a' tacteról a' legolvasottabbak voltak. — Itt Guibert 9 kötetnyi írásait, (ném. Scharnhorst, 1791.), és Bärenhorstot, Betrachtungen über die Kriegskunst 1797., 98., és 1827. kell még előhozunk. A' forradalmi háborukban, mellyek a' hadi mesterségben olly nagy változásokat okoztak, a' harcztannak is át kellett változnia. A' régi elvekhez még Venturini ragaszkodik, Lehrbuch der angewandten Taktik, Schleswig, 1798 — 1801., 5. köt. — Az ujjabb munkák közül legjelesbek:

Marq. Chambray über die Infanterie 1824., francziából; aztán Taktik der 3 Waffen einzeln und verbunden, im Geiste der neuern Kriegführung, 1827. Deckertöl; és Brandt' taticája 1833, (egyik része ennek: Handbibliothek für Officiere.) — Ugy szinte a' következők' kézi köyveikbeni harcztana: R. v. L., és v. Sarnhost. — Említést érdemel még Poreck, Instruction zur Abrichtung der leichten Infanterie seit der Erfindung des Schieszpulvers. 1824. Xylander, Betrachtugen über die Infanterie, 1827. — M. v. Müller Vorlesungen über angewandte Taktik, zum Unterricht und Selbststudium, Freiburg im Breisgau, 1833.

b. Lovasság.

Napoleon' parancsára jelent meg 1804. Ordonnance provisoire sur l'exercice et les manoeuvres de la cavalerie; ez után de Chollet du cavalier et de son cheval, avec des conseils a' un jeune officier, 1824. v. Rottenburg, Elementartaktik für die Reiterei 1817. v. Brandt, über die Wiedereinführung der Dragoner als Doppelkämpfer, aus der Kriegsgeschichte hergeleitet, 1823. Gr. v. Bismark, Vorlesungen über die Reiterei, 1818., és neues Schützen-system der Reiterei, 1822.; Felddienst der Reiterei 1820.; Reiterbibliothek, 1—5 rész, 1825—1829.; Ideentaktik der Reiterei, 1829. Aztán v. Heydebrand, Taktik der Cavalerie von v. Decker; die Cavalerie mit besonderer Rücksicht auf den Colonnenangriff, 1829. Azon könyvek közül, mellyek a' lovassággal theoretice bännak e' kettőt említjük: v. Braunschweig, die vereinfachte Campaignereitkunst, oder die Soldatenreiterei 1825., és v. Tennecker, Lehrbuch des Pferdehandels und der Rosztäuscherkünste, 1821.

c. Vitan. A' szuronyvitant részletesen adja elő v. Selmitz, die Bajonetfechtkunst, 2 rész, 1825.; és Eiselen, Hieb und Stichfechten. Berlin, 1830.

B. Felső harcztan.

A' felső hadtudományi munkák közt legelől a' Marchese de Santa Cruz y Mercenado áll, (Réflex. milit. T. IX. 4. 1724.): ezután az ifjabb Puysegur és Montecuculi, 1736. németre átfordítva. — Az Unterricht des Königs von Preuszen; (Friedrich) für seine Generale, 1761. Az újabb írók között a' längeszü Bülow tündöklök, ha bár hypothesei nem mindenütt allják ki a' próbát, v. Bülow, Geist des neuern Kriegssystem, hergeleitet aus einer Basis der Operationen, 1799., és 1805. — Grundrisz der höhern Kriegskunst für die Generale der k. k. oest. Armee, 1807. 25 rajzzal, Károly főherczeg' felügyelése alatt készítettett. v. Lossow, der Krieg für wahre Krieger. Wagner, Grundzüge der reinen Strategie, 1814. sok belátással van írva. Jomini, traité des grandes opérations mil., hist. critiques des campagnes de Frédéric II., comparées à celles de l' empereur Napoleon, 6 Vol. 1811., 1813., ezen mü 13 köt. ment, mellyek közül 1 — 3. II. Fridrik' táborozásait foglalja, 4 — 13. pedig a' forradalmiakat, 's Napoleonéit; 1831. ehhez egy bevezetés jelent meg Jeminitól, mellyet németre Wagner A. fordított át, analytischer Abrisz der vorzüglichsten Combinationen des Krieges. Erzherzog Karl, Grundzüge der Strategie, erläutert durch den Feldzug 1796. in Deutschland, 3 rész 1814. v. Brandt, Ansichten über die Kriegsführung im Geiste der Zeit. v. Theobald, die Kunst der grossen Kriegsoperationen. v. Valentini, die Lehre vom Kriege, 1. köt. der kleine Krieg, 2. köt. der grosse Krieg. C. v. W. Betrachtungen über die grossen Operationen und Schlachten der Feldzüge 1813 und 1814. Napoleons militairische Grundsätze und Ansichten über Kriegsdienst, aus seinen Schriften gesammelt von Kausler, 1827. Legujabb időben Clausevicz K'. munkái a' háboruról legjelesbek. 1. 2. 3. köt. 1832 — 34.

VII. *A' tábornokságról.*

A' tábornokságról igen kimerítőleg értekezik báró Gougomer, Dienst des Generalstabes im Frieden und Krieg, 4 köt. 1802. Grimoard, über den Generalstab der Armeen, 1810., és Instructions a' franczia tábornoki iskola számára. v. Decker, practische Generalstabswissenschaften, oder Dienst des Generalstabes für die bei einer Division im Kriege angestellten Officiere; 1830.

A' földszíntanról első irt Müller, nyom. 1807. aztán Wackerfeld, allgemeine Terrainlehre, 1825. Ujabb időben O' Etzel' földszíntana 1828. legtökéletesebb mű, 's a' Handbibliothek für Officiere' 9. köt. 1834. Kösze gen jelent meg: Ant. Vannach, Terrainlehre und Terrainbenutzung.

A' hadi geographiáról. Itt a' hadi literatura még igen szegény. Boroszlón 1801. illy czim alatt jelent meg: Beiträge zur Militairgeographie, Hommeyer G.-tól Helvetia' földleírása. — Hahnzog' hadi geographiája csak Europa' physikai geographiáját tárgyazza. Később 1825. Meinecke' hadi geographiája jött ki, melly az óta három kiadást ért, de épen nem foglal hadi szemléléseket. Spanyolországról ellenben különös tekintettel a' leendő háborura Brandt irt, Berlinben, 1823. Mainzban 1831. Lehrbuch der Militairgeographie von Europa 1 köt. a' textus, 1 táblák. Legjobb báró Malchus András' ezen munkája: Handbuch der Militairgeographie, oder Erd- und Staatenkunde von Europa, mit specieller Beziehung auf Kriegführung, 1833. 2 köt.

Apró hadról. Befejezésül itt még a' legjelesb munkákat nevezendjük, mellyek az apró' hadról értekeznek. v. Valentini, Abhandlung über den kleinen Krieg, 1799. 3. kiad. 1828. Schels, leichte Truppen, kleiner Krieg, ein Handbuch für Officiere, 2 köt. 1814. Reichlin v. Meldegg, Verhalten der Vorposten 1820., más. kiad. Ugyanaz: über das Patrouilliren, 1822. v. Staff, der

Vorpostendienst der deutschen Truppen nach den Anforderungen der neuesten Kriegsführung, 1827. v. Decker, der kleine Krieg im Geiste der neuern Kriegsführung, 3. kiad. 1828.; 's végre la Mière de Corvey des partisans et des corps irréguliers ou manière d' employer avec avantagea les troupes légères, 1822.

VIII. *Hadi történetírás.*

A' hadi történetírás' egész mezejének áttekintetét adja: F. v. Kausler, Synchronistische Uibersicht der Kriegsgeschichte etc. Ulm, 1825., 's ugyanattól: Versuch einer Kriegsgeschichte aller Völker, Ulm, 1825.

a. A' Régiek' haditörténeteik.

A' görög Herodot, halicarnassi Dionys, sicziliai Diodor, Thucydides és Xenophon, Tafel, Osiander és Schwab (1826.) által németre jól lefordítottak. — Arrian, ki Sándor' indiai táborozását írja le, németre 1813. Borhecktól tétetett át, Qu. Curtiust pedig, ki szinté Sándor' tetteinek elbeszélője, Ostertag 1799. Livius a' rómaiak' hires történetírója hadi tekintetből gyakran bizonytalan, azon 140 könyvből mellyeket írt, még csak az 1 — 10., 21 — 45. 's részint a' 91. van meg; ujonnan Oertels fordítá 1838. át. Polybius, az ifjabb Scipio' társa a' 2. és 3. punicus háborut írta le, 's 1828. Beniketől fordítottatott át. Eutropius a' római hadi történetek' szorított áttekintetét adja. Sallustius, bellum Catilinarium atque Jugurthinum, cur. Lange, 8. 1815., németbe Meiszner 1827. Julius Caesar igen jelesen írja le táborozásait, commentarii de bello gallico et civili cum Hirtii commentario de bello hispaniensi, alexandrino et africano, ném. Wagner, 1815. Tacitus a' rómaiak' hadait Augustus' halálatól Titus Vespasianusig adja elő, ném. 1827. Hermann és Rickleff. — A' rómaiak' hadi törté-

neteit összefüggőleg emezek' római birodalom' történetében találtatók: Goldschmidt, Niebuhr, 3. kiad. 1828. Rupertino, 1794.; ugyanez 1798. a' punicus háborút 's rajzoló Livius után. Továbbá lásd: Bötticher, die Geschichte der Carthagenienser 1827. Zander, der Heereszug Hannibals über die Alpen, 1823., és Vaudoncourt, hist. des campagnes d' Annibal en Italie pendant la 2-me guerre punique suivie d' un précis de la tactique des Romains et des Grecs, 1812. A' keletrómai birodalom' történetének tanulására, Weguelin, histoire universelle et diplomatique, 1780. a' birodalomnak történeteit osztásától 987-ig beszéli elő. A' Guthrie' és Gray' világtörténe V. és XV. könyve. Belisar' táborozásait titoknoka Procopius írja le, ugy színte Justinian császár alatt a' persák', vandalok' és gothok' ellenieket-is, melyeket 1828. görögéből lefordított Kannegieszer.

b. A' kereszthadaktól 30 ives háboruig.

A' kereszthadak felől több szemtanu irt, kiknek legjelesb munkáikat 1617. Bongars Jakab összeszedé 's kiadá. Gesta Dei per Francos 2 Tom. fol. Ujabb irók ezek: Maimbourg, 1678., Michaud, 1827., Spittler, 1828., de mindenek előtt Wilken 8 köt. 1807 — 1828., és Funk, 1820. Ide tartoznak a' lovagrendek felőli iratok. — Vertot. (ford. Niedhammer 1792.) histoire des chevaliers de Malte, 9. köt. Falkenstein, Geschichte des Johannitterordens, Dresden 1830, 2 köt. A' templáriusok' történetei Wilke Ferdinandtól; a' német rendéi Voigtól 7 kötb. 1828., és Gottschalk' Ordenalmanach-ja. — A' közép kor' valamennyi természetmánya a' kronikák közé sorozandó, melyeknek historiai igen, de hadtörténeti becsök nincsen. Freisingeni Otto Fridrik' életét írta le. (Schillers hist. Memoiren, 1. szak., 2. köt. 114. l.). A' francziák' hadait 1326 — 1400. Froissard János, hist. chronique de France, 4 köt. fol. 1561, De Thou hist. de son tems, 1543 — 1610. rajzoló (16 vol. 4. 1734.

és 40.), és Guiccardini hist. d' Italie 1490 — 1532., 20 köt., Chomedry-tól francziába áttéve, fol. 1612. A' németek közt Gürgee Gáspár' és Frundsberg Gáspár' biographiák, fő forrása az olasz dolgok' akkori történetének, fol. 1572. A' pórháborút Waldau beszéli el 1790 — 94., és Sartorius, Versuch der Geschichte des Bauernkriegs 1795, 's ujonnan W. Wachsmuth, der deutsche Bauernkrieg zur Zeit der Reformation, Raumer Frid. zsekkönyvének 6.-évi folyamatóban 1834. Az előbbi hussitaháborút Csehországban igen kimerítőleg Lenfant írja le, 4 rész, 8. 1784. A' hugonották' bajaik a' vezetők' egy idejü Emlékirataiban vannak leírva, mellyek' Buchon, Petitot' és Mommerque' gazdag emlékirat-gyűjteményében 68 kötb. találtatnak. Itt még, valamint a' francziák' hadi történeténél átaljában használhatók: Sismonde de Sismondi, histoire des Français, 1830. 's köv. és Mémoires de Condé, 4 rész, fol.

A' németalföldi szabadságháborút legpontosabban Strada írja le, de bello belgico, 1640., ki a' háborúnak szemtanúja volt. Aztán Chappuys 1630. histoire générale de la guerre de Flandre de l' an. 1559. jusqu' à present; és Van Meteren, historische Beschreibung des niederländischen Krieges, 1608. Ezek a' legnagyobb források. Az újabb dolgozatok közt kitünik Schiller, Abfall der Niederlande Curths-tól folytatva, de a' katonának nem sokat használható, mivel már a' chronologiaja is hibázik.

c. A' 30-éves háborútól (1618 — 1648.) az első sléziáiig, 1740.

A' 30 év. háború irói előtt a' theatrum europaeum áll 21 részben, fol., igen sok abrosszal és rajzzal. (1662 — 1738.). Az 1617 — 1718.-évek' történetét foglalja. Az egyes köteteknek különféle irróik vannak; a' 6 — 9. és 16 — 19. kötetek legjelesebbek. A' svéd történetírók közül Chemnicz írja le a' 30 és háborút, nagy igazsággal, (ném. 1703.) Stettin és Stockholm, 1648 és 1658.:

Königlich-swedisch in Deutschland geführter Krieg. A' többi írók közül Sparheim 1642. Lansberg 1652. 's a' hires történetíró Puffendorf, das Leben Gustav Adolph's 1688., és Khevenhüller, Annales Ferdinandi 12 - rész. Fol. (1721 — 1726.) nevezendők. A' 30-évi háború' később kidolgozói közt nevezetesek: a' G. Adolph' életírója Harte Walter, ném. Martini, 1761.; Schiller, noha katonai becs nélkül, és Bülow, kritische Beleuchtung von G. Adolph's Feldzug in Deutschland, 2 rész, 1808. Továbbá Roese, Geschichte Herzog Bernhard's von Weimar, 1830.; valamint Tilly' és Wallenstein' életíróik, Priorato és Herchenhahn, 1791., Sporschil 1828., Förster 1834., és Lundblad' svéd Plutarch. — Le Laboureur végre a' francia segédnépek' történeteit beszéli el, Textor pedig a' Holk general' rontó menetét Szászországon keresztül 1632., 8. 1829. Curths a' breitenfeldi 1631, és lützeni 1632. csatákat írja le. Utóbbiakat Finke kapitány is 1832.

A' török 17. századi háborukat. Veterani írja le, Feldzüge in Ungarn und den angrenzenden Provinzen 1683 — 94., 1788. Coyer, hist. de Jean Sobiesky 1761. Oest. Mil. Zeitschrift: 1813., 4. köt., 1819., 1. köt., 1825., 2. köt. v. Hammer, Wiens erste aufgehobene türkische Belagerung nach bis jetzt unbekanntem christlichen und türkischen Quellen, Pest, 1829. Ezen munka különösbecc nélküli 2. része: Atlas hist de la Pologne, pendant le 17., 18., 19., siècle par le comte de Plater. A' 30-éves háborúról még megnevezendők: Feldzug des Herzogs von Rohan im Veltelin, 1635., mellyet Hoyer tett át, 's a' hollandiávali háboru. Desormeaux és Coste a' nagy Conde', Zanthier a' luxenburg marsal' táborozásait, vagy Flandria' történeteit 1660 — 1690., 4. 1787. írják le. Ide tartozik szinte: Journal de la campagne de Piémont en 1690. sous le commandement de Mr. de Catinat par Morceau, 1692.

A' XIV. Lajos alatti hadi 'történeteket legjelesebben Marquis de Quincy adja elő, hist. milit. du règne de Louis

XIV. Mellesleg az igaz, 's hamis származásu emlékiratok' árját említjük, mellyek azon időben Francia és Hollandországekban jelentek meg, kiváltképen pedig a' *histoire - t du vicomte de Turenne*, emlékirataival együtt, 4 rész, 1736.

A' spanyol öröködési háboru 1701 — 1714. semmi hires előadóra nem akadt; Sörgel' 18. század' európai hadainak leírása, (Altenburg, 1793.) csak a' 3. köt. ment, 's ezen háborúnak csak első éveit foglalja. — Az európai Fama-nak 30 köt. van 1702 — 1734.; aztán Duvivier, *observations sur la guerre de la succession d' Espagne* 2 Tom. 8. 1830. Egyes táborozásokat Quincy ír le, *hist. milit. de Louis XIV. La Rozière, les campagnes du mar. de Villars en 1703., campagne du maréchal de Villeroy et de Bedmar en Flandre 1704. camp. des mar. de Marsin et de Tallard en Allemagne 1704.* 5 rész, Amsterdam 1762. *Pitauval, camp. du mar. de Villars en 1712.,* ugy szinte a' kormányzók' és vezérek' életírásait.

Az északi (Sveczia Dánia ellen, Lengyel és Oroszország ellen) 1700 — 21. háboruról lásd: Nordberg, *Leben Karls XII.* 3 rész, fol. 1761. *Historische Nachrichten vom nordischen Kriege*, 1819. Grimaret, *campagnes de Charles XII.*, 3. rész, 1708. II. Fridrik, *Reflexions sur les talens milit. et le caractère de Charles XII.* Adlerfeld, *hist. milit. de Charles XII.* 4 rész, 1740.

A' lengyel örökösödési háborut 1733 — 35. *Masuet* rajzolja, *histoire de la guerre présente 1733 — 35.* *Campagnes du Coigny mar. en 1735*, 3 rész.

d. Az 1. slesiai háborutól a' francia forradalomig. 1740 — 1789. A' silesiai háboruk' nevezetes szakaszát teszik a' hadi iörténetnek, nem csak a' II. Fridrik' tulnyomó lángesze miatt, hanem mivel a' hadi mesterség ezen időtől számolja új alakulását. Természetes tehát, hogy ezen háboruk a' legujabb időkig sok írókra akadtak kik közül csak a' legjelesbeket hozzuk elő.

Az 1. és 2. háborut 1740 — 42., és 1744 — 45. II. Fridrik írja le, *hist. de mon tems*; az *Oest. Mil. Zeitsch.*

1827. 1 — 5., 10 — 11. füz. az 1. sleziai háborút; 1824., 2 — 5. füz., 1825., 7., 12. füz. a' 2. sléziai háborút. G. Stille, campagnes du roi de Prusse avec des réflexions sur les causes' des principaux événemens. G. Fäsch, Geschichte des ersten Erbfolgekrieges von 1740 — 48., 2 rész 1786. Beitrag zur Geschichte des 2-ten schlesischen Krieges aus den Papieren des Gen. St. v. Nassau.

A' 3. sleziai háborút vagy a' 7-évest 1756 — 1763. n. Fridrik irja le, hist. de la guerre de sept ans. v. Tempelhof, Geschichte des 7-jährigen Krieges in Deutschland 6 rész, 1785 — 1801. Geschichte des 7-jährigen Krieges, bearbeitet von den Officieren des groszen Generalstabes, Berlin, 1824., hanem a' könyvtáruságban nem jelenik meg, csupán a' sereg számára lévén rendelve. Cognazzo, Geständnisze eines oest. Veterans, 4 köt. 1791. Mémoires de Mr. le Baron de Fouqué Lt. gen., 's ennek. életírása, Berlin, 1824., és a' Schmettau grófé. A' szövetségesek' táborozását 1757 — 1762. v. d. Orten a' gen. adj. Reden' naplója szerint irja le: Correspondence militaire du duc de Richelieu en 1756 — 1758. Chevrier hist. de la campagne de 1758. Hupel ezeket írta: Der erste Feldzug der Russen gegen die Preuszen im J. 1757.; Journal der russischen kais. Armee 1759.; Denkwürdigkeiten der 3 Belagerungen von Kohlberg. Mind a' három háboru felöl: Sammlung ungedruckter Nachrichten, so die Geschichte der Feldzüge der Preuszen vom Jahre 1740 — 1779. enthalten, '5 köt. Dresden 1784. L. Müller, kurzgefasste Beschreibung der 3 schlesischen Kriege, 25 tervezással. Berlin 1785. Ezen folyóiratban is: der Berlinische militairische Kalender; v. Porbeck, neue Bellona; v. Retzau, Charakteristik der wichtigsten Ereignisse des 7-jährigen Krieges 2 köt. 1802.; v. Massenbach, milit. monatschrift, 5 köt. 1785 — 87; és kiváltképen az Oest. Milit. Zeitschr. Végre még Jomini, traité des grandes opérations' 1. 2. és 3. köt., és Na-

poleon' emlékiratai nevezendők, csak hogy mind a' kettő gyakran jó források hiával van.

A' bajor örökösödési háboru a' hadi történetre nézve kevesbé fontos, teljesség végett még is elő kell néhány munkát hoznunk. Tagebuch der wichtigsten Vorfälle bei der pr. Armee. v. Smettau Mém. raisonnés sur la campagne de 1778 en Bohème, ném. 1789. és v. Seydel, Versuch einer mil. Geschichte des bairischen Erbfolgekrieges. 3 köt., 1781.

e. Táborozások a' francia forradalomtól 1815-ig. Most a' francia forradalomnak, 's az általa okozott báboruknak hatásteljes időszakához jövünk. Tetemes változások estek a' taticában, 's a' stratégiának új elvek teremtettek. A' történetírásnak egyik szaka sem bír olly kiterjedt literatúrával, semmi háboru tartalmazabb kidolgozással. Ennek oka részint az említett változások a' hadtudományban, részint pedig ezen táborozások' mindenikének európai fontosságában, Napoleonnak eddig ismeretlen lángezésében, de legnagyobb részt a' növekedő értelmességben keresendő, melly hosszú béke által ápolgatott, és semmi újabb 's nagyobb fontosságú háboruk által el nem vonatott az itt szemlélendőköl.

Ezen háborukat legalkalmasabban 3 szakba lehet osztani 1., 1792 — 96., midőn Napoleon fel lép; 2., 1796 — 1812., midőn Napoleon' legnagyobb hatalma megtöretik, 3., 1813 — 15., vagy is a' hanyatló hatalom' felemelkedési küzdése.

Átalános munkák az egész korszakról. Précis ou histoire abrégée de guerres de la revolution français, 1792 — 1815. miben többféle írók' táborozásokróli munkáik összegyűjtvék. Baron de Croisart, mémoires historiques et militaires pour servir à l' histoire de la guerre de 1792 — 1815. 5 rész, 1829. Jomini, hist. critique et milit. des guerres de la révolution, 15 rész, Paris 1820, s' köv.; a' 15. rész az 1802 — 1803-ki táborzást foglalja. Mathieu Dumas, précis des événements milit. ou essais hist. sur les campagnes de 1799 — 1814.,

20 rész. — Geschichte der Kriege in Europa seit dem Jahre 1792, als Folgen der Staatsveränderungen in Frankreich. Leipzig és Berlin 1827.; ezen mü a' legjelesebbek közé tartozik. (Schulz majortól való). Ugyanettől továbbá: Grundriss der neuern Kriegsgeschichte (1740 — 1815.) für den Vortrag an höhern Militairschulen, Berlin 1832. Az egyes hadi osztályok' erejét és mozgásait pontosan foglalja magában.

1., 1792 — 96-ki táborozások. La vie du général Dumouriez par lui même az 1792-ki champagnei és németalföldi táborozást foglalja. Gouvion St. Cyr, mém. sur les campagnes de armées du Rhin et de Rhin et Moselle depuis 1792. jusqu' à la paix de Campo Formio, 4. Vol. 18 tervrajzzal és 16 abrosszal, 1828. Tableau historique de la guerre de la révolution de France depuis son commencement 1792. jusque à la fin de 1794. 3 rész, 4. 1808. Valentini der Feldzug von 1792. von einem Augenzeugen, Berlin, 1833. v. Massenbach Denkwürdigkeiten, az 1792 — 1795-ki táborozásokat foglalják Champagneben és Rhenuson; Mémoires posthumes du gen. franc. etc. de Custine. 1792 — 93-ki táborozást. Graf v. Hausenstamm, Versuch einer Zusammenstellung der Materialien für das Forschen der Geschichte der Revolutionskriege in den Jahren 1792 — 1815., Mainz, 1828., fájdalom, csak az 1. rész jelent meg, az 1792 — 95-ki táborozásokról. — Wagner, der Feldzug der k. pr. Armee am Rhein, 1793. némi újat foglal magában. Graf v. Blücher (később marsal), Campagnenjournal des Jahres 1793 — 94. d' Ecquevilli, campagnes du corps sous les ordres du prince de Condé, 5 rész 1818. de Marillac, hist. de la guerre entre la France et l' Espagne, pendant les années 1793 — 95. Graf zu Dohna, Feldzug der Preussen in den Niederlanden, 1793., megjelent 1799., és 1808. v. Porbeck, kritische Geschichte der Operationen, welche die engl. Armee in den Jahren 1794 und 95 ausgeführt hat. Oest. Milit. Zeitsch. Feldzug 1792. in den Niederlanden, 1811. és 12., 1. köt.; Eroberung

der Niederlande 1793., 1813-évi folym.; Wurmsers Uebergang über den Rhein, 1818., 11 füz.; Krieg in den Alpen 1793., 1813., 3. füz.; Feldzug 1794. am Rhein, 1824., 5 — 8. füz.; Feldzug in den Niederlanden 1794., 1818., 2 — 9. füz., és 1802., 1 — 3 füz.; Winterfeldzug 179 $\frac{1}{2}$., 1831., 1 — 9. füz.; Vertheidigung von Luxemburg 179 $\frac{1}{2}$., 1830., 7 — 8. füz.; Feldzug 1795. am Rhein, 1831., 11 — 12. füz., 1832., 3 — 6. füz. Einschlieszung von Mannheim 1795., 1827., 12. füz. Zeitschrift für Kunst Wissenschaft und Geschichte des Krieges, 1831 és 1832.

2) 1796 — 1812-ki táborozások. 1796. Erzherzog Karl, Grundsätze der Strategie, erläutert durch die Darstellung des Feldzuges 1796. in Deutschland. Kiváltképen az Oest. Mil. Zeitschr. 1827., (das Corps des Fürsten von Lichtenstein im Feldzuge 1796.) Jourdan, mémoires pour servir à l'histoire de la campagne de 1796., contenant les opérations de l'armée de Sambre et Meuse, 1818. Gouvion St. Cyr, mémoires. Oest. Mil. Zeitschr. 1813., Winterfeldzug 179 $\frac{1}{2}$ in Italien: 1825 és 1827., die Ereignisse bis zum Juli; 1828., Treffen an der Brenta und Caldiero; 1829., Ereignisse im November bei Arcole und Rivoli; 1830., Vertheidigung Mantuas, und Wurmser's Operationen; 1831., 1832.; 2. Einschlieszung Mantua's, und Entsatzversuch. Mémoires de Napoléon. C. v. Decker, Geschichte der Feldzüge in Italien und Deutschland 179 $\frac{1}{2}$., Berlin 1825. Jeleskedik ez: Gen. v. Clausevitz, hinterlassene Werke, 4. köt., Feldzug in Italien 1796, Berlin, 1832.

A' vendéei háborut Archenholz beszéli el, 1794., Thurreau, mém. pour servir à l'histoire de la guerre de Vendée 1897 és 1815. Posselt, europäische Annalen 1796. Alp. de Beaucamp, hist. de la guerre de Vendée depuis son origine jusqu' à la paix, 2 rész 1800 és 1820. Der Kampf im westlichen Frankreich 1793 — 1797. Leipzig 1832. (Schulz majortól.) Mémoires de la Roche Jacquelin.

Az egyiptomi expeditio ebben van előadva: Berthier, relation des camp. du gén. Bonaparte en Égypte et Syrie 1800. Gén. Reynier, de l'Égypte après la bataille d'Héliopolis, 1802. Poesie der Kriegskunst, oder Feldzug der Franzosen in Aegypten, francziából, jegyzésekkel ellátva Bismark gróftól, 1824. Ader, hist. des camp. en Égypte et en Syrie, Paris, 1828.

Az 179 $\frac{1}{2}$ -ki Nápoly elleni táborozás. Oest. Mil. Zeitschr. 1821., Die Ereignisse beim neapolitanischen Heere im Feldzuge 179 $\frac{1}{2}$; és Minerva, 1805.

1799-ki táborozások Helvetiában 's Nemetországban. Erzherzog Karl, Geschichte der Feldzüge von 1799. in Deutschland, und der Schweiz. 2. köt. Précis des opérations de l'armée du Danube sous les ordres du gén. Jourdan. Gouvion St. Cyr., mém. pour servir à l'hist. milit. sous le directoire, le consulat et l'empire depuis 1798 — 1813. 4-ről, 9 abrosz, 17 tervrajz, 1831.

Olaszországban, Oest. Milit. Zeitschr. 1812., Geschichte des Feldzugs der k. k. oest. Armee in Italien im Jahre 1799 bis zum Abmarsch der Russen.; 1822., Der Feldzug 1799. nach dem Abmarsch der Russen. Gouvion St. Cyr., mém. du gén. Scherer. Précis des opérations milit. de l'armée d'Italie etc. Legjelesb munka: Gen. v. Clausewitz, hinterlassene Werke. 5. és 6. köt 1833 és 34. —

1799. Hollandiában. Mac. Carthy, hist. de la campagne faite en 1799. en Hollande, traduite de l'anglais.

Az 1800 — 1801-év' táborozásai. Nemetországban. Gouvion St. Cyr. Carrion Nisas campagne des Français en Allemagne 1800. Ueber den Feldzug im Jahre 1800. der deutschen und französischen Armee, a' szövetséges sereg' egy tisztjétől.

1800. Olaszország és Tyrol. Mémoires de Napoleon. Berthier, relation de la bataille de Marango, 1804. Oest. Mil. Zeitschr. 1811.; Angriff der Oest. auf den Mont Senis; 1821.; Macdonalds Zug über den Splügen;

1822., Felzug von 1800 in Italien, ugy szinte 1823. és 1828.

1805. táborozás. Erről a' források igen hiányosok mivel az austriaiak' részéről kevés tétetett. A' németországbaniról: Darstellung des Feldzugs Napoleons in Deutschland 1805, 28 tervrajzzal. — Gen. v. Stutterheim, Schlacht von Austerlitz. M. v. Bülow der Feldzug 1805., militäirisch und politisch beleuchtet, 2 köt. Oest. Milit. Zeitschr. 1822., Schlacht von Austerlitz.

Tyrolban. Oest. Milit. Zeitschr. 1823. Kriegsgeschichtliche und Kriegswissenschaftliche Monographien, 2 köt. Olaszországban, v. Einsiedel, der Feldzug der Oestreicher in Italien 1805. Oest. Mil. Zeitschr. 1823. Gouvion St. Cyr.

1806 — 1807-ki táborozások. Francziák a' poroszok és oroszok ellen. C. v. W. Operationsplan der preus. säch. Armee 1806. R. v. L. Bericht eines Augenzeugen des Feldzugs von 1806. v. Massenbach Denkwürdigkeiten; aztán ugyanattól vollständiger Bericht von den Operationen der Armee unter den Fürsten v. Hohenlohe, és Betrachtungen über die Ereignisse von 1805 und 1806. v. Plotho, Tagebuch während des Krieges 1806 und 1807. Az 1807-ki táborozás részeit ebben találhatni: v. Canitz, Thaten und Schicksale der Reiterei 1823, 2 rész. v. Both, Relation des A. von Heilsberg. R. v. L., Pallas, Zeitschrift für Staat und Kriegskunst; és, mint már említök, (Schulz major.) der Feldzug von 1806. und 1807. Berlin; 1834. mely a' Kriege in Europa' 7. kötete, de külön is kapható.

Az 1809-ki táborozásokat Stutterheim írta le: Geschichte der oest. franz. Kriege im Jahre 1809; és Pelet, mémoires sur la guerre de 1809. Németországon: v. Valentini, Versuch einer Geschichte des Feldzugs von 1809; V. mint szemtanu az austriai, Pelet a' francia részről írt. Oest. Milit. Zeitschr. 1832. Treffen bei Ebelsberg. Cte de Laborde, précis historique de la guerre entre la France et l' Autriche en 1809. Tyrol: Geschichte

Andreas Hofers, Anführer der Tyroler im Kriege 1809.
Bartholdy, der Krieg der Tyroler 1809. Olaszország:
G. de Vaüdoncourt, hist. du prince Eugène. Schill' és a'
braunschweig - oelsi herczeg' pártarczolásaikat elbeszél-
lik: Gén. Uslar, sur l' excursion du major Schill dans le
royaume de Westphalie. Skizze einer Lebensbeschreibung
des Herzogs Friedrich Wilhelm von Braunschweig - Oels.
V. d. Heyde, der Feldzug des herzoglich braunschwei-
gischen Corps.

(Folytatása következik).

IX.

ERDÖSI (SYLVESTER) JÁNOSNAK

ISMERETLEN MUNKÁJA.

Kazinczy Ferencz, Erdösy Jánosnak Grammaticájához írott előbeszédében ¹⁾ a' XVI—XVIII. lapokon előszámlált ismeretes munkái között harmad helyen emlét egy husvéti éneket is, mellynek *Debreczeni Ember Pál* szerint, ²⁾ kezdete ez: *Christus feltámadá, ki ember lött vala, kint szenvedé meghala* stb. *Johannis Sylvestri non exstat in nostris hodiernis Cantionibus, sed in vetustissimis.*“ Ezekre *Kazinczy*: „Hihető, hogy még többeket is csinált ugymond, *Wallaszki*ből legalább azt látánk, ³⁾ hogy *Luthernek* is fordította némelly Énekeit.“

Erdősinek: jelen munkája, mellyet ez úttal akarok megismertetni, szinte husvéti, de nem magyar, hanem deák lyricusi versekbe szedett ének, mellyet *I. Ferdinand* királynak olly alkalommal ajánlott, midőn hal sorstól üldöztetvén, segedelmére volt szüksége, mit a' czim lapra

---

¹⁾ Magyar régiségek és ritkaságok I. köt. Pest, 1808. 8.

²⁾ Álnéven *Adolphus Lampe'*, Hist. Eccl. Reform. p. 739.

³⁾ *Conspectus Reip. Litterariae in Hungaria. Budae, 1808.* 8. p. 148. „*Transfudit is etiam aliquot Cantilenas Lutheri in Hungaricum.*“ kár hogy meg nem nevezte azokat.

írott Hexastichon látszik bizonyítani: „*Querela Domini Jesu Resurgentis, Carminibus Lyricis conscripta. Ad Serenissimum Romanorum, Hungariae et Bohemiae etc. Regem Divum Ferdinandum. Autore M. Joanne Sylvestro Pannonio. Hexastichon:*

„Suscipe Scripta tui Rex clementissime servi,
Oppressumque malis respice, quaeso pie.
Nam geris in terris foelici sydere formam,
Qui fovet his cunctos omnipotentis heri.
Sic tibi, sicque tuis mitem se praebeat ille, ac
Fortuna faciat prosperiore frui.“

Az egész negyed rétű kiseded könyv csak egy fvből, 's harminczegy lyricus versekből áll, nyomtatási év és lapozás nélkül. A' czimlapnak tulsó oldalán ismételvén könyvének homlokirását, ime' szökon kezdi verseit.

Qui mortis miserae pocula, vincula,
Horrores, colaphos, verbera, crimina,
Plagas, Sputa, Sitim, probra, Crucem tuli,
Hac iam surgo die Sacra.

'S ezekkel rekeszti be:

En sum carne semel mortuus in Cruce,
Oblatusque Patri victima sum pio,
Jam nunquam moriar, nec dominabitur
Mors nostri atra, nocens; sacra

Una morte, salus est tua reddita
Nostra iam super est nil, nisi, ut horrida
Evites scelerum monstra, Patri Deo
Sic vives pius, integer.

Sic et sydeream scandere regiam
 Sanctorumque choris iungier arduis,
 Sic haeresque vales esse Patris Dei
 Vita perpete perfrui.“

E' versek irásának okát alkalmasint gyaníthatjuk, hogy valami nyomorgásban készült, pedig akkor, midőn *Erdősink* már a' bécsi iskolákban zsidó nyelv tanítója volt: mellynek oktatására lett meghívatása évét sem tudtuk még eddig; *Németh János* ugyan Memoria Typographiarum. Pest, 1818. 8. p. 133. írja, hogy „ab anno 1544. usque ad annum 1551.“ de mivel állítását semmi okokkal sem támogatja, vélekedését el nem fogadhatjuk. *Denis Mihály*, Wiens Buchdrucker Geschicht című könyvében a' 411—12. l. sem mehetett ennek végére „Weil ich aufs Jahr 1534. die Sterbezeit seiner Vorfahrers (a' zsidó nyelv tanítójának) Margarita nicht angeben konnte, so mangelt mir auch das Jahr, in welchem er seinen Lehrstuhl betrat. Er besass ihn noch 1551. — aber 1555. erscheint schon in Conspect. Hist. Univ. Andr. Plancus als sein Nachfolger.“ Nem is csuda, mert *Erdősit* sem *Eder György*, sem pedig *Sorbait Pál*, Catalogus Rectorum et Illustrium Virorum Archi-Gymnasii Viennensis. Vien. Austr. 1670. 4. című könyveikben meg nem nevezik, jóllehet *Eder* vele egykoru volt. Ezen említett könyvből mindazáltal meghívatásának esztendőjét gyanítólag ki lehet hozni, hogy 1542-dik tájban hivatott meg Bécsbe, miután a' négy szent Evangéliumot *Nádasdy Tamás* kívánságára magyarra fordítván e' könyvét 1541-ben *Maximilian* és *Ferdinand* Főhercegeknek ajánlotta volna; mert benne a' 86. lapon 1542-dik évre ezek olvastatnak: „Infra hoc Decennium (1532 — 1542.) clarebant litteris Ambrosius Saltzer, Jacobus Ziegler celeberrimi Theologi *Antonius Margarita Hebraeus*, Georgius Rithamerus Graecarum linguarum Professor.“ Ezek szerint tehát *Margarita Antal* 1542-ben már nem élt; *Erdősink* tehát ekkor mehetett föl Bécsbe. Mire nézve *Denis Mihál* idézett könyvében

a' 412. lapon alkalmasint eltalálta *Erdösi* meghívásának okát, midőn az általa magyarra fordított szent írásról, 's az ujszigeti grammaticájáról szólóban ekkép vélekedett: „Diese beyden Stücke mögen sein Verdienst zur wien. Professur gewesen seyn.“

E' deák husvéti ének tehát 1542 — 1558. évek között iratott, későbbre semmi oknál fogva sem tehetni, mert *Erdösi*, mint a' czimlapon olvassuk, I. *Ferdinandot* római királynak nevezi, melly méltóságra 1531-ben emeltetett, és római császár csak 1558-ban lett, hogy bátyja V. Károly e' méltóságról lelépett.

'S már *Erdösinek* a' bécsi iskolákba történt meghívásából is bizonyos, hogy ő *Luther* tudományának követője nem volt, mert mint annak követője, kivált a' reformáció zsengejében tanítónak meg nem hivatott volna. De föltenni sem lehet I. *Ferdinandról*, hogy ő, ki a' reformationnak terjedésén épen nem ügyekezett ¹⁾ fiainak *Maximiliánnak* és *Ferdinandnak* megengedje a' szent írásnak magyar lefordítását protestans *Erdösi Jánostól* elfogadni. A' mi több *Erdösi* ajánló levelébe lefordításának okai között ezeket is említi: „quod alicui fore usui hoc divinum Evangeliorum opus existimavi *Serenissimae Dominae Genitrici Cels. V. linguae nostrae Hungaricae haud ignarae, quippe, quae a nostra gente originem ducit.* Ferunt enim, illam totam divino cultui deditam esse, ac

---

¹⁾ „Denique, cum animos Principum Christianorum, propter Religionis dissidium mutuis odiis et dissensionibus distrahi vidisset, quis eo magis laboravit, ut Concilium Tridentinum promoveretur? Qua in re tanta diligentia, tanta animi contentione fuit, ut prae nimia sollicitudine et cura, magnam morbi sui partem, si non ipsam mortem, sibi conciliaverit.“ Oratio in Exequiis Augustissimi Optimique Imp. Ferdinandi I. Universitatis Viennensis nomine, per Petrum a Rotis decima nona Augusti in aede divi Stephani habita. Vien. Austr. ex Officina Michaelis Zimmermanni Anno. 1565. 4. nines lapozva D. üj.

in templo Domini assidue versari, precationibusque ac obsecrationibus nocte dieque intentam esse, Annamque Sanctissimam illam foeminam, non solum nomine referre, verum etiam re. Postremo, quod accepi, et Cels. V. ab hac lingua nobis patria, nec vobis aliena, non abhorre-re. Optimo sane exemplo, plurimum enim refert, tum Principi, tum Subditis, si is, qui imperitat, subditorum sibi Populorum linguas novit.“ Már pedig *Lazius Furkas Anna* királynő fölöött mondott halotti beszédében ¹⁾ megírta, miként ő teljességgel nem alkalmaztathatá magát a' reformatiohoz: „Et cum esset longe devotissima, religiosos quoque, atque Religioni deditos, studiosos, doctosque omnes honorificentissime coluit et iuivit, dixerit et adversus iniurias tutata est. Neque ullam unquam vocem audivit iucundiorē, quam quae de Deo, de divinis, et de bonis studiis haberetur: contra vero acerbiorē tristiorēque nullam, quam quae contra veritatem Evangelicam haberetur.“ De maga *Erdösi* is *Anna* királynő halálára frott verseiben, mellyekről *Denis Mihál* után *Kazinczy Ferencz* is szól, a' megholtat akkép beszélteti *Nausca Frídrík* püspökkel:

Et verbi Friderice Dei te summe minister.

Mellefluit cuius dulcior ore sonus.“

Querela Fidei című munkájában pedig, mellyet 1551-ben adott ki: „Fides queritur hic se iniuste opprimi, praesidiumque implorat: ita et ego, qui sub tutela et

---

¹⁾ Laudatio Funeris in Exequiis Illustriss. Rom. Hungariae, Bohemiaeque etc. Reginae, Archi Ducissae Austriae, Dominae Dn. Annae in omnis ordinis Virorum Corona dicta a Wolfgango Lazio Viennen. Philosopho ac Medico, pro tempore generalis Studii Viennen. Rectore, die XIII. Februarii Anno M. D. XLVII. Viennae Austriae excudebant Haeredes Syngrenii, 4. nincsen lapozva. B.

praesidio Maiestatis Tuae Sacratissimae sum, úgy mond I. *Ferdinand* királynak et *Fidei Christianae*, cum ceteris, qui iuventutis informandae studio in hac Schola eiusdem Sacratissimae Maiestatis Tuae tenentur, *syncerus cultor*." Ezekre nézve méltán csudálkozhatni *Kazinczy Ferenczen*, hogy ő *Dénis Mihálynak* sokszor iktatott könyvét idézván, 's belőle *Erdősinek* jelen munkájából néhány szavait is fölhozván, mindazáltal őt, mielőtt Bécsbe költözött volna, *Nádasdy Tamásnak* udvari prédikátorává teszi csupán azért, mert *Ribini János* Memorabilia Ecclesiae Augustanae Confessionis P. I. Posen. 1787. 8. p. 40 — 1. kiadá *Melanchton Filepnek* 1537-ki levelét, melyet *Nádasdy Tamásnak* küldött csak ezért „Nam bonorum Principum amicitia magnopere nobis adversus in-eruditorum iudicia expetenda est — — spero Deum etiam Tuis conatibus affuturum esse, praesertim, si dederis operam, ut ecclesiae purius doceantur (tehát még *Melanchton* sem tette föl *Nádasdyról*, hogy Protestans lett volna) ¹⁾ cum autem tantopere faueas honestis artibus, quaeso, ut me quoque complectare inter coeteros studiosos. — — *Joannem Sylvestrum* etiam hominem doctum, Celsitudini Tuae commendo." Igaz, *Erdösi* Vittebergában tanult, de ebből még koránt sem következik, hogy protestans volt, valamint most sem mind catholicus, kik a' pesti főiskolákba járnak.

Hátra van még egy más eldöntendő kérdés is, vallyon *Erdösi* ugyanazon egy személy-e *Kolosvári Jánossal*, a' ki 1561-ben csanádi püspök lett? *Bod Péter*, Magyar Athénásában 144. l. *Benkő József*, Transsilvania Tom. II. p. 333 — 4. *Katona István*, Hist. Crit. Regum Hung. Tom. XXIII. p. 874. egynek tartották. *Dénis Mihál* sem indulhatott el e' kérdésen, mint sokszor említett könyvé-

---

¹⁾ A' mint hogy nem is volt, mint három egykorú ugyan de különféle évről szóló oklevelekből e' Tudománytárban megmutattam.

ben a' 412. l. írja: „Wie aber, wenn dennoch eben dieser (Erdösi) obwohl 1551. noch verheirathete Professor, nachher Dominicaner und Bischoff zu Csanad geworden wäre? Ich kann aus Datenmangel nichts entscheiden; wünsche aber die Sache von einem — — auseinander gesetzt zu sehen.“ — Erre a' kérdésre is tökéletesen megfelelhetünk: hogy *Erdösink* különös személy volt, miután grammaticájában szülött földét is emlékezetben hagyta: „*Est oppidum in ea Patriae nostrae ora, uymond, quam Megygyes all vocant, ditioni Magnifici Domini Joannis e Peren, mihi gratiosissimi. subiectum, septem amoenissimis collibus, et illis quidem vitiferis, conspicuum, agri fertilitate laetum, pascuis pingue, campis ac pratis floridum — ubi ipse huius lucis hausi primordia, et cui me totum debeo, Sinirváralla (Szinyérváralja) a nostris dictum.*“ Ezen felül, hogy magyar születés, nős és fias ember vala, béna volt, mint *Reisacher Bartus* *Depictio Doctorum Vienn. Acad. Denis Mihálnak* p. 488. igazolja:

„Et quanquam pedibus fato véxeris acerbo,
Artibus at praestas, ingenioe vales.“

Ő tehát, ha *Liszt János'* példáját tekintethe vesszük is, nem lehetett egyházi személy. Továbbá, *Kolosváry János IV. Pius* pápának 1561-ben kelt levele szerint sz. Domonkos rendén való szerzetes és kolosvári apát volt „post deliberationem, quam — cum Fratibus nostris habuimus diligentem, demum ad te Abbatem Monasterii Colosmonstrae Sancti Benedicti, vel alterius ordinis, Strigoniensis Dioecesis, Ordinem Fratrum Praedicatorum expresse professum, Magistrum in Theologia, et in presbyteratus ordine constitutum — direximus oculos nostrae mentis — eidem Ecclesiae (Csanadiensi) — in Episcopum praeficimus et pastorem — ita tamen, quod propter hoc eidem monasterio, cui ex dispensatione Apos-

tolica praeesse dignosceris, praeesse non desinas, sed Ecclesiae praesul et monasterii huiusmodi Abbas verus existas. ¹⁾).

---

¹⁾ Series Episcoporum Csanadiensium. p. 150. mellyet néhai *Batthányi Ignác* erdélyi püspök sz. *Gellért'* legendája után függesztett.

PODIRADCZKY JÓZSEF.

X.

OKLEVELES TOLDALÉK.

Hunyady János kormányzó' levele Nógrád vármegyéhez a' csehekkel kötött béke dolgában; martius 28-káról 1450.

Albert király' halála után milly pártokra szakada a' királyválasztással tépelődő nemzet, miként foglalá el 's dúlá fel időszakonként felső Magyarországot az özvegy királynétől izgatott, segített cseh vezér brandeisi Giskra János, elég hőven kifejtik történetiróink, a' közöttte 's Hunyady János mint kormányzó között 1450-ben kötött béke felett megoszlik véleményök. Hiányos még általán fogva történetiratunk, hiányait pótolni hazafiúi kötelesség, 's pótolhatnom hár csekély részben is, nekem annál nagyobb öröm, minél szebb képekben tűnik gyakorlatá képzeletembe a' kor, hol Hunyady János, a' nagy férfiú, élt, a' nemzeti erő 's honszeretet valódi kora.

Katona, 's úgy látszik ő utána Feszler is, 1449. végéről csak röviden említi, hogy Giskra és Hunyady között a' béke különösen a' Sbigneus cardinal közbenjárására célbavéttetett, de hat napi alkudozás után is fegyverszünetnél egyéb nem eszközölthetett. 1450. elejéről pedig mindkettő szinte csak futólag emlékezik: miszerint a' Budán janariusban tartatott országgyűlés, a' két ellenfél közt megkötötték békét jóváhagyta. Engel bizto-

tosabb nyomon jár. „Im Januar 1450 (úgymond) präsi-dirte er (Hunyady) in einem *grossen Reichs Conseil* in Ofen.“ „Ugyan ezen országos tanácsban (folytatja) küldöttek is nevezettek, kik a' béke dolgában a' pápától a' végre követül kinevezett Shigneus cardinal közbenjárására, 's egykét lengyel biztos együtt munkálódásával Giskrával *mártiusban Rimaszombathban* alkudozzanak. A' magyar küldöttek: Hedervary László egri püspök, Pálóczy László országbíró, és idősb Perényi János tárnokmester, valának. Elhatároztatott végre ezen országos tanácsban hogy 1450-ki juniusra Pestre köz országgyűlés hirdetésék, részint a' Giskrával történendő alkudozások megrostálására 's erősítésére, részint más országos dolgok elintézésére.“

Hogy ez országos küldöttek 's Giskra között a' béke csakugyan martius vége felé köttetett meg, azt az országgyűlés csak később hagyhat helybe, Hunyadynak 's tán az országos tanácsnak Abaúj vármegyei szolgabíró nagyréthi Darvas Antal' levéltárában lévő, 's velem a' legszívesb barátsággal eredetiben közlött következő igen nevezetes levele, minden kétségen kivülivé teszi.

„Johannes de Hunyad Regni Hungarie Gubernator, Ladislaus de Hedrehwara Episcopus Agriensis Comes Ladislaus de Palocz Judexcurie Regie Johannes de Peren Thauornicorum Regalium Magister, Symon de Palocz Agazonum Regalium Magister Stephanus de Pelsewicz, Johannes de Palocz, alter Johannes Kompolth de Nana Janitorum Regalium Magister, Silvester de Thornia Georgius filius Lorandi de Serke, Johannes de Peren, Junior Paulus similiter de Peren, Georgius filius Gijwla de Kaza et Stephanus Poharnok, de Berzewijcze, Nobilibus viris universitati Nobilium Comitum Newgradiensis, fratribus et Amicis nostris carissimis, salutem cum honore, Non credimus adhuc vobis manifestum fuisse, quantas impersas labores et vires, hys diebus pro pace huius Regni, quod a multis retroactis temporibus lamentabilem suppeditacionem et turbacionem Ignisque et Glady deuastacionem, in-

tolerabilem suscepit, habuimus Janque annuente domino ut strata cum Magnifico Domino Johanne Gyskra de Brandeis Comite de Sarws, ac Civitatibus sibi adherentibus perpetue pacis federa, in cuius Amenitate vnanobiscum estis permansuri, Iniuimus stabiliuimus et firmauimus vt ergo omnis scrupulositas, mali que de (igy) pacis est inimica, tollatur e medio necesse est pervalde vt hy homines ipsius Domini Johannis Gyskra per quos hacteus mala queque suborta fuere, cum certa pecunie quantitate, ex hoc Regno remoueantur Ad cuius contribucionem ipsas vestras fraternitates et Amicicias sicut et alios fratres et Amicos nostros, aliorum Comitatum Inuitauimus, sic et vos Inuitamus, Ymmo rogamus et petimus multum (igy) diligenter, quatenus, vt ipsa pars (igy *pax helyett*) firmata magis ac magis solidari possit, statim et in continenti visis presentibus, populos et Jobbagiones vestros hominibus et familiaribus, Magnifici pretacti (*Johannis de Peren Maioris Magistri Thauernicorum Regalium* kitörölve) Comitis Ladislai de Palocz Judicis Curie Regie vna cum vestro Iudilio videlicet singula vna Sessione medium florenum auri, de quolibet Inquilino pecora, vel Iumenta ad valorem unius floreni auri habente, nec non de quolibet Artifice puta Mehanico Sartore Sutore Pellifice, Fabro, vel Aurifabro de sua arte se nutriente, vel eciam Segetes sew vineas habente, similiter medium florenum auri, dicari permittere, dicatosque extradare et extradari facere velitis, Alioquin commisimus et harum serie commitimus Comiti vel Vice Comiti et Iudilio dicti Comitatus Newgradiensis vt vos ad id per Birsagia et gravamina consveta sua compellant et astringant auctoritate nostra prioribus eis in hac parte attribata mediante, Et aliud prout ipsam pacem optatis et illa frui cupitis facere non ausuri in premissis, presentibus perlectis exhibenti restitutis Datum in Kewesd Sabbato proximo ante dominicam Ramis palmarum Anno Dómini „M^o quadringentesimo quinquagesimo.“

Alul két veres és hét zöld pecsét helye látszik. Maga az oklevél papirosra van írva, 's kívül reá ez jegyez-

ve: „Newgradiensi,“ mi, ha a' tartalomban nem említették is: sicut et alios fratres et amicos nostros aliorum Comitatum invitavimus,“ eléggé mutatja, hogy hasonló adóhajtó parancs a' többi vármegyékhez is küldetett, 's az ebben előforduló némelly hibák a' többszöri leírás miatt történtek.

Kik lehettek az itt előszámlált férfiak, kik Kövesden, Rimaszombathoz a' béke helyéhez közel, a' kormányzóval együtt jelen voltak, nehéz egész bizonyossággal megmondani, én az *országos tanácsnak* gondolom; mert bár a' Hunyadynak mint kormányzónak 1446ban kiadott utasítás szerint az országos tanácsnak a' kormányzón kívül a' nádorból, az országbiróból, két egyháznagyból, két zászlós úrból és 6. nemesből, tehát összesen 13. tagból kellett állani, itt pedig a' kormányzó mellett csak az országbirót, 's egy püspököt, ellenben három zászlósurat, és 8. nemest, következőképen együtt 14. tagot találunk, véleményem erősségére látszik szolgálni az, hogy országos adót, még pedig illy súlyos adót, hol az egy arany forintnyi értékű zsellér is egy fél arany forinttal terheltetik, országos tanácson kívül más hatóság ki nem vethetett. Nevezetes maradt ez oklevél minden esetre az 1450-ki béke felvilágosítására, így a' honi történet hézagai némi pótolására, 's midőn azt ezenel köz tudomásra juttatom, nem melőzhetem el egyszersmind köszönetemet is jelenteni Darvas Antal barátomnak, ki áttörve az ősi papirosok iránti féltékeny szellem vastag kődén, a' tudományok terjesztését pártoló buzgalmánál fogva kész örömmel nyitá meg levéltárát előttem, 's eredetiben sziveskedett e' nagy becsű darabot több más 13-dik századbéli oklevelek mellett velem közleni.

JÁSZAY PÁL.

Magyar játékszini jutalom-feleletek	ft.	48 kr.	köz.	—	36 kr.
Eredeti játékszín. I. Vernász, Vörösmartytól	—	48	—	—	—
— — II. Tirus, Horváth Cyrilltól	—	40	—	—	—
— — III. Falusi lakodalom, Jakabtól	—	36	—	—	—
— — IV. Átok, Tóth Lőrincztől	—	45	—	—	—
— — V. Zsarnok apa, Jakabtól	—	32	—	—	—
— — VI. Ekebontó Borbála, Tóthtól	—	36	—	—	—
— — VII. Az atyálan, Tóthtól	—	36	—	—	—
Külföldi játékszín. I. Iphigenia, Goethe ut-	—	30	—	—	—
— — II. Nők iskolája, Moliere	—	30	—	—	—
— — III. A' nőtelen philosophus, Nota	—	30	—	—	—
— — IV. A' játékos, Iffland	—	30	—	—	—
— — V. Alzir, Voltaire	—	24	—	—	—
— — VI. Tancred, Voltaire	—	26	—	—	—
— — VII. Botesinálta doctor, Moliere	—	24	—	—	—
— — VIII. Barnhelmi Minna, Lessing	—	36	—	—	—
— — IX. Turandot, Gozzi-Schiller	—	36	—	—	—
— — X. A' végrendelet, Iffland	—	36	—	—	—
— — XI. Orestes, Alfieri	—	26	—	—	—
— — XII. Sofonisba, Alfieri	—	26	—	—	—
— — XIII. Messinai hölgy, Schiller	—	50	—	—	—
— — XIV. A' zászlótartó, Schröder	—	24	—	—	—
— — XV. A' levelezők. Ész és szív, Steigenteschtől. Kénytelen házasság, Moliere	—	30	—	—	—
— — XVI. Rágalom' iskolája, She- ridan	—	36	—	—	—
— — XVII. Romeo és Julia, Shake- speare	—	48	—	—	—
— — XVIII. Hazudság, Federici	—	24	—	—	—
Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. I. Poetai munkák	1 ft.	36	—	köz.	1 ft. 12 kr.
— — II. Utazások	2 ft.	10	—	köz.	1 ft. 40 kr.
Philosophiai pályamunkák, postapap.	1	—	—	köz.	— 45 —
Philosophiai Anthropologia, Kötelestől	1	—	—	20	—
Elmélkedések a' physiologia és psycholo- gia körében, tekintettel a' polg. és erkölcsi nevelésre, Mocsitól, velin.	—	—	—	54	—
Első oktatásra szolgáló kézi könyv, Edvi Illés Páltól	2	—	—	köz.	1 ft. 40 kr.
Külön I. köt. Olvasó könyv.	—	36	—	köz.	— 30 —
— II. Közhasznú oktató könyv, 1.	—	48	—	köz.	— 40 —
— III. — — — — — 2.	—	48	—	köz.	— 40 —
Vezérkönyv az elemi nevelés és tanítás- ra, Warga Jánostól.	—	—	—	2	— 10 —
Külön I. köt. Elemi nevelés alapvonalai és fali táblák	—	—	—	—	50 —
— II. köt. Elemi tanulmányok]	—	—	—	1	— 20 —
— Fali abc és olvasó táblák	—	—	—	—	— 20 —
Aesthetikai és rhetoricai leczkék 2 köt.	4 ft.	—	—	köz.	3 — 20 —
A' moldvai magyar telepekről, Gegő Elek.	1	—	—	köz.	1 — 20 —
A' felsőbb analysis elemei, Gyóry S. J. füzet	—	—	—	1	— 30 —
A' természetes számok logaritlmái, három nyelven; zöld pap. 5 ft. — sárga 4 ft. 45 kr. fejtér 4 ft.	—	—	—	—	—
Ugyan az két nyelven zöld pap. 4 ft. 45 kr. — sárga 4 ft. 30 kr.	—	—	—	—	—
Ugyan az egy nyelven zöld pap. 4 ft. 30 kr. — sárga 4 ft. 15 kr. fejt. 3 ft. 40 kr.	—	—	—	—	—
Fenyítő törvényszéki magyar törvény, Szlemenicstől. köz. pap. 1 ft. 12 kr.	—	—	—	—	—
Természettud. Pályamunkák, I. köt.	—	—	—	—	48 kr.
Sebészeg, Cheliustól, I. II. III. mindenik kötet külön köz. p. 1 ft. 40 kr.	—	—	—	—	—
A' szembetegségekről, Fabini	—	—	—	—	1 ft. 36 kr.
Magyar tud. társ. Névkönyve 1836 és 1837. külön 20 kr. — 1838 és 1839. külön 30 kr. — 1840 és 1841. külön	—	—	—	—	40 kr.
Magyar tud. társ. alaprajza és rendszabásai	—	—	—	—	12 kr.
Terve a' nagy magyar szótárnak	—	—	—	—	10 kr.

Martiusban, 1841.

D. Schedel F. titoknok.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
VI. A' fourier-i módszer, a' fensőbb fokú számegyenletek' feloldásáról. (II. közlés) TAUBNER KÁROLY.	67
VII. Vázolatok az olasz szinköltészet' történetéből. (II. közlés). SZABÓ DÁVID.	82
VIII. Hadi literatúra (II. közlés). W.	103
IX. Erdődy Jánosnak ismeretlen munkája. PODHRADCZY JÓZSEF.	119
X. Okleveles todalék. JÁSZAY PÁL	127

L I T E R A T Ú R A.

LITERATÚRAI MELYKÉPEK. X. Barante	287
XI. Lemontey	292
XII. Jay	294
XII. Michaud József	295
XIV. Campbell Burns	299
XV. Laube Henrik	300

CRITICALI SZEMLE.

Történettán.

I. Droz, Histoire du règne de Louis XVI.	304
SANDER RANG, Fondation de la Régence d'Alger.	312

Törvénytudomány.

Fr. Karl v. SAVIGNY, das Recht des Besitzes.	316
--	-----

BIBLIOGRAPHIA	323
-------------------------	-----

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. cp. lesz en velin-pap, legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — ÖTÖDIK ÉV.

SEPTEMBER, 1841.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

LEGÚJABB KIADÁSAI.

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Első kötet: **Honi vá osaink'** befolyásáról nemzetünk' kifejtődésére és csinosulására, **Hetényi Jánostól.** Nagy 8r. 274 l. velinen, füzve 1 ft. 12 kr. ep.

AZ ÁLLATORSZÁG felosztva alkotása szerint. **CUVIER** után **Vajda Péter.** Első kötet, n. 8r. 704 l. Velinen kemény tábl. kötve 3 frt. 30 kr. e. p.

SZÁMOLÁSI SEGÉD. Az életben gyakorta előforduló pénz-számolások táblait 's egyszerű szabályait példákkal felvilágosítva foglal. Irta **Hradnay Ferencz.** N. 8r. 275 l. Finom vel. kemény tábl. kötve 1 frt. 50 kr. ep.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. **Döbrentei Gábor'** felügyelése alatt. Második kötet, n. 4r. 551 l. 8 könyomattal. Velinen kemény tábl. kötve 7 ft. 30 kr. vászonba 7 ft. 40 kr. ep.

MAGYAR HELYESIRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Ötödik kiadás. 10 kr. ep.

HELLEN CLASSICUSOK magyar fordításokban. Első kötet; **Sophocles Oedipusa és Euripides' Iphigeniája** **Guzmics Izidor** által. Velinen, füzve 1 ft. 12 kr.

NÉPSZERŰ ERKÖLCSTUDOMÁNY. Irta **Zsoldos Ignác.** Finom velinen, füzve 12 kr.; köz. papir. 5 kr. ep.

M. t. társasági Névkönyv **ASTRONOMIAI NAPLÓVAL** és kalendáriummal 1841re. Velinen 40 kr. ep.

Továbbá megjelentek:

A' m. tud. társ. Évkönyvei I. Szinezett képekkel	6 ft.	amúgy	4 ft. 20 kr
— — — II. — — —	7 ft.	—	5 ft. — —
— — — III. — — —	8 ft.	—	6 ft. — —
— — — IV. — — —	5 ft. 30kr.	—	4 ft. — —
Tudománytár 1834—1838. Minden évfolyam vel.	5 ft. köz. pap.	4 ft.	— —
— 1839—1841. — — —	finom vel.	6 ft. 30kr. v.	5 ft. — —
Régi magyar nyelvemlékek. I. köt. vászonköt.	7 ft. 10 kr.	rap. k.	7 ft. — —
Magyar-német Zsebszótár. postapap.	3 ft. 30 kr.		
		író pap.	3 ft. — —
Német-magyar Zsebszótár, Második nyomtatás (sajtó alatt).			
Nyelvtud. Pályamunkák. I. köt. postapap.	— —	54 kr.	köz. 40 —
— — — II. köt. velinen			1 ft. 30 —
Császár, Grammatica Ungherese. postapap.	1 ft. 30 kr.		
Magyar Tájszótár, kiadta a' m. t. t. kemény tábl.			1 ft. 30 —
Mathematicai Műszótár, kiadta a' m. t. t.			
Philosophiai Műszótár, kiadta a' m. t. t.			— — 40 —
Horatius levelei, ford. Kis és Kazinczy, postapap.	2 ft. 15 kr.		
Romai Classicusok. I. Sallustius minden munkái.	2 — — —		1 fr. 30 kr.
— — — II. Cicero válog. beszédei			
		és levelei	1 ft. 36 kr. köz. 1 ft. 12 kr.
— — — III. IV. J. Caesar minden			
		munkái	4 fr. — —
Magyar játékszini jutalom-feleletek	ft. 48 kr.	köz.	— 36 kr.
Eredeti játékszín. I. Vernász, Vörösmartytól	— 48 —		
— — — II. Tirus, Horváth Cyrilltől	— 40 —		
— — — III. Falusi lakodalom, Jakabtól	— 36 —		
— — — IV. Átok, Tóth Lőrincztől	— 45 —		

XI.

V Á Z O L A T O K

AZ OLASZ SZÍNKÖLTÉSZET' TÖRTÉNETÉBŐL.

(III. KÖZLÉS).

A' szomorú és vigjátékokban eddig, mind láttuk, annyira rabjai vālanak az olaszok a' régieknek, hogy majdnem inkább azok' fordítóinak mondathatnānak, mint követőinek. Nem úgy van a' dolog a' színköltészet' egy ezen korban felkapott fájával, a' *pásztori színköltészet*tel. E' tekintetben ha elmellőzünk néhány személynevet, mellyet a' régiek' pásztorvilágából vevének által, minek sem maradt azoktól nyoma ebben. Az olaszok adtak tehát a' költészet e' fájában először példát. Legelőbb a' sonett- és canzone költők vevék elő a' régi ecclogákat, innen született idővel a' pásztori drama. Ennek némi próbája vala látható már a' múlt század' végén megjelent egyik színműben, Nic. da Correggio' Cefalo-jában; de ez még igen csak durványa volt e' nembeli költészetnek és csak hamar feledésbe ment, sokáig nem találkozáván mű, melly pásztori drama' nevet érdemlett volna. A' XVI-d. század' közepe felé jött igazán színpadra a' regényesen módosított

pásztorvilág, a' feltalálás' dicsőségét a' ferrarai *Agostino Beccari* szereztén meg. Az ő darabja: *Il sacrificio*, a' legnagyobb színi pompával adatott először Ferrarában 1545-ben II. Herkules és más hercegek előtt, másodszor 1581-ben egy hercegi lakodalom' alkalmával. — Beccari példája sok másokat föllelkesített e' színművészeti új fajnak, melly olly köz kedvességet nyert, további művelésére. Így ír *Alberto Lollio* L' Aretusa-ját 1563. aztán *Cinzio Giraldi* Egle-t; *Agostino Argenti* Lo Sfortunato-t 1568-ban. Ezek valának az első próbák és előgyakorlatok, míg *Torqu. Tasso* minden társait homályba borító *Aminta*-jával föl nem lépett.

Tasso e' művet még fiatal korában, a' ferrarai udvarban ír' s vele csodálatot gerjesztett költői nagy talentoma felől. A' versek' ékessége és kedvessége, a' képek' kelleme és az indulatok' ereje ragyogva tűnik abban ki. Vannak ugyan némi hiányai is, u. m. az igen virágos styl, némelly fogalmak fölöttébbi fönsége és elméssége, hogysen pásztori körhöz illenek: de ezek a' fiatal lángelmének igen is elnézhető kitérései. Nagyobb az, hogy némelly beszédek kelleménél hosszabbak és a' szövény alig valószínű. Csak hamar elkészülése után nagypompával adatá Alfons herceg Florenczben, 's a' mű adatását rejtekből néző ifju költő is, fölfedeztetvén, dicsőített ez alkalommal. Ismét előadaték rövid idő múlva az urbinói herczegasszony' kedveért.

Tassót vevé példányúl „*Il Pastor fido*“jában *Battista Guarini*. Ő született Ferrarában 1537-ben (hét évvel Tasso előtt). II. Alfons herceg' udvarában élt egy ideig Tassoval, mert szintűgy nemes család' ivadéka volt. Fejedelmének több olasz udvarokhoz volt követe, azért „*Lovag*“ címet is kapott. Fejedelmé' halála után a' florenczi, aztán az urbinói udvarba ment. Megh. Velenczében 1612. A' Tassótól mustrául felállított *Aminta* követése olly vakítólag sikerült Guarininak, hogy mesterétől a' koszorút csaknem elrabolná. Mert majd két századig nagy tüzzel az első rangú költők közé számláltaték; holott azon fő-

lül, hogy semmi új pályát nem nyitott meg, a' követés' útján és példánya mögött maradt; noha csakugyan Aminta után az első helyet foglalja el az olasz pásztori költemények közt. A' tetszést, melyet első adatásakor nyert, szintúgy nevelék a' kor' szellemének hizelő hibáji, mint tagadhatlan jelességei. Első ízben egy hercegi összekeles' alkalmával Turinban adatott nagy pompával 1585-b. tehát épen azon időben, midőn a' szegény Tasso Ferrarában a' sz. Anna-kórházban epekedék. Az elegant világ'nak tetszék a' benne előjövö cselszövény, a' dilleltans philosophoknak pedig a' pásztorok és azok' szájából folyó sentenciák. Egyes helyek valódi szépsége is méltán megismertették. Így lön, hogy elkövettenék a' vétek, miszerint Pastor fido jöne divatba és hátratolná Amintát. Elfeledteték, hogy a' találás és kivitel, legszebb vonalmban csak Aminta' követése. A' Guarini' költeményeinek mesterségesb összerakásában több lángészt akartak látni, holott épen ez ellenkezik a' valódi pásztori költészet' szellemével, valamint a' darab' cselszövényes menete sem áll egyezethen a' pásztori költészet' egyszerűségével.

Jelentek meg akkor Amintának több követései is. Sőt még a' dámák is iparkodának e' nemben feltűnni, mint *Isabella Andreini*, Paduából, színésznő, kinek szépségét és erényét még többen bálványozák, mint pásztorjátékát: *Mirtillt*. *Leo* nevű zsidó is irt egy tragicus pásztori költeményt melynek címe „*Drusilla*.“ Sőt maga *II. Ferrante* guastallai herceg is (a' gonzaga házból) irt egy hasonló darabot, mely mint könnyen gondolhatni; nem szükkölködött magasztalásban, de azért sajtó alá nem jutott. Sőt annyira ment az e' nembeli darabok' kedvelése, hogy még *halászdramák'* is keletkeznének. A' halász-költemények' (egloghe pescatorie) meséit kissé kiszélesítették, és a' juhászjelenetek' helyébe halászjeleneteket raktak. Még kényelmesebben tette azt bizonyos *Antonio Onegaro* Paduából. Ez olly pontosan másolta *Alceo* című halászdramáját Aminta' után, hogy „megázott Aminta“ gúnynevet kapna.

Gabriello Chiabrera (szül. Savonában 1552.) is irt pásztori dramákat. *Meganira* és *Galopea Aminta'* és *Pastor fido'* toldalékai. De „*Rapimento di Cefalo*“ és „*Vegghia delle Grazie*“ operák közé tartoznak.

A' XVII-dik századdal egy színművészeti új korszak kezdődik egy találmány miatt, mely ekkor jutott létre vagy legalább tökélypontra, 's mely általában nagy befolyással volt az olasz költészetre. Ezen új találmány a' *Daljáték* (opera). A' daljáték' eredetének korát pontosan meghatározni nem lehet, ha ugyan minden énekkel vegyítet előadásokat ide sorozni akarunk. Mert illy énekes darabok voltak már kétségkívül a' középszázadokban a' vallásos dramák közt is. Illyen volt már az *Angelo Poliziano'* *Orpheusa* is; valamint a' görög monorban irt *tragoediák'* karai szintűgy valószínűleg énekkel adattak elő a' ferrárai színházban. Mióta pedig a' regényes pásztorjátékok divatba jöttek, a' csaknem lyrai jelenetek' recitativjaiba mindig több éneket vegyítének. A' *Beccari'* operája, mellyről föntebb szó volt, zenei pompával adatott.

De általánosan hangai darab előbb semmi esetre nem támadhatott, míg a' hangászok a' recitativ és aria közt a' különséget föl nem találták; midőn a' költőnek közösen kellett a' hangászszal próbát tennie, hogy a' hangai előadás a' költőivel egybeolvadjon. Illy összebeszéléstől 's költő és hangász' közös művéről a' XVI-d. század utolsó tizede előtti időből semmi tudósítás nem maradt fen. Ekkor történt, hogy egy költő, ki különben aligha kivergődött volna a' feledésből, *Ottavio Rinuccini*, Florencz-ből, néhány nagyhírűzenemű vészszel 's hangai remeklével egyesült, előadandó egy játékot, mellyben a' költészet a' zenével osztozzék a' diadalban, mely ezen egyesülés által mind a' két félnek jutandó vala. *Dafne* című pásztorjáték volt az első illynemű próba, mellyet Florencz-

ben 1594-ben, színpadra hoztak. 'És ez vala az első opera. Ingereltetvén a' kivivott megalégedéstől, készíté Rinuccini hangai szomorújátékát (tragedia per musica), *Euridicet*, mellyet három hangász: Peri, Jacopo Corsi és Caccini, zenére alkalmaztatott. E' mű olly szerencsét tőn, hogy ezen időponttól a' daljáték' sorsa minden más színművek fölé emelkedett. Ezen Euridice IV. Henrik francia királynak Medicis Máriával tartott lakodalmára adatott legelőször.

Mihelyt a' költészet a' hangával egyesülten vivott a' művészet' legmagasb jutalmáért; legottan elkerülhetlen volt, hogy egyik a' másiknak szolgáljon. A' hangáról nem lehet fölteni, hogy a' költészet' kénye alá adja magát; mert a' költő, ha birt talentom' hajlékonyságával, követ-heté a' hangászt, de ez azt minden lépésében fordulatá-ban korán sem. A' költészet lehetett útmutatója a' hangá-nak, hol ő elemében volt, de ez nem kísérheté minde-nüvé a' költészetet, hová az elragadtatásában szárnyalni képes. A' hangai előadás által a' költő még inkább meg lett szorítva. A' drámai cselekvény nem lehetett többé ol-lyan nagy terjedelmű, minthogy az éneklés több időbe telt. A' Rinuccini' Euridicejének is többek közt ez volt hibája, hogy öt hosszú felvonásban volt írva. A' hangai színműköltészet tehát természete szerint alárendelt költé-szet lőn, és ezen természetét csakugyan a' legnagyobb művész' kezei közt sem veszti el.

Euridice után Rinuccini, hangász barátival, nagy tet-szés közt egymás daljátékot „L' Arianna“ adott. Ezen időtől fogva a' hangás színmű az olasz publicum' kedves-ségét folyvást megnyerve bírta. De Rinuccininak az volt érdeme, hogy nemzete' érzeményét olly szerencsés tapin-tattal eltalálta és a' hangászati előadás' törvényeinek megalapításában olly végtelen sorú követők előtt utat tört: hanem főképen az is, hogy az ő daljátékai századig — szinte Apostolo Zenoig — nemőkben legjobb maradtak. Ezen maradandóságot pedig műveinek ép izlése és jó ver-selése által szerzé meg. Mindazáltal az olasz költészet'

előlépései közé nem lehet számítani az ő operáji' keletkezését. A' tökéletes opera-styltől még ő igen messze volt. Recitativjai a' pásztorjáték' dialogjai szerint idomítottak. Ariái hangailag módosított Canzonék.

Olaszthonban a' komoly opera még sokáig ismeretlen volt, midőn már a' comica, durván ugyan, de egészen olasz izlésben, divatozott. A' legrégebb comica opera „L' antiparnaesso“ a' modenai *Orazio Vecchitől*, 1597-ben Velenczében jött ki. Orazio a' mesterkomédiát (commedia dell arte) egész személyzetével hangai színpadra hozta, és nemcsak különféle dialectusokat használt, hanem mindenik nemzetbeli személyét nemzeti nyelvén, olaszszal zavarva, beszélteté.

A' hangai költészet' következésében, mellyhez való vonzalom a' nemzetben évenként növekedett, mindenek előtt a' rhythmusfinomult a' költészeti nyelvben. Épen azon időben, midőn az opera divatba jött, mivelék a' lyrai költött beszédet Chiabrera és Marino. Mert kezdé a' nemzet becsülni szép nyelve' hangai becsét. De azon nagy figyelem, mellyet a' költők a' mondatok' melodiás hangzatára és a' rhythmusi változékonyságra fordítottak, olly időben, mikor az aprólékvadászás dühe uralkodott, észrevétlenül távolabbította őket a' valódi költészet' becsétől, úgy annyira, hogy végtére a' rhythmusi szépséget elégnek tartották arra, hogy a' költészet tökéletes legyen.

Az opera' köz pártoltatása legártékonyabb volt a' dramai költészetre nézve, melly a' nélkül is még általános javításra váraozott. De fájdalom, azon jeles elméket is, kik e' javításra talán hivatva lehetének, elhüté, elkedvetlenité a' nemzet' izlésének bal iránya. Mivel a' költő bár milly remek vig vagy szomorú darabot teremtett légyen is, meritve azt a' társas élet' különféle szövedékiből, vagy az emberi szív' mélységéből, nem is reménylhetett művének úgy a' főbb rangúak, mint a' nép közöl olly tüzes publicamot, minőt csak egy igen középszerű daljáték is kétségkívül talált. Az érzékibb mulatság, mellyet egy opera nyújtott, a' puhuló olaszokat, kik a' gon-

dolkozás' izlését veszteni kezdék, mind inkább elfogla-
lá, a' magasb, lelkesebb elv' rovására. A' magasabb em-
ber- és világismeret' nehezen szerezhető kincsét, mely
nélkül semmi valódi víg, semmi valódi szomorú játék nem
származhatik, nem volt szükség feszített studiummal gyűj-
teni az operaköltőnek. Csak megragadó helyzeteket kel-
lett gondolnia, érzelmeket féligmeddig föstenie, vázolatai-
nak kivitelét és kiegészítését pedig a' hangművészre bíz-
nia; lelkes jellemrajzokról alig volt szükség eszmélnie is:
és ezzel meg vala téve a' legbiztosabb út a' harsogó köz
tetszésre. — És ezen torok- és újjimadás, félek, nálunk
is, a' férfiasabb és lelkesb izlés' veszélyére, kelleténél
inkább kezd divatozni!

A' kül érzékeknek csapodárkodó behatásokat nevelni
ügyekezvén az opera' feltaláltatása óta nagyobb gondot
kezdének fordítani a' színházakra is. Szébbítettének né-
mellyek, mások ujonuan építettének. Hatalmasan föllé-
pett ez ügyben különösen I. Rainuccio herceg, a' Far-
nese házból, a' ki Parmában játékszint építtetett, mely
folyvást addig csinosbittaték, hogy még ma is egyike a'
világ' legszebb színházainak.

A' színiköltészet' többi fajainak mellözése vagy ha-
nyagolása közben a' daljáték csöndeskén emelkedék 's
mindig határozottabb lön, annyira, hogy úgy tetszenék,
ez lesz az olaszok' nemzeti színjátéka. És ezen ifjú ta-
lálmány' heves kedvelése, de nem tökélyedése közben tá-
madt egy férfiú, ki jeles tehetségével, a' legalkalmasb
időben lett feltünése 's a' daljáték' újra teremtése által,
nevezetes történeti személy lön az olasz költészetben.
Ezen férfiú:

Apostolo Zeno, görög szüléktől született Velenczé-
ben 1669-ben. Lelki tehetségei' első kifejlődésében úgy
látszék, nem termett költőnek, ámbár verseket írt. Az ó
és új történetek' tanulása foglalkodtatá főképen őt. De
épen ezen tanulás vivé az olasz opera reformálására. Mi-
dön látná, hogy a' szomorújáték-költők műveik' anyagát
mindig szerencsével kölcsönözék a' történetekből; úgy hi-

vé Zeno, hogy az operának is, ha az több akar lenni mint Rinuccini óta volt, az az dramai ének dramai érdek nélkül, tagadhatlanul ezen irányt kell adni. Azért is a' mythologiai tárgyakat nem akarta száműzni, csak korlátozni. Hasonló próbát tettek ugyan már gróf Testi és mások, de gyengébbek voltak mintsem az ügynek elhatározó fordulatot adhattak volna. Zeno' operáit mind hangászok, mind a' publicum olly tetszéssel fogadák, hogy VI. Károly a' híres candiotát (Zeno' atyja Candiából futott ki) udvarába hívná, megbizandó őt udvari történetíró' és szinköltő' hivatalával. Megholt 1750-ben. Hatvan színművet írt csaknem mind hangára. A' jelesbek összegyűjtve kiadattak ezen czím alatt: Poesie drammatiche di Apost. Zeno. Venez. 1744. X. 8).

Zeno' költeményei ugyan nem magasb lelkesedés' és lángész' szülöttei; de a' másodrangú költemények közt, nemökben, a' legjelesbek közé tartoznak. Zenonak költői érzelme és egészséges értelme volt. Szerencsésen verselt; de költészet' lényegét nem keresé szép verselésben. Phantasiája nem ragadja magasra, de félre sem csábítja. Érti önmagát, férfias komolysággal megy költői útján; nem affectál eredetiséget; de annál kevésbé csatlákozik idegen formák' követőihez. Így történt hogy operáinak olly erőt tudott adni, melly hangakiséret nélkül is kitűnik. Ha nem csodálja is őt az ember, de örömet olvassa; elnéz némelly gyengébb helyeket és örül azon erőnek és valóznak, mellyben csaknem olly gazdag, mint a' minő szegények ezekben minden komoly olasz színművek Zeno előtt. — Neki csak komoly előadásra volt tehetsége; víg operái erőttettek. Ellenben szomorú operái az olaszok' első valódi tragoediái. A' hangszerzőre nézve nem eléggé alkalmasok; főkép recitativjai hangai előadásra hosszúk. De ezen recitativokban van az ünnepélyes, még is természetes dialognak valódi tonusa, mellyet a' régiebb olasz tragicusok, Seneca után pompázó phrasisekkel 's hosszan font körmondatokkal akartak kipótolni. A' dramai terv' szépségére nem sok gondot fordított, ha darabjait

mint tragoediát vizsgáljuk. De opera' tervében ezt szorosabban venni nem látá méltónak a' fáradságra, minthogy a' publicum mellynek írt, arra csakugyan nem igen fogott ügyelni. Mert az opera' lényegéhez már akkor is olly szükségesnek tartatott a' színi pompa és lárma, mint a' jó hanga, és a' látás és hallás annyira foglalkodtatá, hogy legfőlebb annyi lélekszabadságuk maradt fön, a' mennyi szükséges volt egyes jelenetek' költői becsének és az egész' érdekének megítélésére. Áriain még inkább vehetni észre a' rhythmusi kerekdedség' hiányát, mellynek egyébiránt már magában félhangának kellene lenni. De mégis többnyire elsült neki a' legszebb szótaglejtés; erős és határozott szókkal úgy egyesíteni. mint azt az operakészítés' szelleme kívánja. Ollykor a' szenvedelem' kitünő viharát ¹⁾ épen olly valóan tudá fösteni, mint a' megindulást és gyöngédséget ²⁾. Csak nem soha sem áldozta fel az érzelem' valóságát a' ragyogó, hangzatos gondolatnak; de tudott érdekes eszmét kevés szókkal is kinyomni és igen határozott eszményképpé alakítani. Épen úgy fogta fel néha szerencsés ellentétben a' természetet, a' nélkül hogy azzal játszanék ³⁾. Úgy látszik, ő volt az első

---

¹⁾ *Sissarában* így énekel a' tábornok:

„Torri eccelsi a terra andranno;

Sorgeranno

Monti d' osse e di ruine,

E sqarciate,

Lacerate

Seno e crine,

Ebrea madre piangera.“

²⁾ *Iphigeniában* így énekel ez, anyjától búcsuztában:

„Madre diletta, abbracciami.

Più ti non rivedrò.

Perdona al genitore,

Conserva mi il tuo amore.

Consolati; non piangere,

E in pace io morirò.“

³⁾ *Griseldoban* így énekel ez, midőn mezei szülőföldi tájé-
kát ismét látja,

operaköltő, a' ki áriában érzelmeket hasonképekben füstött.

A' daljáték' ezen reformatora után az opera ismét néhány tizeden keresztül folvást egyenlő állapotban maradt; miglen a' muzák újlag ajándékoznak egy jeles főt, ki az operát a' tökély' legmagasb pontjára emelé, mellyre jutnia lehetségesnek látszik. Ez *Pietro Metastasio*, a' ki született Rómában 1698-ban. Már gyermek korában felgyujtá benne Tassó olvasása a' költészeti lángot, úgy hogy verselne és rögtönözésben is tenne próbát. Majd, még szinte ifjú korában, lön szerencsés, főkép azon kor' igen híres énekes nője Bulgarelli' vezérlete alatt, az operának új alakot és tökélyt adni. 14-éves korában írá „Il Giustino és Didone abbandonata“ operáit, melly utóbbi 1724-ben Nápolyban adatott Sarti' muzsikájával. Ezek 's több illy nemű művek olly hirt szerzenek az ifjúnak, hogy VI. Ferdinand spanyol király, ki az ő operáit Farinelli' éneklése által megkedvelé, hízegő ajándékokkal tisztelné meg; VI. Károly császár pedig 1729-b. 4000 forintnyi évdíjjal Bécsbe hiná udvari opera költőjének, melly hivatalában hosszú élete' végeig megmaradt, midőn az agg dálnok 1782-ben ugyanott meghalt.

Miután a' pályát, mellyre az ifju Metastasio föllépett, Apost. Zeno megtörte volna, nagy hihetőséggel e' jeles útmutatójának köszönheté nagy részint azt, mit az operában tett. Mert föllépésekor már igen kevés legyőzendő akadályra talált, 's azokat nem phantasiája' ereje, hanem inkább izlése' gyöngédsége által győzte le. Dramai művészetre nézve Zenót nem győzte meg talán el sem érte; de felülmúlta azzal, hogy világos értelménél fogva, mellyel a' hangai költeszet' kebelébe hatott; a' dramai

---

„Care selve, a voi ritorio,
Sventurata pastorella.
Quello è pure il patrio monte,
Questa è pur l' amica fonte;
E sol io non son pur quella.“

művészetet az operastyl' törvényeivel egyezethe tudta hozni; és a' hangászat' nagy befolyása és kívánatai mellett is, mellyeknek a' nyelv' és kifejezés' minden formáit feláldozá, mindig meg tudta tartani a' mese', character' és dialog' érdekességét. Innen gyakorta található műveiben jeleneteket, mellyek Sophoklesre és Euripidesre méltók, mellyek közben a' terv' némelly hiányairól, a' személyek' némi egyformaságáról, az ariák' helyes viszonya ellen elkövetett némelly botlásokról és végre a' kifejezésben ejtett némelly gondatlanságról örömezt elfeledkezünk.

Általános érdemei az operában: a' hangának minden kívánatát igyekezett költőileg kielegíteni, a' recitativokat megrövidítette; több változatosságot hozott a' dialogba, és végre minthogy a' lehetőségig finomított anyanyelvét egészen hatalmában bírta, az olasz rhythmust olly szóhangává mivelé, melly egyetlen a' maga nemében. — De ha műveit összesen áttekintjük, korán sem áll Met. minden kifogások fölött. Ámbár igazságtalanság volna azon hiányokat, mellyek a' hangai költészettől elváhatlanok, az operaköltőnek róni fel hibák gyanánt: de vannak fogyatkozásai, mellyek nem szükségképen következnek abból, hogy a' hangászat' kényének volt alárendeltetve. Darajait egyhangúság jellemzi, a' mit érez az ember főleg, ha egymásután több operáit olvassa el. Mindenikben kevés változtatással ugyanazon gyengédség, ugyanazon szenvedélyek, characterek; hasonló fönség uralkodnak. Határtalan szabadsággal adja elő mai színben a' hajdani jelemeket. Ha I. Caesar gyöngédségét áriáiban énekli, a' történet és költői valóság közti különbség kétszerte metszőbb lesz, mintha Caesar ugyanezen érzelmeket tra-goediában csak elbeszelné ¹⁾. Általában kevés finomság-

---

¹⁾ *Cato* operában Caesar Martiát, *Cato*' leányát szereti, 's többek közt így énekel:

„Chi un *dolce amor* condanna,
L' ascolti, e poi mi dica,

gal válogatta meg Met. tárgyait a' hangailag-dramai előadásra, mintha nem érezte, vagy meg nem gondolta volna, hogy némelly érzemények' komolysága, mellyek erkölcsi viszonyok' bonyolatán nyugosznak, alig vehet föl valami költői czifraságot, a' hangait pedig általában félreveti. Ezen igazsággal nem gondolva, uticai Catoval énekeltetí azon elveket, mellyeknél fogva ő Róma' szabadságát túlélni nem akarja. Themistokles és Attilius Regulus, midőn hanflúi érzelmeiket áriákban énekelgetik v. recitativokban mondogatják, szembetünőleg apró színpadi hősökké törpülnek.

De mind ezek mellett is, hol Met. operáiban csak az érzelmek' és szenvedélyek' hű és melódiásan szép rajzolatára ügyelt, mellyek benső ellenmondás nélkül fölvehetik a' hangai alakot, kinyomása olly valódi és mélyenható, mint nyelve egyszerű, mégis mindig nemes, költői. Szerelmet és gyöngédséget minden változataiban, bosszút, borongást, bizakodást, epedést, haragot, féltést ártatlanságot, vidorságot, és minden lélekállapotot, melly lyrai előadást vehet föl, olly határozottan, erővel és lélekkel fest, azon fölül olly szép versekben, mint akármellyik újabb remek költő. Azon művészetben, hogy elhatározó érzelmet hasonlókép által fessen áriában, felülmúlja Ap. Zenot, sőt ebben őt semmi költő sem éri el ¹⁾.

Quando *da sì bel fonte*
 Vi son gli Eroi soggetti,
 Vegga la *mia nemica*,
 Se debolezza è amor.
 Derivano gli affetti,
 Amano i numi ancor“

¹⁾ Így e' helyen: L' onda dal mar divisa
 Va passegiera infume,
 Mormora sempre e geme
 Al mar, dov' ella naque,
 Dove da i lunghi errori
 Bagna la valle, e il monte:

Az olasz opera ezen módon, a' francia ízlés' észrevehető befolyása nélkül fentartotta magát majdnem a' legújabb időkig. Az alak, melyet annak Zeno és Metastasio adának, törvényessé vált. Ezen alakban érzeményeket és szenvedelmeket úgy rajzolni, mint a' hangász kívánja, ki a' szókat csak hangjai' támaszának tekinti, minden verselőnek, ki Metastasióra emlékezik, könnyű volt. De Met. halála után a' hanga és költészet közötti súlyegyen elenyészett. Visszavevé a' hanga előbbi fensőbbségét; zsarnokoskodni kezdett és a' költészetet szolgálójává törpíté. Illy nemü elmetermékek szám nélkül vannak elszórva Olaszthonban, a' nélkül, hogy azok szerző felől valaki kérdést tett volna. A' hangai színpad nem egyéb lett, mint hanga és diszítványok' academiája, hol fül és szem gyönyörködik mind annak feláldozásával, mi szívhez és értelemhez szól. Hasztalan keresnél olly darabokat, minők Metastasioéi, ezek is pusztá olvasásra hagyattak, a' mai színpadon pedig idegenek, sőt szenvedhetlenek. Mióta a' számos duetteknek, terzeteknek 'stb. olly gazdag és terjedelmes finaleknak ragyogni kell; nem marad hely a' scenák', cselekvény' és tárgy' kifejtésére, és a' legjobb opera sem egyéb, mint száraz tökéletlen vázolat.

A' dalművek' illy hitványsága' daczára is, a' költészetre nézve találkozik itt ott néhány rendszeresb a' nagy sokaság közt. Ezek közé tartozik különösen *Ranieri Calsabighi* „Alceste“ és más darabja, melyeket Gluck és Praesiello tettek hangára. Ő jobban értette a' színművészetet mint Metastasio; de nem bírta annak utánozhatlan természetességét és harmoniáját.

Hátul maradt az olasz literatúrában a' *Vigopera* (opera buffa), melyre nézve Zeno keveset, Metastasio sem-

---

Va prigioniera in fonte:
Finche non torna al mar;
Dove acquistò gli umori,
Spera di riposar“

mit sem tett. Azon kevesek és nem igen választottak által, kiknek kezeikbe jutott, sokkép módosított, czifráztatott, de nem nemesített. A' mi fokára jutott is a' műveltségnek, szerencsáját kevésbé köszönheti költő' lángeszének, mint a' hangművészeknek, kik e' szakban is dolgoznak, mint: Pergolese, Piccini, Paesiello, Cimarosa. Ámbár az élénkebb és szabadabb jellemű hangszat nem szorítja meg úgy a' költőt, még sem találkozott olly elme, ki úgy ragyogott volna ebben, mint Met. a' komoly operában. Azon egykét nevezetes, kik említést érdemelnek, ezek: *Casti*, a' kitől került „Re Teodoro“ és „Grotta di Trofonio.“ E' két művet figyelemre vevén, sajnálni lehet, hogy költő egész erejét nem ezen fajra szentelé. *Giambatista Lorenzi*, nápolyi születésű, több rendszeres víg daljátékot adott. Paesiello' hangai geniejének. — Ide tartozik: „Socrate immaginario,“ mellynek tervét *Galliani* apát' készíté. *Anelli* is, a' Pindus' chronikájának szerzője, írt néhány darabot, mellyek majd satyricus savok' majd finom, sőt néha merész czélzataik által meglehetősen vonzóak.

A' daljáték' illy nagy divatha jötte igen sokkal hátraveté a' *Vígjátékot*, úgy hogy azon szép állaspontról, mellyre a' múlt században már emelkedék, csaknem bölcsejébe rogyott vissza. Főleg pedig mióta a' víg opera is a' mesterszínművészet felé hajlott, rendes vígjátéokra nézve még a' remény is elveszni látszott.

Méltó itt említésre a' XVI-d. század' utolsó előtti tizedéből a' nolai *Giordano Bruno*' nagy tudós kalandornak vígjátéka: „Candelajo“ (Paris 1582). Nyers darab fél rendes, fél burlesk szüleménye a' lángésznek és pajzánságnak; teljes tisztátalan tréfával és merő satyrával. A' még akkor imádott Aristotelest is gúnyolja benne; gúnyának azonban fő tárgyai az akkor közönségesen ismeretes három bolond faj: a' regényes phantasták, pe-

dant nyelvészek és az alchimia' adeptusai. Ezen három hősein kívül darabjának, a' mellék szerepeket is caricatur-styllel fösti. A' bonyolat elég mulatságos. A' dialog ittott nehézkes, de általában természetes és mulattató.

A' XVII-d. század' első felében gazdagodott az olasz literatura egy vígjátékkal, melly százak fölött említendő. Daljátékon kívül maga az olasz publicum is kevés színművet fogadott olly tetszéssel, mint ezt. A' darab „La Tancia,“ szerzője *Michelangelo Buonarotti*, unokája a' nagy füstésznek (Firenz. 1615. 8). Ez nemében még ma is classicus nemzeti műnek tartatik. Nincs is olasz vígjáték, mellyben népszerűség a' finomsággal, művészet a' természettel tetszőbben összeolvasztva volna; ha szinte a' dramai művészet az egész találásában és kivitelében csekély is. Az egész nyolczas stanzákban van írva, de olly ügyesen, hogy ezen stanzák nem mutatnak erőtetettséget, sem a' vígdialóg' sebes haladását nem késleltetik; sőt inkább a' beszélő személyek' mesterkéletlen gondolatait még vonzóknban lánczolják össze. Írt még más öt vígjátékot; de azok nem nyérének olly nagy tetszést.

Ezeken kívül alig tűnt fel itt ott egy két hitvány vígjáték; sőt inkább rendszeres vígjátékok helyett sokszor a' legszabálytalanabb spányol eredetiek adatának a' színpadokon. Igy kapkodtak, ön erejükben nem bízva, később a' francziákhoz is, kiknek színműveit csaknem majomképen utánozák, kitünő volt ezek közt *Giovan. Battista Fagiuoli* florenzi születésű. Ő, mint Martello a' tragoediában (kiról alább leszen szó), a' francziákat tüze példányúl a' vígjátékban, 's olasz Molière iparkodott lenni. Műveiben ¹⁾ az újabb kor' erkölcsének festése természetes, dialogja folyó, beszéde olly tiszta, minöt a' della Crusca academia csak kívánhatott. De a' tagadó jeleségek' igen türelmes pártfogójának kell lenni annak ki a' correct Fagivolinak egy vígjátékát is lankadás nélkül vé-

¹⁾ Commedie di Gio. Batt. Fagiuoli. Venez. 1753. VII.

gig tudja olvasni. Az előadás' comicus ereje csak nem egészen hibázik neki. Darabjai ugyan csinos társaságiak, de elmesség 's dramai élet nélkül. Fagioli alsóbb rendű személyeit valódi florenczi dialectuson beszélteti, a' mi tetszett a' florenczieknek. De ezzel a' vigjátékon keveset segített. Megh. 1742.

A' sülyedező olasz vigjáték illy időszakában sok volna feltenni azt *Pietro Chiari* apát felől, hogy az ő számára tartatott fen az olasz vigjátékokat tőkély' fokára emelni, 's a' mellett a' tragoediára nézve is valami fontosat tenni. Chiari a' modenai herczeg' udvari költője volt. Számos vigjátékokat irt alexandrin versekben. Különös szorgalommal dolgozott egy velencei játékszin' számára, a' modenain kívül. A' vigjátékköltész' elveiről értekezett munkái' első kötetében ¹⁾. Darabjai általában affectáltak. A' különös ünnepélyességű dictio és komoly moral a' lelketlen bohóskodással és aljas fecsegéssel olly szembe- szökő contrastot csinál ezen darabokban, hogy komoly színművek' parodiájának tartanád őket, ha nem tudnád eleve, hogy szerző' akaratja szerint más valamiknek kellene lenniük. A' szerző' hire' és képzelődése' daczára, művei rövid életet élhetének. Mivel a' versben dolgozott vigjátékokat, prosában szerzett vigjátékival csak hamar alá sülyeszté követője.

Carlo Goldoni, először velencei ügyész, azután hivatalos vigjátékköltő. Szül. 1707-ben Velenczében. Anyja, egy igen elmés, élénk némbér, elhagyatva férjétől, legfőbb gondját ezen fija' nevelésére fordítá. A' virgoncz gyermek korán nyilatkoztatott vonzalmat a' játékszini előadásokhoz, össze visszaolvastván mindenféle dramai művet, mit csak kaphatott. Nyolcz éves korában legkedvesb játéka volt a' játékszin-építgetés. Atyja látván benne e'

¹⁾ Commedie in versi del Ab. Pietro Chari. Venez. 1756. X. 8. és Nuova raccolta di cemmaie in versi del Ab. Pietro Chiari. Venez. 1762. II.

hajlandóságot, magához vivé Perugiába, 's ott egy kis társasági játékszint alapítanak, mellyben — minthogy akkor a' pápabirtokban nözsemélynek játékszínen föllépni tilos volt — az ifjú Goldonira bizatának a' leányszerepek. E' közben a' jezsuitáknál és dominicanusoknál hallgatá a' felsőbb tudományokat 's atyja öt komoly pályára szánta, orvosnak akarván taníttatni, mi maga is volt. De inkább tetszének neki a' törvények, mellyeket előbb Velenczében, később Paviában hallgatott. Huszonkét éves korában a' chiozzai törvényszéknél nyert hivatalt, hol a' kormányzó palotájában levő játékszinnek igazgatójává tétett, 's hol két vígjátékot írt. Később Paduában, majd Velenczében ügyvédkedett, de mostoha körülmények közt. Ezértis színművek' irására adta magát irván először is egy dalművet, melly tetszést nyert 's általa ismeretessé lön. Növelé hírért egy később írt szomorújáték. „Belisar,“ melyet egy színészcsoporthoz szegődése közben írt. De e' kedvességét egymás szomorújátéka „Rosamunda“ által elveszté; midőn sanyarú körülményei közt egy más társasághoz állt, melly csaknem egyedül az ő műveit játszá 's vele Paduába ment. Szükölködve élt később Bolognában, Modenában és Riminiben, hol az ottani színésztársaságoknak írt. Később ismét kedvező fordulatot vön sorsa 's ismét ügyvédkedett, midőn a' velencei színigazgató Sacchi is új színművek' dolgozására szólítá fel. Most G. napalait pöreinek, éjjeit Thaliának szentelé, 's egymást érte a' tolla alól kikerült színmű. Majd egy színésztársaság' öt évigleni igazgatása után ismét visszatérvén Velenczébe, san Angeli játékszín' számára kezdett dolgozni. És e' munkálkodása egy nehéz harcz volt az avúlt, lelketlen színművek' hálványozóji ellen, 's e' harcz' győzedelmét csak lángesze és írói termékenysége által vihatá ki, 's szerze azoknál fogva új időszakot e' művészetben. Azonban közkedvességre verekedett művei által csak a' színigazgatót gazdagítá; saját gazdasági állapota pedig mind egyre sanyargó vala. Mert a' fukar színigazgató lekötelezettének alig engedé meg csak azt is, hogy művei

közül egyet évenként kiadhasson. De javúltak körülményei, midőn a' sz. Luca játékszínhez átmenvén, munkáit előfizetés' útján kiadhatá. 1758-ban Fülöp udvarában, Parmában készített néhány daljátékot, mellyeket Duni és Piccini hangára alkalmazának; 1761-ben Párisban édelé a' nagy tetszést, mellyet darabjai nyertek, hol későbben XV-d. Lajos' leányának francia nyelv tanítója volt, 's hol 1798-ban, élete' 86-dik évében — hírét kissé túl élve — meghalt.

Gold. még ügyészkedése alatt gondolkodék ottan az olasz vigjáték' reformatiojáról és ez ügyben némely apróságokat írt is. Elhatározott szándékává lön a' reformatio, midőn a' sz. angeloí színésztársasággal összeköttetésbe jött. Ezen társaságnak kellett ő vele együtt azon érdemet megszerezni, hogy az olasz vigjátékot kivételje. Természet' és népszerűségnek kellett az ő vig előadásaik' lelkének lenni; egyszersmind erős oktatást is nyujtván a' publicumnak. Rendesen prosában írt vigjátékokat kellett adniok; versben írottakkal csak ritkán váltották fel, bár mint lármázott is ellene Chiari, végre a' társaság' és szinköltő' egyesített ereje által mindenek előtt el kelle töröltetni a' régi mester vagy character comediának minden mellékleteivel együtt; azért darabjaiban megtiltá a' színésznek a' rögtönözést, mi által az olasz színészet a' francziák' gúnyaitól ment lön. — Ílly elvekkal indúlt Gold. munkának. Velenczében, hol a' publicumot ismeré, kellett a' színrevolúciónak megtörténni, noha akkor ugyanott Chiari apát első vigjátékköltőnek tartatott. Gold. ritka gyors dolgozó, csak hamar kész lett La donna di garbo-jával, az ő új eszméje szerinti első darabbal. Ez 1746-ban Velenczében adatott és tetszett. Most annál gyorsabban dolgozott, hogy a' szerencse el ne hagyja. De majd Chiari szót emelt ellene, miért Gold. szabadságot vön magának őt a' színpadon megcsipkedni. Ch. hasonlóval iparkodék őt megboszulni. Ezen torzsonkodás mind kettejüknek használt. A' publicum két pártra oszlott. Egyik nélkül Gold. olly hirtelen nem emelkedett, másik nélkül Chiari gyor-

sabban elsülyedt volna. Tíz évig ingott a' két ellenség a' publicum' kegyének mérlegén. Gold. néha néha alexandrinban is irt, hogy a' publ. az ő darabjai prosájának okát verselésbeli ügyetlenségének ne tulajdonítsa. Nagy okosan, váltogatva egy egy Pantalont és Brighellát is léptett föl mutatóul, hogy illy characterekkel is tud bänni ha akar. Híre Olaszthonon kívül főleg Franciaországban terjedt el. Voltairetól hizelgő leveleket kapott 's magasztalásokat versben és prosában. Azonban Goldoni rimelő ellenfelének hírét, mire ügyekezett, elásni nem tudta, hanem csak alább szállította; míglen fölkelt egy (mindjárt említendő) férfiú, ki mind kettejüket eltemette.

Gold. mindössze 150 darabot irt, mellyek a' házi életnek — minden viszonyaiban — hü és szép képét állítják elő. Ő a' *természetes előadás* tehetségét olly mértékben bírta, mint kevés vígjáték költő előtte és utána; 's ha csak ez tenné a' vígjáték-költőt, ő volna nemében első. Éles tekintettel fogta fel a' körülfé levő emberek' erkölcsének felületét, 's azt a' leghatározottabb vonalokban rajzoló, a' comicus dialog' minden könnyűségével. A' mi comicum' illy hü követéséből a' természetnek önkényt kikerül, az adott színműveinek annyi vígjátéki jellemet, hogy egy kevéssel beérő publicum' felvidítására elég volt. Némelly jelenetekből észrevehetni, ha bár papiroson a' legpóriásabb szóhajtás és unalmas is, hogy színen hatások lehetett. Már csak a' dialog' sebességének is, mellyhez Gold. jelesen értett, ha a' darab olasz élénkséggel adatott, a' nézők' figyelmét tartós feszülésben kellett tartania.

Ha a' játékszin erkölcsiskola gyanánt tekintetik, G. vígjátékai nem aljas helyet foglalnak el. Mert erényeket ajánlani és bünt 's bohóságot láthatóvá tenni megütálatni, ő is komoly kötelességének ismerte. De mind e' jelességek mellett, G. színművei csak jeles vígjátékok, mellyekről alig mondhatni, hogy korszakot kezdtek volna, hanem csak előkészíték azt. Aretíni Péter' és a' XVI-d. század' remeknek nem tartott némelly más vígjá-

tékiban, szinte illy természetes előadás és valóság, a' párbeszédben, szinte illy gyorsaság uralkodik, comicai erő, a' vígjáték' lelke, az a' mi G. színműveiből hibázik, mellyeket más felületességekkel ki nem pótolhatni. Ritkán, vagy sohasem szól az ő munkáiból a' valódi elme, melly a' tárgy' belsejébe hat, v. legalább a' külsőség' merész combinatiojával gyönyörködött. Útféli társalkodói elménczkedés a' köz élethez hív rajzolatban, az, a' mit ő elmének tartott. A' leglelketlenebb fecsegést comicai erejének gondolta, ha az ekként fecsegü személyek' önviselésében valami bohó volt. Nem tudta, vagy elfeledte, hogy a' vígjátéknak is *költeménynek* kell lenni, és hogy költői tekintet nélkül, melly a' természet' bőségéből csak a' nevezetést, azt is némileg eszményítve, emeli ki, melly közvetlenül érdekel, senki sem lehet vígjátékköltő. Ezért, ha critica G. — vígjátékaitól minden költői érdemet megtagadni kénytelen is, és azokat mint prosai természetes társas rajzokat némi becsüeknek tartja, még elég kedvezés. Mert mindig kérdésben marad: jóvá teszi-e illy rajzolatok' prozai haszna azon kárt, mellyet a' jó izlés' körében tesz, vagy nem tompítják-e inkább a' valódi szép iránti érzéket, midőn azt mívelni igérik?

Gold. vig operái kevésbé ismeretesek, mint rendes vígjátékai. Azok' tárgyai ugyan aljasok; de zene adhatt nekik némi aesthetikai életet, mellynek elfogadására képesek is. (*Opere dramatichegiocose del Sgr. Goldoni Venezia. 1770. III.*)

A' mi G. az olasz színiköltészetre nézve lenni akart, lett az ő legyőzője.

Carlo Gozzi gróf, szül. Velenczében 1718-ban, tudományosan mívelt férfiú. 16-éves korában katonává lett 's Dalmatiába útazott, honnan 3. év múlva visszatérvén, folytató kedvencz tudományos gyönyörködéseit. A' lanya és mégis dagályos Chiari' publicum előtti kedvessége, és Goldoninak a' régi mestercomediát teljességgel eltörteni akaró iparja, a' többi műkedvelők közt, őt is felházták. Ő becsülé a' hajdani mestercomediát, mint nemé-

ben egyetlen, 's azt hívé, hogy a' rendes vigjáték mellett bizton megállhat. Azon vád, mellyet Gold. pártja a' mester-színművészet ellen kiabált, hogy az ártana a' nemzet' izlésének és erkölcsének, annál nevetségesebnek tetszék előtte, mivel a' Chiari' és Gold. izlése szerint készült darabokkal az erkölcs és izlés úgy is mit sem nyert. A' mestercomedia' lényegéhez tartozott a' színészek' rögtönzése, főkép a' legnépszerűbb jelenetekben. De azért a' költő ez által nem volt megszorítva, hogy más jelene- teket olly költőileg és szabályszerűleg kidolgozzék, mint csak a' valódi vigjáték' érdeke megkívánja. Az elmés Ruzzante már a' XVI-d. században körülbelül megmutatta, mit tehet egy valódi költő az olasz nemzeti vigjáték' nemesítésére. De úgy látszott senki sem akarja folytatni, hol Ruzzante abban hagyta. Gozzi sem érté magát hiva- tottnak, míg Gold. igen nem zaklatá a' publicum' kedve- zését. Akkor, 1761-ben jött vissza Spanyolhonból bizo- nyos Sacchi ügyelése alatt egy rögtönész társaság. Gróf Gozzi megindult ezen emberek' insége állapotján, kiknek elmetehetségét hecsülé. Tehát részint hogy az elkényez- tetett Goldonin 's az elkényeztető publicumon egy kis tré- fát üzzön, a' mit alig lehetett sejdíteni, dramába ütött egy velencei dajkaregét a' *három narancsról*. Ez által csak a' Sacchi társaságának kellett jó fogadtatást nyerni 's megmutatni, hogy a' velencei publicum' lekötésére nem szükséges Gold. vagy Chiar. monorában készült vigjáték. De olly nagy tetszést, minőt a' három narancsróli rege nyert, maga szerző sem reménylett előre. A' gúny, mely- lyet itt ott G. és Ch. ellen beleszótt, emelte érdekét a' darabnak. A' publicum újra kívánta adatni. Gozzi most, kinek különben talán soha sem jött volna illy dramai ötle- te, nyilván kilépett Gold. ellen. Mert vagy folytatnia kel- let, vagy az ellenfél' gúnyai elől takarodnia. A' Sacchi' cso- portja' sorsa szíven fekiüd. Elkezdett tehát több regét tra- gomicus színjátékokká, mestercomedia stylben, idomít- ni, míg a' tréfát elégnek nem hitte. Nehány év múlva a' Ch. és G. színjátékiról alig volt szó Velenczében. — Goz-

zi a' dramai regék után rendszeresb darabokat adott. Mind csak a' Sacchi' csoportja' számára mestercomedia szellemben volt elrendelve 's kivive. Használta erre a' még eddig mellözött spanyol vigjátékokat is. Csaknem 20-évig foglalkodott színjätékkal és egy illy tehetségü költő Shakspearen kívül, soha sem bizta kevesb szorongással 's nagyobb szerencsével szerzői híret az esetre, mint Gozzi. Ő, kinek nagyobb szándéka nem volt, mint egy ügyefogyott színésztársaságot fülsegíteni, egy önhitt írótkisé boszontani 's egy könnyen kielégíthető publicumot sirtatni v. nevetetni, tovább vitte az olasz dramai költészetet, mint nemzetének akármellyike régibb vagy újabb költője.

A' szinköltészet' azon fajtát, mellynek tökélyesítésére G. tehetségét fordítá, a' rendes vig- és szomorujátékok' theoriája alá csigázni, G. ellenkezői hasznosnak és szükségesnek látták, még oktanabb volt, mint Ariosto' Orlandóját az Iliás' törvényei szerint bírálgatni, mint a' XVI-d. században megtörtént vala. A' mesterkomédiának, hacsak az saját szellemét megtagadni és épen azáltal a' főpontban önmagát eltörlni nem akarta, a' színművek' körkivüli fájának kellett maradni, és a' lángelme azzal egyebet nem tehetett, mint ezen körkivüliséget a' mint lehetett szellemmel és érzelemmel nemesíteni. Pajzán ötlet szüleménye volt ez, pajzán ötlet által kellett tökélyesíttetnie. Azért a' színészektol a' rögtönözés' szabadságát egészen elvenni nem lehetett, hacsak az előadás el nem akarta veszteni a' merész szeszélyt, melly lényegéhez tartozik. G. tehát megbizonyította ízlése' helyességét először az által, hogy ezen művészet' szellemét meghagyta. De megbizonyította azon mód által, melly szerint vidám és komoly ötleteit kivitte, mellyek langeszéből eset szüleményeiként csusszantak ki. G. költő volt azon viszonyokban, mellyekben Goldoni épen nem. Ő tárgyát költői tekintettel fogta fel, és bár egy bohózatot vetett oda, annak is érdeke volt. A' legkalandosabb találmányokból, mellyeknek kedvvel és szeretettel adá oda magát, világos

értelem és érzéssel 's méltósággal teljes emberiség szól. Kifejezése mindig egyszerű, még is ritkán, vagy sohasem póri. Jellem füstései határozottak és természetesek és mindig érdekesek, — csakhogy a' lélek' belsejébe nem hatnak.

A' Gozzi' lángeszének illy szerencséje és az olasz publicumnak előszeretete a' polgári szomorú- és megható nézőjáték' korcsfaja iránt, melly Goldoni' halála után divatba jött, többnyire azon pályára ragadá a' vigjátékköltöket. Mind a' mellett is Goldoni' iskolájának találkozásának követői, ilyenek: *Villi* és *Francesco Albergati*, a' ki darabjainak folyamába 's helyzeteibe sok valóságot és rendességet tudott ünteni. Csak neki sült el az olasz vigjátékköltők közül a' francia vig characterdarabokat francia finomsággal követni. *Nelli*, Sienából; — de vigjátékiról (Venez. 1762. V.) már alig van szó. *Gherardo di Rossi* szül. 1754, megh. 1827. Goldoni' comicus erejét nem bírja ugyan; de kipótolja finomsága és azon szellem által, mellyet egyéb költeményében is találhatni. *Antonio Sografi*, a' sziupad' előitéleteit, mellyeknek ő is, mint sok lyrai dramák' szerzője, gyakran áldozatja lett, szerencsésen gúnyolta. *Alberto Nota*, szül. 1775. hibázik vigjátékiból a' gyönyörkötető élénkség, melly jelleme a' vigjátéknak. Mint mondják, az előadásban több szerencsét vának ki, mint olvasásukban gondolhatni. Gróf *Girant*, finoman fogja fel a' világ' fonákságait, mellyeket ő jól ismert, és játékaiba elmésséget és személyt egyiránt bőven vegyít.

Midőn az időszakban olly hirtelen haladt bölcsejéből a' daljáték a' tökély' foka felé: szembetünőleg szegényebb lőn az olasz színiköltészet benső becsű szomorújátékokban. Dramák ugyan, mellyeknek szomorújátékoknak kellett volna lenniük, nagy számmal jelentek meg; de egy sem ollyan, mellyel a' tragicus művészet gyer-

mekségéből kiemeltetett volna, mellyben ismét felállása óta a' pedantismus' járszalagán nyomorúltan vánszorgott. Csak történetből találhatni helyenként érdekes pontokat és vonalmakat; de általában más becsök nincs, mint egyedül dramai. Bár mit mondanak Signorelli (Storia de Teatri) és mások a' tragoedia' virágzatáról; meg lehetne mutatni, hogy az olaszok még ekkor is azt hívték, hogy a' görögöket követik a' tragoediában, annak saját rendszerét sem ismerték; következőleg, írtak a' nélkül hogy czélt tartottak volna szemek előtt, mit a' görögök föltettek, és a' nélkül, hogy az eszközöket, mellyek által az elérhető volt, használták volna. Magok az írók is színműveiket „declamazioni in iscena, dissertazioni, composizioni rettoriche“ nevezgették. Csak későbbben, majdnem a' legújabb időkben, tűnének föl elmék nagyságukkal figyelmet és bámulatot gerjesztők, mint látni alkalmunk leend.

Kitünőbbek a' szomorújátékírók' seregéből: *Melch. Zoppio*: La Medea esule (Bol. 1602. 8.), L' Admeto, La Creusa, Il Meandro (Bol. 1629. 4.); *Ant. Decio*; *Andreini*, színész írt egy szent dramát (Ádám), mellyről mondatik, hogy Miltonnak az elvesztett paradicsom' eszméjét adá; *Orazio Persio*: Pompejo Magno. (Nap. 1603. 12.); *Carlo Ruggiero*: La Reina di Scozia (Nap. 1604. 8.); *Aurel Corbellini*: il Mitridate (Tor. 1604. 12.); *Franc. Vinta*: La Regina i Lidia. (Ven. 1605. 4.); *Agostino Dolce*: L' Almida (Udine. 1605); *Cortese Cortesi*: La Giustina, Reina di Padova (Vic. 1607. 4.); *Tib. Giambarutti*: La Regina Teano (Rom. 1609. 8.); *Ant. Campeggi*: Il Tancredi (Bol. 1612, 1614. 4.); *Tortoletti*; *Lod. Aleardi*: L. Amida a Tiranno (Vic. 1611. 4.); *Giovbat della Porta*: Il Giorgio (Nap. 1611. 8., L' Ulisse. Nap. 1614. 8.); *Franc. Bracciolini*: L' Evandro (Fir. 1612. 8.), La Pentesilea (Fir. 1615. 8.); *Giamb. Oldoni*: L' Edemondo (Mil. 1613. 12.); *Jac. Grisaldi*: L' Oranta (Per. 1615. 8.); *Val. Martiazzo*: L' Irene (Vic. 1615. 8.), *Silv. Branchi*: La Statira (Bol.

1617. 4.), *Il Guiscardo* (Bol. 1627. 4.); *Giul. Cam. Cavallini*: *L' Afronia* (Carpi. 1617. 4.); *Fil. Finella*: *La Cesonia* (Nap. 1617: 8.); *Aless. Salvio*: *La Scaccaide* (Nap. 1618 12.); *Scip. Francucci*: *Il Belisario*, (Ven. 1619. 12.); *Giov. Albari*: *L' Hipanda* (Crem. 1619. 8.); *Andr. Santamaria*: *L' Ippolito* (Nap. 1619. 12.); *Prosp. Buonarelli*: *Il Solimano* (Fir. 1620. 4.); első szomorújáték karének nélkül, *Theatro italiano Maffeitól*), *Medoro incoronato-ja víg kimenetelü.*); *Giul. Ces. Malimignati*: *L' Oldaura* (Trev. 1620. 8.); *Er. Altain*: *L' Americo* (Ven. 1621. 8.); *Ansaldo Ceba*: *La Principessa Silandra* (Bol. 1621. 4.); *Alcippo Spartano* (Gen. 1623. 8.), *Le Gemelle Capoane*, *Franc. Goano*: *Antigono tradito* (Mil. 1621. 8.); *Franc. Partini*: *La Rosmilla* (Ven. 1622. 12.); *Gabr. Chiabrera*: *L' Erminia* Gen. 1622. 12.); *Bald. Bonifacio*: *L' Amata* (Ven. 1622. 4.); *Lod. Rota*: *Il. Re Gernando* (Berg. 1623. 4.); *Giovb. Mamiano*: *La Lucrezia* (Ven. 1625. 4.); *Tobia de Ferrari*: *La Rosilda* (1625. 4.); *Giov. Ant. Ansaldo*: *La Zenobia* (Tor. 1626. 8.); *Vic. della Rena*, *Il Fetonte* (1626. 12.) *Nic. Pavaroni*: *La Romilda* (Ven. 1626. 4.); *Hett. Pignatelli*: *Caricchia* Nap. 1627. 8.); *Agost. Luzzago*: *L' Edelfa*. (Ver. 1627. 4.); *Giov. Capponi*: *La Cleopatra* (Bol. 1628. 12.); *Angel. Gabrieli*: *Il Ciro* (Ven. 1628. 12.); *Girol. Rocco*: *Il Demetrio* (Rom. 1628. 12.); *Franc. Cerati*: *La Rosano* (1630.) *L' Arsace* (Ven. 1638. 12.); *Altea* (Ven. 1638. 12.), *Ginevra* (1638.); *Giamb. Manzini*: *La Florida gelosa*. (Parm. 1631. 4.); *Ortens. Scamaccas*: megh. 1648, egyik legtermékeny tragicusa az olasz literaturának, mert 49-et írt, mellynek egy része úgy nevezett szent tragoediából áll. *Palerm. 1634—38* 8. XV; *Girol. Bartolommei*: *Altamone i Creso* (Rom. 1623. 8.); *Franc. Bernardo*: *Gustavo*, *Redi Suezia* (Nap. 1633. 12.); *Giov. Ondedei*: *L' Asmondo* (Ven. 1633. 8.); *Giov. Piet. de' Negri*: *La Geltruda* (Nap. 1634. 12.); *Bern. Marescotti*: *L' Atamante*. (Bol. 1635. 8.); *Franc. Pona*: *La Cleopatra* (Ven. 1635.

12.); *Ant. Marc. Cospì*: il Mustafa (Per. 1636. 4.); *Luigi Manzini*: L' Aristobolo (Rom. 1637. 4.); L' Ottonne (Bol. 1652. 4.); *Sforza Pallavicino*: L' Erminigildo (Rom. 1646. 8.), rimes versekben, melyeket szerző egy oda mellékelt Raggionamentoban véd; *Giul. Zani*: Il Galba (Rom. 1646. 8.); *Giov. Beltrando*: La vidua costante. (Crem. 1648. 8.); *Giamb. Ghirardelli*: Costantino (Rom. 1653. 8.) prosában; *Mar. Ceuli*: L' Ormondo (Rom. 1650. 8.); *Giov. Delfini*: La Cleopatra. La Lucrezia, Il Medoro e Creso (Rom. 1731. 4.); *Carlo Saracino*: La Stratonico (Trento. 1652. 8.); *Berlingero Gessi*: Il Nino figlio. (Bol. 1655. 4.); *Mauro Ruggieri*: Vespasiana Imperatrice (Ven. 1656. 12.); *Carlo de' Dottori*: L' Aristodemo (Pad. 1657.); *Ern. Tesauro*: L' Ermenegildo, L' Edippo, L' Ippolito (Tor. 1661. 8.), a két utolsó Senecatól van kölcsönözve; *Giov. Franc. Savaro*: Crispo (Bol. 1662. 12.), Emmiddis (Rom. 1666. 12.); *Girol. Graziani*: Il Cromuelle (Mad. 1671. 8.); *Ant. Caraccio*: Il Conradino (Rom. 1694. 4.); *Giul. Agosti*: L' Artaserse. (Regg. 1700. 8.).

(Folytatása következik).

XII.

HADI LITERATURA.

(III. KÖZLÉS).

A pyrenäi félszigeten viselt háborúról. — Zschokke, der Krieg Napoleons gegen den Aufstand der spanischen und portugiesischen Völker, 1813. Campaigns of the British in Spain and Portugal, 4 rész. v. Riegel, der siebenjährige Kampf 1807 — 1814, um die Abhängigkeit der pyr. Halbinsel. 1818. Bar. Rogniat, relations des sièges de Saragosse et de Tortose en 1814., ném. Fromm major-tól. Zeitsch. für Kunst, Wissenschaft und Geschichte des Krieges, 1830. Mémoires du mar. Suchet sur les campagnes en Espagne, Paris, 1834., 2 köt., drága tervrajzokkal. — Gen. v. Sarrazin, hist. de la guerre d'Espagne 1807 — 1814. H. v. Staff, der Befreiungskrieg der Catalonier in den Jahren 1808 — 1814., Breslau, 1821. Gouvion St. Cyr, Tagebuch der Operationen der Armee von Catalonien 1808 und 1809, fordítá Riegel.

Oroszország elleni táborozás 1812. Legnevezetesebb forrásai ezek: Mqs. de Chambrey, hist. milit. de l'expédition de Russie, németül, 's érdekes jegyzésekkel megtoldva Blesson majortól. Boutourlin, hist. milit. de la campagne de Russie en 1812. 2 rész., Petersburg, 1824. Fain, manuscript. de 1812. Vaudoncourt, mém.

pour servir à l'histoire de la guerre entre la France et la Russie en 1812. Okounef, considérations sur les grandes opérations de la campagne de 1812. en Russie, 1829. Gouvion. St. Cyr. mém. vol. 3. v. Segur, Geschichte Napoleons, und der grossen Armee 1812., ném. Theobald gen., szép nyelven van ugyan, de egyszersmind regényesen és tuzólag- is irva. v. Seydlitz, Tagebuch des k. preuszischen Armeecorps im Feldzuge 1812. Die Feldzüge der Sachsen in den Jahren 1812 und 13, Dresden, 1821. Oest. Mil. Zeitschr. 1821. Die badenschen Truppen, 1824. Die sächsische Kürassierbrigade, 1826. Das baierische Armeecorps.

3., 1813 — 1815-ki táborozások. Azon sok irások közül, mellyek ezen, a' német fegyverekre nézve olly dicső táborozásokat irák le, itt csak az ismeretes munkák adathatnak elő. Jeles forrás v. Plotho, der Krieg in Deutschland und Franckreich in den Jahren 1813, 14 und 15, Berlin, 1817 — 18, 4 köt. Wagner, Plane der Schlachten und Treffen, welche von der preus. Armee und ihren Verbündeten geliefert worden sind, 5 füz. C. v. W. die Feldzüge der schlesischen Armee, Berlin 1824; 's ugyanattól: Betrachtungen über die grossen Operationen und Schlachten in den Jahren 1813 und 14, Berlin, 1825. v. Rau und Hänel v. Cronenthal, der Krieg der Verbündeten gegen Frankreich 1813 — 15., 2 köt. 1821 és 1833. Vaudoncourt, histoire de la guerre en Allemagne en 1813; ugyanőtöle: mém. sur la campagne du vice roi en Italie, pendant les années 1813 — 14. és szinte: hist. des campagnes de 1814-et 15, 5 vol. Beaucamp. hist. des campagnes de 1814 — 15; ungyattól Catastrophe de Murat en 1814. Gourgaud, campagnes de 1815. Grouchy, observations sur la relation de la campagne de 1815. Memoirs of the early campaigns of the duke of Wellington. Fain manuscript de 1813, és manuscript de 1814. Emlithetők itt még Ney marsal' emlékiratai, mellyek családjától adattak ki. Francziából németre fordítá Förster, F. G. Quedlinburg, 1834. Blesson, Beitrag

zur Geschichte des Festungskrieges im Jahre 1815. v. Ci-riacy, der Belagerungskrieg der k. pr. 2. Armeecorps an der Sambre und in den Ardennen im Jahre 1815. Bea-misch, (Ludlow) Geschichte der deutschen Legion, Han-nover 1832. Oest. Milit. Zeitschr. 1819, 4 köt. Be-leuchtung der Bemerkungen des M. Grouchy gegen Gour-gaud's Relation vom Feldzuge 1815, 1819., 2. és 3. köt. Die Schlachten von Ligny, Quatre-Bras und Water-loo, 1820, 2. köt.; das Gefecht bei Wavre, von preus. Seite angesehen. 1821., 3. köt.; Kriegerereignisse im südlichen Frankreich, 1814, 1824., 1. köt.; Belage-rung von Hüningen 1815, 1827. 1 — 3. köt.; Gesch. des Armeecorps unter Walmoden an der Niederelbe und in den Niederlanden, 1813 — 14; 1831., 2 — 3 köt.; Schlacht bei Bar sur Aube. Militärisches Taschenbuch' 5. évi folyamata. Gesch. des deutschen Armeecorps in Flandern 1814, (Oest. Mil. Zeitsch. 1832, 4 köt.) Gesch. des 3. deutschen Armeecorps im Feldzuge von 1814. v. Mauvillon, militärische Blätter, 1820., 2, 8, 9, 10. füzet, ugy szinte a' berlini Militairwochenblatt-is.

f. Egyes népek' és a' legujabb kor' hadi történeteinek
literaturája.

1. Angolok. Különös tudósításokat a' hitháboruk-ról, melyek. 1. Károly' elvesztésénél érték végöket, (1649.) ezek adnak. Clarendon, hist. of. the rebellion and civilwars in England 1641 — 1660. fol. 1707. Rob. Chambres, complete history of the rebellion in Scotland under the Marq. of Montrose and. others 1638 — 60. and. 1745. 5 Vol., 1829. Geschichte der englischen Revolu-tion bis zur Hinrichtung Karls I, Berlin 1797. Sebald, (Benj. Silber) Leben Oliv. Cromvels. Leipzig, 1819., és Guizot, collection des mém. relatifs à la révolution d' An-gleterre, 25 rész, Paris 1829. Theatrum europeum. Ma-zures, hist de la révol. de 1688. en Angleterre, 3 köt., 1825. — Chev. Johnstone (Murray tábornagy' segéd-

tisztje), mémoires of the rebellion in 1745 et 46., 3 edit. 1822. — Az éjszakamerikai szabadságháborúról lásd Burke, Geschichte der neuen Weltbegebenheiten im Großen, 17 rész, angolból 1778 — 1791. Buchot, mémoires sur la dernière guerre de l'Amérique septent. entre la France et l'Angleterre, 3 köt., 1781. Le Boucher, hist. de la guerre de l'indépendance des États unis. Paris, 1830., 2 köt. 1 átlással. — Keletindiai háboru. Ezt Munro írta le 1780 — 1784. 's mint szemtanu 1790. W. Thorn, der Krieg in Indien von dem Gen. Lake und Sir Arthur Wellesley, 1808 — 1816., angolból 1819. Mint általános munka az angol hadi történetekről: W. James, hist. navale de la Grande-Bretagne 1793 — 1820. 5 rész. 1820.

2. Belgium és Hollandia. A' németalföldi szabadságháboru' szerzői már előbb említették. Az 1787. nyugtalanságokat Z. v. Sartori írta le, Leopoldinische Annalen, 2. köt. 1793; az ezek után jövő történetek a' francia forradalom' történeteivel összefonvák. A' legújabb, az az 1830ki belga forradalom ebben beszéltetik el: Précis des événemens arrivés à Bruxelles et dans les autres villes de la Belgique depuis le 25 aout. 1830. Journal des opérations de l'artillerie ou siège de la citadelle d'Anvers rendue le 23 Dcbr. 1832 à l'armée française sous les ordres du mar. comte Gérard. Paris, 1833. Geschichte der militairischen Ereignisse in Belgien in den Jahren 1830 — 32., más. szak., 1834. abrosszokkal és rajzokkal. — v. Reitzenstein, die Citadelle von Antwerpen, und die Scheldemündung, 1834., 15 táblával, és 16 abrosszal.

3. Svéczia. Az 1788-ki Oroszországgal viselt háboru ezekben találtató: Karl von Hessen (Prinz), Denkwürdigkeiten des Feldzugs in Schweden, és Horff (Prediger), Geschichte des swedisch - russischen Krieges 1789. A' finlandi háboru, 1808 — 9. Gustáv Adolph Gustavson, Betrachtungen über meine Kriegsthaten. Franciaából 1817.

4. Lengyelország. Plater, atlas historique de la Pologne pendant le 17., 18., 19 siècle, 2 rész. Az első rész a' történetet, második a' csaták' és harczolatok' leírását foglalja. — Versuch einer Geschichte der letzten polnischen Revolution, und des Dombrowskyschen Feldzuges von 1796. v. Favrat, Beiträge zur Geschichte des polnischen Feldzuges von 1794 — 96. Rulhière, hist. de l' anarchie de la Pologne 4 Vol. Leonhard Chodzko, hist. des légions polonaises en Italie sous le commandement du gén. Dombrowsky. 2 köt. 1829. Az 31-ki forradalmi hadi történeteket Brzozowsky írja le, la guerre de Pologne en 1831., Leipzig, 1833. A' berlini Militairwochenblatt' 1831-ki járatai. C. Neyfeld, Polens Revolution und Kampf im Jahr 1831., Hanau 1833.

5. Török- és Görögország. Az Oroszország és Austria elleni háborúról lásd: Graf v. Schmettau, geheime Nachrichten von dem Kriege in Ungarn 1736 — 39. Gén. v. Manstein, mém. hist. polit. et milit. sur la Russie depuis 1727 — 1744. A' későbbi háboruk ebben vannak: Geschichte des gegenwärtigen Krieges zwischen Russland und der Pforte, 32 rész, 4., 1774. Resmi Achmet Effendi, Betrachtungen über den Krieg zwischen den Ottomanen und Russen 1768 — 1774., ném. Diez, 1813. Az 1787 — 89-ki háborúról: le Clerc, hist. de la Russie csatarajzokkal; és v. Rautenstrauch, Tagebuch des letzten Krieges zwischen Oesterreich und der Pforte, 5 köt. 1788. Az oroszországgali háboru az Oest. Milit. Zeitschr. van leírva és ebben, Annales des faits et sciences militaires, 1818, 3 rész. — v. Valentini die Lehre vom Kriege, 3 rész; és v. Martens, allgemeine Geschichte der Türkenkriege in Europa von 1356 — 1812, 1829. Mi a' görögök' és törökök' viaskodásait illeti: C. Münch, über die Türkenkriege, namentlich des 16. Jahrhunderts, nebst den Versuchen der Griechen zur Freiheit, von der Eroberung Constantinopels bis auf gegenwärtige Zeit 1824. Poucqueville, Geschichte der Wiedergeburt Griechenlands, 1740 — 1824. 4 köt. Leake, a complete hist. of. the

Morea, 1829. Alex. Souzo, hist. de la révolution grecque, 1829. Az oroszok' 1828 — 29 háboruját a' törökök ellen v. Valentini írja le, der Türkenkrieg. Berlin, 1829. Gén. Jomini, observations sur la dernière campagne de Turquie, 1828. Végre F. A. v. Witzleheu, Darstellung der russisch-türkischen Feldzüge in den Jahren 1828 und 29, Magdeburg, 1829, és 31.

Militair Conversations-Lexicon után.

W.

XIII.

A BANKÜGY, 'S EUROPA'

JELESEBB BANKJAI.

A' közelebb múlt országgyűlés végzéseiről olly sok magasztalást hallottam 's olvastam már, hogy lehetlen vala azon gondolatra nem jönnöm: tán az előbbi országgyűlések semmit sem dolgoztak. Azért is több országgyűlés végzéseit összehasonlítván, ugy leléem, hogy a' mostani országgyűlés végzéseit egészen más következmények jellemzik, mint a' több közelebb lefolytakét. — Országgyűlésünknek első kötelessége keserveinket, sérelminket elpanaszolni, és orvoslásukat sürgetni. Ez mind-egyik országgyűléseinknek elmulhatlan tiszte. — Második feladata: élő, de hibás törvényeinket, intézvényeinket kijavítgatni, vagy helyettök egész újakat alkotni. Ez már roppant feladat, részint kormányunk állásánál 's országgyűlésünk' szerkezeténél fogva, részint azért, hogy a' meglévőnek, bár milly rosz legyen az, a' kevésbé önállásúak, 's az idősbek mindig pártolói, mint szinte azok, kiknek a' hiányos törvények haszonhajtók. Harmadik feladata országgyűlésünknek: egészen új, még addig törvénynyel nem bírt, nem rendezett tárgyak és viszonyok iránt alkotni törvényt. Ezekre nézve országgyűlésünk ak

ként boldogul, a' mint azon szándék a' nagyobb befolyású önzés' hatalmával össze nem ütköző.

E' figyelmeztetések szerint vizsgálván az 1840i-törvényeket, összehasonlítván ezeket az 1836-kival, a' két országgyűlés végzéseiből azt láthatni, hogy az 1836-ki országgyűlés végzéseire nézve roppantabb akadályokkal küzdött meg, mint a' közelebb múlt. Akkor a' leghatalmasb önzéssel, a' szinte vérré vált gyakorlattal kellett megvívni, 's az önzést elfojtva kellett törvényt alkotni, 's a' rég fennálló gyakorlati törvényt kijavítani: még most egészen új, következményeiben csak elméletileg 's kedvezőleg ismert, 's a' legnagyobb résznek általánosan használó törvényt kelle alkotni. Az 1840-ki törvény-cikkelyekben semmi sincs, (tán a' magyar nyelv, 's a' jobbágyi tartozások örök megváltása sem) melly a' kormány érdekével 's elvével összeütközött volna. — Ennél fogva azt hiszem, hogy az 1836-ki országgyűlés sokkal terhesebb feladatot fejtett meg, mint a' közelebb bevégezett. Ennek az szolgál fő dicséretére: hogy foglalkozásai menetelére nézve jobb módszert létesített, t. i. az 1836-kinak lassú munkálkodási módszere helyett, — melly szerint a' törvényjavaslatokat kerületekben készítették, — a' mostani ezen munkát kerületi választmánynyal végeztette. Hogy a' mostani országgyűlés sok jót nyujtott, azt meg kell vallani, de azzal csak kötelességét teljesíté.

Nálunk a' haladás és maradás szinte egyenlő erővel küzd egymás ellen, innen ered aztán, hogy születésekor egy törvényünk sem tökéletes, és nem hosszú ideig élhető; ezért hasznos volna, ha status-férfiaink azon hiányokat ideje korán felfedeznék sajtó útján a' nagy közönségnek, hogy így ez a' javításra mindig mintegy *előre megeríhetnék.*

A' múlt országgyűlés végzései közt a' *mezei rendőség*, — *de csak akkor ha kellő szigorúsággal fog gyakorlatba vétetni,* — 's a' váltótörvény a' hozzá tartozó többi törvényekkel együtt, hogy tömérdek következményüek lehetnek a' köz jólétre nézve, az szinte kézzel fogható:

hogy azonban az utóbbi félszeg, 's hirtelen tönkre sújtó ne, sőt inkább többszörözve hasznos legyen, a' kereskedőkre nézve *váltóbankra*, — hogy a' kereskedésnek 's gyártóknak taplálékot nyújtó *termesztők* hasznosan, haladva, 's terjedelmesen üzzék foglalkozásaikat, *kölcsönbankra*, — hogy az egész nagy közönség az érczpenz helyett alkalmas, és könnyű csere eszközre tegyen szert, *jegybankra*, — végre hogy a' kereskedő és tőpénzes pénzének saját házánál tartása - 's az őrzés gondjától, és az azt érhető veszélyek félelmétől ment legyen, sőt az utóbbi pénzt hasztalan hevertetni ne kénytelenítessék, *letéti-bankra* van szükség. Ezeknél fogva azt hiszem, hogy mind addig, míg váltótörvényünk mellett egy ollyas bank hiányzik, a' kitűzött cél elérésétől, a' kereskedésen, ipar- műszorgalmon való könnyítés- és segitéstől, a' hitel megalapítása és szilárd lábra állításától, a' forgó pénz öszvete nevelésétől, 's így a' pénz hiányon, segitéstől igen igen távol maradunk. A' váltótörvény által csak gyors igazságszolgáltatás van szereve, 's bár a' váltók által új csereeszköz, — pénzneme van létesítve: de nincsenek intézetek alapítva, mellyek váltófoglalkozásokat végeznének, idegen váltókat, — tukmákat — (Tratta) adnának ki, vagy váltókat discontiroznának, — vagy is minden pillanatban kész pénzzé váltanák 's így a' kereskedői fizetésen könnyítenének, és azáltal a' kereskedő 's gyártó hitelét fenntartának, kezökbe akármelley időben készpénzt szolgáltatnának. — Továbbá, hogy kereskedés lehessen, anyagra van szükségünk, mellyet a' természetények, vagy az ezekből gyártott kelmék, portékák képeznek; de hol vegyen a' földbirtokos pénzt jószága' haszonhajtó állapotba emelésére, gazdálkodása javítása — nemesítése- és kiterjesztésére; hol a' gyártani akaró gyárra és gyártási anyagra, stb. ha nincs kölcsönözö intézet.“! — A' váltók is csak kis körben használható másai a' bankjegyeknek, 's így nem nagyon sokasítják a' forgó pénz' öszvetét. A' kényelmes tőpénzes végre a' váltótörvény mellett is jobbnak látandja pénzt a'

lábában örzeni, mint azt perrel, bár milly rövid úton szerezni vissza.

De úgy hiszem, hoszasb mutogatás nélkül tudja mindenki, ki a' kereskedés- és gyártással közelebb ismerős, hogy ezek virágzása a' bankokon, mint egyik éltető talpkövikön sarkallik, és hogy kereskedés, gyártás földművelés csak ott van magas diszlésben, hol ezeknek a' bankok ápoló karokat, és minden pillanatban kész bő táplálékot nyújtanak. — És azt hiszem: hogy a' váltótörvény bank nélkül a' mennyit használhat, annyit, és olly hamar ronthat, mert idejében nem teljesíthető fizetés tönkre sujthatja a' legjobban indúlt foglalkozást. Azonban más részről azt hiszem, hogy a' bank, különösen váltófoglalkozásaira nézve váltótörvény nélkül meg nem állhat; honnan az következik: hogy a' valódi czél csak akkor van elérve, ha a' bank 's váltótörvény együtt. egyesülve életben vannak, 's így egyik a' másokra, mint gyámolra, támaszkodhatik.

Országgyűlésünk jól látta ezt, és szorgalmaskodott is egy bank létesítése körül, de minden csak a' jó szándékig mehetett. Azonban lehet, hogy e' feladatot a' jövő országgyűlés megfejtí: azért is a' külföld illy nemű intézeteivel kevésbé ismerős magyar olvasók számára hátor leszek itt, — laicus létemre bár, — a' bankokról általánosan, majd Europa' nevezetesb bankjairól részletesen, és végül egy nálunk állítandó bankról töredékesen szólni.

I. A' bankokról általánosan.

A' bankok olly pénzügyi intézetek, mellyek a' kész pénzek megőrzése és kamatoztatása, a' kereskedői fizetés könnyítése, a' természető és gyártó néposztály gyámolítása, és az érczpenz helyett alkalmas helyettes csere eszközök forgásba hozása végett alakíttatnak. E' szerint a' bankok foglalkozásaik ágához, 's nemeihez képest több nevezetesen ötfélék lehetnek, u. m. letéti - átírási - váltó - kölcsön - és jegy - bankok.

A' bankok legelső neme, a' *letéti-bank* (Depositenbank) volt. Tudniillik magán személyeknek nagyobb mennyiségű készpénzt házaiknál tartani tűz, rablás, és egyéb eshető veszélyek miatt bátorságtalan lévén, letéti-bankot állítottak pénzeik őrzése végett.

Ettől egy lépés kellett az *átírási-bank* (Girobank) létesítéséhez. Ez olly intézet, mellyben a' kereskedők foglalkozásuk' terjedelméhez mért kész pénzt, vagy ezüst 's arany rudakat tesznek be, 's ennek következtében fizetéseiket a' bank által tétetik meg olly móddal csupán, hogy a' pénzt betevő kereskedő, a' kinek mit fizetni tartozik, azt annak javára — neve alá — iratja a' bank-könyvben.

Azonban ezen bank is csak a' pénz megőrzésére, és a' készpénzben fizetéssel járó terhek 's tévedések eltávoztatására való volt, míg e' mellett nagy öszvetü kész pénz a' köz forgásból (ha nem arany és ezüst rudakban. — Barren — tétetett be) kivétetett, és kamat 's nyereség nélkül hevert. Ezért is az intézet hasznossága és részvényesei nyeresége többszörösítése végett tovább mentek, t. i. a' heverő pénzt kamatra kiadták, sőt hogy a' fizetés könnyítessék 's kis helyre eltérő forgó pénz-helyettes legyen, és illy úton, a' bank nyeresége kétszeresítették: bank által készpénzben tenni kellő fizetések ércpénzt képviselő papírpénz, bankjegyek kibocsátása által teljesítették, olly kötelezéssel, hogy ezeket a' banknál a' bemutatónak, mikor kívánja, ércpénzzel felváltják.

A' *kölcsön-bank* (Leihbank) rendeltetése az, hogy illő biztosításra pénzt kölcsönözzön; mi bizonyos kedvezmények mellett történvén, így a' kereskedők, müparázók, és mezei gazdák 'stb. foglalkozásaik' jól rendezése- és felkészítése végett, a' szükséges pénzbeli erőre szert tehetnek.

A' kölcsön-bankhoz hasonló intézet a' *váltó-bank* (Wechselbank) főkép a' kereskedők használatára. Ez által t. i. váltó foglalkozások eszközöltetnek; p. o. távol

helyeken fizetések tétetnek, 's a' váltók illő lerovat mellett a' lejárat előtt kész pénzzé váltatnak, discontiroztatnak.

Végre a' *jegybankok* (Zettelbank) arra valók, hogy az ércpénznél könnyebb, kisebb tömegű, és kevésbé téveszthető számolású csere-eszközt pénz-helyettest hozzanak forgásba. A' váltók- és bankjegyeknek épen egyforma rendeltetésök; azonban míg egyfelől a' váltók csak bizonyos személyre szállhatnak, 's bizonyos időhöz kötvék érvényességökre nézve, más részről csak az ismert szilárd hitelű kereskedők váltói fogadtatnak el készpénz gyanánt, 's válthatók minden időben azzá, mert ugyan ki venné el a' félre lakó földbirtokos, vagy kézműves' 'stb. ismeretlen aláíratú váltóját? E' tekintetből gondoskodni kellett tehát olly papírpénz létesítéséről, melly mindenkire szólván, 's hamisléte iránt félni nem kelletvén, mindenki által készpénz gyanánt legyen használható 'stb. Illy pénz helyettesek, a' névtelenül, az előmutatóra — au porteur — kiadott bank-jegyek.

A' korábbi egyedül letéti- és átírási-bankok által csupán a' kereskedők' érdeke mozdítottatott elő, 's eszközöltetett, míg az utóbbi intézkedésekből származó kölcsönváltó- és jegybankok jótéteményeiben a' népség minden osztályú tagjai részesülnek, mert biztos forrásból pénzt kaphatnak keresetágaik kiterjesztése- és tőkélyesítésére, a' minden órában kellő visszafizetés' félelme nélkül, 's így fizetéseiket könnyen tehetik; a' tőpénzeseknek alkalom nyílik tőpénzök nyugalmas és biztos kamatoztatására, még más részről a' minden időben kész pénzzé tehető váltók, és bankjegyek által a' forgó pénz' öszvete nevedést nyer.

A' bankoknak felhordott öt nemei ma már tisztán nem léteznek, hanem mindenik bank több foglalkozási ágakat, sőt kisebb 's nagyobb mértékben mind az öt foglalkozási módot egyesíti magában, p. o. a' jegybank kölcsönöz, (de többnyire legfelebb 3 hónapnyi időhaladékra

(Frist) discontiroz 'stb. hogy így jegyeit minél inkább forrásba hozhassa, 's nevelje nyereségét.

A' bankügy körüli első kérdés a' körül forog: *hogy kik állítsák, 's kiknek vezérlése alatt legyenek a' bankok?* Vajjon a' kormány-e vagy magánosak? A' hosszas tapasztalásból azt láthatni, hogy legjobb a' bankok alapítását, és az illy pénzügyi munkálatokat magánosokra, banktársaságra bízni, hol a' vizsga magán érdek, kellő élénkséggel és szigorúsággal örködik a' bankügy hasznosan való vezérlése felett. És a' magánosak, magán társaságok ellenében csak annyi a' kormány kötelessége, hogy a' bankügyet alkalmas törvényekkel, 's engedelmekkel pártolja 's vigyázzon, hogy a' bank csalás vagy helytelen merényletű 'stb. foglalkozások által kárt, veszteséget ne árásson a' status tagjaira. Magának a' banktársaságnak pedig, rendületlen és haszonteljes fenállása eszközzésére nézve az kötelessége, hogy a' bank' érdekét, az annak vezérlésével megbizott tisztviselők érdekével olly annyira összefűzze, hogy ezeknek jólétök előmenetelök, szóval egész existenciájok teljesen a' bank ügyei helyes folyamatától vagy megbukásától függjön.

A' mi már a' bankok' egyes neveit vagyis foglalkozás vegyes ágait illeti, ezekre nézve főkép a' következő elveket kell figyelembe venni:

1. A' letéti-bankra

nézve, hogy a' letett pénzek biztosíttassanak az elveszhetés mindenféle nemei ellen, 's így a' bank' megbukása ellen, mivel ma már a' letéti bankok másféle pénzügyi foglalkozásokat is üznek; továbbá hogy a' letéti öszvetek kis mennyiségűek is lehessenek, azt letevő akármikor visszavehesse, és a' letett pénztől illő kamatbeli nyereségre is teheszen szert, mi akkor történhető, ha a' letéti bank más pénzügyi munkálatokat is végez.

2. Az átírási-banknak

természeténél fogva csak egy helyben lakó kereskedők lehetnek tagjai, mivel ebben minden nap lehet a' tagoknak át 's visszairatásra szükségök. Az átíratásnak legjobb a' banknál bejegyzett 's ismert aláírással készült utasítás által történni. Ezen banknál is szükséges a' közhasznúvá tethetés tekintetéből: hogy minél kisebb öszvetekben tétethessenek az átíratások; 's a' gyakori mérlegezés, hogy így minden részvényes követeléseit 's tartozásait folytonosan ismerje. Végre a' letéti tőkéknek mind egyforma *bank-pénz* (Bank-valuta) szerint kell bevétetni.

Azonban a' fenálló bankok főképi munkálkodási körét a' kölcsönözés, váltófoglalkozások és bankjegyek kiadása teszik.

3. A' kölcsön-bank

foglalkozási tőkéje vagy részvényesei által tétetik össze, vagy e' mellett még a' társaságon kívüli tőpénzesektől is vétetnek be tőpénzek. Az illy bank nem egyéb a' tőpénzesek és kölcsönözni akarók közt tisztet végző intézetnél. Beszedik a' tőpénzeket, és ismét kiadják a' kölcsön venni akarónak. A' tőpénzes általadja a' banknak pénzt, 's így megvan szabadítva annak örzési vagy a' kamatra adás gondjától, tőkéje elveszthetése félelmétől, mert azzal nem egyéb magán egyed, hanem terjedelmes tőkéjű bank tartozik neki; a' kamatokat utána-járás nélkül pontosan kapja, és a' tőkét rövid idő alatt (a' bank rendszabályához képest) visszafizettetheti magának. Így eszközöltetik, hogy a' különben a' tőpénzesnél tán hasztalanul heverendő pénz a' köz forgásban, a' status gazdasága' emelésére megtartatik. — Más oldalról a' kézműves, gyártó, mezai gazda fekvő vagyonos 'stb. kölcsönözők mentek a' kölcsön pénz-hajhászás terhétől, az üzerek mérséktelen követelődzéseitől; nagy öszvet pénzt

kaphatnak illő kamatra lassankénti visszafizethetés, vagy a' tőpénz hosszabb időre való megtarthatása, 's egyéb hasonló kedvezmények mellett. A' kereskedő kölcsönözők, kik olykor csak rövid korig szorúlnak kölcsön pénzre, a' milly hamar kapják a' szükséges kölcsönt mérsékelt kamatra, azt épen oly hamar visszafizethetik.

Az illy kölcsön beevő és ismét kölcsön kiadó bankfoglalkodásoknál a' nyeresemény abból ered, hogy a' tőpénzt kisebb kamatra veszik be, mint a' millyenre ismét kikölcsönözik.

A' kölcsönbankok akkor kiváltkép jótévők a' statusra nézve, ha minél nagyobb öszvetet juttatnak a' kereskedők, iparúzők, mezei gazdák' kezébe 'stb. hogy ezek azzal különféle munkálatokat kezdhessenek, iparkodásaikat elősegíthessék, és foglalkozásaikat kiterjesztve emelhessek.

A' kölcsönözés vagy rövid, vagy hosszabb időre történik; az első a' kereskedők és gyártók által, az utóbbi a' fekvő javak birtokosai által, ez okon a' kölcsönvevőkkel ehhez képest alkalmaztatandó feltételek kötendők.

A' *kölcsönvevők* részéről főkép általánosan megkívántatik: hogy a' kölcsönözés minél kevesebb költség 's utána járással eshessék, a' kötelezvényi feltételek minél kedvezőbbek, nevezetesen a' kamat minél kisebb, a' visszafizetések minél csekélyebb részecskében, és kevesebb erőltetéssel történhetők legyenek. A' kölcsön vehető öszvetek sem igen nagyok, sem igen kicsinyek ne legyenek 'stb.

A' banknak a' kölcsönözőkre nézve szükséges, hogy ezek által a' kölcsönözött pénz iránt biztosítva legyen. Ez háromfélekép eszközölhető.

- a) kezesség,
- b) hypotheca,
- c) zálog által:

A' hypotheca annyiban alkalmatlanabb a' banknak, hogy belőle nehezebben szerezhethet elégtételt magának,

még az utóbbiból, t. i. az átadott zálogból (Faustpfand) a' kikötött idő elmúltával tüstént, hosszabb utánajárás nélkül kielégítheti magát. Azonban a' letett zálogoknál más részről ismét az a' baj, hogy rólok gondoskodni kell, — a' mi költséggel jár, — különféle veszélyeknek vannak kitéve; és ha statuspapir vagy portéka 'stb. a' zálog, becse időközben megváltozhatik; honnan zálogra hosszabb időre nem kölcsönözhetni, 's ha a' kölcsönözés hosszabb időre kell, hypotheca a' legalkalmasb biztosíték; a' rövid ideiglenire pedig a' zálog.

A' biztosítmányokra, nevezetesen

1. a' *hypothecára és zálogra* nézve megkivántatik: hogy hozzá értő emberektől becsültetvén meg, értéke a' kölcsön tartása' idejéig olly alá ne szállhasson, hogy a' hitelezett öszvet, és járulékai belőle ki ne teljenek.

2. a' *kezésre* nézve, hogy ennek száma legalább kettő, és mind anyagilag, mind erkölcsileg alkalmas legyen.

A' kezesség mind a' hosszabb, mind a' rövidebb időre teendő kölcsönözésnél alkalmazható biztosítékul. — Ha hypotheca használtatik biztosító eszközül, akkor az ingatlan vagyon hirtokosoknak kedvező a' bank, ha pedig ingó vagyon (zálogként) és kezesség is elfogadtatik, akkor a' status minden osztályú lakosai részesülhetnek a' kölcsönbank jótéteményeiben, 's ekkor legterjedelmesb hatású lehet a' közjólétre. És kivált akkor van a' bank a' status műipara és szorgalmának, 's így a' status gazdagságának gyarapítására, ha csupán kezességre is kölcsönöz, mert ekkor ollyan kézműveseket stb. segít foglalkozáshoz, kik különben pénzre munkálkodásuk' elkezdhetése végett szert nem tehettek volna; honnan sok statustudományi írók csupán ezen módot nevezik hitelezésnek.

A' kamatnak annál kisebbnek kell lenni, minél inkább biztosítva van a' felvevő által a' kölcsön.

A' mi a' kölcsönbank a' status összes lakosaira, ugyanaz kiválólag

4. *A' váltó-bank*

a' kereskedéssel foglalkozókra nézve. A' váltófoglalkozások, - 's így az ezeket kezelő bankoknak az fő feladatok, hogy a' készpénznek fizetés végett távol helyekre való költséges küldözgetésén segítsenek, ezt eltávoztassák, és hogy a' váltókat készpénzzé változtassák; vagy is egy kevésbé barbar nyelven, *trassirozzanak, és discontirozzanak*, melly mindkettő akkor nyereséges a' közönségnek, ha minél kisebb lerovattal (disconto) történik. A' banknak azonban vigyázónak kell lenni a' vesztes' eltávolítása végett, hogy csak teljes hitelű kereskedők váltóit discontirozza. Ezen váltófoglalkozásokat, más kisebb körű váltófoglalkozásokkal, privát kereskedők, az úgy nevezett pénzváltók (Banquier) is szokták üzni.

A' bankügy rendezése- 's vezérlésében azonban legnagyobb feladat

5. *A' jegybankoké.*

A' bankjegyek tudniillik olly czélből adatnak ki, hogy míg egyfelől a' bank nyereségét kettőztetik, 's a' kereskedést könnyítik, másfelől a' forgó pénz öszvetét sokasítsák. És minthogy a' bankban lévő érczpénzt képviselik csak annyi értékről szólhatnak, mennyi az általok képviselt bank' vagyona. Mivel azonban a' készpénz, ha a' bankban heverne, a' bankjegyek kiadása semmit sem jövedelmezne, feltévéen tehát, hogy a' bankjegyek mind egyszerre nem vitetnek vissza béváltás végett, abban tőpénzének csak egy részét tartja ben, a' nagyobb öszvettel pedig más pénzügyi foglalkozásokat üz. Ha a' dolog úgy áll, hogy a' bank részint készpénzbe, részint egyéb javakban bir annyit érő vagyonnal, a' mennyi értékű bankjegyet kibocsátott, akkor hitele mindig biztosítva van, 's a' bankjegy mindig készpénzzé váltható.

De az nincs minden jegybanknál így, mert kivált az angol és amerikai magán bankok nyereszkeskedési tekintetből sokkal több értékű bankjegyeket adnak ki, mint a' mennyi a' bank' tőpénze. 'S innét vannak a' bankjegyeknek gyakran beálló névbecsbeli alászállásaik, és számos jegybankok gyakori fizetés megszüntetésök, 's teljes megbukásuk, mert bankjegyük fedezésére, névbecsökön való visszaválthatására nem bírtak ércpénzzel váltható más vagyonnal.

A' bankjegyek megbukása nem annyira a' banktőpénzt, mint a' kibocsátott bankjegyek mennyiségétől függ, mert haladja meg bár ez a' bank tőpénzét, de ha a' kereskedés és pénzforgás állapotjához, a' közszükség — a' papírpénzbeli szükséghez mért mennyiségű, akkor névbecse az ércpénzzel mindig *alpari* áll; míg ellenben, ha kevés a' papírpénz a' köz szükséghez kepest, akkor folyama (Cours) lesz, és névbecse az ércpénz' fölébe emelkedik; ha pedig több, akkor az ércpénzénél alább száll.

Ezek szerint bankjegyek névbecsének feltarthatására, és a' banktól ércpénzzel mindenkor lehető fedezésére nézve az itt érdeklött elvek egyikét vagy másikat követik, tudniillik vagy csupán annyi bankjegyet bocsáthat ki a' bank, a' mennyinek beváltását biztosítani képes; vagy pedig a' mennyit a' köz szükség belőle kíván. Ez utóbbi elvet az angolbank, az előbbit pedig a' hajor bank követi. És az első elv elfogadása minden esetre biztos: míg az utóbbi, kivált ha a' bank a' kormányval szorosb pénzügyi összeköttetésben áll, 's kezelést folytat, veszélyteljes; mit ránk nézve a' sajnosan érzett gyakorlat bizonyított.

Itt tehát a' következőket hiszem a' bank jegyek megalapítására szükségeseeknek:

1-ör csak annyi jegyet bocsásson ki a' bank, a' mennyinek névbecsét biztosítani képes, és ekkor kicsin mennyiségre is szólhat a' bankjegy; vagy ha ezen legbiztosabb elv feláldoztatik azon elvnek hogy:

2-or a' kibocsátandó bankjegyek mennyisége a' közönség szükségéhez méresek, akkor

a) a' jegyek öszve a' köz szükségét se meg ne haladja, se annál kevesebb ne legyen.

b) A' banknak minden tagja egyik a' másikért köteles legyen egész vagyonával a' bank elleni követelésekre nézve eleget tenni, 's a' bankjegyet készpénzzé váltani. Ha a' papírpénz törvényes csereeszköz (gesetzliches Zahlungsmittel), akkor nem szükség, hogy a' kiadó mindig köteles legyen készpénzzé váltani, mert többé nem képviselője a' pénznek hanem valódi pénz, és érvényessége nem a' kiadó hitelétől hanem a' törvénytől függ. Illy esetben az kívántatik meg elmulthatlanúl, hogy a' papírpénz csupán meghatározott mennyiségben adathassék ki.

c) A' bankjegy *minimuma*, mellynél t. i. kevesebb öszvetre szólót ne szabad legyen kiadni, megszabassék.

Az minden esetre szükséges, hogy a' bankjegyek igen nagy mennyiségről ne szólhassanak, mert ellenkező esetben közforgásba nem jöhetvén, a' kész, forgó pénz' öszvetét nem sokasítják. De az is minden esetre szükséges, hogy igen kis öszvetről se szóljanak, mert ekkor ugyan köz forgásba jönnek, de mivel keletők csak a' status határán belől szorúlt, míg az ércpénz állandó belső becsénél fogva a' külföldön is egyiránt kelendő: ez okon az ércpénz ki fog vitetni; 's így még nagyobb kár ered, mint haszon háromúlhatna a' papírpénz által nevedhetett forgó pénz öszvetéből.

A' jegybankok' kezelése és foglalkozási módja minden esetre olly szövvényes és csiklandós pénzügyi munka, melly mind a' banktársaságok, mind kívált a' status kormány éber figyemét és előreszámolását érdemli. A' kormánynak 's törvényhozásnak csak a' jegybankok ügymenetelébe kell avatkozni, hogy így mindig tudhassa: vajjon az képes-e fedezni az általa kiadott bankjegyeket, ne hogy ellenkező esetben bukásuk által a' status lakosait általános romlás és kiszámolhatlan veszteség érje.

A' többi bank foglalkozásokat csak mint magán foglalkozásokat nézhetni, melyek nem egyébek a' kereskedés egy neménél, 's ez okon azokba legjobb a' kormánynak nem avatkozni. -

Röviden ennyi, mit a' bankok foglalkozási nemeiről, ezeknek viteléről lényeges szerkesztési elveikről elméletileg mondhatok. Az egész bankügy inkább a' gyakorlat, mint az elmélet' mezejére tartozik, azért is vele részletesen egész mélysége 's terjedelmében valódiilag a' gyakorlati következmények nyomán a' posteriori, ismerkedhetni meg; annál fogva lássuk a' nevezetesb bankok' szerkesztését és munkásságok körét.

II. *Europa' nevezetesb bankjai.*

A' bankok léte a' kereskedéssel 's a' kereskedő nemzetek élete-'s virágzásával össze van forrva; és a' kereskedésre nézve a' váltótörvénnyel párosult bankot úgy nézhetni, mint szívet a' testben, mert abból mint szívből erednek ki a' kereskedést életető szerek, 's a' folytonos táplálék. És a' bankokat magokat úgy tekinthetni, mint a' kereskedési ügyek' vezéreit, mert általok határozatják el a' cseereszközök' hecse, és ők nyújtják, ezeknek legalkalmasb nemeit. A' bankoknak illy mély és terjedelmes hatásoktól van, hogy korunkban a' kereskedő nemzetek' történeteinek a' bankok történetei, 's a' pénzügy körüli események egy fontos szakát képzik; hogy a' bankok állapotja nálók a' köz étellel szorossan össze-szövetvék; és az ezek munkálkodásainak naponként látzó fogadatai mintegy a' közrend 's béke. a' világ általános helyzetetése tolmácsául, 's mértékéül tekinthetők.

Eddig szinte kiválólag csak a' kereskedők 's gyártók osztályai részesültek a' bankok' olcsó jótéteményeiben, a' fekvő jószág tulajdonosok 's mezei gazdák pedig csupán mostanában látják át mind inkább, hogy a' bankok következménydús segedelem forrásai számukra is alkalmazhatók, kellő hozzá igazítás után; és eddig minden bank a'

kereskedők ápolása végett létesítettet, a' fekvő vagyon tulajdonosok segítése nálók csak mellékes foglalkozás.

A' legelső bankot a' korában leghatalmasb kereskedő állodalom Velence állítá fel 1156-ban *Vitalis* Mihály doge idejében a' köztársaságain való segítség végett, mely letétibank, vagy is inkább status - kölcsön - intézet (Staatsleihanstalt) volt, 's az ide letett vagy is beadott tőpénzekről a' betevők tetemes kamatot huztak. E' bank azonban elmulásáig tartott szerkezetét 1587-ben kapta, a' mely évben t. i. a' velencei kereskedőség a' status biztosítása alatt. 5 millio zechinát adott össze a' bank alap tőkéjeül (Capitalfond). Ekkor a' bank átírási bankká is lett és mindenik betevőnek a' bankkönyvben (Bankbuch) betéti öszvete javára iratván, a' fizetés esupán az ezen könyvben tett át-és visszairások által történt. Mindenik betevő visszavehette tőkéjét, ha a' banktól annak bevételéről kiadott *Sede di credito* nevü elismerőlevelét előmutatta. — Ezen szépen virágzott 's legidősb bankot Napoleon romboló szava 1808-ban semmisíté meg.

Másik legidősb bank a' genuai *szent György-bank* volt, mely 1345-ben állíttatott fel, de teljes szerkezetét 1407-ben nyerte. Ez letéti-'s jegybank volt, de kölcsönözési foglalkozásokat is vitt, mellynek következtésében 1746ben. fizetését meg kellett szüntetnie. De a' kormány segedelme hozzá járultával, majd ujra megkezdé fizetését, és kellő virágzásban állott egész Napoleon császár-ságáig, kinek döntő parancsa, aztán semmiségbe dönté.

E' két bankot csak mint legelsőket, ezen most olly nagy befolyású intézetek minta-'s előképeit kívántam megemlíteni: most térjünk már a' jelenleg is létező legnevezetesb és jelesb bankok rajzolására. Minthogy a' bankok' száma ma már szinte határtalan, azért szorítokozom csak a' legnevezetesbekre.

A. A' nagy-britanniai bankok.

Nagybritannia, és Irföld bankjai külön törvények 's nézetek szerint rendezvék, egész külön szabályok után

alkotvák, úgy hogy munkálkodásaiknak következményei egymástól teljesen eltérők; honnét ezen birodalom bankjai három osztályba sorozhatók szerkezetüknél fogva, u. m. *angol*, *skott*, és *ír* bankok nevezetű osztályok alá, mert mindenik tartomány bankjai saját alkattal bírnak. Mind a' három tartomány bankjai ismét vagy *status* és *kiváltságos*, vagy *magán* bankok, amazok a' status közben jötte által állítvák és egyrészt annak biztosítása alatt, emezek magános személyek vagy társaságok által és biztosítéka alatt.

1. *Az angol-bankok.*

α. Angolbank.

Angolbank, *Bank of England* nevet visel, kiválólag a' status biztosítéka alatt álló 's főleg a' status pénzügyi munkálkodásai vezérlésére létező kiváltságos londoni bank. Ez mint munkálataiból látszik a' bank foglalkozások fennebb előszámlált fontosb nemeit mind üzé, 's míg egy részről a' kormánynak pénzügyi munkálataiban jobb kezeként nézhető, más részről az egész birodalom, de különösen az Angolhon bankügyét vezérli, 's élte; és mint London a' világ fővárosa-, úgy ez a' világ főbankjául, legnagyobb illynemű intézetül tekinthető. A' bank, bár kölcsönöz magánosoknak, váltókat is discontiroz, és egyéb foglalkozásokat is teljesít, munkálkodása legterdelmesben mindazáltal bankjegyek kiadása, és a' statusadósságai vezérlése és kezelése körül forog. Érdekes e' bank történeteit közelebről ismerni, minthogy ez a' bankügy' részletesb ismételére vezet.

Az angolbank 1694-ben alakult a' szorultságban volt statusnak kölcsönözött 1,200,000 font sterling tőkéből. Az aláírók *angolbank-társaság* nevet vettek fel, és a' kölcsön öszvettől 8 % kamatot, és a' kormányozási költség' fejében 4000 's így összesen 100,000 ft. stb. kaptak a' statustól évenként. A' társaságot egy kor-

mányzó 's alkotmányzó és két igazgató (Director) vezérelte. A' bank minden adótól mentnek nyilvánítattott.

A' bank kiváltság levele több ízben, és pedig mindig a' statusnak tett kölcsönözések következtetésében meghosszabbítattott, nevezetesen 1697, — 1708 — 1713 — 1764 — 1781 — 1800 — és végre 1833-ban 1855-ki 1-ső augustusig; mindig olly feltétellel, hogy a' kiváltság egy évi felmondás és a' banknak követelése ki fizetése után, visszavehető. — A' status a' banknak időről időre, nagyobb öszvettel tartozott, úgyhogy a' bank részére való álló tartozása 1833-ban 14,686,800. f. st. volt. Ekkor azonban a' kiváltság megújításakor az' rendeltetett, hogy a' tartozás egy negyede fizetessék vissza a' banknak. De így is még 11,048,550. f. st. álló adossága (permanente Schuld) maradt a' bankra nézve a' statusnak.

A' bank alaptőkéje, mellytől osztalékot kellett fizetni, — a' mint a' statusnak hitelezett álló adosságok öszvete nevedett, — hasonlókép nagyobbodott. Először is 1696-ban az ércz pénzek újra veretése miatt, annyira zavarba jött a' bank, hogy jegyei (Noten) beváltását meg kellett szüntetnie. E' zavart azonban szerencsésen kiállotta, a' mikor aztán ereje nevelése végett az' alaptőke 2,201,171. f. st.-re emeltetett. — De foglalkozási köre majd mindig szélesülvén, 1708-ban már 4,402,343. f. sterlingre, — 1727-ben 9 millio, — 1746-ban 10,780,0000, — 1782-ben 11,642,400 — 1816-ban végre 14553,000 f. sterlingre neveltetett. Miután azonban a' kiváltságlevél utolsó megújításakor tett rendelés szerint a' status adosságból visszafizetendő volt egy negyed t. i. 3,638,250 f. st., ennyit a' bank alaptőkéjéből is le kellett húzni 's így az alaptökének, 10,914,750 f. st.-nek kellett lenni.

A' bank, kiváltkép jegyei által hozatott több alkalommal kétes és veszélyes helyzetbe, nevezetesen, 1696-ban, 1745-ben, mikor a' tronkövetelő felföldi pártosival Derby-ig előnyomulván, a' bank az által iparkodott időt

nyerni, hogy a' kész pénzzeli fizetés egész és fél schillingekkel történt; mihez még az is járult, hogy London tekintetesb kereskedői olly határozatra léptek egymás közt, hogy a' bankjegyeket minden nekik teendő fizetéseknél elfogadják és fizetéseiket ők is azzal végezhetni ügyekeznek. Illy rendelések, de főkép a' tronkövetelő seregének visszavonulása következésében szerencsésen megmenekült a' bank. — Az 1780-ki mozgalmak alkalmával is nagy veszélyben forgott. Legnevezetesb azonban a' bankjegyekre nézve az 1797-ben és 1825-ben előállott kétes helyzete a' banknak. 1796 végén a' franczoknak Angliába rohanásától rettegván, a' bankjegyekkel mindenki a' bankokhoz sietett arany 's ezüst pénzre válthatások végett, minek következésében néhány tartományi bank fizetéseit megszüntette, mi által a' bankjegyek hitele még kétségesbé lévén, mindenki ércz pénz után sovárgott, holott az angolbankban vert pénzben és arany 's ezüst rudakban 1797-ki februar. 25-kén mindössze csupán 1,272,000 f. sterlingnyi találtatott, míg az általa kiadott bankjegyek névbecse 12 millio körül volt. Ekkor egy titkos tanácsi parancs jelent meg, melly eltiltá a' bankot jegyeinek kész pénzzel való beváltásától a' parliament további rendeléséig; és ugyan ez időben ismét olly határozat tétetett egy a' tekintetesb pénzváltók és kereskedőtől tartott gyűlésben, hogy a' fizetéseknél a' bankjegyeket elfogadják, és másokkal is elfogadtatni ügyekeznek. A' parliament azt a' határozatot hozta, hogy a' kész pénzzel fizetés csupán az általános béke helyre állása után 6 hónappal kezdődjék ismét el. És ezen eltiltás csak 1823-ban, az ügy nevezett Peel-acta által szüntetett meg, miután a' bank már az előtt jóval, nevezetesen 1821-ki majus 1-sőjén elkezdé a' bankjegyeket kész pénzzel váltani be. — — Az 1825-ki baj nem annyira az angolbankot, mint a' tartományi magánbankokat érintette, ezek t. i. az életkereskedésben mutatkozott nagy nyereszkesedési vágytól főkép indítatván, nagy öszvetü bankjegyeket adtak ki, miáltal folyamok (Cours) alászáll-

lani kezdett, 's ez okon a' bankjegyek beváltását sürgették a' tartományi bankoknál; mit ezek, bár gyámoszlopuk, az angolbank, mindenkép ügyekezett rajtok segíteni, — nem teljesíthetvén, rövid idő alatt 70 banknál több megbukott.

A' tartományi bankok illy bizonytalan állása 's gyakori bukásai következtében 1826-ban az utóbb említendő új törvény hozatott az angolbank megegyezésével a' tartományi banktársaságokra nézve; 's egyszersmind az angolbank is elhatározta magát, hogy a' nagyobb tartományi városokban fiókbankokat létesít. Ekkor eltiltatott az 5 f. sterlingen alul szóló bankjegyek kiadása is.

Összeszorítva ennyi az angolbank története; és ebből is látható, hogy mennyire jég hátán épült a' bankok virágzása; és hogy fenállhatásokra mig egyfelől a' bank kormányzóinak fáradhatlan szorgalommal párósúlt ügyessége kivántatik, másfelől a' kormányznak mindig készen kell lenni akkora segedelemmel 's gyámolító rendelkezésekkel; és úgy kell a' bank szerkezetét, foglalkozását, menetelét rendezni és biztosítani, hogy a' bankot minden zavar minél kevésbé ingadozó helyzetben találja. 1797-ben a' közönség az által csendesített le főképp, hogy a' bank állapotjának megvizsgálására kiküldött parlamenti választmány tudosításából az tetszett ki, hogy a' bank tartozását (soll) 15,513,690. f. sterlinggel mulja felül követelese (haben). — Újabb intézkedések következtében azon szabály állapított meg, hogy a' bankban mindig kell vert pénzben és arany 's ezüst rudakban (Barren) annyi öszvetnek lenni, a' mennyit, ha a' pénzfolyam *à pari* áll, a' bankban lévő status és magános letételek és forgásban találtató bankjegyek névbecsének egy harmada teszen; p. o. ha ezek névbecse 30 millio, akkor a' bankban 10 millio f. sterlingnek kell lenni vert pénz 's arany és ezüst rudakban.

A' bank foglalkodásainak fő nemei :

a) *Előlegezések a' kormánynak.*

Ezek a' még be nem szedett adókból kerülő jövedelmek fejében szedetnek fel a' zálogba adott kincstári kötelezvényekre (Schatzkammerscheine ¹⁾ Az illy előlegzett mennyiségek változva 1810 előtt 10-től 16 millióig voltak, de azután még többre emelkedtek, úgy hogy:

1814	.	.	.	f.	st.	30,149,000.
1816	.	.	.	„	„	23,544,000.
1818	.	.	.	„	„	28,061,000.
1820	.	.	.	„	„	21,915,000.

voltak közép számmal az előlegezések, azonban 1819-ben olly intézkedések tétettek, hogy ezen előlegzés minél inkább leszállíttassék; a' mi meg is történt, és 1831-ben már csak, 6,733,260, f. st. előleges kölcsön adatott. Ezen előlegzés, úgy mondhatni képzelt előlegzés; mert időről időre nagy öszvetek vannak a' status részéről a' bankba letéve, melylyel nyereszeti foglalkodásokat űzhet, és minthogy a' kincstári kötelezvényekre — mennyiségök-höz mérve — kiadott bankjegyek által a' kölcsön kamatját megkapja, a' bank ezen kölcsöne *lebegő adósságnak* (schwebende Schuld) neveztetik, mint az *álló adósság*, (permanente Schuld) ellentéte.

¹⁾ A' kincstári kötelezvények a' kormánytól 100 f. sterlingről kiadott apró 3 procentes kötelezvények, melyekre a' bank a' szükséges öszvetet előlegezi, 's ezek mind adig nála letéve maradnak, míg az előlegezések visszafizettetnek.

b) *A' statusadósságok kezelése 's kormányzása.*

Ez legterhesebb 's költségesb foglalkodása a' banknak, és a' csalások 's az illető oklevelek hamisítása miatt nagyra hágható károsításokkal van összekötve, mint az a' bankot sújtott eseményekből tapasztalható: mégis a' banknak ezen munkálkodás fejében fizetni szokott jutalomdíj kevesítésén mindig iparkodtak; így p. o. 1786 előtt 562 f. st. 10 schillinget, ettől fogva 1808-ig 450 f. st. fizetett status minden millio után, 1808-óta azonban 600 millioig millionként 340 f. st. az ezen felül levő mennyiség után pedig 300 f. st. minden milliotól, az évdíjak fizetéséért különjáró provision kívül. Azonban még ez is sokallatván a' bank kiváltsága megújításakor az végeztetett, hogy az azon illetmény fejében addig fizetni kellett öszvetből a' bank évenként csak 200,000 f. st. körül húzzon.

c) *A' letéti foglalkozás.*

A' bank a' kész pénzeket elfogadja letevés végett, de csak nagy öszvetekben, 's tőlök nem fizet kamatot. Ezt némellyek hiányúl tulajdoníták a' banknak, míg mások szükségesnek vélik virágzó állása feltarthatása végett.

d) *A' discountirozás.*

A' discountirozást a' bank inkább a' magán pénzváltókra kívánja hagyni, a' honnan nála a' béke helyre állása óta a' lerovat mindig nagyobb, mint azoknál; azonban ez a' kész pénz-szükség és pénz zavarok ideje elkövetkeztevel hirteleniben a' magán pénzváltóknál is olly magasra emelkedik, mint a' banknál, sőt ezek is akkor ó nála keresnek segedelmet; míg ellenben egyébkor a' bankhoz discountirozás végett kevesen folyamodnak, mint a' következő táblából látható.

A' bank által évenként discountrozott váltók értéke.

Év- szám.	1. évne- gyed.	2. évne- gyed.	3. évne- gyed.	4. évne- gyed.
1815.	13,611,500.	13,846,500.	16,613,200.	15,717,300.
1816.	14,315,900.	13,380,400.	10,569,400.	7,399,800.
1817.	5,823,500.	4,148,300.	3,329,300.	2,541,200.
1818.	2,976,900.	2,847,800.	4,610,400.	6,865,700.
1819.	8,363,700.	6,632,300.	6,021,600.	5,042,200.
1820.	4,810,700.	3,605,500.	3,987,600.	3,130,700.
1821.	3,238,300.	2,715,100.	2,293,100.	2,459,300.
1822.	3,137,000.	3,216,500.	3,388,700.	3,724,600.
1823.	4,107,200.	3,252,200.	2,801,400.	2,334,200.
1824.	2,226,800.	2,553,500.	2,449,800.	2,248,900.
1825.	2,466,800.	3,973,700.	5,486,000.	7,839,800.
1826.	9,586,700.	5,037,400.	2,950,500.	2,164,800.
1827.	2,198,600.	1,226,400.	1,107,500.	1,239,800.

Az 1840-i mártius 19-ki közgyűlésében a' banknak úgy jelenté a' bankkormány, hogy az utóbbi hat hónap alatt a' bank által 40 millio legalább discountrozott, és a' banknak e' melletti vesztesége 600 f. sterlingen túl nem emelkedett. — A' bank vesztesége a' discountrozás után 1791 — 1831-ig évenként közép számmal 31,698 f. st. ment. — A' lerovat a' körülményekhez képest emelkedik, vagy alább száll. Közélebb a' bank 1840-i 23. januáriusi hirdetése szerint a' lerovat 5 procentre határozott.

(Folytatása következik).

XIV.

OKLEVELES TOLDALÉK.

Bubeek István országbirónak 1369-ki ítéletlevele.

Nos Comes *Stephanus Bubeek* Index Carie domini *Lodovici* Dei gracia Incliti Regis Hungarie, Memorie commendantes, Tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis, Quod *Johannes* filius *Blasy* de *Rygach* personaliter iuxta continenciam literarum Capituli ecclesie *Castriferrei* euocatoriarum in quindenis festi natiuitatis beati *Johannis Baptiste*, proximé preteritis In figura nostri *Iudicy* comparando, contra *Blasium* filium *Demetry* et *Petrum* filium *Pauli* de eadem *Rygach*, easdem literas euocatorias domino nostro regi adsuum literatorium edictum, rescriptas, tenorem literarum suarum eidem Capitulo *Castriferrei* directarum *verbaliter* in se habentes asserens accionem suam literis contineri in eisdem prout per alias literas nostras exinde confectas edocebamur, nobis presentarat declarantes intercetera, quod predictus *Johannes* dominis nostris regi et *regine genitrici sue karissime* supereo conquestus exstitisset, ut *Blasius* filius *Demetry*, *Petrus* filius *Nicolai* et aly nobiles de dicta *Rygach*, ipsum exparte dicte possessionis, asserentes, eicere, et expellere vellent possessione de eadem, cum tamen, ipse porcionem haberet posses-

sione in predicta. Quare ipse Dominus noster Rex fidelitati dicti Capituli Castriferrei firmiter precepisset, quatenus ipsorum mitterent Hominem pro testimonio fidedignum quo presente homo suus regis infradeclarandus conperta veritate premissorum euocaret prenominatos et alios nobiles de dicta *Rygach* quos idem Johannes nominaret, contra eundem in suam regiam presenciam ad terminum competentem rationem de premissis reddituros, Et posthec facti seriem sue maiestati, fideliter rescriberet Capitulum prenotatum, Ipsum itaque Capitulum regys preceptis obediens vna cum Georgio filio Petri Homine regio Nicolaum chori ecclesie eorum clericum ad predictam euocationem faciendam pro testimonio transmisisset qui tandem ad ipsum Capitulum reversi, eidem concorditer retulissent, quod ipsi die dominico proximo post festum beatorum Viti et Modesti martirum proxime preteritum predictos Blasium filium Demetry Petrum filium Nicolai Petrum filium Pauli Laurentium filium Nicolai et Valentinum filium predicti Nicolai, contra annotatum Johannem filium Blasy ad quindenas festi natiuitatis beati Johannis Baptiste tunc proxime venturas in regiam euocassent presenciam, dehinc idem Johannes, quasdam *quatuor literas*, vnam *prepositi et Conuentus de Jurle* ¹⁾ patenter. ac secundam *vicecomitis et Iudicum nobilium comitatus Zaladiensis* clause confectam terciam dicti *Capituli Castriferrei* et quartam domini *Ladislai ducis Opuliensis* et regni Hungarie palatini ambas patentes nobis demonstrarat quarum *prima* scilicet dictorum *prepositi et Conuentus de Jurle* in die Conuersionis...ti: Pauli apostoli anno domini M^{mo} CCC^{mo} xlv octavo confecta intercetera per Comitem arnoldum filium Dyonisii et Demetrium filium Gogan tam pro se quam pro Blasio et Johanne filys suis, scilicet Demetry nobiles videlicet de *Rygach* in presenciam eorundem prepositi et Conuentus personaliter conparentes, medietatem cuiusdam particule terre ipsorum *hereditarie* in eadem *Rygach* habite,

¹⁾ Azaz: Túrje: v. Túrgye, Szalavmegyében.

a Paulo filio Adriani homine ut dixissent generacionis ipsorum sine herede decesso adeos deuolute Johanni filio Blasy filio scilicet sororis ipsorum tunc similiter personalliter inibi adherenti de consensu et permissione generacionum et proximorum suorum sicut dixissent cum omnibus vtilitatibus, et pertinencys suis vniuersis tam scilicet fenetis, quam Siluis. que ad eandem spectare dinoscerentur, et pereum suis heredibus ac successoribus tali obligacione interposita ex parte ipsius Iohannis, quod si ipse aut sui heredes temporis in curriculo ipsos Arnoldum et Demetrium aut eorum successores molestare niterentur, et pacifice conmorari non possent, extunc eosdem et filios suos, filij dictorum Arnoldi et Demetry conuocatis vicinis et conmetaneis ipsius terre condigna estimacione eiusdem mediante de ipsa particula terre excludere valerent absque grauanime aliquali, Econverso eciam idem Iohannes de possessione sua *Zwey* vocata si eam rehabere posset tantam quantitatem terre, quantam ab ipsis habuisset eisdem dare teneretur et assumpsisset, datam et donatam fore expresserat, *Secunda* autem scilicet dictorum vicecomitis et Iudicum nobilium in *Mand* secundo die festi beati Iacobi, anno domini M^{mo} CCC^{mo} Imo octauo, emanata Blasium et Iohannem filios Demetry de Rygach domine Elyzabeth filie Gyarmani de eadem quartam partem possessionarie porcionis dicti Gyarmani in eadem Rygach ipsum contingentem, cum omni plenitudine sui Iuris ac tres partes Sessionis eiusdem Gyarmani pro rebus aparte ipsius domine allatis Iure perpetuo in festo sancti Martini confessoris tunc venturo presentibus ipsius Capituli Castriferrei, ac dictorum vicecomitis et Iudicum hominibus eomodo vt si eandem predictae domine extradare nollent, extunc duas marcas in *promtis denariis* absque porcione Iudicis dare et solvere tenerentur, extradare, et ipsi domine resignare in presencia eorundem Iudicum nobilium assumpsisse denotarat, *Tercia* vero scilicet dicti Capituli *Castriferrei*, anno in eodem, in octauis festi sancti Martini confessoris predicti, confecta, eosdem fi-

lios Demetry propriam Sessionem predicti *Gyarmani*, in ipsa *Rygach* habitam quam idem *Gyarmanus* tenuisset simulcum quarta parte possessionarie porcionis eiusdem *Gyarmani* in eadem *Rygach* existentis, cum omni plenitudine sui Iuris vtilitatibus suis vniversis predictae domine *Elyzabet pro sua quarta filiali*, et rebus apredicto *Gyarmano* tempore sui obitus, ipsis videlicet filijs *Demetry* derelictis, termino in prefixo, presente *Mychaele* clerico predicti Capituli testimonio per ipsum Capitulum transmissio Iure perpetuo possidere tenere pariter et habere, dedisse donasse et assignasse denotarat, quarta enim earundem literarum scilicet ipsius domini *Palatini* decimo die congregacionis sue, vniuersitati nobilium Comitatus *Veszpremiensis* in quindenis festi beati *Georgii* martiris in anno proxime transacto prope villam *Apachawasarhel* celebrate, confecta, expresserat interalia quod cum prefatus *Iohannes* actor in congregacione dicti domini *Palatini* in Comitatu *Zaladiensis* in dicto festo sancti *Georgy*, prope villam *Mandhyda* celebrata personaliter adherendo se a *Blasio* filio *Demetry* filij *Gogan* Ius quartale domine matris sue filie videlicet *Gyapul* fratris predicti *Gogan* cum possessione eoquod dictus *Blasius* pater suus homo inpossessionatus fuisset, requirere et ab eodem rehabere velle proposuisset, annotatusque *Blasius* filius *Demetry* similiter personaliter ibi existendo se ipso Iure quartali prefato *Iohanni* teneri, sed idem Ius ipsi *Iohanni* detercia parte possessionarie porcionis sue, in dicta *Rygach* habite prouenire debere eoquod prefatus *Gyapul*, duos fratres videlicet *Dyonisium* et *Gogan* supradictum, habuisset, ipsum vero Ius quartale, cum possessione predicto *Iohanni* iuxta regni consuetudinem extradare velle affirmasset, ipso *Iohanne* hys non contradicente, tandem idem dominus palatinus per regium ac suum et capituli albensis homines decimo die dicte congregacionis sue, possessionariam porcionem predicti *Blasy* filij *Demetry* in dicta *Rygach* habitam, conuocatis vicinis et conmetaneis suis, et partibus vel earum legitimis procuratoribus presentibus, cum suis

utilitatibus et pertinencijs in tres partes coequales dividere, terciamque partem ipsarum trium partium videlicet porcionem predicti *Gyapul* in quatuor partes rectas dividere et quartam partem de ipsis quatuor partibus, cum omnibus suis utilitatibus ex una parte et in uno ambitu predicto Iohanni ratione prescripta contradiccione... non obstante statuere commisisset, demum in congregacione dicti domini palatini in Comitatu Wesprimiensi predicto celebrata, regius ac ipsius domini palatini, et dicti Capituli homines in eisdem literis nominatim conscripti ad ipsius domini palatini venientes presenciam primo Sessionem in qua predictus Blasius filius Demetry et annotatus Iohannes actor residerent, in tres partes ta..... quatuor partes coequales diuisisse vnamque quartam partem ex ipsis quatuor partibus quam videlicet mensurando in latitudine sex cubitos vulgariter erdeusengh dictos haberet, cum terris arabilibus et alys utilitatibus ad eandem quartam partem de Iure spectantibus pro predicto Iure quartali nullo contradictore existente ipsi Iohanni filio..... perpetuo possidere statuisset et commisse.. nun..... concorditer retulissent. *Quarum* quidem literarum reuisis continencijs predictus Iohannes proposuerat eomodo quod..... predictam possessionariam porcionem per ipsos filios Demetry dicte domine Elyzabet.... Gyarmani modo premissis traditam a Clemente filio Mychaelis filio scilicet fratris domine matris dicte domine Elyzabet in quem scilicet eadem ipsa domina Elyzabet decessa deuoluta existit.....ta quinque denarios valente inducente ipso Blasio precio comparasset, nuncque ipso Clemente proscricionis penam incurrente tam ipsam porcionem in toto quam vero annotatam possessionariam particulam per prefatos Arnoldum et Demetrium patrem memorati Blasij vt prefertur sibi datam, ymo et terras ad ipsam quartam Sessionis per eundem Blasium sibi datam pertinentes fere in maiori parte et continue omnino ipse.....s vteretur annotatum autem Petrum filium Pauli solum in testimonium premissorum adduxisset, nam ipse solus in dicta

parte ipsius Sessionis et in parua terre particula vsualis haberetur, vnde ipse vellet ut dictus Blasius aut memoratas particulas possessionarias sibi pacifice remitteret, vel datam vnam vaccam et valorem terre, ac estimationis dicte terre, per ipsos Arnoldum et Demetrium sibi tradite, restitueret, et quia prefatus Blasius filius Demetry in quem scilicet annotata possessionaria porcio dicte domine Elyzabet uti pretenditur tradita decessa eadem domina et eius successoribus, devolvi, partibus referentibus, deiure debuisset personaliter nostri in presencia adherendo tam eandem porcionem, quam vero prelibatam medietatem ipsius possessionarie porcionis condam dicti Pauli filij Adriani, ipsi Iohanni filio Blasy modo premissis per ipsos Arnoldum et Demetrium absque sua permissione, traditam, secundum obligamen parcium, in valore estimationis eiusdem redimere se promptum fore assereret, adque etiam forma iuris et consuetudinaria regni lex eundem Blasium admitteret nobis prelatibus Baronibus et nobilibus regni nobiscum in Iudicio considentibus agnitus fuerat, idem etiam Blasius nil de terris et Iuribus dicti Iohannis se percepisse nec tunc percipere retulerat pro eo amicitiam dicti Caputuli Castriferrei eidem literatorie scribendo pecieramus diligenter quatenus ipsorum mitterent homines proutrysq; partibus pro testimoniis fidedignos, quibus presentibus homines regy pro partibus in eisdem literis nominati, in octauis festi beati Georgy martiris proxime tunc venturis, et alys diebus subsequentibus, adid sufficientibus, adfacies dictarum porcionum possessionariarum condam prenotati Pauli filij Adriani, necnon ipsius Gyapul modo prescripto ipsi Iohanni filio Blasy datarum, vicinis et conmetaneis suis vniuersis, legitime in ibi conuocatis et partibus vel earum legitimis procuratoribus presentibus accedendo primo dicta quarta parte tercię partis ipsius Sessionis annotati Blasy filij Demetry prefato Iohanni tradita, eidem Iohanni cum terris arabilibus et alys vtilitatibus, ad eandem quartam partem pertinentibus, contradictione quorumlibet non obstante, eoquod exserie dictarum literarum palati-

nalium, eadem, ipsi Iohanni vt predicatur nullo contradictore existente, statuta fore reperta fuerat in perpetuum possidere et tenere, statuta et commissa, dictam medietatem porcionis condam prelibati Pauli filij Adriani eidem Iohanni condonatam visis et circumspectis quibuslibet suis vtilitatibus et pertinencys, habita qualitatis et quantitatis sue reuisione regali mensura mensurando vel visu considerando estimarent lege regni requirente, Ibidemque anobilibus in eadem Rygach existentibus et specialiter a prefato Petro filio Pauli qui tunc personaliter coram nobis adherendo dictam vnam vaccam et teram per ipsum Iohannem dicto Clementi modo premissis traditas fore, sed congruum valorem ipsarum se nescire affirmarat. Super eo vtrum ipse Iohannes easdem annotato Clementi modo premissis tradiderit et quanti valoris eadem fuerint sub testificatione fidei ipsorum scirent et inquirerent omnimodam veritatem hysque habitis anotatus Blasius filius Demetry valorem ipsius estimacionis ac dictarum vacce et tere, ibidem in presencia dictorum regy et ipsius Capituli Castriferrei hominum vt quod sponte assumpserat coram nobis memorato Iohanni filio Blasy persolvere teneretur, quibus sic peractis dictas porciones possessionarias videlicet medietatem possessionarie porcionis annotati Pauli filij Adriani ipsi Iohanni traditam, ac porcionem perprefatos filio Demetry, predictae domine Elizabet datam, et postmodum per ipsum Iohannem a prefato Clemente comparatam, prelibato Blasio filio Demetry et suis successoribus, perpetuo possidere relinquerent et statuerent tenereque pariter et habere saluis Iuribus alienis, Et posthec omnium premissorum seriem vt fieret expediens ad octauum diem. dictarum octauarum sancti Georgy domino nostro regi fideliter rescriberet Capitulum prenotatum Tandem ipso octauo die dictarum octavarum occurrente prelibatus Blasius filius Demetry personaliter prefato Iohanne filio Blasy presencialiter coram nobis adherente, nostrum Iudicarium adiens inspectum, quasdam literas pretacti Capituli Castriferrei super premissis domino nostro regi rescriptas,

nobis presentaret hunc tenorem continentes. Excellentissimo principi domino Lodouico dei gracia Inclito regi Hungarie domino ipsorum metuendo Capitulum Ecclesie Castriferrei orationes in filio virginis gloriose vestra nouerit sublimitas quodcum nos receptis literis magnifici viri Comitis Stephani Bubeek Iudicis Curie vestre modum et formam sentencionarie commissionis, eiusdem explicantibus, et denodantibus, vnacum Blasio filio Beder de Kerezur pro parte Blasy fily Demetry in causam atracti, Iohanne filio Blassy de Rygach actore nec veniente nec mittente, regiumque et nostrum homines ad ea, que in dictis literis ad Iudicatorys memorati Iudicis Curie vestre exprimuntur exsequenda adducere procurante homine vestro, hominem, nostrum Paulum Chori ecclesie nostre clericum, ad ea que in pretactis literis seriose continentur peragenda pro testimonio transmissemus: demum ydem ad nos reuersi nobis concorditer retulerunt quod idem homo vester presente nostro testimonio prescripto, in octauis festi beati Georgy martiris proxime preteritis, et alys diebus subsequentibus ad idque sufficientibus vt ex serie premissarum literarum informati extitissent adfacies possessionariarum porcionum condam Pauli fily Adriani et Gyapul modo in prescriptis literis expresso Iohanne filio Blasy predicto datarum et collatarum vicinis et conmetaneis suis vniversis legitime conuocatis, et partibus predictis presentibus, accessissent, primo quarta parte tercię partis Sessionis annotati Blasy fily Demetry prefato Iohanni tradita, eidem Iohanni cum teris arabilibus et alys vtilitatibus vniversis ad eandem quartam partem pertinentibus in perpetuum statuta et commissa medietatem porcionis condam prelibati Pauli fily Adriani memorato Iohanni condonatum visis et circumspicis quibuslibet suis vtilitatibus et pertinencys ac qualitate et quantitate visu considerando in duodecim pensis denariorum estimassent, vnacum alys probis viris in ibi existentibus, Ibidem a nobilibus in dicta Rygach existentibus specialiter Petro filio Pauli sub testificatione fidei ipsorum talem sciussent et inquisiussent, ueritatem, quod ipse

Iohannes, Clementi filio Michaelis in dictis literis adiudicatoriis expresso, vnam vaccam sexaginta et terram viginti denarios valentes tradidisset, valoremque predictarum possessionarie porcionis, ac vacce et tere ibidem in presencia dictorum regy et nostri hominum ipsi Iohanni annotatus Blasius filius Demetry persoluisset, ex integro promptis in denarys. Quibus sic peractis dictas possessionarias porciones videlicet medietatem possessionarie porcionis annotati Pauli filij Adriani ipsi Iohanni traditam, ac porcionem per filios Demetry modo omnino in prefatis literis Iudicis Curie vestre expresso, domine Elizabet datam, Et postmodum per ipsum Iohannem, a prefato Clemente comparatam prelibato Blasio filio Demetry et suis successoribus, perpetuo possidere reliquissent et statuisent tenere pariter et habere, datum sexto die termini prenotati, anno. domini. M^{mo} CCC^{mo} lxxmo Nono. Quibusquidem literis expositis, quia prefata quarta pars tercię partis Sessionis annotati Blasy filij Demetry, cum omnibus suis vtilitatibus, ad eandem quartam..... pretacto Iohanni filio Blasy, prescripta vero medietas porcionis possessionarie annotati Pauli filij Adriani estimacione eiusdem prius per ipsum Blasium dicto Iohanni persoluta ac porcio possessionaria perprelibatos filios Demetry condam domine Elyzabet tradita, et postmodum per ipsum Iohannem aprefato..... comparata, eidem Blasio filio Demetry et suis successoribus per prefatos regium, et dicti Capituli Castriferrei homines perpetuo statute extitissent, exserie prescriptarum literarum eiusdem Capituli rescriptionalium, reperiebatur, nuncque prelibatus Iohannes filius Blasy modo prehabito coram nobis adherens, premisis statutionibus et alys..... in nullo obuiabat, pro eo unacum Baronibus et regni nobilibus nobiscum in Iudicio consedentibus premissam quartam partem tercię partis Sessionis annotati Blasy cum omnibus suis vtilitatibus, ipsi Iohanni filio Blasy et suis heredibus ac successoribus vniuersis, prescriptas autem alias porciones, videlicet medietatem porcionis possessionarie prefati Pauli filij Adriani, ac

etiam porcionem possessionariam per predictos filios Demetry dicte domine Elizabet traditam, et demum per ipsum Iohannem a prelibato Clemente, comparatam, annotato Blasio filio Demetry et suis posteritatibus vniuersis reliquimus et commisimus perpetuo possidere tenere pariter et habere, saluis Iuribus alienis, Incuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes eidem Blasio filio Demetry concessimus literas nostras priuilegiales pendentis et autentici sigilli nostri munimine roboratas, datum in Wysegrad vigesimo primo die octauae diei, octauarum festi sancti Georgy martiris predictarum, anno domini M^{mo}, CCC^{mo} lxxmo nono supradicto.“

Iróhártján hitelesen költ példányomból, mellynek pecséte az alúl felhajtott hártya' hasadékaiból függött.

LUCZENBAGHER JÁNOS.

Eredeti játéksz. V. Zsarnok apa, Jakabtól	—	32	—		
— — VI. Ekebontó Borbála, Tóthtól	—	36	—		
— — VII. Az atyátlan, Tóthtól	—	36	—		
— — VIII. Negyed.László, Gyurmántól	—	40	—		
— — IX. Rózsa, Szigligetitől	—	40	—		
— — X. Az életuntak, Nagy Ignácztól	—	40	—		
Külföldi játékszín. I. Iphigenia, Goethe ut.	—	30	—		
— — II. Nők iskolája, Moliere	—	30	—		
— — III. A' nőtelen philosophus, Nota	—	30	—		
— — IV. A' játékos, Ifland	—	30	—		
— — V. Alzír, Voltaire	—	24	—		
— — VI. Tancred, Voltaire	—	26	—		
— — VII. Botsinálta doctor, Moliere	—	24	—		
— — VIII. Barnhelmi Minna, Lessing	—	36	—		
— — IX. Turandot, Gozzi-Schiller	—	36	—		
— — X. A' végrendelet, Ifland	—	36	—		
— — XI. Orestes, Alfieri	—	26	—		
— — XII. Sofonisba, Alfieri	—	26	—		
— — XIII. Messinai hölgy, Schiller	—	50	—		
— — XIV. A' zászlótartó, Schröder	—	24	—		
— — XV. A' levelezők. Esz és szív, Steigenteschtől. Kénytelen házasság, Moliere	—	30	—		
— — XVI. Rágalom' iskolája, She- ridan	—	36	—		
— — XVII. Romeo és Julia, Shake- speare	—	48	—		
— — XVIII. Hazudság, Federici	—	24	—		
Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. I. Poetai munkák	1 ft.	36	—	köz.	1 ft. 12 kr.
— — II. Utazások	2 ft.	10	—	köz.	1 ft. 40 kr.
Philosophiai pályamunkák, postapap.	1	—	—	köz.	— — 45 —
Philosophiai Anthropologia, Kőtelestől	1	—	20	—	—
Elmélkedések a' physiologia és psycholo- gia körében, tekintettel a' polg. és erkölcsi nevelésre, Mocsitól, velin.	—	—	54	—	—
Első oktatásra szolgáló kézi könyv, Edvi Illés Páltól	2	—	—	köz.	1 ft. 40 kr.
Külön I. köt. Olvasó könyv.	—	—	36	—	köz. — — 30 —
— II. Közhasznu oktató könyv, 1.	—	—	48	—	köz. — — 40 —
— III. — — — 2.	—	—	48	—	köz. — — 40 —
Vezérkönyv az elemi nevelés és tanítás- ra, Warga Jánostól.	—	—	2	—	10 —
Külön I. köt. Elemi nevelés alapvonalai és fali táblák	—	—	—	—	50 —
— II. köt. Elemi tanulmányok	—	—	1	—	20 —
— Fali abc és olvasó táblák	—	—	—	—	20 —
Aesthetikai és rhetorikai leczkék 2 köt.	4 ft.	—	—	köz.	3 — 20 —
A' moldvai magyar telepekről, Gegő Elek.	1	—	40	—	köz. 1 — 20 —
A' felsőbb analysis elemei, Gyóry S. J. füzet	—	—	1	—	30 —
— — — — — II. füzet	1	—	40	—	—
A' természetes számok logaritlmái, három nyelven, zöld pap. 5 ft. — sárga 4 ft.	—	—	45	kr.	fejér 4 ft.
Ugyan az két nyelven zöld pap. 4 ft.	—	—	45	kr.	— sárga 4 ft. 30 kr.
Ugyan az egy nyelven zöld pap. 4 ft.	—	—	30	kr.	— sárga 4 ft. 15 kr. fej. 3 ft. 40 kr.
Fenyítő törvényszéki magyar törvény, Szlemenicstől.	—	—	—	—	köz. pap. 1 ft. 12 kr.
Természettud. Pályamunkák, I. köt.	—	—	—	—	48 kr.
— — — — — II. köt.	—	—	—	—	40 kr.
Sebészség, Cheliustól, I. II. III. mindenik kötet külön	—	—	—	köz. p.	1 ft. 40 kr.
A' szembetegségekről, Fabini	—	—	—	—	1 ft. 36 kr.
Magyar tud. társ. Névkönyve 1836 és 1837. külön	—	—	20	kr.	— 1838 és 1839.
— — — — — külön	—	—	—	—	40 kr.
Magyar tud. társ. alapraja és rendszabásai	—	—	—	—	12 kr.
'Terve a' nagy magyar szótárnak	—	—	—	—	10 kr.

Scotemberben, 1841.

D. S c h e d e l F. titoknok.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
XI. Vázolatok az olasz színiköltészet' történetéből. (III. közlés). SZABÓ DAVID.	132
XII. Hadi literatura. (III. közlés). W.	175
XIII. A' bankügy, 's Europa' jelesebb bankjai. KOVÁCH LÁSZLÓ	163
XIV. Okleveles toldalék. LUCZENBACHER JÁNOS , ...	185

L I T E R A T Ú R A.

A' francia szinpad és költői.	327
---------------------------------------	-----

Történett an.

Willh. HAVEMANN, Geschichte der Kämpfe Frankreichs in Italien unter Ludwig XII.	332
Comte MONTALEMBERT, l'histoire de Sainte Elisabeth de Hongrie, Duchesse de Thuringe	336
Hermann HAUFF, Moden und Trachten. Fragmente zur Geschichte des Costums	341

Státustudomány.

(v. KRAUSS.) Versuch die Staatswissenschaft auf eine unwandelbare Grundlage festzustellen	349
---	-----

BIBLIOGRAPHIA	362
-------------------------	-----

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr cp. leszen velin-pap, legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — ÖTÖDIK ÉV.

OCTOBER, 1841.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETÜIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

LEGÚJABB KIADÁSAI.

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Első kötet: Honi városaink befolyásáról nemzetünk' kifejtődésére és csinosbulására, Hetényi Jánostól. Nagy Sr. 274 l. velinen, füzve 1 ft. 12 kr. ep.

AZ ÁLLATORSZÁG felosztva alkotása szerint. CUVIER után Vajda Péter. Első kötet, n. Sr. 704 l. Velinen kemény tábl. kötve 3 frt.30 kr. e. p.

SZÁMOLÁSI RÉGÉD. Az életben gyakorta előforduló pénz-számolások táblait 's egyszerű szabályait példákkal felvilágosítva foglal. Irta Hradnay Ferencz. N. Sr. 275 l. Finom vel. kemény tábl. kötve 1 ft. 50 kr. ep.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Második kötet, n. 4r. 551 l. 8 könyomattal. Velinen kemény tábl. kötve 7 ft 30 kr. vászonba 7 ft. 40 kr. cp
MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai Ötödik kiadás. 10 kr. cp.

HELLEN CLASSICUSOK magyar fordításokban. Első kötet: Sophocles Oedipusa és Euripides' Iphigeniája Guzmics Izidor által. Velinen, füzve 1 ft. 12 kr.

NÉPSZERŰ ERKÖLCSTUDOMÁNY. Irta Zsoldos Ignác. Finom velinen, füzve 12 kr; köz. papir. 5 kr. cp.

M. t. társasági Névkönyv **ASTRONOMIAI NAPLÓVAL** és kalendáriummal 1841re. Velinen 40 kr. cp.

Továbbá megjelentek:

A' m. tud. társ. Évkönyvei I. Színezett képekkel	6 ft.	amúgy	4 ft. 20 kr
— — — II. — — —	7 ft.	—	5 ft. — —
— — — III. — — —	8 ft.	—	6 ft. — —
— — — IV. — — —	5 ft.30kr.	—	4 ft. — —
Tudománytár 1834—1838. Minden évfolyam [vel.	5 ft. köz. pap.	4 ft.	— —
— 1839—1841. — — finom vel.	6 ft. 30 kr. v.	5 ft.	— —
Régi magyar nyelvemlékek. I. köt. vászonköt.	7 ft. 10 kr. pap. k.	7 ft.	— —
Magyar-német Zsebszótár. postapap.	3 ft. 30 kr.		
		iró pap.	3 ft. — —
Német-magyar Zsebszótár, Második nyomtatás (sajtó alatt).			
Nyelvtud. Pályamunkák. I. köt. postapap.	— —	54 kr. köz.	40 —
— — — II. köt. velinen			1 ft. 30 —
Császár, Grammatica Ungherese. postapap.	1 ft. 30 kr.		
Magyar Tájzsótár, kiadta a' m. t. t. kemény tábl.			1 ft. 30 —
Mathematicai Műszótár, kiadta a' m. t. t.			— — 40 —
Philosophiai Műszótár, kiadta a' m. t. t.			— — 40 —
Horatius levelei, ford. Kis és Kazinezy, postapap.	2 ft. 15 kr.		
Romai Classicusok. I. Sallustius minden munkái.	2 — — —		1 fr. 30 kr.
— — — II. Cicero válog. beszédei			
és levelei	1 ft. 36 kr. köz.		1 ft. 12 kr
— — — III. IV. J. Caesar minden			
munkái	4 fr. — —		
Magyar játékszini jutalom-feleletek	ft. 48 kr. köz.		— 36 kr.
Eredeti játékszini. I. Vernász, Vörösmartytól	—		48 —
— — — II. Tirus, Horváth Cyrylltól	—		40 —
— — — III. Falusi lakodalom, Jakabtól	—		36 —
— — — IV. Átok, Tóth Lőrincztől	—		45 —

XV.

VÁZOLATOK

AZ OLASZ SZÍNKÖLTÉSZET' TÖRTÉNETÉBŐL.

(V é g e).

Nem lehet ezen századbeli tragoediákon uyilván meg nem ismerni a' lyrai pathost, a' mi az eposzon is uralkodik; a' melly irányát az izlésnek alkalmasint a' hanga' mind inkább harapózó uralkodásának lehet köszönni. Ezért bár milly jó volna is a' darab, vagy bár hatna is a' színen, a' sztil e' hiba miatt türhetlen.

A' XVIII-d. század nem csak a' szomorujátékok' számára, de azok' belső becsére nézve is gazdagabb. Említendőbb tragicusai ezek: *Luigi Riccoboni*: Tito Manlio (Bol. 1707. 12.) folyóbeszédben. *Fulvio Testi*, szül. 1593-ban. Tőle van „L' Arsinda“ (Ver. 1719. 8.) és mások, mellyekben nagy dramai művészet ugyan nem mutatkozik, de még sem kevesebb, mint a' XVIII-d. század' többi komoly színműveiben. Lyrai tonus uralkodik benők; hanem a' tárgy többnyire igen szerencsésen van választva, és a' nyelv harmoniája mellett meg van annak könnyüsege és bája.

Próbát az olaszokra tön Seneca' monorában készült tragoediát tolni *Vincenzio Gravina* is a' törvénytudós (megh. 1718-ban). Őt szomorújátékokat írt (Servo Tullio, L' Appio Claudio, Il Papiniano, Il Palamede, L' Andromeda. Nap. 1717. 8.), mellyek philologiai értékön kívül olly feszesek és szárazak, hogy ha Gravinának, a' polgári és egyházi jog' oktatójának, a' drámaköltés volt volna főbb oldala, úgy az ő halhatatlansága igen vékony lábón áll.

Kétségkívül birt dramaköltészeti erővel *Pietro Jacobo Martello*, szépliteratura' oktatója Bolognában, hol szül. 1665ben, megh. 1727-ben. 15 szomorújátékokat írt; de készítésökkel szerencsétlenül egy új tévútra talált, rabszolgailag követvén a' francziákat. Mert érezvén. hogy sokkal nagyobb hajlandósága van szomorú-mint vígjáték' írására, azt hívé, hogy az olasz tragoedián nem segíthet jobban, mint ha Corneille' és Racine' monorját, kiknek hire akkor Európát betölteni kezdé, iskolai módon majmolandja. Vak követésében annyira ment, hogy még az olaszban tűrhetlen rimes alexandrin verseket is választá tragoediás nyelvül, mellyek azóta az ő tiszteletére az olaszoknál „versì martelliani“ nevet viselnek. Ha példányait több megfontolással tudta volna követni, könnyen képes lehete jobb tragoediákat írni, mint a' minöket addig az olaszok birtak; de így csak a' középszerűség' fokát éte el. — *Lor. Lucchesini* írt két szomorújátékokat: *Cloaldo* és *Maurizio Imperadore* (Rom. 1718.)

Ezután darab ideig komoly buzgalommal iparkodának az olaszok nemzeti színházat tartani fen, melly mind anyagi, mind szellemi tekintetben a' francziával versenyezzen. De ez hiú igyekezet volt. A' nemzet nem hagyá magát nedves agyagként új idomba nyomatni, bár mint iparkodék is azon a' külföldi literatura' követése.

Ellene volt főleg a' majmolás' ez új fajának *Scipione Maffei*, a' ki ekkor költői és honfiúi buzgalommal fogá fel a' színészet' ügyét. Született Veronában 1675-ben. Megh. 80 - éves korában 1755. Nagy terjedelmű tudományos műveltségében a' költészetet sem akará mellözni.

mellyben még gyenge ifju korában tón próbát. A' dramat izlésnek sülyedése Olaszthonban, fájt neki. Első próbája volt, melly szerint a' színiköltészetet legalább azon fokra igyekezék emelni, hol a' múlt században állott, vala az, hogy azon korból egy új vig és szomorujáték-gyűjteményt adott ki ¹⁾; mivel sok színészek létüket sem tudák azon színműveknek. Majd későbben határt vetendő a' franczi tragicusok' mértékletlen bámulásának, a' Corneille' Rodogunejére írt egy bírálatot. Akarván pedig ez igyekezetében példával is előállni, azon merész eltökélést tevé, hogy a' tragoediában példányt nyújtson nemzetének. És e' példánynak nem szabadandott sem a' régiek' sem a' franczák' kínos követésévé aljasulnia, hanem mind a' kettő' valódi jelességeit kellendett egyesítnie. Így született a' híres *Merope*, melly először Velenczében, aztán Modenában nyomtatott 1714ben, és ugyanezen évben még kétszer.

Meséje e' tragoediának ez: Polyphontes már mintegy 15-év óta uralkodik, még sem érzi magát elég erősnek a' trónon. Mert a' nép még mindig előbbi királya' házához ragaszkodik, és még számot tart annak megmentett utósó sarjadékára. Az elégedetlenek' megnyugtására eszébe jut magát Meropeval összeköttetni. Kezét ajánlja neki valódi szerelem' színe alatt. Merope elutasítja. Ekkor fenyegetésekkel akarja rávenni Meropét, mire tette tessel nem bírható. Épen legkeményebben zaklatja, midőn egy ifjú-hozatik elébe, kit az országúton gyilkos tetten értek. Aegysth mint magát az ifjú nevezé — csak életét védelmezé a' rabló ellen, kit megölt. Tekintete annyi nemességet's ártatlanságot mutat, beszéde annyi igazságot, hogy Merope, ki ezen kívül szájánál egy bizonyos redőt vesz észre, mellyel az ő férje is bírt, hajlandó a' királynál érte szólni, úgy hogy a' király megkegyelmez neki. Hanem csak hamar azután tudtára esik Meropénak,

¹⁾ Teatro italiano. 1723. III.

hogy fija elveszett, kit Polydor nevü vén szolgára bízott, mindjárt férje' halála után; azon parancsesal, hogy azt saját fiaként nevelje. Az az öreget, kit atyja gyanánt tart, titkon elhagyá hogy világot lásson, 's ázóta sehöl sem találhatni. Veszélyben az anyai szív mindig a' legrosszabbat sejtí. Hátha az országúton megöletett az ő fija volt? hátha a' pártfogott az ő fija' gyilkosa? E' gyászos vélekedésében különféle körülmények megerősítik, t. i. a' király' megkegyelmezésébeni nagy készsége, főkép pedig egy gyűrű, mellyet Aegysthnél láttak, és mellyről Mero-pénak az mondatik, hogy azt ő a' gyilkolttól vevé el. Ez férje' pecsétgyűrűje, mellyet Polydornak adott, hogy azt fiának adja át ha felnövendett, 's elfogott jöni ideje sorsa' fölfedezésének. — Tehát legott az ifjat, kiért előbb maga könyörgött, egy oszlophoz kötteti 's szívet önmaga akarja keresztüldöfni. Az ifjunak ekkor eszébe jutnak szüléi; kimondja Messene' nevét; megemlékezik atyja' tilahnáról, miszerint e' helyet szorgondosan kerülje. Merope ezekről felvilágosítást kíván; e' közben a' király oda érkezik 's az ifju megszabadúl. A' milly közel vala Merope tévedése' megismeréséhez, oly mélyen esik ismét abba vissza, midön látja, milly gúnyosan diadal-maskodik a' király az ő kétségbeesésén. Most már csalhatlanúl Aegysth az ő fija' gyilkosa, és boszujától semmi sem mentheti őt meg. Megtudja éj' közelegetével, hogy az előteremben alszik, és jö oda bárdal, hogy fejét elhassítsa. A' bárdot csapásra emeli, midön Polydor, ki kevéssel előbb ugyanazon terembe csúszott és az alvó Aegysthot megismeré, karjába esik. Aegysth fölébred és szalad; Polydor pedig fölfedi Meropénak fija' vélt gyilkosában saját fiját. Utána eredne, de zajongó gyöngédségével mindent elárúlhat vala a' zsarnok előtt, ha az öreg vissza nem tartóztatja. — Más reggel véghez akar vitetni a' királylyal való összekelése; oltárhoz kell mennie, de inkább meghalna, mint abban megegyezzen. Az alatt Polydor Aegysthnek fölfedi kilétét. Aegysth siet az egyházba, keresztül rohan a' néptömegben, és mintha az áldo-

zatot akarná levágni, a' zsarnokot üti le, 's maga az országglást elnyeri.

Minél rosszabb lábön állt e' század' kezdetében az olasz színészet általában; annál nagyobb volt a' tetszés és öröm, mellyel Maffei' Meropéje fogadtatott. Leonardo Adami, ki Romában csak a' két első felvonást látta, így ír róla elragadtatásában:

„Cedite romani scriptores, cedite graji;
Nescio quid majus nascitur Oedypode.

Velenczében 1714-ben egész farsangon át csaknem mindig Merope adatott, és egész világ akarta a' tragoediát látni és újra látni, 's miatta még az operaházak is üresen maradtak. Általában, dramai költemény még nem tett olly mozgást mint ez. Tizenhat év alatt (1714 — 1730) több mint 30 kiadásra volt szükség. A' szerző' kéziratát mai napig ereklye gyanánt őrzik a' Saibante könyvtárban, Veronában. Francziára fordítá Freret, angolra Ayre, németre Molter. — Nem bírálója, de becsmérője lett Voltaire, Abt Lindelle álnév alatt; de az ő hatalmas szózata sem fojthatá el a' párt' tüzét, melly Olaszthonban és kivüle új korszakát hirdeté az olasz dramának. Azonban az új korszak elmaradt. A' józan izlésnek eredetiségtelen műve, mint im e' Merope, a' követők' seregének, mellyhez maga a' szerző is tartozott, adhatott ugyan más irányt; de a' község' izlését újra épen olly kevésbé mivelheté, mint alkalmat nem nyujthatott új iskola' állítására.

A' francia, már akkor classicusnak tartott tragoedák-tól különbözött Maffei' Meropeja abban, hogy kerülté a' regényes galanteriát. A' régibb olasz tragoedákat felülmúlja abban, hogy értelmesen újítja meg a' régi egyszerűséget és lelkeséget, a' nélkül, hogy a' görög tragicusok' műveiben a' mellék dolgokat köveiné. A' nyelv rímtelen jambus, correct, és nemes. A' tragicus érzelem' valódi ki nyomását semmi fenhéjazó phrasispompa el nem ferdíti. A' dialog is természetes és nem nehézkes, kimért menetű.

Az ál ünnepegyességet, melyre a' követés' jármában olly hajlandó volt az olasz szomorújáték nyomosan ellenzé. Aristoteles' kívánata, hogy a' szomorújáték, szünteleni aggodalomban tartsa a' nézőket, semmi új darabban ennél nagyobb mértékben nincs teljesítve. Azon ellentét, melly van a' kétségbeeső anya' dühössége — ki ismeretlen fiját teljességgel megölni akarja — és az ön megtagadó fiú' ártatlansága közt, a' ki anyját helyesebben gyanítjá, mint ez őt, remekül van kivíve. Csak kár, hogy az esetnek nagyon gyakran kell a' közel szerencsétlenséget elhárítani. A' catastroph pedig sem megható, sem megrázó. ¹⁾

Következnek ezután nagyszámú szomorújátékirók, kik többnyire Meropet tűzék ki követésül, a' nélkül, hogy azt utolérték volna. Közülök egynehány itt következik.

Pompejo di Montevercchia: Il Chilperico. (Bol. 1714. 4.); *Ann. Marchese*: Polissena, Crispo (Nap. 1715. 8.) és Tragédie Cristiane (Nap. 1730. 4. II.); *Ant. Chisilèri*: Giovanna I. Reg. di Napoli (Bol. 1719. 12.); *Saverio Pansati*: L' orazia (Fir. 1719. 8.), Il Bruto (Nap. 1722. 8.), La Virginia (Nap. 1725. 8.), Sofonisba (Nap. 1726. 8.); *Dom. Lazzarini*. L' Ulisse il Giovanne (Pad. 1720. 8.), melly több parodiákra nyujtot alkalmat; *Giovb. Recanati*: La Demodica (Ven. 1720. 8.); *Girol. Barufaldi*: L' Ezzelino (Ven. 1721. 8.), Giocasta la Giovine (Faenza. 1725. 8.); *Nic. Sabbioni*: Il Senapo (Asc. 1721. 8.); *Giamp. Zanotti*: La Didone (Ven. 1721. 8.), Il Tito Marzio Coriolano (Bol. 1732. 8.); *Giov. Artico*: La Medea (Ven. 1721. 8.), Il Sejano (Ven. 1722. 4.); *Giov. Ant. Bianchi*: Demetrio (Bol. 1721. 8.), Elisabetta (Bol. 1723. 8.), mind folyóbeszédben, továbbá Virginia (Bol. 1732. 8.), Attalia (1735. 8.) 'stb. 12. darab; *Sim. Mar. Poggi*: L' Idomeneo (Rom. 1722. 8.); *Giov. Biavi*: La Morte di Giulio Cesare (Nap. 1722. 8.), Il Polinice (Nap. 1723. 8.); *Carlo Paganese*: Antiochide. (Ven. 8.); *Gius. Sa-*

¹⁾ Opere del Sc. Maffei. Venez. 1790. XVI. 8.

lio: La Penelope (Pad. 1724. 8.), Temisto (Pad. 1728. 8.), Salvio Ottone (Pad. 1726. 4.), ő próbálta *Dom. Lazzarinivel* még egyszer, az olasz tragoediába bevinni a' görög kart. *Ant. Conti*, szül. 1677.) velencei patricius, négy tragoediát írt, mellyek' anyagát a' római történetekből vevé, u. m. Il Cesare (Faenza. 1726. 4.), Lucio Giunio Bruto (Ven. 1743. 8.), Marco Bruto (1744. 8.) Druso (Ven. 1748. 8.), egy theoriát illető előszóval. *Conti*' színművei legjobbak ezen korból; nyelve csaknem római tüüzü. — *PP. Carrara*: Il Cesare (Bol. 1727. 8.); *Gian. Alf. Montanaro*: L' Achille in Troja (Ven. 1728. 4.), *Giul. Ces. Becelli*: L' Oreste Vendicatore (Ver. 1728. 8.); *Luisa Bergalli* La Teba (Ver. 1728. 8.); *Mich. Gius. Morni*: Il Temistocle (Rom. 1728. 8.), Teodosio (Rom.); *Dom. Rolli*, Il Porsenna (Rom. 1731. 8.); *Giov. Granelli*: Dione Siracusano (Bol. 1734. 8.) és még egy pár az ó Testamentomból; *Gius. Gorini Corio*: L' Ecuba, La Morte d' Agrippa, Il Bruto, La Izabele, Il Mee-met, La Rosimonda Vendicata, Il Duca di Guisa és La Morte d' Annibale (Ven. 1732. 8. II.), külön megjelentek: Rosimonda (Mod. 1720. 8.), Iflicratea (Mil. 1724. 8.), Polidoro, Narsete (Mil. 1738. 8.), Baldasare (Mil. 1740. 8.), és valamennyen együtt kiadatának „Teatro tragico Mil. 1745. 12. V.“ — *Sebast. degli Antonii*: La Congiura di Bruto Vic. 1733. 8.); *Scipione Cigala*: La Cleopatra. Próbát tön a' tragoedia' mezején *Goldoni* is, írván a' főlebb említetteken kívül „Enrico Re di Sicilia (Ven. 1740. 8.), valamint *Gasp. Gozzi*: Electra (Ven. 1743), Medea, Edipo (többi munkái közt. Ven. 1759. 8. VI.) *Carlo Sanserverino*: Ciro in Babilonia (Bol. 1743. 8.), Annibale Cartaginense (Bol. 1749. 8.); *Alfonso Varranno*: Demetrio (Bol. 1785. 8.), Giovanni di Giscala, az elsőbb igen dicsért darab. *Serafino Giustiniani*: Numitore; *Pater Ringhieri* Baldasare 'stb. bibliai tragoediák az özönvíz' és Nabugodonozor király' történetéből. Darabjai nagy tetszéssel fogadtatának. *Giov. Giorg. Alberti*, *Gius. Farselli*: La Morte d' Ercole; *Durante Duranti*: Virginia,

Attilio Regolo; *Piet. Picchierai*: La Virginia e la Cleone (Fir. 1767. 8.); *Drussino Cosseo*: Marianna (Gen. 1767. 4.); *Gius. Angelelli*: Tragedie e Poesie munkájában (Rom. 1768. 8.) Gotfrid, Zenobia, Hubert; *Ales. Carli*: Gli Longobardi, Telone e Ermelinda (Ver. 1769. 8.); *Girol. Pompei*: Calliroe (Ver. 1769. 8.), Ipermestra; *Fulvio Mauro*: Il Centurione (Fir. 1770. 8.); *Esachardi*: Congiura contra la casa Medici (Nap. 1770. 4.); *Ant. Parabo*: Sofonisha; *Ant. Landi*; *Maria Fortuna*: Zaffira (Siena 1771. 8.), Saffo; *Oraz Callini*: Zelinde (Parma. 1772.); *Fran. Otto Magnocavalla*: Corrado (Parma. 1772.), Rossana (Mant. 1776. 12.); *Sav. Bettinelli*: finom író, ügyesen követé Voltaire' tragoediáit. Három van tőle: Jonathan, Demetrio és Serse (Tragedie. Bass. 1771. 8.). *Mic. Sarcone*: Teodosio il Grande (Nap. 1773. 8.); *Scarsetti*: Bianca Capella, D. Garcia, Congiura di Pazzi (1778 — 79); *Andr. Villi*: (Opere drammatiche. 1778. 8. II.).

Sokan ezek közül francia példányok után dolgozának, szerencsétlen választással és még szerencsétlenebb sikerrel. Keveset kivéve, a' színen sem tőnek különös szerencsét. Pedig mióta Maffei megírta Merope-jét, majdnem mindenki csak szomorújátékokat iparkodott írni, úgy hogy az azóta támadt szomorújátékokat alig lehetne fölszámolni. És ezen versenygés szinte Olaszhon' újabb political forongásaig tartott. A' versenygők közt sok nagy ranguk is találtatának. Némelyek ugyan sok nevezetes francia darabokkal megmérköztek; de mint győztes langerő műve, egy sem diadalmaskodott a' többi felett. Növelé ezen dramai versenyzést azon jutalom is, melyet 1772-ben a' parmai herceg a' legjobb szomorújátéokra tett. Őt nyertes tragoedia koszorúztatott meg így Parmában.

Divatos erénynyé vált ekkor a' gyűjtési szorgalom is, melly szerint a' XVIII. d. század' első felében készült többnyire lelketlen dramák a' feledéstől őriztetek. Illyet adott ki *Ottavio Diodati*: Biblioteca teatrale italiana. Lucca. 1762 — 66. 8. XII. — Jobbakat szemelt össze

Maffei: Teatro italiano. Ver. 1723 — 28. 8. III; amazok közt comédiák, operák, cantaték és fordítások is találhatnak.

Szomorújátékokat adtak még ki 1787. után a' többek közt; *Giovanni Creppi*, *Marescalchi*, senator; *Mateo Borsa*; abbás *Biamonti*. abbás *Moreschi* és *Alessandro Pepoli* gróf, ki igen korán és sebtiben írta első darabjait. De majd hamar érzé szükségét annak, hogy azokat jobbjítsa, és legalább a' dialognak nagyobb sebességet 's a' stylnek több tömötséget adjon. Ezen javítások szerző' érdemét okvetlen nevelni is fogták volna, ha a' halál élte' erejében el nem ragadja.

Moreschi és Pepoli vettek először olasz szomorújátékra anyagot angol történetekből; valamint ennek és Villinek színművei közt *polgári szomorújátékok* is vannak és *szomorgó comoediák* (commedie lagrimose), Diderot' és Mercier' stíljében.

Pindemondi inkább a' szokott régi, mint a' követni kezdett újabb úton indult. Többre becsülé a' színpadi fényt a' behatás' mélységénél. Hiányai mellett mégis legalább az az érdeme van, hogy a' honszeretet' érényeit és az inquisitio itélőszék' iszonyait színpadra hozá, főleg Cincinnato, Orso Ipato, és Adelina e Roberto vagy Auto da fé című darabjaiban.

De mind ezen említettek fölött, mintha nem is olasz földnek, hanem a' görög dicsőség' delének fíja volt volna, álla gr. *Vittorio Alfieri*, az olasz drama' magas szellemű reformatora. Született Piemontban, Astiban 1749. januar' 17-d. A' később kitünendő nagy szilárdságú jellem már gyermekkorában mutatá jeleit, midőn feltételei mellett mindig nyakasan és törhetlenül szokott megmaradni. 9 éves korában a' turini iskolába adaték, a' következő évben Metastasiot főkép pedig Goldonit gyönyörűséggel olvasá; de Ariostot, melly történetből kezébe jutott, nem értette. A' komoly tudományokban ott, az akkori nevelés' és hitvány tanítási módszer' következtében, csak igen felületes vala annyira, hogy a' természettanból, a' híres

Beccaria' egy évigleni hallgatása után, egy definitiocskát sem tudna. Különösségei' egyike volt az, hogy főkép a' magas hangok ugyan, de általában a' muzsika, szörnyű indulatokat gerjesztének benne; innen, saját állítása szerint is, csaknem minden tragoediái vagy muzsika-hallgatás alatt, vagy kevéssel utána készülének. 13-éves korában írta az első sonettet. Majd azután katonának iratá be magát 's 17-dik évében zászlótartó lón, midőn pontosan betöltte minden kötelességét hivatalkájának, mellyet útált, minthogy egyáltalában nem szoktathatá magát azon fokozatos függés' lánczához, mellyet katonai nyelven subordinációnak hínak. De nem is lehetne az egy leendő tragicus költő' lelkületének egyik alkresze. — Ezután csak hamar utazásnak eredt, és majdnem egész mívelt Európát bejárta, többnyire unatkozva és alig tanulva valamit. Mert soha sem érzett vonzalmat tanulás iránt vagy valami lelki forradalmat, csak ha szerelembe sülyedt, a' mire igen hajlandó volt (15-éves korában már dühös szerelmes volt); a' honnan teljességgel képtelennek látá magát akármellyik ágában is a' literaturának valamit tenni, ha nem lesz egy kedves tárgya szívének, kinek szelleme' gyümölcseit ajánlhatandná. De mégis rendkívüli hatással valának rá Plutarch' életratai, a' hol egy Timoleonnak, egy Brutusnak, vagy Catonak nagyszerű jellem vonalmai sokszor csaknem őrzöngő elragadtatásba hozák. Olykor fájdalmában sirva, dühöngve mérgelődék, mért született olly országban és körülmények közt, hol sem szóban, sem tettben semmi nagyot nem tehet, nem is méltó eszközölni. 26-éves korában kedvese' betegyánál kezdett legelőször dramát írni, 's így készült Cleopatra, melly 1775-ben Turinban adatott. És épen e' darab' adatásasa érezteté vele fájdalmasan, mennyire nem bírja a' nyelvet 's gerjeszté föl benne az írói hírvágyat. Ezértis férfi korban, éret férfias gondolkozásmóddal, éjjeli és nappali szorgalommal feküdt csorbái kiegészítésének, gyermekké lett újra, kezdvén a' tanulást azokon, miken sok évek előtt kellett volna keresztülmennie. Jár-

tasb volt a' franczia nyelvben, mint nemzeteébeu; a' honnan első darabjait franczia prosában írá, olaszra azt azután átdolgozandó. 46-d. évében kezdett görögül tanulni 's azután írá Alcestet. Sajtó alá csak 1783-ban mert legelőször munkát adni, midőn Sineában 4 tragoediája kijött; minden tragoediáit pedig Párizsban, az idős Didotnál nyomatá ki 1787 — 89. VI. — Megholt 1804-ben oct. 8-d. Florenzben.

Alfierinek egész jelleme nagyszerű, érzelmei fűnségesek és magasztaltak valának. Azon korban élt ugyan ő, midőn az olasz nemzet lassanként oda aljasodott, hogy majd nem szabadsádsági eszméletét is elvesztené, és az enyésző szabadsági érzelemmel együtt a' lelkek' költői mozgalmi is enyésző félen lennének. De épen ezen okok — mint sok egyébre nézve tapasztaljuk a' természetben — szülék őt épen ellenkező szelleművé. Szégyennel és utálattal keltfől kora' hült keblűsege ellen. Büszke, független lelke szenvedelmes barátja lett a' polgári szabadságnak és hirdetője 's ápolója a' szabadsági eszméknek. A' görök és római fénykor 's annak hősei lebegének mindúntalan lelke előtt: azokat sajátítá által lelke' egyik alkészévé 's mintegy önmagává. Innen minden művei ezen lélek kibuzgása valának és darabjaiban meg nem tagadhatá önmagát annyira, hogy csaknem minden tragoediájában maga lappang a' főszemély' nagyságában. Tragicus pályáján studium és merészlet által új és megkapó útat tört, keresztül azon nehézségeken, mellyeket magának maga szerzett és meggyőzött. — Némi hiányokat ugyan, mellyek vállalata' természetében valának inkább, nem kerülhetett el egészen; de mind a' mellett a' tragoediát a' fűnségnek olly fokára emelé, minőn még előtte nem vol. A' tragoediáról fogalma abban állt, hogy annak az emberi nemzetet még eddig példátlan magasságra — azt tökélyesedhetése képezzé teszi — kell emelnie. Ezért „természeténél fogva sem levén hajlandó gyöngéd érzelmekre; az indulatos fűnséget szereté, melly erős, hatalmas, vad szenvedelmeknek önmagokkal, a' körül-

ményekkel 's egyéb hasonnemű szenvedélyekkel eredő túlságából származik, 's mindenkör megkapó; rettenetes szerencsétlenséget 's nagynemű bűnöket fest. Költeményei minden lapján látható, hogy szabadság, dicsőség, hatalom, uralkodási vágy dagasztják kebelét 's hatnak reá rokonszenvesen. A' szerelemnek is csak erőszakos mozgalmait, mellyek dűlbe, kétségbe kitörni hajlandók, szereti és tudja fősteni." Ezek miatt darabjai az olvasók' nagy részének eleinte különösöknek és csaknem érdekteleneknek látszottak, a' honnan maga szerző is gyakran úgy tekinteté azokat mint jövendő nemzedék' számára írottakat. De sietteté maga is azon időpontot, minden ohajtatának és gondolatának tárgyát azzal, hogy céljára a' leg-
hatóbb és legegyszerűbb, legközvetlenebb segéd eszközöket választá. Ezen szellem uralkodik meséji' természetében, terveiben, ez személyei' számában és jellemében, ez a' dialogban és stylban. És az ohajtott hatás eszközöltetek. Mert mind a' mellett, hogy szigorú dramai elveinek 's munkálkodása' főnérzelmű céljainak elemei voltak is; mind a' mellett hogy nagyszerű darabok' tökéletes adására képes' színészek nem találtatának: nem csak a' legmiveltebb rész, hanem a' köznép is olly lelkesedésbe jött Alf. darabjai' adatásin, vagy olvasása által, minthogy szinpadról eltíltatának, hogy más költők' művei, mellyek előbb tetszéssel fogadtatának, érdeküket nagy mértékben elveszték.

Atfieri' verse kemény, nyelve darabos; de parancsoló, erővel teljes. Ő a' sima olasz nyelvnek, gondolatbeli gazdagság mellett, rövidséget, pompátlan józanságot ada, melly addig abban idegen volt 's mellyet a' legrégibb prosaicusoknál is ritkán találhatni. Szóval Alf. méltó az olasz tragoedia' teremtőjének nevére, annyira, hogy ha meggondoljuk a' drama' állapotját, mellyben az előtte volt, nem fogjuk tulságosnak tartani Maroncelli állítását, melly szerint Alf. mint egy roppant Samson egyedül áll két egész század ellenében.

Alf. példája és sikeres munkálata forradalmi állapotba tévé az olasz színpadokat, mellyeket különféle új elemek mindig inkább gyarapítani és erősíteni látszának. Fönségesb gondolatok', nemesb érzelmek' csifáji sarjadozának azóta a' színiköltészek' és publicumok' szívében, mindazon akadályok' daczára, mellyeket az emberi tökélyesedhetés' ellenségei görgetnek elé. Észrevehetni azt is, hogy ha bár némely költőknek erejük, másoknak bátorságuk nem volt is. Alfierit követni; többnyire egyes világsugárokat, eszmeszikrákat, mellyek műveiket itt ott lelkesítik, nyerének az ő szigorú iskolájából.

Követői és utánzói közt kitűnnek: *Monti*, kinek tragoediái Alf. terve és írásmódja szerint készültek. *Hire'* felszárnyalását *Aristodemo-jának* köszönheti, élénk jelenetekkel dús tragoediának, melly a' színházat mindig megtölté. A' dialogban több erőt és hevet találhatni, mint *Metastasióban*, ki akkor a' színpadon uralkodék. *Monti* felől azon időben az tartaték, hogy még előtte el nem értmagasságra fog feljutni. Két más tragoediát is adott. *Galettó Manfredi*"t és „*I Gracchi*“t a' magas szónoklatú darabot. — Műveinek általános hibái a' characterek' gyöngeése, bonyolodás' csekélysege és a' styl' egyfélesege, melly majd lyrai, majd sovány. Vele élt egy időben *Niccolini*, kinek *Polissenája* kedvesen fogadtatott. — Később jött gr. *A. Quirino*-tól *Numa Pompilius* és *Timaetes*, szabályszerű kedves darabok.

March. Giov. Pindemonti szül. 1751-ben Veronában, *Pepolival* együtt dolgozott egy ideig színpadra. Most már nagyrészt feledésbe jutott tragoediái idejökben harsogó tetszéssel fogadtattak. Mert jeles színi hatásuak, sokoldalú pompásak valának (*Componimenti teatrali Milan. 1824.*) *Megh. 1812-ben.*

Ippolito Pindemonti amannak testvére, szül. 1753. Még gyenge ifjú volt, midőn nagy írói hírnevet szerze magának. Kevesebb phantasiával bírt ugyan mint bátyja, de az izlés' bizonyos természetes gyöngédségével kitünő volt. *Herman' halála* című tragoediájában *Shakspeart* utá-

nozza, más részről pedig az olaszok' régi szokása szerint karokat szót belé ifju katonákból és szüzekből.

Ugo Foscolo szül. Zanteban 1717. Egy évvel a' velencei köztársaság' eleste előtt kezdte meg literatori pályáját. Thyestes című tragoediával, mellyben Alfierit követé. Ugyanis boszongdván azon, hogy olly kevés figyelemre méltattak Velenczében Alfieri' tragoediái, midőn a' Pindemonti' és Pepoli' darabjai bálványoztattak, elhatarozá, hogy dramájában csak négy személy lesz, 's egyszerűségben és összetétel' szigorúságában Alfierivel és a' görög tragicusokkal versenyez. E' merész tervet kivívén, úgy tudta a' dolgot intézni, hogy darabja éppen azon estve adatott, midőn a' nevezett költőktől két új darab' jött Velenczében színpadra. Csakugyan az ő ifju hátorsága győzött és Thyestes talán érdeme fölötti tetszést nyert. Kijött az későbbben a *Teatro italiano applaudi*-toban 's kedvező ítélet követé. E' műve' következésében az ifju költő' arczképét a' Phoenix színház' függönyére tevék, azon költők közé, kik magok magokat erre méltókká tethették. Thyestes még most is adatik, 's a' dialog' hevéért és dramai szenvedelem' erősségeért becsültetik; de olvasás közben igen feltűnő a' styl' darabossága. Két más tragoediája: Ricciarda és Ajace, egyszeri adatás után a' színpadról eltiltatott, mert az akkori kormány veszélyes célzásokat látott benne, Ajaxban Moreaut, Agamemnonban Napoleont Calchasban pedig a' pápát ismervén meg. Pedig mind kettő jeles elmére mutat.

Két földisze még az új olasz literaturának: *Pellico* és *Manzoni*.

Silvio Pellico gróf érdekes ferfiú egyiránt, gyázos sorsa és művei által. Gondos nevelést nyervén, a' szépindulatú még 10 éves gyermek annyira gyönyörködött a' Casarottitól jelesen fordított Ossiánban, hogy legottan egy ossiani tragoediát írta. Később a' politica feláldozá őt és fogságában írta tragoediáit: *Francesca da Rimini*, *Eufemio da Messina*, *Ester d' Engaddi*, *Iginia d' Asti*, *Gismonda da Menedrisio*, *Leoniero da Dertona*, *Erediade*,

Thomas Morus, Guido, Columbus — Mind ezekben czélja szerzőnek helyes gondolatokat és nemes indulatokat ébreszteni. Szerelem, büszkeség, dicsvágy, nemes honszeretet, alacsony szolgálélek, féltés 's t. e' f. alkotó részei dramáinak, mellyek a' költő' édessége mellett is, ki a' lélek' legbensőbb, legtitkosb mozgalmaiba behat, nincsenek itt ott túlzottság nélkül. Mindenikben nagy mimikai tehetség, és játékszíni hatás' ismerete nyilatkozik. (*Opere di Silvio Pellico. Padua. 1831. 8. III. és Tre nuove Tragedie. Turin. 1832. 8.*)

Alessandro Manzoni két tragoediájában: *Il Conte di Carmagnuda* és *L' Adelchi*, jeles színiköltészeti erő mutatkozik az egymás ellenébe tett helyzeteket nagy hatással rajzolja.

SZABÓ DÁVID.

XVI.

A' BANKÜGY, 'S EUROPA'

JELESEBB BANKJAI.

(II. KÖZLÉS)

e) *A' nyílt rovások vitele.*

A' banktól *nyílt rovások* (offene Rechnung) nyerhetése végett bizonyos *a'* betevő által tetszése szerint határozott mennyiséget kell kész pénz- vagy arany 's ezüst rudakban betenni, 's ekkor *a'* bank *a'* nyílt rovással bírő magán kereskedő fizetéseit, mint szinte *a'* neki teendő fizetéseket olly módon teljesíti és kezeli, mint akármellyik pénzváltó. Azonban *a'* bank nagyobb öszvetre menő fizetést nem teljesít, mint *a'* mennyi pénz, nála le van téve. És ezen foglalkozásért *a'* bank nem kap egyik provisiot annál, hogy *a'* nála levő pénzt ha azzal *a'* letevő kereskedő helyett leljesítendő fizetéseket nem kell tenni használhatja, és semmi kamatot nem huz *a'* kereskedő az igy letett öszvettel.

f. *A' bankjegyek kibocsátása.*

Az angolbank jegyei Vilhelm alatt törvényes fizetéseszközül tétettek, mellyeket az angolbankon 's fiókbankjain kívül minden fizetéseknél kész pénz gyanánt el kell

fogadni. A' bank' jegyei 1759-ig 20 f. st. alól, ez időtől kezdve 1793-ig 10 f. st. 's ez időtől ismét 1797-ig 5 fonton alól nem szólhattak: ekkor azonban a' nagy szorultságban 1 's 2 fontos bankjegyek is bocsáttattak ki, de ezek ismét eltöröltettek olly törvény hozatván, hogy 1829-i 5. apriltól kezdve 5 f. sterlingről szóló bankjegy-nél kisebbet ne lehessen kiadni. A' kiadandó bankjegyek' mennyiségét a' bank a' köz kívánathoz méri, és a' közönségnél lévő kelendősege által határoztatja el; több adatik, ha sok arany 's ezüst rudak küldetnek beváltás végett, kevesebb, ha sok bankjegy küldetik visszaváltás végett. Ha a' bankjegyek olly kelendők, hogy halmozva küldetnek beváltás végett az arany 's ezüst rudak, fel van hatalmazva a' bank igazgatósága, hogy akkor minél több statuspapírt vásároljon be, vagy pedig hogy a' beváltási lerovatot (Disconto) emelje fel, hogy így a' papírpénz kevesíttessék. — A' bankjegyek biztosítására kezesség gyanánt szolgál a' bank által álló adósságként a' kormánynak tett kölcsön, melly a' bank alaptökéjével mindig körülbelül egyforma. A' forgásban lévő bankjegyek névbecebeli öszvete korunkban közép számmal 19 millio f. st. körül van. — A' hamis bankjegy' csinálása halállal büntettetik.

A' bankvagyon' állapotja az 1832-ik febr. 29-én végződött évben e' következő volt.

<i>Tartozik:</i>	f. st.
A' forgásban lévő bankjegyekre . . .	18,051,710.
A' status számára többféle czimek alatt, nevezetesen a' nyílt rovasokra évdijak stb. fejében	3,198,730.
Magán személyeknek nyílt rovasra 's különféle adósságok fejében	5,738,430.
Az angolbank alaptökéjéért	14,453,000.
A' mérleg kiegészítésére	2,637,760.
	<hr/>
	f. st. . . . 44,179,630.

Követel: f. st.

Statuszálogokra tett előleges kölcsönökért 's több rendben költ kincstári kötelezvé- nyekért	4,134,940.
A' 45-évi évdíjakért tett előlegezésért .	10,897,880.
Más különféle című kölcsönözésekért . .	9,166,860.
Kész pénz 's arany 's ezüst rudakban van	5,293,150.
Álló adósságért	14,686,800.
	<hr/>
f. st.	44,179,830.
	<hr/>
felüleg —	2,637,760.
a' bank alaptőkéje —	14,553,000.
	<hr/>
f. st.	17,190,760.

Ugyanazon évben e' következő nyeresége volt a'
banknak:

Kereskedői váltóktól kamatok	f. st. 130,698.
Kamat a' kincstári kötelezvényektől	„ „ 204,109.
A' 45. évig járó évdíj fizetéséért kamat „ „	451,415.
Tőpénzeknek a' kormánytól fizetett kamatja „ „	446,502.
A' nemzeti adósság kormányzásáért juta- lom díj	„ „ 251,896.
Zálogra adott kölcsön kamatja	„ „ 60,684.
Magán kölcsöntől való kamat	„ „ 15,075.
Statuspapirokból való kamat	„ „ 86,941.
Különféle nyereségek	„ „ 71,859.
	<hr/>
f. st. 1,689,176.	

A' részvényesek alaptökétől időnként változó mennyiségű osztalékot huztak, nevezetesen:

1694.	. . . . .	8	procent.
1697.	. . . . .	9	„ „
1730.	. . . . .	6	„ „
1764.	. . . . .	5	„ „
1788.	. . . . .	7	„ „
1807.	. . . . .	10	„ „
1823.	. . . . .	8	„ „

közelebb a' banknak 1840-i mart. 19-kén tartott közgyűlésében a' félévi osztalék $3\frac{1}{2}$ procentre állapítatott meg.

Az angolbank 1826 óta *fiókbankokat* (*Zweigbank*) állított a' nagyobb tartományi városokban, p. o. Liverpool-Bristol-Birmingham-Manchesterben stb. A' fiókbankoknak főbb foglalkozásaikat teszik: hogy *nyílt-disconto-és útalvány-rovásokat* (offene-disconto- und Anweisungsrechnung) nyítnak az őket e' végett megkeresőnek. Bankjegyeket adnak ki, mellyek a' fő bankéval mindenben megegyeznek, kivéven hogy a' fiókbank helyéről szól kelésök. Pénzt senkinek nem kölcsönöznek. A' kész pénzt letévés végett elfogadják, de tőle kamatot nem fizetnek. Mindenféle statuspapir eladása's bevételéről $\frac{1}{4}$ % provísio mellett gondoskodik. A' főbank, vagy a' fiókbankok az akármelylek fiókbanknál útalvány-rovással bíró kereskedőért a' fizetést teljesítik, vagy azért elfogadják sht.

Ennyit a' mit csonka vázolatban az angolbank és fiókbankjairól olvasóim elébe terjesztek, hogy némi kis fogalma legyen azon híres pénzügyi intézet' hatási köréről; hogy azonban a' roppant gép egész belső forgásával's működése tömérdekségével, foglalkozásai gyakorlati menetelével valaki megismerkedjék, az angol bank'-állapotját érdeklő kormány-papírok tömegét kellene átvizsgálni és közelebről avatott szemekkel a' nagy gép életmozgását szemlélni.

β. Az angol magán, 's tartományi bankok.

Az 1708ban az angolbanknak való kedvezés végett hozott törvény szerint azon időtől kezdve Angolhonban 6 személynél több tagokból álló társaságnak nem lehetett bankjegyeket kiadni. Ezen szabály miatt kis alaptókn nyughatván a' magán bankok, (privat Banken) gyakori eset lett megbukásuk. Ez okon 1826-ban az angolbank meg-egyezésével az végeztetett, hogy mindenütt, kivéven London környékét hatvanöt angol mérföldnyire, szabad lesz banktársaságnak akarhány részvényessel alakulni. Ez által némileg segítettett a' magán bankok ingadékonysá-gán, bárha még sem olly mértékben, mint azt a' nagy közönség biztosítása kívánná.

Minden egyed, vagy banktársaságnak, a' ki bankje-gyet akar kiadni, engedelmet (Licenz) kell váltania és ezt évenként megújítatnia (dija 30. f. st.). Az engedelembe a' banktársaság helyét, 's összes tagjainak neveit, a' czim-zetet (firma), melly alatt a' bankjegy ki fog adatni sbt. be kell jegyeztetnie, ellenkező esetben az engedelem erőnél-küli. Továbbá minden banktársaság köteles a' kiadott bank-jegyektől hetenként rovást (Rechnung) vinni, és azoknak az 1. januar. 1. april. 1. jul. 1. octoberben végződő év-negyedek után egy hónappal az azon rovások nyomán ké-szült, esküivel is megerősített jegyzéket, ugy szinte tar-tozási 's követelési állapotoknak kimutatását a' londoni bélyeghivatalnak (Stempelamt) beadni 500 f. st. büntetés terhe alatt.

A' magán bankoknak is fő foglalkozását, a' *megha-tározott helyen* fizetendő bankjegyek' kiadása teszi, mel-lyek 5-től 500 f. sterlingig szólhatnak. Ezeknek kifizeté-sére a' banktársaság tagjai törvény útján is kényszerít-hetők. A' többi bankfoglalkozásokat, nevezetesen a' vál-tófoglalkozásokat, kész pénzbeni, letevések ürzését, 's a' kölcsönözést is üzik. A' letett pénzektől 2 — 3 % fizet-nek. De az illy bankokra, ingadékonyságok mfátt csak

félve bízzák vagyonukat a' tőpénzesek, holott létezésükben egyik nagy jótétemény az volna, hogy a' tartományi városok tájain találkozó tőpénzt összegyűjtven, azt ismét a' kikölsönözés által közforgásba hoznák 's abban megtartanák. A' nyílt rovással bíró kereskedőktől, ha érték a' letett fedezési öszveten felül tesznek fizetést, az azt áthágó mennyiségért 5 % kamatot vesznek.

A' magán bankok' száma igen nagy (600 körül van) minthogy létesülhetések kevésbe kerül, de a' bukások is gyakoriak; úgyhogy az évenként csődület alá jövő bankok' számát közép számmal 15-re teszik.

Legnagyobb hiánya az angol magán bankoknak, hogy tartozásaik 's kivált bankjegyeik biztosítása végett tőlük semmi kezesség nem kívántatik, holott ennek mint emlitém, az angolbanktól tétetni kellett. Sőt nálók az mindenkori nyereszkedési mód: hogy az egyesült tőkével, részvényekre alapított banktársaságok' tagjai részvényeikből legfelebb csak 5 — 10 procentet fizetnek be, és a' nálók leteendő tőpénzekre alapítják jövő virágzásukat, 's csalfa megbukásukat, mert biztosíték általok nem állítatván, a' könnyen szerzett martalékkal akármikor hátra vonulhatnak. — De a' practicus angolok e' bajon is majd segítenek.

A' magán bankok pénz dolgában egészen az angolbanktól függnék, és minden szorultságokban ennél, mint gyámforrásnál keresnek segedelmet, menedéket.

Oda magyaráztatván az 1708-i törvény, hogy csak jegybankot nem szabad hat személynél többől álló társulatnak állítani, 1834 óta Londonban úgy nevezett kiváltságos *gyarmatibankok* (Colonialbanken) állítottak fel a' különböző világrészekben lévő gyarmatok számára.

2. A' skott bankok.

Az egész Európában jelenleg létező bankok közt a' skott bankok legjobb, leghiztosb, 's a' közjólétre legha-

tékonyabb szerkezettel bírnak. Ezek egészen más vezérelvek 's törvények szerint alkotvák, mint az angol bankok; nevezetesen itt a' többször említett 1708-i törvény nem lépven életbe több, számos részvényesekkel bíró bank alapült. A' skott bankok kétfélék: kiváltsággal (Freibrief), és ezzel nem bírók. Kiváltsággal csak három bír, u. m. a' *skottföldi bank* (Bank von Schottland) a' *skottföldi királyi bank* (königl. Bank von Schottland) és a' *brítt. vászinas társaság* (brittische Leinwand Compagnie).

A' skottföldi bank.

Ezen bank a' most nevezett czimzettel 1695-ben létesült 100,000 f. st. alaptökével. Parlament' végzése által a' bank felmentetett minden statusterhektől. Majd alaptökéje időnként nagyobbított, míg végre 1804-ben 1,500,000 f. sterlingre emeltetett, de ebből csak 1. millió f. st. fizettetett be.

A' bank szerkezete egy 1818-ban kiadott hivatalos íromány szerint következő: Ezen bank nyilvános nemzeti intézet a' földművelés, kereskedés, 's müipar előmozdítására, 's egyéb köz czélokra. Alaptökéje 1,500,000 f. st. mely öszvetből akármelly magános személy vagy közönség tetszése szerinti mennyiségű részvényeket szerezhet; és a' részvényesek, ha semmivel nem tartoznak a' banknak, rövid úton tetszésök szerint, csupán egy útalvány kiadása által akárcikre áttehetik részvényeiket, ha pedig tartoznak, ennek' kifizetése után. A' részvényeket magokat nem, csak az utánok eső osztalékot lehet törvényes zár alá venni; azonban a' részvények is bíróilag átítelhetők. A' bankot egy kormányzó, alkormányzó, 12 rendes, és 12 rendkívüli igazgató (Director) vezérli, kik évenként martius utolsó kedden újonnan választatnak a' 250 f. st. részvényvel bíró tagok által. A' kiknek 250 f. st. felül vannak részvényeik, minden 250 f. st. után egy egy szavazatok 's így 5000 f. st.

részvényesnek 20 szavazata van, minél több már nem lehet. A' kormányzónak 2,000 az alkormányzó 1500 az igazgatónak 750 f. st. részvénnel kell bírni. A' végrehajtó hivatal a' pénztárnok, titoknak, 's néhány más tisztből áll. — Foglalkozásai.

a) A' bank, a' letetés végett odavitt kész pénzt minden hivatalszobájában (Bureau) elfogadja, 's azoktól kamatot fizet. A' kamatlább változó, mostanában 2 %.

A' skott bankok' nagy része 10 ft. sterlingnyi öszvetett is elfogad letetés végett, minek a' takarékpénztárral egyesülve rendkívül jó következménye van a' moralításra, minthogy így a' kisebb keresményűeknek út nyílik a' legapróbb keresmények nagyobb öszvetre nevelni; mert miután a' takarékpénztárakban felnevedik az öszvet 10 f. sterlingre, azt a' bankba tehetik. A' honnan a' takarékpénztárak Scotiában mintegy bankokat megelőző intézetek, mellyekben a' bankokba tehetés végett a' kisebb öszvetek összegyűjtetnek. — Ez okon, — azt írják, — hogy sok bankban a' letett öszveteknek közel fele 10-től 20 f. sterlingig való öszvetekből áll.

b) A' főhivatalnál, a' Londonban vagy akárhol lévő ügyvivőkhöz adatnak ki *tukmák* (trassirte Wechsel) és ezek viszonyt akármelley ügyvivőségnél adatnak ki Londonra vagy a' főhivatalra.

c) Váltók, a' mellyek London, Edinburg-vagy akármelleyik városba szólanak, hol a' banknak ügyvivője van, mindenütt discontiroztatnak.

d) A' status- és egyéb nyilvános papirok' vétele, vagy eladásáról gondoskodik; 's az utánok eső osztalékok a' bank által megkaphatók.

e) A' bank minden hivatala hitelez biztosítékra, nevezetesen *kölcsön rovást* (Geldrechnung) nyit, melly az Angolhonban divatos nyílt rovásokkal (offene Rechnung) egy természetű. A' kik ezt akarnák magoknak nyittatni, tartoznak a' hivatalnál a' hitel nagyságát 's az állítható biztosítmányt bemutatni, és annak megnyerhetése csupán az

igazgatók által engedhető meg, még más felől ezek helyben hagyásával ismét visszavonathatik. A' biztosítékok lehetnek többfélék: kezesség, bankban lévő részvények, átadott zálog, vagy lekötött hypotheca. A' kinek kölcsön rovás nyitattik, a' hitelezett mennyiségből annyit vehet ki, a' mennyit akar, és azt akkor fizetheti ismét vissza, a' mikor akarja. Kamatot csak a' valósággal kivett öszvettől kell fizetnie. Ezen foglalkozásban főkép a' bankjegyek forgásba hozatala a' cél; és legürömestebb olyanoknak nyitják meg, kik a' banktól gyakran kérnek ki pénzt és fizetik vissza a' kikértet. És ezen hitelezési módszerben kiváltkép a' tőpénzzel nem bíró kezdő gyártóknak, kereskedőknek 'stb. van hasznuk, kik ha két vagy több kezest állítanak, akarmikor készen álló hitelre, 's így pénzre tehetnek szert.

f) Bankjegyeket adnak ki, mellyek egy font sterlingig (ezen alul nem) szólhatnak. — 1826-ban a' scotiai bankoktól kiadott, 's forgásban levő bankjegyek öszvete 3,309,082. f. st. volt, 's ebből csak 1,229,833. f. sterlingnyi vala 5, vagy több fontos bankjegy.

A' skott bankok közül a' pénzügy legzavarosb korában is egy sem bukott meg, minek egyik oka az, hogy a' három kiváltságos bankon kívül (mellyeknek tagjai csupán az aláirt öszvetig állanak jót) a' többi bank tagjai mindnyájan egyik a' másikért minden vagyonukkal kezesek, 's jót állanak a' bank-czimzet alatt tett kötelezésekért. Továbbá a' törvény a' banknak hogy tőle a' veszteséget eltávoztassa, módot szolgáltat hogy mindig vizsga szemmel tarthassa 's egyszerre kiláthassa a' hypothek- 's fekvőjavak - könyvéből adósa' vagyonbeli állapotját; és tehetségébe helyezi, hogy adóssának ingó 's ingatlan javait hamar lefoglaltathassa 's belölök magának eleget tétesen. — A' scotiai hitelezőnek szabadságában áll adóssának személyes adósságaért még igényeit, jövendő jogait (jus virtuale) is lefoglaltatni, mellynek, ha az adós előbb meghalna, akkor is van ereje 'stb. Az ezen tárgyban lévő egyéb rendeletek már hazánkban a' királyi városokra

nézve létesítve vannak. — A' scott bankok' öszvete a' fiókbankokkal együtt 150 körül van.

Ennyi a' mit a' nagy-britanniai bankok' szerkezetéről 's ezek jó 's rossz oldalairól olvasóimnak elébe terjeszteni szükségesnek tartok, hogy így ebből a' hasznosb szabályokat és elveket kilátván annak idejében haszonra fordítsák. — Az irföldi bankokról, minthogy semmi kitünő nevezetes részletek- és szabályokkal nem bírnak, — hallgatok.

Az éjszakamerikai szövetséges statusok-, az ősz Britannia erőteljes szülöttében, még szorosban egybeolvadt a' népélettel a' bankügy. Itt kétféle, ugymint *ész és pénz* aristocratia tartja a' kormányzási hatalmat, 's ez utóbbi osztálynak a' bank-tulajdonosok és pénzváltók leg-hatalmasb tagjai, kik egy időben már túl nyomó erővel kezdék a' köz ügyeket kezelni, 's féltő volt, hogy egészen magokhoz ragadják a' felségi hatalmat: de Jackson szilárd haza- és szabadság-szeretete korán megtöré a' renden túl uralkodni kezdő szörnyeteket. Ez esemény új időszakot alkot a' szövetséges statusok történetárában. — Az éjszakamerikai bankok szerkezete némelly statusokban még tökéletlenebb mint az angolbankoké; de még a' bankok megállapításán iparkodó néhány szövetséges status illy nemű intézetei is messze állnak szerkezetök alkalmaságára nézve a' skott bankok megett. — Az éjszakamerikai bankok' száma nagy, ugy hogy már 1825-ik év kezdetén a' szövetséges statusokban (a' fiókbankok beszámítása nélkül) 514 volt. — Itt a' bankügy vezéreül a' szövetségi kormánytól állítattott, és *szövetséges statusok bankja* (die vereinigten Statenbank) czimet viselő illy intézet tekinthető, mellynek főhivatala Philadelphában van.

B. A' némethoni bankok.

Korunk' többi statusai élet folyásával úgy látszik a' bankügy már nincs olly szoros összefüggésben; a' mi oda magyarázható, hogy az említett két statuson kívül sehol sem foglalatoskodik olly terjedelmes néptömeg, a' lako-

soknak olly nagy részök, a' gyártás és kereskedéssel. Azonban tán egyetlen egy európai status sincs, mellyben bankok ne léteznének, mellyek kisebb nagyobb mértékben gyakorolnak befolyást azoknak pénzügyi 's kereskedési foglalkozásaikra, 's a' pénzforgás, és csere-eszközök gyarapítására. — Minthogy a' Némethon 's intézvényei gyakorolnak hazánkra legnagyobb befolyást, és állanak előttünk példaképekként, ennek nevezetesb bankjaival leg-szükségesb megismerkednünk. — Ezek közt:

1. A' hamburgi bank

legrékibb 's egyszer'smind korunkban egyetlen intézet a' maga nemében; Európában t. i. jelenleg csak az egy *átírási-bank* (Girobank) létezik. Ez 1619-ben állítottott 's nem egyéb egy hamburgi kereskedőségtől összetett nagy 's köz pénztárnál, hol a' fizetés csak át- és visszairás által történik. A' ki részvényes akar lenni, 's magának formaszertint rovást nyittatni a' bankkönyvben, ezért és minden új folióért egy species tallért köteles fizetni (azonban ezen árt le lehet alkudni, ha számos folióra van szükség) és a' mellett legalább 100 mark bankot ¹⁾ érő (15 $\frac{3}{8}$ latnyi finom arany 's ezüst rudat — Baren) a' bankba letenni. A' letett arany 's ezüst rudaktól semmi kamat nem jár, sőt minden kölni mark őrzéseért 2 schilling huzatik le. — Az így felhalmozott ércz kincs becsét 40 millio mark bankonál többre teszik. Az átírási öszvetnek legalább 100 mark banko mennyiségűnek lenni kell, azonban év végén bizonyos időben e' mennyiségen alól is megengedtetik az átíratás. — A' ki többet irat át mint a' mennyi java van a' bankkönyvben, 30 % birságot fizet

¹⁾ *Mark-banko* képzelt pénz nem, mint p. o. a' sterling, és egy finom kölni markra 27 $\frac{3}{8}$ mark banko 's egy mark bankora 16 schilling esik.

a' túl íratott öszvetért. — A' részvényesek száma 500-nál több.

Ma már pusztán átírási-bank csak illy egyetlen városhól álló statusban alkalmazható; és miután Hamburg a' szárazföldnek első kereskedő városa, külföldi kereskedők is lehetnek részvényesei a' banknak.

2. Az austriai nemzeti bank Bécsben.

Az 1816-ki 1-ső juniusról költ patens adott életet ez intézetnek; kiváltsága 1817-ki 15-ik juliusról és 25 évre szól. Létét főkép a' kormány rendkívül zavart pénzügyi állapotjának köszönheti. E' bank magán intézet, magán részvényekből alakult a' kormány pártfogása 's felügyelése alatt. Minden vagyona (a' fekvőkön kívül) 's jövedelme adóment, és könyvei 's az általa kiadott oklevelek a' bélyegadótól szabadok. A' társaság alaptőkéjét 100,000, — 500 pengő (vagy 1000 bécsi becsü és 100 ezüst) forintos részvény képezi. A' részvényjegyek névre szólnak, mellyeknek azonban másra való áttétele minden költség nélkül történik. Utánok kétféle osztalék jár t. i. *rendes* és *rendkívüli*. Rendes 30 pf. minden részvény után; rendkívüli, melly a' bank foglalkozásaiból eredő nyereségből adatik, a' rendes osztalékkal évenként két ízben januar. 's juliushan. A' részvények folyama már.

1820.	650 p. f.
1830.	1,350 „ „
1838-ki februariusban .	1,444 „ „ volt.

A' bank foglalkozásai ötfélék u. m.

a) *bankjegyek' kiadása*, és az általa kiadott jegyek' beváltása.

b) *Discontirozás*. — Eziüst pénzben szóló és Bécsben fizetendő váltók discontiroztatnak, mellyeknek leg-

alább 300 p. ftról, és az intézvényes rendelményére kell szólani, és fizetési idejük 10 napnál nem kevesebb, 3 hónapnál nem több. A' tiz napnál kevesebb időre szólók is, ha a' 10 napra eső lerovat önkényt kiengedtetik, beváltatnak. Azon kívül a' váltót három szilárd hitellű kezes aláírásával, kik közül legalább egynek az alsó-austriai váltótörvényszéknél bejegyzettnek kell lenni) szükség meg erősíttetnie. Az ilyen váltókon kívül a' status papiroknak bizonyos nemei is discontiroztatnak.

c) *Az előlegezés, (Vorschusz) és kölcsönözés.* — Minden becsületes bécsi lakos folyamodhatik a' bankhoz kölcsönért; és ez következő zálogokra adatik, u. m. 1-ör minden zálognak alkalmas arany 's ezüst eszközökre, 2-ör belföldi statuspapirokra. — A' kölcsön 15 napokkal számítható időszakokra t. i. 15. 30. 45. 60. 75. 90, napra adatik, ennél hosszabb időre nem A' kölcsön öszvetek, ha arany 's ezüst eszközök adatnak zálogul 4,000, ha arany 's ezüst pénzek 1000, ha pedig statuspapiro, 500 p. ftnál kisebbek nem lehetnek. A' két első zálognemre adott öszvetiől 2 %, az utóbbira 4 % fizetendő, mellyet előre le kell tenni. A' kölcsönözőnek szabadságában áll a' kölcsönt akármikor a' meghatározott fizetési nap előtt, és részenként is lefizetni, de az előre lettett kamathól semmit sem kap vissza. A' fizetési idő meghosszabbításáért 8 nappal kell eltelése előtt folyamodni. — Az ezüst és arany zálogra belső finomságának egész értékével felérő öszvet, csupán 5 % kivonásával kölcsönöztetik; a' statuspapirokra pedig a' mennyit ezek akkor a' pénzfolyami közép ár szerint érnek, azon becsnek $\frac{2}{3}$ része előlegeztetik. Ha azonban ezeknek folyama $\frac{3}{4}$ résznyire szállna alá a' kölcsön öszvethez képest, 's ha az adós a' törvényes idő alatt felszólítás nélkül elegendő zálogot nem állít elő: akkor szabadságában áll a' banknak a' zálogosított statuspapirt eladni; 's a' zálogosítónak csak a' felüleg maradékot adja át. Ha továbbá a' zálogból ki nem telnék a' kölcsön, akkor az adós ellen viszkeresete is van a' banknak. A' zálogosító a' határidőre ha nem fizett, sza-

badságában áll a' banknak a' zálogot eladni, és a' bejött árából jutalomdíjúl (provision) $\frac{1}{2}$ rész procentet lehúzni. A' kölcsönért folyamodó, ha Bécsben fizetendő statuspapiert akar zálogba adni, ha ezt a' határozat kinyerése idejétől 8 nap, ha pedig azok más városban fizetendők 2 hónap, ha egyéb javak adatnak zálogba, 's ezek 4 nap alatt át nem adatnak, újonan kell a' kölcsönért folyamodni.

d) *A' letéti foglalkozás.* A' bank lehetetés végett elfogad: 1. forgásból ki nem ment arany ezüst pénzeket 's arany 's ezüst rudakat; 2. mindennemű nemes ércz eszközöket; 3. bankjegyeket, bankrészvényjegyeket, és a' letevőre szóló magán rész-kötelezvényeket (privaten partial-Obligation) 4. bel- 's külföldi statuspapirokat; 5. magán személyeknek pénzről szóló okleveleit p. o. végrendeletet társasági szerződést 'stb). Mind ezektől különféle illetmények (Gebürt) fizetendők a' letéti időhöz és letett tárgyhoz képest. A' letett tárgyról kettős összeírást kell átadni. A' letett holmik akármikor visszavehetők, hanem az előre lefizetett díjból semmi sem térítettik vissza. A' letett tárgyakat érő olly kárvallásért, melly a' vak esettől függ, az intézet nem kezeskedhetik. A' letett dolgok csődület esetén bírói határozatnál fogva a' letevő csődületi tömegéhez kapcsoltnak.

e) *Átírási foglalkozás.* — Ezekből látható, hogy ezen *nemzeti* bank nevet viselő intézet míg egy részről a' kormány, más részről szinte kiválólag a' bécsi lakosok érdekiért van létesítve, és nevét nem érdemelve az austriai ház' hozzá tartozható tartományai jólétére kevés befolyással van.

A' banknak szabadságában áll az austriai ház' birtokaiban fiókbankokat állítani; 's illy intézeteket létesített is Brünn, Praga, Lemberg, Szeben, Temesvár, Buda, Trieszt, Grätz, Lincz - és Innsbruckban. ¹⁾ Azonban ezeknek munkálkodási körük igen szük, nevezetesen:

¹⁾ Hazánkban, mint látni két illy fiókbánk van. Igen szükséges volna, a' magyar bank felállításáig legalább, egy illy fiók-

1-ső. A' bankjegyeket váltják ércpénzre, az ércz pénz ezek, 's a' nagyobb bankjegyeket kisebb bankjegyekre.

2-or. A' régi papirpénz beváltásán munkálkodnak; és

3-or. a' nálok letett 100 pengő forintnyi, vagy azon felül lévő öszvetekről a' bécsi középponti pénztár által kifizetendő útványokat adnak ki, mint szinte ez is hasonló utalványokat ad ki a' fiókbankra. De az útványok csak a' tudósító levél (Avisobrief) megérkezte után fizettetnek ki, mellyeknek kiadásaért a' következő járandóságot kell fizetni:

Brünni grätzi, 's lincziért	$\frac{1}{10}$ %	vagy is	6	xr.	100	fttol.
Budai 's prágaiért	$\frac{1}{8}$ „ „		7 $\frac{1}{2}$	„	—	„
Innsbruckiért	$\frac{1}{4}$ „ „		15	„	—	„
Lembergért	$\frac{3}{10}$ „ „		18	„	—	„
Szebeniért	$\frac{1}{3}$ „ „		20	„	—	„
Triestből Bécsbe	$\frac{1}{5}$ „ „		12	„	—	„
Bécsből Triestbe	$\frac{1}{6}$ „ „		10	„	—	„
Temesváriért	$\frac{1}{4}$ „ „		15	„	—	„

A' bécsi nemzeti bank 1837-ik évi foglalkozásainak következő eredményei voltak, az 1838 elején megjelent hivatalos tudósítás szerint:

---

bank létesítése Debreczenben, Magyarország Pest utáni legnagyobb kereskedő városában, a' honnan sem postakocsi, sem szorgalom-szekér nem járván 's nem járhatván, kivált a' téli feneketlen utak miatt, valóban mesterség és kölcséges Pestre vagy Bécsbe pénzt küldeni, 's a' bankjegyeket be vagy felváltatni. Igaz, hogy a' helybeli sóhivatal végez ilyenemű foglalkozásokat, de ez a' szükséghez mérve semmi.

1-ör. *a' discontirozási* foglalkozás 40,731 darabra történt, melyeknek becse 248,495,607 f. 's 44 xr.-nyi volt. Dec. 31-én (1837) még 4,299 darab 41,251,627 for. 's 14-xrnyi értékű váltó maradt beszedetlen. Ezen foglalkozásból legkisebb vesztesége sem volt a' banknak.

2-or. *A' kölcsönözési* foglalkozás 21,699,008 f. 26 xr. becű zálogra 11,719,400 f. kölcsönötetett, melyből 1837-ki 31. decemberben 11,107783 forint becű zálogra 5,666,900 ftnyi kölcsön maradt ki.

3-or. *A' letéti* foglalkozás 65,813,520, f. 34 xrt tárgyakra terjedt ki.

4-er. *A' papírpénz beváltás.* Ebből 1836-ki 31-ik. decemberben már . . . 431,543,650 fnyi volt beváltva, 's 1837-ben . . . 2,104,700 fnyi váltatott be, 's 1837 végével összesen 433,648,350 ft. becű volt beváltva, 's így 1 jan. 1838 csak 16,064,488 bécsi becű, papírpénz marad forgásban.

A' pénztár összes állapotja 1836-ki 31-ik decemberben . . . . . 56,540,224 f. 45 ¼ xr. volt, 1837-ben pedig . . . 795,220,325 f. 8 xr.

---

volt a' bevétel, 's így összesen 851,760,549 f. 53 ¼ xr. emelkedett, melyből a' kiadást 781,127,776 f. 45 xr.

---

kivonván, 1837 végével . . . 70,632,773 f. 8 ¼ xr. maradt a' pénztárban.

A' banknak 1837-ben következő jövedelme volt:

discontirozás által	1,601,119 ft. 58 xr.
kölcsönözés által	267,066 „ 2 „
a' bank tőkejavaiból	2,247,066 „ 1 „
az útalványozási foglalkozásból	39,451 „ 20 „
a' tartalék pénztár kamatja	214,750 „ 10 „

's így az összes bevétel volt . . . 4,369,453 ft. 31 xr.

mellyből több nemü 1838-ik évre tartozó előleges kölcsésekre . . . . . 426,149 ft. 40 xr.

lehuván, a' tiszta nyereség . 3,943,303 ft. 51 xr.

Ezen tiszta nyereséget a' 50,621 részvény közt elosztván, egy részvényre 77 f. 53 $\frac{46}{50}$ xr. jutott, és ebből egy részvény után valósággal 76 f. fizettetett ki az igazgatóság által, 1 f. 53 $\frac{46}{50}$ xr. pedig tartalék pénztárhoz kapcsoltatott.

A' Némethon bankjai közt azonban legterjedelmesb és jozanúl kiszámolt szerkezetü.

3. A' bajor váltó- 's hypothek-bank.

Ezen banknak az 1834-ki juliusi törvény adott létezt, melly 10 cikkelyből áll 's foglalatja összehuzva ennyi: 1. egy bajor váltó 's hypothek-bank állittatik, 2. mellynek kizáró joga lesz maga 's fiókbankjai részére bankjegyeket bocsátni ki. Ezen kiváltság idejét a' bankalapítók a' kormányval egyet értve határozzák meg; 3. az alapszabályok, 's az azokban törtéendő változtatások a' királyi helybenhagyás aláterjesztendők. 4. A' bank alaptőkéje készpénzben lefizetett részvényekből fog alakulni. 5. A' részvényjegyek csak meghatározott névre szólhatnak. 6. A' bank, alaptőkéjének legalább három ötödét fekvő javakra tartozik kölcsönözni, mindazáltal a' kamat 4 %-nál nagyobb nem lehet, ehhez képest a' kölcsönnek évdijak (Annuitäten) által lehető leszállítását köteles megengedni; 7. az alaptőke ötödével bank 's váltó foglalkozásokat üzhet a' bank, 's itt főképez az iparüzü osztályt tartozik gyámo-
lítani. Azonban a' külföldi statuspapirokkal való kereskedéstől eltiltatik. A' bank élelemdíj-szerződéseket (Leibrenten-Vertrag) köthet és élethiztosító intézetet állithat. 8. Ezek következésében nem kamatozó bankjegyeket bocsát-
hat ki, mellyeknek öszvete azonban az alaptőke $\frac{5}{10}$ része értékénél, 's a' legnagyobb szükség esetében is 6 milio

forintnál több nem lehet, és minden esetre két annyi hypothekával kell fedeztetve lennie 9. A' bank' 's fiókbankjai a' váltó foglalkozásokban a' váltótörvényjótéteményeivel élnek. 10. A' törvény végrehajtásával a' bel- és pénzügy, ministeriumok bizattak meg. — Ezen törvényen alapulva lépett 1835-ben életre a' bank-foglalkozások minden nemét magában egyesítő bajor bank; 's nem a' népség egy, hanem minden osztályának, és főképp a' más bankoknál figyelemre alig méltatott fekvő javak tulajdonosainak gyámolítását tűzvéni ki vezérelvül. E' bank szerkezete a' létezők közt egyik a' legalkalmasbak közül; és szoros figyelem volt alkotásában, hogy munkálkodásaiból sehogy veszteség, zavar ne háromoljék a' népségre, 's ez mindenkép biztosítva legyen. Én körülményeink 's nemzeti hajlamunkhoz képest ez intézet alapszabályait 's alakját vélem olyannak, melly hazánkban legcélszerűen lehet életbe, 's itt leginkább alkalmazható, azért részletes ismertetése végett alapszabályait olvasóim elébe terjesztem olly czélből 's ohajtással, hogy minél hamarább hason alakú intézet árássa hazánkra jótéteményeit.

A' bajor bank' alapszabályai.

1. Szakasz. A' bank' alapítása, 's létezési ideje.

1. §. A' bajor hypothek- 's váltóbank a' kormány oltalma 's folytonos felvigyázása alatt álló magán társaságtól alapított intézet, mellynek az 1834. 1-ső júliusi törvényben kijelelt jogai, 's kötelességei vannak; és javai a' társaság' magán tulajdona. 2. §. Ez intézet az említett törvény által kijelelt munkálkodásához képest: *a)* hypothek-, és *b)* váltóbankra oszlik. 3. §. A' hypothek-bank, mint magán hitelezési egyesület a' hitelegyesületek iránt fennálló törvényes határozatokra alapszik. 4. §. A' hypothek- 's váltó-bank helye München, azonban minélelőbb Augsburgnban egy fiókbank fog állíttatni, mellynek, fiók-

bankhoz képest való alárendelt viszonyban, az escomptirozás, kölcsön-letéti- 's átírási-foglalkozásokra nézve a' bankkal ugyanazon hatási köre leend. Azonban a' szükséghez képest több bajorvárosban is állíttathatnak fiókbankok. 5. §. A' banknak megengedtetik, hogy a' kezdetben 10 millio forintnyi fő alaptökéjét, foglalkozásainak lassankénti kifejlése és terjeszkedése által 20 (husz) millio forintig emelje. Minden esetre köteles ezen kiterjeszkedés nélkül is a' szabály szerinti jelentkezéshez képest, késlekedés nélkül a' hypothekára való kölcsönök öszvetét 12 millio forintig felnevelni. Minden mostantól kezdve a' bankkormány által teendő részvény kibocsátásoknál a' kibocsátandó részvények felére nézve az első 10 millio forintot aláíróknak elsőségök van, és pedig az első aláírás szerinti arányban; egy negyede a' kormány rendelkezése alá bocsáttatik, mellynek rendelkezés nélkül maradt részéről, mint szinte az utolsó negyedről a' bankkormány rendelkezik. Ha a' bank ezen későbbi részvény kibocsátás előtt már tartaléktőkét képezett, úgy ennek mindenek előtt az újonan kiadott részvények átvevőjítől az újonan kibocsátott részvényeknek aláírásokhoz képest való arányában ki kell pótolni. 6. §. Az alaptöke (Capitalstock) alakítására a' szerző nevére szóló 500 fttos részvények adatnak ki, mellyek minden törvényszéki közbejövetel nélkül, csupán hátírás (Indossement) által mehetnek át egyik birtokosról a' másikra. A' részvények folyó számaik szerint az átvevő neve mellétételel egy arra való könyvbe (részvénykönyvbe-Actiengrundbuch) bejegyeztetnek. Ezen könyvben a' más névre átírás az eredeti részvényjegy előmutatásával történhetik csak, és mind eddig a' részvénykönyvben utolszor megnevezett birtokos fog részvény tulajdonosaként tekintetni. 7. §. A' befizetések kész pénzben a' bank kormányánál mennek végbe. Ez határozandja meg a' részeket (Raten), mellyek szerint befizetéseket teljesíteni kell, és szólítja fel egy hónappal elébb a' részvényeseket a' befizetésre. A' részvényesek a' bank felállásakor az elfoga-

dott alapszabályok megjelenése után a' bankkormány által megtett felszólításra kötelesek 10 procentnyit, 50 ftot. a' részvényből a' nevekre szóló ideigleni részvényjegyre (Actien-promise) tüstént lefizetni. Ezen részvényeseket soha és semmi esetben nem kényszeríthetni, hogy egy részvényre a' banknak 500 ftnál többet fizessenek. 8. §. Minden részvénynek egyenlő tulajdona a' bank alaptőkéje, 's egyenlő része van a' bank munkálkodásából eredő nyereségben. A' bank léte alatt az osztalékon 's felüleg osztalékon (Superdividende) kívül, semmi más elosztás nem fog történni. 9. §. Részvényeket szerezhetnek bel- 's külföldiek, testületek 's belföldi statuspénztárak. 10. §. Minden részvényhez előlegesen 10 évre félévenként fizetendő osztalékcouponok (Dividendcoupon) 's így 20 darab mellékeltetik. Az évenkénti kamat mennyiség 3 % van megállapítva, melly szerint egy félévenként fizetendő kamat-coupon (vagy is osztalék) 7 forint 's 30 xnyi öszvetről szól, azon további megjegyzéssel, hogy a' kieszközlendő nyeresémi rész (felüleg osztalék) a' bank kormánytól közretett mennyiségben vele egy időben osztatik ki. 11. §. A' bank léte 99. - évre van megállapítva. Kiváltságai, ha meg nem újítatnak, ez időköz' elfolyásával szűnnek meg.

2. Szakasz. A' bank jogai 's kiváltságai.

12. §. A' bank, 's fiókbankjai 1) nem csak minden előforduló esetben az augsburgi váltótörvénynyel élnek, hanem mindenféle közte és a' váltó 's kereskedési törvényszék alatt lévő kereskedők közt támadó viták (Streitigkeiten), a' mennyiben váltó 's kereskedési foglalkozás forog szóban, az illető kereskedési 's váltó törvényszéknél ítéltetnek el, ha csak a' bank 's az illetők közti külön egyesség által kivételkép valamely más nem köteleztetett; 2) „*Bajor hypotheek - 's váltóbank*“ czimzet alatt végzik foglalkozásaikat, 's adják ki okleveleiket, melly aláírást úgy kell tekinteni, mint akármellyik közhatóságét; 3) saját pecséttel bírnak; 4) jogok lesz, hogy, a' letett 's

árvá pénzek a' királyi hatóságoktól (Behörde) illő kamat mellett nálók letétehesenek. 13. §. A' banknak kizáró szabadalma van bemutatóra (au porteur) szóló bankjegyeket tenni forgásban, de mellyeknek értéke 10 forinton alúl nem lehet. A' bankjegyek öszvete azonban a' bank alaptőkéje négy tized részének az értékét, a' legnagyobb szükségben 8 millio forintot, soha túl nem hághat; és a' kibocsátott bankjegyek három negyedének minden esetre kétszer annyi fekvő vagyonba helyezett hypothekával, 's legalább az utolsó negyedének kész pénzben a' bank pénztárban lévő hason mennyiségű pénzzel fedezve kell lenni. A' bank-igazgatóság azon felül köteles gondoskodni, hogy ezen kész pénzen kívül a' kiadott bankjegyek értékének a' többi három negyede és a' bank pénztárában lévő könnyen kész pénzzé tehető értékek által biztosítva legyen. A' közpénztáraknál való fizetésekben a' bankjegyek névbecsők szerint beadathatnak. 14. §. A' bank köteles; különösen a' végre rendelt pénztárainál *kész pénzért* bankjegyeket adni ki, 's váltani be. 15. §. A' bankérték (Bankvaluta) a' bajor országos pénzláb lesz; a' bank pénztárak csak 2 ft. 42. kr. érő egész és fél koronástallérok, 2 ft. 24 kr. érő ezüst tallérok (conventionsth.) és 24 kr. tevő 20 xr. sokat vesznek el és ezekkel teszik a' fizetést, apró pénzzel csupán kiegyenlítés végett. 16. §. A' bank az általa kiadott bankjegyek- vagy nála letett pénzek- és más tárgyakra nézve az ezeket, amortizálások vagy pedig letartatások végett, illető megkeresést el nem fogadja. 17. §. A' bank részvényjegyeit, vagy más kijelent névre szóló okleveleit, ha elvesznek, a' belföldi statuspapirokra nézve fenálló törvények szerint, a' törvényszékek előtt amortisaltathatni, a' mi a' bankkormányának tüstént tudtára adandó. 18. §. Kiváltsága eltelte után, vagy valamikori feloszlásakor a' bank minden még forgásban lévő bankjegyei értéket kész pénzben valamelyik királyi pénztárba letenni köteles. A' három éven át történt felszólítás után és be nem váltott bankjegyek értéke, mint ez a' bankjegyen ki van jelelve,

a' bank tőpénzéhez kapcsolatik. Ez az eset akkor is ha a' bankkormány a' forgásban lévő bankjegyeket akár elhasználtságok miatt, akár más tekintetből, másokkal felváltja. 19. §. A' bankjegyek utánczása vagy hamisítása az 1-ső jul. 1834. ki törvény 2 cikkelye szerint fog büntettetni. §. 20. A' banknak szabadságában áll, hogy a' letevő ellen való összes követelésiért kifizettesse magát az az által letett tárgy becséből.

(Folytatása következik).

XVII.

A' M A G Y A R O R S Z Á G I

GYÖKERES NEMZETSÉGEKRŐL.

1. §. Történetiróink' atyjának, Kézai Simon mesternek krónikáját véve kalauzul: „Magyarország' gyökeres régi nemzetségeiről“ czím alatt az 1820-ik évben, 110 lapra terjedő értekezést hocsáta napfényre Horvát István, a' Széchenyi országos könyvtár' őrzője a' magyar nemzeti muzeum mellett, és arra, valamint egyéb hiteles kútfőkre támaszkodva megmutatá: hogy az izraeliták, az arabok' szokásaként, kik nemzetségekre voltak fölosztva, a' régi Rómának főnemessége is nemzetségekre oszlott; és „a' mit az izraeliták és arabok bevettek, a' mit maga a' régi Róma szokásai közé számlált, azt későbbben némelly más nemzeteknél szintigy feltalálhatni a' nemzetségi különböztetésre nézve“ ¹⁾; megmutatá továbbá: hogy Horvátor-

---

¹⁾ Magyarország Gyökeres régi Nemzetségeiről. Figyelem gerjesztésül értekezik Horvát István 'stb. 1820. 8-ad. a' 12-ik lapon.

szágban mindössze tizenkét nemzetség létezett; érinté: hogy a' dalmaták hasonlólag oszthatták fel, és nevezhették magukat; megbizonyítá; hogy a' kunok is nemzetségekre voltak szaggatva, és „hogy a' Duna, Körös, Maros, és Temes folyók mellett letelepedett nagy számu hun nép, hét nemzetségnél többet kebelében nem tartott.“¹⁾

2. §. Verbőczy István, hármastörvénykönyve harmadik részének IV-ik czimében mondja: „Továbbá, vagnak Erdélyben székelyek kiváltképen való nemesek, kik a' magyaroktól azután származtak, hogy Scithiából Magyarországra, Pannoniába bejöttek; kiket mi paraszt módon székelyeknek hívunk; és ezeknek mindenestől fogva külön törvények, és szokások vagnak, hadi dolgokban bölcsék, kik örökségeket és tisztet nemzetségekre, és nemzetségeknak ágazatjára osztnak köztök²⁾; ezt is eléadván Horvát István, Verbőczy tulajdon szavaival, a' magyar királyok' törvényeit foglaló Kollárféle kézirat 466. lapjáról Kovachich Márton³⁾ közölte székely lajstrom után megemlíté: hogy a' székelyek huszonnég ágra oszlott hat, nevezet szerint; *Adorján, Megyes, Jenő, Halom, Zabrán,* és *Örlöcz* nemzetségből állottak, mellyeknek ágaik is névszerint elé vagnak adva, kivéven a' Zabrán nemnek két, és az Örlöcz (Ewrlöwcz) nemnek egy ágát, mellyek nevezetlenül maradtak; lihető a' kézirat hiányai miatt.

3. §. Általmegy ezek után Horvát, a' magyarországi gyökeres régi nemzetségekre, és Kézai Simon azon tanutételénél fogva, hogy tisztán Magyarország száz nyolcz, és nem több nemzetséget foglal, és a' mellyek velük kapcsolvák, azok jövevények, vagy foglyokból

¹⁾ Ugyan ott a' 13-ik lapon.

²⁾ Magyar és Erdélyországnak Törvény-Könyve, iratott Verbőczy István által 1514. Esztendőben. 1805. 8-ad 467. l.

³⁾ Scriptorum Rerum Hungaricarum Minores. Tom. I. MDCCXCVIII. 8-ad a' 339. 340. l.

származandók, ¹⁾; azt vitatja: hogy a' magyar föld' birtokosi is nemzetségekre voltak felosztva; hogy a' tős gyökeres magyar nemzetségeknak számuk, még Kézai Simon mester idétte, száz és nyolcz volt csak; de a' 34, és 35 lapokon ezeket is mondja: Kéza és a' bécsi XIV. századi képes krónika nyilván úgy szólnak, de a' dolog természete, és a' magyar nemzetnek ázsiai eredete is úgy hozza magával, hogy előbb, mint sem a' magyarok e' földre kiköltöztek, már virágoztak a' régi gyökeres száz nyolcz magyar nemzetségek. Szaporodott-e itt helyben *eredeti magyarokból* számok? arra is nem nehéz megfelelni, ha eszünkbe jut, hogy Kéza a' maga koráról is úgy beszél, hogy a' *tiszta* magyar nemzetségeknak számokat még akkor is csak száz nyolczra teszi. Kétséget sem szeved, hogy a' magyar nemzet letelepedése után e' földön sokan *nemessé* lettek, de úgy látszik, más volt *nemessé* és más volt *nemzetségé* lenni. IV. Béla' országlásától fogva számossabbak okleveleink, 's vagnak példák arról is, hogy némelly nemeseknek *örökség* adatott, de én legalább az oklevelekben soha annak nyomára nem akadtam, hogy a' vár katonákból nemesekké letteknek maradékaik magokat az ilyen nemességet nyerőnek nemzetségéből valóknak (de Genere) irták volna. Noha a' magyar nemzetségeknak született magyarokból való szaporodásokat, másfelől csak azért sem látom lehetetlennek, mivel idegenek, majd mindegyik király alatt nemzetségi jussokkal megajándékoztattak, és mivel azok, a' miket Kéza a' foglyokból, azaz *vár katonákból* eredett

---

¹⁾ „Centum enim et octo generationes pura tenet Hungaria, et non plures; aliae autem, si quae ipsis sunt conjunctae, advenae sunt, vel ex captivis oriundi; quum ex *Hunor* et *Mogor* in palude Mocotida centum et octo progenies, absque tamen *missitalia* fuere generatae“ *M. Simonis de Keza Presbyteri Hungari Scripteris Saeculi XIII. Chronicon Hungaricum, quod ex codice membraneo nunc primum stb. excitut Alexius Horányi stb.* a' 35. lapon.

nemzetségekről mond, a' mennyire ezek hosszú idő után magyaroknak, ha nem tisztáknak is, tekintethetnek, épen illyest látszanak bizonyítani.“ Nem ragaszkodik tehát Horvát szorosán számhoz, egyedül azt állítja: hogy a' nemzetség nevezet csupán az örökség bíró gyökeres magyaroknak, vagy örökséget nyert jövevényeknek volt sajátjuk, 's nem talált rá példát: hogy a' vár katonákból nemesekké letteknek maradékaik magokat az ilyen nemességet nyerőnek nemzetségéből valóknak (de Genere) irták volna.

4. §. Fejér György még mint pozsoni nevendék pap, az 1789-ki Mindenés Gyűllytemény II-ik negyedének 99—105 lapján: *A' legelső Hunnusok' történetiből némelly Anekdoták, és azoknak szokásaik'* fölrattal jelelt közleményében, ezeket mondja: „Hunnus eleinknek bizonyos historiáját a' kínai kézírások' segítségével Kristus urunk születése előtt két száz tiz esztendővel elébb kezdetjük.“ Továbbá: „Legnagyobb figyelmettséget érdemelnek a' hunnusoknak szokásaik; nemzetségekre voltak elosztva, és minden nemzetségnek volt egy vezére. Ezen minden vezéreken egy uralkodott, kit *Tánjónak* neveztek. E' mellett uralkodtak mind a' napkeleti, mind a' napnyugoti birodalomnak részén mások alább valók, kiket a' kínaiak magok nyelveken *hienvámoknak*, a' hunnusok megint *Busci Thuscínak*, azaz, bölcs királynak neveztek..... Minden tisztségek, kivéven a' *Hienvám-ságot*, örökül maradékról maradékra szállottak.“ De ezen állítás negyven esztendőre telve már, nem tetszik neki, hanem: kiadván V-ik István ifjabbik magyar királynak Cornides Dániel okleveles gyűjteményében megtalált 1265-ki levelét, mellyel István, a' Dobra nemzetségből származott báchvári némelly jobbágiakat e' sorsukból kiemelvén, királyi szolgálkká tesz, az oklevél után, első közöltetésekor, e' jegyzést iktatá: „Ex his advertas velim, axioma de genere adeo notam haud esse propriam eorum, qui seu ex Asia, seu aliunde has in terras primitus immigrarunt, indigenatuque sunt donati; ut etiam non Nobili-

bus, quales erant Castrenses, quique familiam unam efficiabant, fuerit comune. Errorem illum, qui pluribus arri-det, Diplomata satis refellunt.“¹⁾ Illy értelmű nyilatkoztatást tön már előbb, az okleveles gyűjteménye IV-ik kötetének első szakaszában a' 165 — 167. lapon közölt oklevél után, mellyben: „Jobbgyones castri Zaladiensis de genere Johannis, maioris exercitus“ szavakat olvasott; mondván: „Ex hoc diplomate patet etiam, axioma: de genere familiarum ex Asia horsum immigrantium, cum et maior exercitus e castrensibus praerogativa hac ornatus fuerit, proprium haud fuisse.“

5. §. Találtatott a' gyökeres nemzetségek egy másik ostromlója is, Pozsonban a' magyar törvények' nyilvános tanítója Szlemenics Pál, ki az 1837-ki Athenaeum II. szakaszának 11-ik és 12-ik számában, „A' királyi vitéz szolgák nemességéről“ értekezvén, a' 185-ik és 186-ik szeleten, ime' záradékkal él: „Úgy látszik, hogy a' szóban forgó új véleménynek pártolóit az illetén, régi törvényeinkkel és okleveleinkkel meg nem férő véleményekre azon túlzó tisztelet csábítja; mellyel azon régi 108. nemzetségeknek, mellyekből Kéza Simon tanítása' szerint, valamint a' nagy szittyá nemzet, úgy szinte az Álmos és Árpád vezérek alatt Pannóniát meghódító magyarság is állott, annyira hódolnak, hogy ezen nemzet-ségek' mindennemű, akár magokat kitüntetett 's nagyobb birtokaik által hatalmasokká lett, akár elszegényedett 's lealjasodott, sarjadékainak általán véve különös polgári elsőbbséget tulajdonítani nem kételkednek, és pedig minden behizonyítás nélkül; jóllehet e' követelt elsőbbségnek gyökeres kivívása elkerülhetlenül szükséges lett volna, részszerint mivel törvényeinkben annak semmi nyoma sem

---

¹⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus et Civilis. Tom. IV. vol. III. a' 294. 295 lapon. Az Oklevél ismétleg: Tomo VII. vol. I. 329. 330. lapon, az előbbeni közleménytől némikép eltérőleg.

találtatik; részszerint mivel azon szövetség, melyet Béla király névtelen irójának tanúsága szerint a' magyar hon visszafoglalására Ásiából kiindult hét vezéreink Álmost vagy annak fiát Árpádot örökösülő jussal közvezérré választván, egymás közt kötöttek; illetén polgári elsőbbséget egyedül csak a' vezéreknek magoknak és maradékaiknak, tulajdonít, részszerint végre, mivel több régi okleveléinknek tanúsága szerint sok jobbágyok, 's más alsóbb rendűek, egy szóval olyanok is magokat nemzetségbelieknek de genere vel generatione, irák, kik vitéz szolgai 's királyi serviensi jussal és szabadsággal nem bírtak, 's kik csak későbbben érdemeik által tettek a' vitéz szolgálásra, 's országos nemességre szert.“

6. §. Ha jól értem, Béla jegyzője eléatta szövethelyesítési alaptörvényeinket: azok nem csupán a' fő- és alvezérek, hanem a' hét vezér alja szabad magyar nemzet jussait, és előzvényeit is, foglalja magában; szinte azon szerint, mint felebb idéztem soraiiban Fejér György a' hunnokról eléadá. Megalapították az uralkodó házat, meg választák a' főkormányzót, Álmos vezér és ivadécai képében; de nyilván kiköték azt is, hogy a' melly javakat, közre munkálásuk által találnának, azokból senki sem resztesse ki; ez nem a' hét vezért illeti egyedül, hanem mind azokat, kik a' hét vezértől képviseltettek, a' szabad magyar nemzetet; ezekre is értetni vélem én a' negyedik alapszabályt a' hivatalság bűnének büntetésére nézve, nem csupán a' hét vezérre: kiket a' harmadik törvény, örökösülő tanácsokká, és országos tisztviselőkké határoz; mert józan okoskodás mellett fel nem tehetni: hogy II-ik alaptörvény szerint: „Ut, quidquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret“ a' közre munkálással szerzendő javak, csupán, és egyedül a' hét vezér között, akár a' korács akár pedig, mint hihetőbb — a' nemzet szabad választása tette őket azokká, határozottat volna felosztatni: miután a' hét vezér, maga magában, nem leendhetett képes földeket foglalni; a' segítő feleket pedig, a' foglalás

jótéteményiből ki rekeszteni, merőben ellenkezett volna a' szerkező föbbieks országos bölcsességével.

7. §. Hogy ezen szerződés foganasítottatott is: bizonyítják sz. István első királyunk II. törvénykönyvének 5-ik 6-ik és 35-ik fejezetei; mellyekben szabad intézhetés biztosítottatik a' *saját* vagyorra nézve, mind a' magános birtokosoknál, mind magánál a' királynál, ki nek vagyona, hadai, szolgálái 's királyi méltóságához tartozó mindene, szinte sértetlenül hagyatni rendeltetett ¹⁾, de országul megállapítottatott az is; hogy mindenki szabadon uralkodhassék *saját* vagyomán, és a' király ajándékán, 's attól meg se fosztathassék felség sértési, hazaárulási, és pártütési büne nélkül ²⁾; a' törvények nyilvánvalóvá teszik azt is; hogy ezek alkotásakor voltak a' magyar nemzetnek olly tagai: kik *saját vagyomokkal* birtak, mellyek királyi adományban nem gyö-

¹⁾ Lib. II. Cap. 5. Decrevimus Regali nostra potentia; ut unus quisque habeat facultatem, *sua* dividendi, tribuendi uxori, filiis, filiabusque; atque parentibus sive Ecclesiae.

§. I. Nec post eius obitum quis hoc destruere audeat. — Caput 6. Volumus quidem, ut sicut caeteris facultatem dedimus dominandi suarum rerum; ita etiam *res milites, servi*, et quid quid ad nostram *Regalem dignitatem* pertinet, permanere debet immobile.

§. I. Et a nemine quid inde rapiatur, aut subtrahatur; Nec quisquam in his praedictis sibi fauorem acquirere audeat.

²⁾ Caput 35. „Consensimus igitur petitioni totius senatus; ut *unus quisque dominetur propriorum*, similiter et donorum Regis, dum vivit: Excepto, quod ad Episcopatum pertinet, et Comitatum.

§. I. Ac post ejus vitam, filii *simili* dominio succedant.

§. II. Nec pro nullius causa reatus, detrimentum bonorum suorum patiatur quis: *nisi quis consiliatus mortem Regis, aut traditionem Regni fecerit, vel in aliam fugerit provinciam.*

§. III. Tunc vero bona illius, in *Regiam* veniant *potestatem*, ipse vero subiaceat sententiae, *filiis innocentibus remanentibus.*“

kerezettek; tehát olly jószágokkal, mellyek közre munkálással szereztettek; mellyek közöttök, az ország elfoglalásakor, szerződés szerint, felosztattak, és a' mellyekkel szabadon intézhettek: éltük, vagy haláluk esetére. Ezek kiváltságára emeltettek imént a' szent király adományosai, ezekére utóbb a' vár szolgák; és már csak ezeknél fogva sem lehet mondani: hogy a' *nemzetesek*, semmi polgári elsőbbséggel nem bírtak a' *nemesek* felett.

8. §. Hosszasnak kell vala lennem: ha Szlemenics értekezésének fonalán, minden állítását rostálgatni akar-nám; azt tehát bővebb készülletü tudósnak tollára bizván, csupán egy idézetének, mellynek azt kellene bizonyítania: hogy, a' Kaplon nemzetségből, mellyből, folyton folyó oklevelek tanúsága szerint, grófjaim a' most is virágzó Karoli grófi nemzetség sarjadéki erednek, bizonyos Karácson nevü jobbagy is származott volna, helytelenségét kívánom megmutatni. Így ír ugyanis Szlemenics, az 1837-ki Athenaeum II, 186. szeletén olvasható második jegyzetének első szakaszában: „A' váradi lajstrom, melly szerint *Bubek* zathnári várjobbágy, 1212-dikben tolvajság végett, *Cupulon nemzetségbeli* Crachin nevü *várjobbágyot*, Crachinum de genere Cupulon, perbe idézte. Fejér Oklevélgyűjt. VII. köt. III. dar. 18. lap.“

9. §. Előre bocsátván azt, hogy a' ki Fejér György hibák özönéről ösmeretes okleveles gyűjteményére vakon hivatkozik, maga is hibába esik, másokat is magával hibába ránt; szóról szóra eléadom a' kérdéses cikkelyt, azon szerint, a' mint az, az okleveles gyűjteményben, és magában, a' reá nézve egyenes kütföböl át íratott közleményben találhatik; melly is így vagyon megírva:

Fejér Cod. Dipl. Hungariae.
Tom. VII. vol. III. a'
18-ik lapon.

Bel, Adparatus ad Historiam
Hungariae. MDCCXXXV.
fol. a' 272-ik lapon.

VIII.

„*An. Ch. 1212. Vetustas
familiae de Kaplon a quo
(így) Ill. stirps Comitum
Károlyi, ac congeneratio-
nalium.*

„*Bubek, ioubagio Castri
Zathmár, impetit ioubagi-
onem de genere Cupulon,
Scilicet: Crachinum de villa
Malca pro furto. Quos Banc,
Comes Palatinus, et Poso-
niensis discutiens ad Prau-
dam, (iudicium) per Pristal-
dum nomine Luger, misit
Varadinum; ubi Crachinus,
portato ferro, iustificatus
est. Anno M.CC.XII.*“

Rit. expl. Verit. §. CCCLXXIX.

*Ritus explorandae veri-
tatis per Iudicium ferri
cudentis.*

§. CCCLXXIX.

„*Bubus, ioubagio castri
Zathmar, impetiit ioubagi-
onem de genere Cupulon,
scilicet: Crachinum de villa
Malca, pro furto. Quos Banc
comes Palatinus et Poso-
niensis, discutiens ad Prau-
dam, per Pristaldum, no-
mine Luger, misit Varadi-
num; vbi Crachinus porta-
to ferro iustificatus est.*“

Ezt én magyarul így adnám: Bubus, Zathmár vá-
rának jobbágia, tolvajság miatt megtámadta a' Kupulon
nemzetség Malca falubeli Karácson nevű jobbágját, ki-
ket Bank nádor és pozsoni ispán kihallgatván, birói
képviselőjével Lugerrel Váradra küldte elítélés végett, ho-
lott is Karácson, az izzó vas hordozása által megiga-
zúlt. A' mi ha jól vagy: nem áll akkor t. i. az 1212.
év, mert az, az 1214 — 1235. évi ítéleteket foglaló váradi
lajstromban sehollott nem található, nem áll a' szathmári
várjobbáginak neve, mert az nem Bubek, hanem Bubus

volt; nem áll végre az, hogy Crachin vár jobbágy, és Cupulon nemzetségbeli volt; mert azt az ítéleti közlemény nem mondja, hanem azt igen is; hogy Karácson maga jobbági, úra pedig Kaplon nemzetségbeli volt.

10. §. A' gyökeres nemzetségek harmad ostromlójává Jerney János lön, ki az 1840-ki Tudománytár értekező hetedik kötetének 265 — 267. lapján, a' *Heren*, nemből származott vasvári némelly jobbágiaknak, és sorsukból, királyi szolgák, országos nemesek rendébe helyeztetésükről, V-ik István király 1271-ik-évben költ, és IV-ik László királytól, átírottan, megerősített oklevelét közölvén, közleményét a' 267 — 269. lapon, olvasható ez észrevételével kíséré: „Vagy csak azon tekintetből is nevezetes ezen oklevél, mivel Horvát István abbéli rendszerének (Magyarország' gyökeres régi nemzetségeiről, Pesten, 1820. 8.) miként a' „*de genere*“ címet viselő magyar családok' mind tősgyökeres, 's örök vagyoni joggal bíró, vagy jövevényekből illy kitünő sorsba emelt főnemesek voltak, ellenmond, Heren nemzetből (*de genere Heren*) származtak a' megnevezett vár jobbágyok, még is királyi kiváltság által tétettek csak várjobbági sorsból a' nemesek, 's örök birtokúak sorába: mire nem vala szükségök; ha nemzetségi joguknál fogva olyanok voltak volna. De ezenkül több oklevelek is hirdetik Horvát István rendszerének óvakodva 's kivételek tételével befogadhatását.“ Ezután eléadja, Fejér György oklevelés könyv nyomán, a' Dobra nembeli Bách vár jobbágiainak 1265-évben; elé, Katona István közleményére hivatkozva, de a' mennyiben Fejér eltéréseivel, 's utána hibásan is idézve, közli: megint csakugyan Fejér után, ¹⁾ a' *Churnug nemzedékéből* (*de generatione* és *nem nemzetségéből*“ *de genere*) származott Vasvár jobbágiainak 1268-ik évben V-ik István király adta, sorsukat királyi szolgákéivá változtató levelének, állítása tá-

¹⁾ Codex Diplom. Hungaric. Tom. IV. vol. III. 468, 469. l.

maszául szolgálni vélt sorait; és ezzel fejezi figyelem gerjesztő észrevételét: Ennyi tanutételek után már nem állhat egész kiterjedésben a' szóban forgó gyökeres nemzetségi illetőség, hacsak azon hypothesis mellék rendszerképen el nem fogadjuk, hogy a' magyar vérségü *kun* és *beseinyő* honunkba (hazánkba) később, és több ízben beköltözött népcsapatok, szinte nemzetségekre (genus) lévén fölosztva, azokat 's olyanokat illetik egyenesen az afféle „*de genere*“ mellék névvel czimzett nemzetségi tagokat nemesítő 's birtokaikat örökítő oklevelek; miután ők okleveli bizonyágtételek szerint is vár, 's föltételes szolgálattal egybekötött más hűbéri jószágokat birván, Ázsiából hozott nemzetségi osztályzatukat e' szabados állapotban hiven megörzék, 's magukat törzsök nemzetségeikről neveztetni szereték.“

11. §. Jól tudja azt Jerney is, mint minden mások tudják, kik oklevelekkel bännak; hogy a' *nemzedék*, *generatio*, egészen más jelentésü, mint a' *nemzetség*, *genus*; és hogy jelentésében csak akkor szabad mind kettőt egynek venni, ha e' jelentés ugyanazonságának elfogadására kétségbe hozhatatlan indító okok vagynak; például: ha a' hiteles másnak általirott eredetie feltaláltatván, a' mi abban: „*de generatione*:“ ugyan, és épen az, ebben: „*de genere*“ szóval jegyeztetnék; már ekkor bizvást lehetne állítani: hogy a' hiteles másbeli *nemzedék*, *nemzetség* helyett vagyon irva. Ez illik a' Churnug *nemzedékéből* származott vár jobbágaira is, mind addig: míg a' netalán *de genere* szóval őket jelelő eredeti oklevél világot látna, a' mennyiben Katona István megjegyzi ¹⁾ hogy az, az V. István király MCCLXXII-ki megerősítő leveléből közölteték.

12. §. Jól tudja Jerney azt is: hogy ha valaki szabadságát, jószágát veszti, azért nem szünik meg

¹⁾ Historia Critica Regum Hungar. Tom. VI. M,DCCLXXXII. 8-rét 494. 601. lap.

a' törzsök apának maradéka, nemzetségének sarjadéka, nemzedéke lenni; már pedig bizonyos az, hogy tősgyökeres nemzetségből származott több magyar fosztatott meg szabadságától; vettetett rabszolgaságra csinnyáért, hünéért; és az alkotmányos szabályok ellen elkövetett vétkéért; lássuk bár a' kútfőket:

13. §. Hartvik püspök, sz. István első királyunk' életírója, a' kereszténység ellen támadott Somogy vármege ispánjának Kopánnak hadáról beszéli; hogy István király, megöldösvén a' lázadó csoport vezérét, az egész hadat *szolgaságra vetette*; hogy miután elleneit legyőzte részszerint lekonzcolta, részszerint elfogta, és megkötöztette, mint győztes vivé haza győzedelmének jutalmát. Mire nézve azoknak minden földi birtokairól, hűlesen ítelt: mert a' zsákmányból semmit magának meg nem tartott, hanem mind azt, a' mit elfoglalt, a' sz. Márton tiszteletére építeni kezdett monostorra fordította; ezt birtokokkal, jövedelmekkel meggazdagította; 's a' Somogy megyeiek vagyomát, olly szoros tized alá rendelte: hogy ha kinek tiz gyermeke van, tartozzék annak is tizedét a' szent Márton monostorának adni. ¹⁾ Ezen értelemben szól

1) „Quos omnes . . . . ducibus eorum interfectis, in brevi suo servitio subegit . . . . Tandemque, hostibus uictis, ex parte cesis, et ex parte captis et alligatis, dux victor, cum suis uictoriae dona reportavit. Quapropter, de possessionibus eorum tam in agris, quam in uillis sapienter iudicavit, non sicut quondam *saul*, qui devicto *amalech*, de spoliis eius, domino prohibente, meliora elegerat. sed quoniam *pannonia* beati pontificis *martini* nativitate gloriatur . . . . nichil ex rebus eorum ad opus sui reservans, inito cum theophilis consilio, iuxta fundum sancti praesulis, in loco, qui sacer mons dicitur, ubi, sanctus *martinus*, cum adhuc in *pannonia* degerat, orationis sibi locum assignauerat, sub titulo ipsius monasterium constituere cepit, possessionibus et redditibus, cunctisque sufficientiis ditavit, et ipsius suffragio domitorum decimationibus simile fecit episcopis, constituens ex omnibus eorum facultatibus, tam stricte decimas dari, ut si cui decem liberos

Thuróczi János mester is, ki a' II. könyvének XXVIII-ik fejezetében sz. Istvánnak Kopán elleni táborozását, és annak kimenetelét elbeszélvén, utána veti: „Boldog István vezér a' harcz előtti fogadását. hiven teljesítette; mert elhatározá: hogy a' Kopán megyéjében lakó egész népség örök időig tizedet adjon sz. Márton monostorának, gyermekeiből termékeiből, és marháiból. ¹⁾ Ime! világos példája ez a' legyőzetett lázadó szabad emberek szolgálká létüknek.

14. §. Szent István törvényeinek II. könyvében a' 41-ik fejezet így hangzik: *Ha szabad emberek valamellyike lop, a' törvényt határoztuk reá szabni: hogy egyszer váltsa meg magát ha teheti, ha pedig nem teheti, adatassék el.*

1-ső §. Ha ugyan az, eladatása után lop, a' szolgák törvénye alá essék.

2-ik §. Ha másodszor: hasonló törvény alatt legyen; ha pedig harmadszor: életét veszítse ²⁾.

---

habere contingeret decimam prolem sancti martini cenobio dare.“ *Vita S. Stephani Hungariae Protoregis auctore Hartvico de Ortenburg Ratisbonensi Episcopo, Quam . . . . edidit . . . . Josephus Podhraczký 1838. 8-rét az 51—53. lap.*

¹⁾ Beatus enim Stephanus dux, votum, quod tunc vouerat Deo, fideliter reddidit. Nam vniuersum populum, in provincia Cupan ducis degentem, decimas liberorum, frugum, ac pecorum suorum, *coenobio sancti Martini*, dare, perpetuo iure decrevit. *Schwandtner, Scriptores Rerum Hungaricarum (Tom. I.) M.D.CCXLVI. 2-rét. 95-ik lap.*

²⁾ *De furto liberorum, semel, bis et ter commisso. CAPUT. 41.* Si quis liberorum furtum commiserit, hanc decreuimus legem componere; ut semel redimat se, si potest; sin autem non venundetur.

§. I. Si idem venundatus furtum commiserit; legibus seruorum subjaceat.

§. II. Si secundo, simili legi subjaceat. Si uero tertio; dispendio vitae dijudicetur. — *Corpus Juris Hungarici M.D.CCLXXIX. 2-rét 131. lapon.*

Mi volt pedig a' tolvaj szolgának büntetése? megmondja ugyanazon törvény 39-ik fejezete, ezen szavakkal: Ha valaki a' szolgák közül először lop, az elorozott jószágot adja vissza, és orrát öt tulokkal váltsa meg, ha teheti; különben pedig: órra vágattassék el; továbbá, a' 40 fejezete, ime szavakkal: Ha orra vágott szolgáló lop, váltsa meg fülét öt tulokkal, ha teheti; különben pedig füle vágattassék le.

1. §. Ha harmadszor is lop veszítse életét.

15. §. Hasonló törvényeket foglal magában szent László király második könyve, nevezetesen az 1-ső fejezet azt is határozza: hogy ha valamelyik fő úrnak különben felakasztandó tolvaj rokona, a' kezes kezei közül menekednék, ne akasztassék ugyan fel, de kezesével együtt idegen országra adassék el, 's javai a' király részére foglaltassanak. A' 6-ik fejezetnek magyarosított tartalma ez: Ha a' bíró orrát nem vágatja a' szolgának, vagy a' szabadat fel nem akasztatja; fiaim és leányain kívül vesszen el mindene, és maga a' *bíró adattassék el*.

1. §. Ha pedig igaz embert akasztatna fel, száz tíz *pensát*, és a' felakasztottnak minden javait, adja meg övéinek.

2. §. Ha elcsábított, és azt két alkalmas tanu által bizonyítja, csábítójától ötven öt pensát kapjon.

3. §. És ha törvényszék elébe vonatik, és kisül: hogy igaz bíró volt, elcsábítója a' büntetéssel vesszen, mellyel maga a' bíró elveszendő vala.

4. §. És ha a' csábító több vagyomu mint a' bíró, *veszítse szabadságát is.* ¹⁾

¹⁾ *De iudicis, erga seruum, vel liberum iudicio.* CAPUT.

6. Si Iudex nasum servi non inciderit, vel liberum non suspenderit, pereant omnia sua, praeter filios, filiasue, et ipse Iudex venundetur.

§. 1. Si vero iustum suspenderit; centum et decem *pensas*, et omnia bona suspensi, suis restituat.

§. 2. Et si se cum duobus testibus idoneis liberaverit ab eo,

16. §. Jószág vesztés volt büntetése, a' vagyonos gyilkosnak, a' száz tíz pensánál kisebb értékűeké *szabadság vesztés is*, a' 8-ik fejezet szerint. Ha nemes vagy vitézlő, más nemes házára rontott, ottan viaskodott, 's annak feleségét megverte, és volt elegendő értéke, ettől fosztatott meg; mellyből két rész birságul vétetett, harmada pedig feleségének és fiainak hagyatott meg; ha pedig nem volt elegendő értéke: nyírott fejjel, 's kötözötten megostoroztatva a' piacon összehordoztatni; és azután *eladatni* rendeltetett; a' 11-ik fejezetben. A' tolvajságon rajta kaptott szabad ember vagy szolga, felakasztatni rendeltetett; ha pedig a' tolvajságon éretett szabad ember, egyházból, hova menekvék, kihozatva, megvakítaték: tíz esztendő, vagy kisebb korácsu fiai és leányai, szabadok maradtak, de ha ezek korosabbak voltak; *szolgaságra* vettettek, és minden vagyomuk elkoboztatni rendeltetett a' 12-ik fejezet által.

17. §. Nem lenne nehéz több törvényt is idézni, mellyek szerint a' szabad ember szolgaságra kárhoztaték, de azokat elmellőzve, nem lesz czéltalan ide iktatni azt, a' mit Verbőczy mond a' hármas törvénykönyv 1-ső részének III-ik czimében, a' nemesség eredetéről, melly is ide illőleg, az idézett magyar kiadásban szórul szóra így vagyon: A' nemesség, kit más névvel szabadságnak is mondhatunk, mellyről e' mostani irásomban szólani akarok, a' magyarok között legelsőben akkor kezdetett; mikor a' magyarok Scythiából ez országba jöttek, kit Pannoniának hittanak, mostan pedig immáron a' magyaroktól Magyarországnak neveztetik.

---

qui duxerat eum in consilium, tollat quinquaginta quinque *pensas*.

§. 3. Et si ad iudicium pervenerit, et justus Judex appa-
ruerit, introductor eadem poena pereat, qua Judex pe-
rurus erat.

§. 4. Et si majoris facultatis fuerit, quam Judex; amittat
etiam libertatem.“ *Corpus Juris Hung.* 1779. 139. lap.

„Mert minekutána Scythiából mindenféle házok népevel ki-indultanak volna, és sok külömb-külobb tartományokat eljártanak volna, önnön közöttök közönséges akaratból kapitányokat választanak és egy ítélő mestert, ki a' peresek dolgait eligazítaná, a' lopókat, és tolvajokat, és egyébféle gonosztévőket megbüntetné; Eztis közönséges akaratból, és végezésből megparancsolták; hogy mikor olly dolog következnék, melly az egész nemzetséget illetné, avagy országos hadat kellene indítani, akkoron egy véres hegyestört, avagy kardot hordoznának a' magyarok táborában, és egy poroszló utánna ilyen képpen üvöltene: Ezt mondja az Isten, és ezt parancsolja az ország, hogy minden erre's erre a' helyre (meg nevezvén a' helyet) fegyveresen, avagy a' mint készülhet, egybe gyűljön, és meg értse, mit hagyjon az ország.

„E' szokást megtartották a' magyarok, mind a' Géjza herczeg idejéig, melly Géjza atya volt a' mi dicső királyunknak, és apostolunknak szent István királynak. *Melly szokás miatt sokan a' magyarok közül örök parasztságra jutottanak.* Mert ezt rendelték vólt, hogy a' kik e' féle parancsolatnak nem engednének, és ha oda nem menéseknék elégséges okát nem adhatnák, azok vagy készel ketté metszetnének: vagy örök rabságra vettetnének. *Melly végezés miatt (a' mint mondám) sokan pórokká, avagy parasztokká lettek a' magyarok közül.* Mert mivel hogy azon egy nemzetből Hunnortól, és Mágortól egyaránt származtak légyen', egyéb képpen semmi módon nem lehetett volna, hogy egyik úr, másik szolga, egyik nemes, másik nemtelen, és paraszt lehetett volna.“

18. §. Épen ezt mondja Oláh Miklós is (1493 † 1568) a' hunokról, azon hozzá tétellel; hogy e' szokás századokig divatozott a' magyarok között, sőt a' véres kard, vagy karó', körülhordása, az ő korában is szokás volt; de hajdani büntetése a' meg nem jelenésnek elmaradt; hanem a' király akaratjában áll; mikép büntesse a' berzenkedőket ő magától, vagy a' nemesek végzéséből.

Oláh Miklós tulajdon szavai ezek: "Edictum deinde est, ut si quod ipsi bellum aliis indicturi essent, aut quispiam regum populorumve, bellum parare, exercitum contra eos ducere conaretur, gladius sanguine tinctus, per praecone-
nem, in castris. Hunnicis circumferretur, haec verba proclamantem; *Vox DEI, et publicum Hunnorum mandatum est, ut quisque armatus, vel, ut cuiusque est vis, die et loco hoc, quem nunc statuo, compareat, statutum publicum intellecturus.* Huius edicti contemptoribus duplex propositum supplicium; vt si quispiam ad circumlationem gladii sanguinolenti, et vocem praeconis, die, et loco designato, aliqua justa caussa non allegata, minus comparuisset, is, quem atrocius punire vellent, cultro mediis discindi; is vero, cui poenam morte levio-
rem esse putarent, in perpetuam servitutem redigi deberet. Hic mulctandi mos, multis postea seculis inter nostros fuit observatus. Quo factum est, ut quum antea omnes, aequo nobilitatis iure censerentur, hi, qui edictum transgressi fuerant, in servitutem redigerentur; vt nobilitas, a plebe secerneretur. Nostra quoque tempestate, haec circumlatio ensis, uel pali cruore aspersi, observari solet, dum hostis quispiam externus Hungariam invadit, et Hungari subitarium conscribere militem volunt. At poena, eos, qui edicto non sunt audientes, aut discindendi, aut in servitutem redigendi abolevit. Verum et nunc in manibus situm est Regis, qua, sive sua, sive ex decreto nobilium mulcta, rebelles adficiat. ¹⁾).

19. §. Hogy ezen szokás fennállott, nem lehet benne kétség; hogy a' tolvajság szolgasággal büntetett, bizonyítják az oklevelek, bizonyítják a' tüzes vas próbáról iratott varadi jegyzőköny 150 — 359 és 189. szá-

---

¹⁾ Nicolai Olahi Metropolitae Strigoniensis Hungaria et Atila-Vindobonae, M.DCCLXIII. 8-rét Libro 1-mo Capit. III. §. 2. et 10, 11. lapon.

kaszai ¹⁾. De voltak más büntettek is, mellyeknek szolgáltság volt a' büntetése; példát mutat erre II. András királynak 1228·ki oklevele, mellyet Bel Mátyás ²⁾, utána Katona István ³⁾ 's végre mind kettő után, de egyiket is híven nem követve, Fejér György ⁴⁾ kiadott; melly szerint: Csibafi Achilles, kinek Hector ispán részéről bajnokként meg kellett volna a' király jelenlétében küzdenie a' Tamásfi Márton mester bajnokával, azért: hogy a' küzdés helyén, mindjárt az első rohanáskor, hadi eszközeit lerakta, és tovább küzdeni nem akart; a' királyi törvényszék előtt, sem pusztá időzésre, sem a' királyi udvarban és piaczon kikiáltásra, harmad, söt kilencz napig sem jelent meg; ezen árulása büntetéséül arra íteltett: hogy ő maga, felesége, mind fiu, mind leány már született, vagy utóbb születendő gyermekei, *örökös szolgáltságra vetelve*, minden ingó és ingatlan vagyonaival együtt, Hector ispán tulajdonává legyen.

20. §. Ezeket szükség vala felhordanom, annak megbizonyítására: hogy a' tősgyökeres nemzetségek ivadéka is, lehettek, és lettek is rabokká, szolgálkká, ha ezen sorsot, nemeshez illetlen büntetteik által megérdemlették; de miután a' gyökeres nemzetségek ellenesei nem hoztak fel okleveleket, mellyek által várszolgák nemesekké tétettek, és nemzetségük nevei feljegyzésével jelesítettek, csak azért is szükségtelen lett volna vitatnom; mert ezen urak tételt törekedtek czáfolni, mellyet senki sem állított, állítást igyekeztek gyengíteni azon részletében, mellyre azt Horvát István ki nem terjesztette.

¹⁾ Bel, Adparatus ad Historiam Hungariae M.DCC.XXXV. 2-rét 228—266 és 233. 234 lapon.

²⁾ Notitia Hungariae novae. Tom. III. M.DCC.XXXVII. 2-rét. 97, 98. lap.

³⁾ Katona, Historia Critica Regum Hungariae. Tom. V. M.DCC.LXXXIII. 8-rét 524—528. lap.

⁴⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Tom. III. vol. II. 1829. 8-rét 146—149. lap.

21. §. A' Heren szinte, valamint a' Dobra nemzet-ség és Churnug nemzedékbeliék várjobbágiak voltak, várjobbágiak pedig nem mindnyájan pórokból, hanem szolgálásra kárhozottat, vagy elszegényedett nemesekből is lettek; önként vállalván fel a' várföldének háború üdejében fegyverrel oltalmazását, vagy kiváltságképen emeltetvén fel, mint szolgálásra vettett nemzetséges nemesek, és magukat erényes viseletük által megkülönböztető vár szolgálak, és pórok.

22. §. Világos szavakkal tanítja, a' kun László király idejében, vagy is épen azon korban, melyből a' nemzetségekről figyelem gerjesztésül életbe hozott eszmének gyengítésére, oklevelek hozatnak fel a' nemzetséges várjobbágiaknak országos nemességre méltatásukról virágozott és hazai történetet irt Kézai Simon mester: hogy a' várjobbágiak szegény nemesek, kik a' királyhoz járulván, ez nekik a' várföldeiből juttatott: had öríznék háború üdején a' várjóságait, és magát a' várat ¹⁾; ellenben a' király és urak szolgáláiról azt mondja: hogy azok nemesek sem voltak, hanem mind azok: kik Geicha vezér, és más királyok alatt a' bójok, lengyelek, görögök, besnyök, örmények, és az ég alatt létező majd mindenik nemzetből bejöttek, a' királynak vagy az ország többi urainak szolgáltak, bérbe nyert földekért, és időjártával nemességet is kaptak ²⁾; mind két helyet idézi Horvát István is, megjegyezvén Kézai soraira: hogy a' feudum tartók még

---

¹⁾ Jobagiones castrí sunt pauperes nobiles, qui ad Regem venientes, terram eis tribuit, de castrí terris, ut feuda castrí, et castrum guerrae tempore custodirent “ *M. Simonis de Keza Chronicon Hungaricum Horányi kiadása 120-ik lapon.*

²⁾ Intraverunt quoque temporibus tam Ducis *Geichae*, quam aliorum Regum Boëmi, Poloni, Graeci, Bessi, Armeni, et fere ex omni exera natione, quae sub coelo est, qui servientes Regibus, vel ceteris Regni dominis ex ipsis feuda aquirendo, nobilitatem processu temporis sunt adepti.“ *Kézai Simon u. o., 117. lapon.*

csak *nemesek* sem voltak, hanem a' királynak és nemes uraknak szolgálva később *nemességet* nyerhettek; 's hogy még az *elszegényedett* nemesség sem tett egyebet, ha a' *vár földére* szorult, hanem a' feudum tartókra felvigyázott, és háború időben a' várt, mellynek földén élt, oltalmazta. ¹⁾

23. §. Nem lehetek tehát Jerneyvel egy értelemben az oklevél nevetességére nézve, a' mennyiben az, Horvát István abbéli rendszerének: miként a' *de genere* címet viselő magyar családok mind tősgyökeres, 's örök vagyoni joggal bíró, vagy jövevényekből illy kitünő sorsba emelt főnemesek voltak, ellene nem mond: mert csakugyan V. István király kiváltság levelében, melly a' Jerney közlötté képmásban IV. László királytól 1273-ik évben megerősítettik, világos szavakkal mondatik a' vasvári jobbágiságból királyi vitéz szolgálkká tétetett, 's országos nemesek sorába iktatott Heren nemzetségbeli ivadékokról: hogy azok a' kiváltság nyerésekor már örökös birtokuk, de még is a' vár jobbágiságában és hatosága alatt voltak; imígy fejezvé ki e' helyheztetésüket az oklevel „cum omnibus pos — — s eorum *hereditarijs* videlicet empticijs acquisitis et quocunque iusto titulo optentis! de iobagionatu predict — — et eius potestate omnino exhimentes, ad n — — Regalium transtulimus“ Azonban:

24. §. Vagynak a' közlött oklevélnek különösségei, mellyek más, ennek keletkezése idejéhez közelítő koru oklevelek összehasonlításával, mint annak nevezetességei vagy fogyatkozásai, tűnnek elé; ilyenek a' következők:

1) Nyilvánoságos hiba a' közleménybeli átírat után olvasható V. István oklevelének korácsa, melly imígy jellettetik: „Anno Domini M^{mo} CC^{mo} LXX^{mo} primo. V^o Idus Augusti (kis assz. h. 9.) Regni autem nostri Anno *primo*.“

---

²⁾ Magyarország gyökeres régi Nemzetségeiről. 28-ik lapon.

és a' mennyiben V-ik Istvánnak már mint országoló magyar királynak 1270-ki pünköst hava 2-ik napjától kezdve több oklevele találtatik, nyilván elmondhatni: hogy a' közleménynek vagy keleti éve hibásan tétetik 1271-re 1270. helyett, vagy a' király országlási korácsa van eltévesztve, elsőnek iratván, második helyett.

Egyébiránt méltó ez alkalommal megjegyezniünk: hogy Fejér György az okleveles gyűjtemény V. kötetének I. szakaszában, V. István király' négy oklevelét közli 1270-ki pünköst haváról, három különböző okoskodással e' királyunk országlásának kezdetére nézve; nevezetesen: az első oklevelet adva, melly imígy jeletetik; „Anno Dominicae Incarnationis 1270. VI. Nonas May (pünk. h. 2-án) regni autem nostri anno 1-mo minthogy István, atyjáról IV. Béla királyról, mint már meghaltról emlékezik, ezen megjegyzést teszi; „Ex hoc diplomate tempus; si non dies, obitus Belae IV. Regis sufficienter claret ¹⁾. Második oklevele alá, melly költ: tertia feria ante quindenam Apostolorum Philippi et Jacobi (pünk. h. 13.) in monte Pestiensi. Anno Domini M.CC.LXX.“ mellyben atyjáról szinte valamint Moys nádor is 1270-ki (pünk. hava 18-án költ), és tüstént amazután közöltetett oklevelében, már mint meghaltról beszél, ezt jegyzi: „Ex his patet Belam IV. sub medio mensis Maji iam mortuum fuisse ²⁾. Már a' harmadik, vagy is sor szerint negyedik oklevele közlésénél, melly alatt áll: „Datum Albe, Sabbatho proximo post ascensionem Domini (pünk. h. 24.) Anno Domini Millesimo, Ducentesimo, Septuagesimo“ és a' mellyben atyjáról semmi emlékezet, habozik V-ik István király országlásának kezdetére nézve, midőn az oklevelet ezen jegyzetével kíséri: „Diploma isthoc Stephanus Rex vivo adhuc Patre suo Bela edidisse videtur ³⁾ és azon ohajtást facsarja ki belsönből: bár az ok-

¹⁾ Codex Dipl. Hung. Tom. V. vol. I. 20. lap.

²⁾ Codex. Dipl. Tom. V. vol. I. 21. lap.

³⁾ Codex Dipl. Tom. V. vol. I. 24. lap.

levelek közlésénél, jegyzetek télelétől Fejér tartózkodott volna.

2) Nevezetesege az 1273-ki pünköszt hava 28-ik napján IV. László király országlásának első évében költ, 's atyjának fentebb érintett kiváltság levelét megerősítő oklevélnek az: hogy benne *Miklós* esztergami érsek, *pilis*i ispánnak is iratik, holott annak iratva a' kedvelt okleveles gyűjteményben sehol sem találatik; hivatkozom a' Codex Dipl. Hungariae V. kötete II-ik szakaszának 57, 71, 75, 78, 82, 87, 116, 120, 127, 129, VI-ik kötete II-ik szakaszának 397; 398 és VII-ik kötete III. szakaszának 74-ik lapjaira, holott Miklós érseksége előtt, alatt, és után: Joachim tárnok mester czimeztetik a' pilisi ispánsággal.

3) Nevezetessége az oklevél 1273-ki részének az is: hogy *Füle*p váci püspök pusztán a' királyné cancellárának iratik, „*Philippo Waciensi* aule domine Regine Cancellario,“ holott László király' országlásának *első évében* költ mindenik oklevélben ugy jó elő, mint az anya királyné cancellárja „*Philippo Vaciensi, aulae Dominae Reginae charissimae Matris nostrae, cancellario.*“ Cod. Dipl. Hung. Tom. V. vol. II. 49, 51, 53, 55, 57, 71, 74, 78, 81, 85, 86, 88, 98, 101, 103, 120, és Tom. VI. vol. II. 397. lapjain.

4) Nevezetessége, vagy mondhatni fogyatkozása a' közlemény 1273-ki szakaszának végtére az is; hogy az erdélyi vajda a' zászlósok sorából kimaradt, a' mi IV. László korabeli okleveleknél annyival inkább feltűnő; mivel országlásának két első évéből nem mutatható oklevél: mellyben a' zászlósok közé sorolva nem lenne, 's 1272—1290 évekről, vagy is a' IV-ik László országlása egész idejéről, csak két oklevél van világra bocsátva, mellyekben az erdélyi vajda, a' többi zászlósok közé, felvéve nem találatik; mind kettőt Schmitth Miklós közli „*Episcopi Agrienses fide diplomatum concinnati*“ czim alatt M.DCC.LXVIII. 8-rét nyomtatott könyvének első kötetében. Az elsőt 1275-ik évről a' 199—201, a' másodi-

kat 1281-ik évről a' 205 — 208 lapokon, de ezekre nézve is méltó kétség támad, és ugyan amarra nézve azért: mert végén a' zászlósok közül csak a' nádor, és tárnok mester vagynak megnevezve.

25. §. Vagyon ugyan még Schmittnél u. o. a' 192 — 194. lapon. IV. László királynak 1275-ki egy másik levele is; mellyben több zászlós neve között az erdélyi vajdáé nem neveztetik, de ez sem teljes; és ha Fejér György közleményének hitelességére építhetnénk, egész bizonyossággal mondhatnók: Schmitth felejtette ki a' vajda nevét, a' mennyiben Fejér közlötte ugyan azon oklevélben feljegyezve találattik ¹⁾; de gyanakodásra ezen oklevelnél csak az is elegendő ok: hogy a' benne foglaltató András király csonka oklevelét, Schmitth közleményéből ki szakítva, és okleveles gyűjtemény III. kötete I. szakaszának 127-ik lapján külön ki adva, azt csupa önkényből, 1212-ik évre határozó; utóbbi közleménye utáni jegyzékében pedig, hibásan utalva, ugyan azt András király általános kiváltságának keresztelé, és megint 1212-ik évre határozó. Befejezésül:

26. §. Fejér közleményei hitelességének ingatagságára kénytelen vagyok ez úttal ismét és ismét figyelmeztetni azokat, kik az ő okleveles gyűjteményének foglalataira; mint kétségtelen adatokra, állításukat építeni szeretik. Olvassák meg-e' végből az okleveles gyűjtemény V. kötete II. szakaszának 99 — 102. lapjain kún László király 1273-ki pünköst hava 23-án, és így a' Jerney képmásban adta oklevélnél csak öt nappal korábban költ oklevelét, mellyről oklevéltudósoknál ösmeretlen kifejezéssel, azt mondja: hogy azt „*ex originali transumpto*” anni 1546“ adta légyen, és hasonlítsák össze ezen közleménynek záradékát a' Jerney képmássával, a' László király előbb 's utóbb költ más leveleivel, mellyek képmásban az 1834-ki Tudományos Gyűjtemény IV. kötetének

---

¹⁾ Codex. Dipl. Hung. Tom. V. vol. II. 235—238. lap.

77 — 79 lapján Horvát Istvántól utána, de meg nevezetése nélkül, az okleveles gyűjtemény VII. kötete III. szakaszának 72 — 75 lapján Fejér Györgytől, közölve, vagy másutt a' Fejér okleveles gyűjteményében, avagy más, bár mellyik író munkájában olvashatók, hasonlítsák össze az V. István királynak ugyan abban foglaltató 's Lászlótól megerősített 1272-ki oklevelét, azzal, melyet már előbb az V. kötet I. szakaszának 210 és 211. lapján, illy jegyzet kísérete mellett: „E Diplomatario M. SS. Prayano Nro 16. pag. 54 — 5. Transcripts et confirmavit Ladislaus Chunus An. 1273“ adott vala; és tapasztalni fogják: hogy a' kiadó, sem a' foglalattal, sem a' nevekkal, legkevesebbé sem törődött, hanem adta azokat, a' mint tollára önként toltak. — Írám Pesten 1840-ki sz. Jakab havában.

WALTHERR LÁSZLÓ.

XVIII.

OKLEVELES TOLDALÉK.

II. *Ferdinand' Hagymásy István szentgróthi kapitánhoz*
1636-ki sept. 13-kán írt levele.

„**F**erdinandus Secundus Diuina Fauente Clementia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus. Egregie fidelis nobis dilecte. Pluries a nobis demandatum est, ut ex Confinibus tibi conceditis nullas excursions, uel hostile quidpiam contra Turcas attentari patereris, ne eos ad patria prouocari, et nostros uicissim similibus insolentys infestari contingeret. Confidebamus eiusmodi seriosa mandata nostra, debitam obedientiam inventura fuisse, sed contra omnem spem denuo percipimus, Turcas aliquot ex *equitibus* et *peditibus* ad numerum *trecentorum* ibidem congregatas non ita pridem *Cauisam* uersus excurrisse, et ibi succenso horreo Turcas irritando, ex improuisa inua-

sione omnes uel mortuos uel captiuos remansisse. Quae cum grauissimam nostram indignationem commouerint, attento non solum miserabili *interitu tot nostrorum Militum*, qui tanto illorum Confiniorum periculo in eiusmodi insolentias proruperunt; nec uolentes desuper amplius erga Transgressores conuiuere. Tibi hisce expresse mandamus ut nobis *seriem istius infausti euentus*, una cum denotatione Authorum qui uel facto uel consilio ad id concurrerunt, sine mora transmittas, ac interim, prout etiam imposteorum, *in debita disciplina tuos contineas*, ne damna quae ulterius euenirent a te una cum grauissimis poenis repetere cogamur, quod tibi ad cautelam hisce benigne indicandum duximus, de caetero te Caesarea ac Regia gratia nostra clementer habemus. Datae in nostra et Sacri Romani Impery Ciuitate Ratisbona, *die decima tertia Mensis Septembris*. Anno *Millessimo Sexcentesimo, Trigesimo sexto*. Regnorum nostrorum, Romani decimo octauo, Hungarici decimo nono, Bohemici uero uigesimo. *Ferdinandus* m. p. Ad mandatum Sac. Caesa: Maiestatis proprium. Philip. C. Mansfelt. m. p.

V. C. Ottman. m. p.

A' papirosra írott levél' czíme az: Egregio Stephano Hagymasy Praesidy nostri Szentgrothiensis Capitaneo fidei nobis dilecto. (p. h.)

E' királyi parancs azon szomorú korszakra emlékeztet bennünket vissza, mellyben minden törvény, minden királyi parancs sikertelen vala, a' király és ország hadainak pusztító féktelensége ellen; az 1435: 8. 1439: 3.

1458: 3. 1468: 8. 1475: 8. 1478: 6. 1492: 17.
1622: 19. 1625: 13. 1630: 37. és számos más tör-
vényeink emlegeték egyedül, de nem enyhíték a' nép kin-
szenvédéseit, mint az 1536: 26. törvény bizonyítja:
„Nihil enim praeter nudum corpus illudque diris affectum
verberibus, miserae plebi relinquitur.“

LUCZENBACHER JÁNOS.

Eredeti játéksz. V. Zsarnok apa, Jakabtól	—	32	—
— — VI. Ekebontó Borbála. Tóthtól	—	36	—
— — VII. Az atyátlan, Tóthtól	—	36	—
— — VIII. Negyed. László, Gyurmántól	—	40	—
— — IX. Rózsa, Szigligetitől	—	40	—
— — X. Az életuntak, Nagy Ignácztól	—	40	—
Külföldi játékszín. I. Iphigenia, Goethe ut.	—	30	—
— — II. Nők iskolája, Moliere	—	30	—
— — III. A' nőtelen philosophus, Nota	—	30	—
— — IV. A' játékos, Ifland	—	30	—
— — V. Alzír, Voltaire	—	24	—
— — VI. Tanered, Voltaire	—	26	—
— — VII. Botesinálta doctor, Moliere	—	24	—
— — VIII. Barnhelmi Minna, Lessing	—	36	—
— — IX. Turandot, Gozzi-Schiller	—	36	—
— — X. A' végrendelet, Ifland	—	36	—
— — XI. Orestes, Alfieri	—	26	—
— — XII. Sofonisba, Alfieri	—	26	—
— — XIII. Messinai hölgy, Schiller	—	50	—
— — XIV. A' zászlótartó, Schröder	—	24	—
— — XV. A' levelezők. Esz és szív, Steigenteschtól. Kénytelen házasság, Moliere	—	30	—
— — XVI. Rágalom' iskolája, Sheridan	—	36	—
— — XVII. Romeo és Julia, Shakespeare	—	48	—
— — XVIII. Hazudság, Federici	—	24	—
Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. I. Poetai munkák	1 ft.	36	— köz. 1 ft. 12 kr.
— — II. Utazások	2 ft.	10	— köz. 1 ft. 40 kr.
Philosophiai pályamunkák, postapap.	1	—	— köz. — — 45 —
Philosophiai Anthropologia, Kötelestől	1	20	—
Elmélkedések a' physiologia és psychologia körében, tekintettel a' polg. és erkölcsi nevelésre, Mocsitól, velin.	—	54	—
Első oktatásra szolgáló kézi könyv, Edvi Illés Páltól	2	—	— köz. 1 ft. 40 kr.
Külön I. köt. Olvasó könyv.	—	36	— köz. — — 30 —
— II. Közhasznu oktató könyv, 1.	—	48	— köz. — — 40 —
— III. — — 2.	—	48	— köz. — — 40 —
Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra, Warga Jánostól.	2	10	—
Külön I. köt. Elemi nevelés alapvonalai és fali táblák	—	50	—
— II. köt. Elemi tanulmányok	1	20	—
— Fali abc és olvasó táblák	—	20	—
Aesthetikai és rhetorikai leczkék 2 köt.	4 ft.	—	— köz. 3 — 20 —
A' moldvai magyar telepekről, Gegő Elek.	1	40	— köz. 1 — 20 —
A' felsőbb analysis elemei, Gyóry S. I. füzet	—	—	1 — 30 —
— — — — II. füzet	1	40	—
A' természetes számok logaritmái, három nyelven, zöld pap. 5 ft. — sárga 4 ft. 45 kr. fejeér 4 ft.	—	—	—
Ugyan az két nyelven zöld pap. 4 ft. 45 kr. — sárga 4 ft. 30 kr.	—	—	—
Ugyan az egy nyelven zöld pap. 4 ft. 30 kr. — sárga 4 ft. 15 kr. fej. 3 ft. 40 kr.	—	—	—
Fenyítő törvényszéki magyar törvény, Szlemenicstől. köz. pap. 1 ft. 12 kr.	—	—	—
Természettud. Pályamunkák, I. köt.	—	—	48 kr.
— — — — II. köt.	—	—	40 kr.
Sebészség, Cheliustól, I. II. III. mindenik kötet külön köz. p. 1 ft. 40 kr.	—	—	—
A' szembetegségekről, Fabini	—	—	1 ft. 36 kr.
Magyar tud. társ. Névkönyve 1836 és 1837. külön 20 kr. — 1838 és 1839. külön 30 kr. — 1840 és 1841. külön	—	—	40 kr.
Magyar tud. társ. alaprajza és rendszabásai	—	—	12 kr.
Terve a' nagy magyar szótárnak	—	—	10 kr.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
XV. Vázolatok az olasz szinköltészet' történetéből (vége). SZABÓ DÁVID	195
XVI. A' bankügy és Európa' jelesebb bankjai (II. közlés). KOVÁCS LÁSZLÓ	210
XVII. A' magyarországi gyökeres nemzetségekről. WAL- THER LÁSZLÓ	232
XVIII. Okleveles toldalék. LUCZENBACHER JÁNOS	256

L I T E R A T Ú R A.

CRITICAL TÁBOROZÁSOK. Első cikkely. A' kaponyatan' eredményei	367
--	-----

CRITICAL SZEMLE.

Kamarai tudomány.

ED. BAUMSTARK. Kameralistische Encyclopädie	374
---	-----

Népismeret.

MICHEL CHEVALIER. Lettres sur l'Amerique du nord	379
DR N. H. JULIUS Nordamerika's sittliche Zustände}	385

Nép- és közgazdaságtan.

C. A. FREIHERR V. MALCHIUS, die Sparkassen in Europa	391
M. V. PRITVICZ Andeutungen über die Grenzen der Civi- lisation	397

BIBLIOGRAPHIA	402
-------------------------	-----

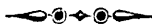
E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr cp. leszen velin-pap, legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. ep. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — ÖTÖDIK ÉV.

NOVEMBER, 1841.

A' m. tud. társaság elhatározá kis és nagy gyűléseinek közzé tételre alkalmas tárgyait, valamint az intézetet illető fontosabb hivatalos jelentéseket, egy külön lapban, Magyar Academiai Ertesítő czím alatt, időről időre közönség elébe terjeszteni, 's ez által munkálkodásainak és állapotjainak a' lehető legnagyobb nyilvánosságot kölcsönözni. Az Acad. Ertesítő külön kapható Eggenberger J. és fia acad. könyvárosoknál, 's általok a' két haza' minden hiteles könyvkereskedőinél; a' Tudománytár' olvasói e' folyóírás mellett függelékül veszik. — A' jelen novemberi füzettel az Acad. Ert. I. és II. számai adatnak ki, mellyek az 1840. novembertől 1841. febr. végéig tartott gyűlések' tárgyait foglalják magokban.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŪIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

LEGÚJABB KIADÁSAI.

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Első kötet: Honi városaink befolyásáról nemzetünk' kifejtődésére és csinosulására, Hetényi Jánostól. Nagy 8r. 274 l. velinen, füzve 1 ft. 12 kr. ep.

AZ ÁLLATORSZÁG felosztva alkotása szerint. CUVIER után Vajda Péter. Első kötet, n. 8r. 704 l. Velinen kemény tábl. kötve 3 frt.30 kr. e. p.

SZÁMOLÁSI EGÉD. Az életben gyakorta előforduló pénz-számolások táblait 's egyszerű szabályait példákkal felvilágosítva foglal. Irta Hradnay Ferencz. N. 8r. 275 l. Finom vel. kemény tábl. kötve 1 frt. 50 kr. ep.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Második kötet, n. 4r. 551 l. 8 könyomattal. Velinen kemény tábl. kötve 7 ft 30 kr. vászonba 7 ft. 40 kr. ep

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai Ötödik kiadás. 10 kr. cp.

HELLEN CLASSICUSOK magyar fordításokban. Első kötet: Sophocles Oedipusa és Euripides' Iphigeniája Guzmics Izidor által. Velinen, füzve 1 ft. 12 kr.

NÉPSZERŰ ERKÖLCSTUDOMÁNY. Irta Zsoldos Ignác. Fínom velinen, füzve 12 kr; köz. papir. 5 kr. cp.

M. t. társasági Névkönyv **ASTRONOMIAI NAPLÓVAL** és kalendáriummal 1842re. Velinen 40 kr. cp.

Továbbá megjelentek:

A' m. tud. társ. Évkönyvei I. Szinezett képekkel	6 ft.	amúgy	4 ft. 20 kr
— — — II. — — —	7 ft.	—	5 ft. — —
— — — III. — — —	8 ft.	—	6 ft. — —
— — — IV. — — —	5 ft.30kr.	—	4 ft. — —
Tudománytár 1834—1838. Minden évfolyam vel.	5 ft. köz. pap.	4 ft.	— —
— 1839—1841. — — finom vel.	6 ft. 30kr. v.	5 ft.	— —
Régi magyar nyelvelmékek. I. köt. vászonköt.	7 ft. 10 kr. pap. k.	7 ft.	— —
Magyar-német Zsebszótár. postapap.	3 ft. 30 kr.		
		író pap.	3 ft. — —
Német-magyar Zsebszótár, Második nyomtatás (sajtó alatt).			
Nyelvtud. Pályamunkák. I. köt. postapap.	— — 54 kr.	köz.	40 —
— — — II. köt. velinen			1 ft. 30 —
Császár, Grammatica Ungherese. postapap.	1 ft. 30 kr.		
Magyar Tájéztató, kiadta a' m. t. kemény tábl.			1 ft. 30 —
Mathematicai Műszótár, kiadta a' m. t. t.			
Philosophiai Műszótár, kiadta a' m. t. t.			— — 40 —
Horatius levelei, ford. Kis és Kazinczy, postapap.	2 ft. 15 kr.		
Római Classicusok. I. Sallustius minden munkái. 2 — — —			1 fr. 30 kr.
— — — II. Cicero válog. beszédei			
		és levelci	1 ft. 36 kr. köz. 1 ft. 12 kr
— — — III. IV. J. Caesar minden			
		munkái	4 fr. — —
Magyar játékszini jutalom-feleletek	ft. 48 kr. köz.	—	36 kr.
Eredeti játékszín. I. Vernász, Vörösmartyól	—	48 —	
— — — II. Tirus, Horváth Cyrilltől	—	40 —	
— — — III. Falusi lakodalom, Jakabtól	—	36 —	
— — — IV. Átok, Tóth Lőrincztől	—	45 —	

XIX.

A' BANKÜGY, 'S EUROPA'

JELESEBB BANKJAI.

(V é g e).

3. Szakasz. A' bank' viszonyai a' statuskormányhoz.

§. 21. **A'** királyi kormány egy királyi biztos által a' tőle helybenhagyott alapszabályok (statuta) megtartása iránt folytonos felvigyázást gyakorol, a' ki e' célból: 1. a' választások, választmányi gyűlések - 's az igazgatók' ülésiben jelen lehet; 2. a' bank könyveit 's pénztárát akármely időben megtekintheti; 3. különös felelőség alatt vigyázni köteles a' 13. §. phusban a' bankjegyeket illetőleg tett határozatok lelkiismeretes teljesítése, mint szinte a' bankjegyeknek kibocsáttatások előtt aláírással vagy bélyeggel való megerősítettetésök iránt. 22. §. Ha a' királyi biztos az előforduló alkalommal olly véleményben volna, hogy a' választmány, vagy a' bankigazgatóság hatáskörén (Befügnisz) túl menni, vagy az alapszabályok ellenére cselekedni akarna, és az ő ez iránti felszólítására nem figyelne; akkor ő tüstént tudositást tesz a' kir. kormánynál, mire a' kérdéses tárgy a' kiadandó határozatig függőben marad. 23. §. A' bank' saját ügyében közvetlen a' királyi ministeriumokhoz folyamodhatik. 24. §. Ha a' kormány vállalatai kivitelére nézve a' bankkal valami mó-

don foglalkozási összeköttetésbe lépne, akkor a' banknak minden, alapszabályaiba 's rendelkezéseibe foglalt határozatai épen úgy teljesen használhatók, mintha a' bank' magánokkal ereszkednék foglalkozásba.

4. Szakasz. A' bankkormány.

25. §. A' legnagyobb részű részvényes (37. §.) képezi a' bankválasztmányt. 26. §. A' bankválasztmány a' Münchenben lakó részvényesek közül 7 igazgatót, 's ezek magok közül ismét egy első 's egy másod kormányzót választanak. 27. §. A' bankigazgatóság választja évenként a' szükséges mennyiségű vizsgálókat (Censoren) a' Münchenben lakó 's dologhoz értő kereskedők közül, kiknek arra kell vigyázniok, hogy csak szilárd hiteli kereskedőházak váltói discontiroztassanak. Minden illy elhatározáshoz három vizsgáló kívántatik meg. 28. §. Az egyes igazgatók (administratoren) választása egyenként történendő, és csak az első megválasztásának kihirdetése után járulhatni a' második, harmadik sbt. megválasztásához. 29. §. A' választmány, mint szinte az igazgatóság tagjai csak javaikról szabadon rendelkezhető belföldi részvényesek lehetnek; kizáratnak az asszonyok, külföldiek, úgy a' testületek, és státuspénztárak. A' csödület alatt levő, vagy volt egyedek, ha korábbi köteleztetéseiket teljesen be nem töltötték, sem a' választmányba, sem igazgatóságra nem léphetnek. Itt egy részvényes sem képviseltetheti magát megbizott által, a' királyi ház' tagjait kivéve. §. 30. minden igazgatónak legalább hús a' részvénykönyvbe saját nevére bejegyzett, és hivatala' folyama alatt a' banknál letéve maradó részvényjeggyel kell birni. 31. §. A' bank' kezdetétől első év elmúltával a' választott igazgatók közül egy, az az utáni két évben sorshuzás szerint három három, az azutáni időkben pedig hivatalba lépések idejéhez képest ugyanannyin lépnek ki. A' kilépők ujra választhatók. 32. §. Az igazgatók 's vizsgálók hivatalaikat, mint

tiszteletbeli fizetés nélkül viselik; mindazáltal a' választmánynak jövendőre nézve szabadságában marad, az igazgatók- 's vizsgálóknak illő kárpótlást határozni idővesztéseikért sbt. 33. §. Az igazgatók hetenként legalább egyszer a' kormányzó előlülése alatt összegyűlve tanácskoznak a' bank ügyeiről. Érvényes határozat hozására legalább három tagnak jelenléte kívántatik a' kormányzón kívül, kik az ülésjegyzőkönyvét a' kormányzóval aláírják. Az egyenlő szavazatok esetén, a' kormányzó még egy második eldöntő szavazattal bír. Az első, ennek akadályoztatása esetében a' másod kormányzó osztja fel a' magokat előadó foglalkozásokat. Mindenik igazgató külön felvigyázás végett a' foglalkozásoknak egyik bizonyos ágát nyeri. 34. §. A' bankigazgatóság rendezi el a' bank' foglalkozásai menetelét, készíti el mindenik ágára nézve a' szükséges szabályokat (Reglement), nevezi ki a' foglalkozás vitelére szükséges személyzetet és határozza meg ezeknek fizetését, mint szinte az általok adandó biztosítást (cautio). Hasonlókép a' bankigazgatóság jeleli ki az általa felállított, 's felvigyázata alatt álló fiókbankok' hatáskörét, e' végre alkalmas szabályok által. Mind ezen szabályok, mind a' személyzeti kinevezések a' választmánynak, az igazgatóságtól összehívott gyűlése elébe terjesztendők. 35. §. A' bankigazgatóság választ egy törvény tudót törvényes ügyeiben való tanácsadás és vitele végett. 36. §. A' banknak minden oklevelei u. m. a' bankrésztvényjegyek, útalványok, kamatozó adóssági oklevelek sbt. a' bajor hypothek 's váltó-bank nevében adatnak ki, egyik kormányzó- és az illető foglalkozási ágat vezérlő igazgatótól aláírva, 's a' bank pecsétével ellátva. 37. §. Szabályszerűleg évenként egyszer, még pedig januar. második hétfőén tartandó választmányi gyűlésre a' bankigazgatóság azon 14 tagot hiva meg, kik a' részvénykönyv szerint az összehívás napján, és az előtt hat hónappal legtöbb részvényt birtak, — a' midőn a' részvények egyenlő mennyiségekor, — a' részvények hosszabb ideigi bírása ad elsőséget. Sürgetős esetekben a' bankigazga-

tóság gyakrabban is összegyűjtheti a' választmányt. Ezen gyűlésekben a' bankkormányzó ül elől. 38. §. A' bankigazgatóság a' minden évben januárban tartandó választmányi gyűlésnek az évenkénti számadást elébe terjeszteni, a' bank kimutatott jövedelmeit vizsgálata alá adni, az alapszabály- vagy rendeletekben szükségeseknek vélt változtatásokat indítványozni, és általánosan a' banknak minden viszonya felett felvilágosításokat adni tartozik. Minden ezeket illető szavazatnál a' szavazatok többsége határoz, kivéven az alapszabályoknak valamelyik választmányi tagtól idítványozott változtatása feletti szavazatot, melly a' statuskormányznak helybenhagyás végett csak úgy terjesztedhetik elébe, ha a' jelen lévő választmányi tagoknak három negyede a' mellett szavazott.

5. Szakasz. *Az osztalék és tartaléktőke feletti határozatok.*

39. §. A' bankigazgatóság évenként kétszer június és december végén a' könyveket bezárni tartozik, hogy így a' bank munkálataiból folyó, 's a' tartaléktőke levonása után osztalékként minden részvény után egyenlően kiosztandó nyereség kiszámíthatassék. 40. §. Osztalékul előre a' részvények névbecse után 3% (500 forinttól félévenként J. f. 30 xr.) állapittatik meg. Az azon felül leendő tiszta nyereségből minden költségek, veszteségek 's kétséges követelések lerovása után három negyed hasonlólag egyenlően minden részvényre, mint felüleg osztalék ki fog osztatni. A' félévenkénti bankszámvetés (Bankabschluss) következménye mindig köztudomásra fog bocsáttatni, mellyre az osztalék 's felüleg osztalék az illető couponok visszaadása mellett felvétethetnek. A' bank első számvetése berekesztésekor a' befizetések idejéhez képest kivetett 3 procentes osztalék fog csupán kiadatni. 41. §. A' nyereség' három negyede kiosztása után még megmaradó egy negyedből, az alaptőke egy tized részé-

vel felérő tartalék-tőke alakíttatik. Ennek folytonosan olly nagyságának kell maradni, de azon felül soha sem emelkedhetik. Mihelyt a' tartaléktőke a' kijelelt nagyságot elérte, a' bank nyeresmény negyedik negyede is a' felüleg osztalékkal kiosztatik. 42. §. A' külön számvittel kezelandó tartaléktőkét a' bankigazgatóságnak statuspapirok - 's privat oklevelekbe, kell fektetni, vagy más saját belátása szerint jónak vélt módon haszonhajtólag jövedelmeztetni; az így eszközzendő nyereséget azonban az évenként de cember végével bezárandó számvetés alkalmával a' bank bevétele közé kell iktatni és ezzel is nevelni az elosztandó felüleg osztalékot.

6. Szakasz. A' bank' foglalkozásai.

1-ső osztály. A' bank' foglalkozásairól általában.

43. §. A' bank alaptőkéjének három ötöde hypotheikai biztosítás mellett ingatlan javakra kölcsön adatik, két ötöde pedig a' bank többi foglalkozási ágára fordítandó. 44. §. Ha nem boldogulna mindig a' bank mindjárt, hogy alaptőkéjének felül kijelelt három ötödére nézve szilárd hitelű 's elfogadható kölcsönözni akarókat találjon, akkor az ilyen kölcsönvevők jelenkezéséig kölcsönadásra tartozó felesleg tőkét más, hatási körébe eső célra fordíthatja, de csak olly feltétellel, hogy az, saját rendelkezése végett mindig készen tartandó három ötöd csak rövid határidőkre fektetessék más foglalkozásba. 45. §. A' bank általában semmi nyereszkeségi foglalkozásokat, kiváltkép pedig külföldi statuspapirokkal saját rovására soha sem üzhet. 46. §. A' bank foglalkozási ágai következők; 1. hypothecára kölcsönzés, 2. discontirozás, és pedig a) az egyszerű váltó-discontirozás, és b) a' 62. §-phusban kijelelt biztosítókkal el nem látott váltók discontirozása; 3. a' statuspapirok, - arany - 's ezüstre való kölcsönözés; 4. az átírási, - 5. a' letéti - foglalkozás; 6. az

életbiztosítás élelemdíj (Leibrente) adás és más hasonló foglalkozások; és végre 7. mind a' status mind a' magánok tőpénzeinek mérsékelt kamatra való átvétele. 47. §. Az előtti §-phusban kijelelt foglalkozások közül a' bankigazgatóság az egyszerű discontirozási foglalkozásnak kiválólag kedvezzen.

2-ik osztály. *A' bank egyes foglalkozási ágairól különösen.*

I. *A' hypothekai biztosítékra való kölcsönözés.*

§. 48. A' bank csupán a' hypotheka kimutatandó hecse feléig kölcsönöz, rendszerint első hypothekára, még pedig 1) minden nemű Bajorhonban eső fekvő javakra, 2) a' városok - v. mezővárosokban fekvő bizonyos folytonos jövedelmet adó házakra, kivéven a' falúhelyen lévő kastélyokat, 's a' ki nem adható épületeket, ha ezeket a' többi jószág rész nélkül akarnák lekötelezni. A' hypothekára, mennyiben hűbéri vagy hitrevaló bizományi viszonyok alatt (in Lebens- oder fideikommissverhältnis) áll, a' banknak még különösen fenmarad azon joga, hogy a' maga biztosítása végett a' szükséges specialis feltételeket meghatározza. 49. §. Az illy módon való kölcsön csak kész pénzben, kerek számmal, és legalább 500 fnyi öszvetben adatik. Mindenféle költségeket, mind a' törvényszékit, mind az ezen kívülit, a' kölcsönözö tartozik hordozni. 50. §. A' kölcsönözni akarók közvetlen szóval v. írásban, közvetve pedig illő meghatalmazottak, vagy felesketett alkuszok (Sensalen) — kiknek nincs meghatalmazásra szükségök — által folyamodhatnak a' bankhoz. A' kölcsön öszvetének, és a' lekötendő hypothekának pontos feladásain kívül a' hypothek-könyvnek törvényszerűleg meghitelesített kivonatát, továbbá a' 60. §. szerint elkészített hecsüt, és az iránti nyilatkozást, hogy a' feltételezett ingatlan hypotheka állítására, és a' többi

megállapított feltételek betöltésére készek, tartoznak beadni. 51. §. A' kölcsönöző a' „bajor hypothek- 's váltóbanknak egy a' hypothektvörvény 17. §. rendelete szerint az illető hypothek-hivatal által fogalmazott 's kiadott oklevelet tartozik aláírni, mellynek minden a' banktól, kölcsöne, és a' kötelezett kamatfizetés biztosítása végett kívánt feltételeket, és azon felül az 1-ső juliusi törvény (1834) 10-ik §-phusára alapítva jegyzőkönyvbe iktatott a' felőli nyilatkozást kell magában foglalni, hogy 1. a' bankrendszabályait, mint kizárólag kötelező sinormértéket ismeri el, 's tekinti a' bankkal kötött kölcsönözési szerződésnek elítélésére és magyarázására nézve; 2. hogy azon esetben ha az elkövetkezett fizetési idő után 14 nappal a' kötelezett fizetést nem teljesíti: *a)* magát a' banktól az illető törvényszék elébe terjesztett 's a' hypotheklevél, vagy a' hypothekkönyv hitelesített kivonatával erősített panasztételre, tüstént, és a' hátra lévő adósság liquiditása feletti előleges vitatkozás nélkül, az I. szakasz 52-ik §-sa és a' hypothektvörvény 64. §-phusában meghatározott birói végrehajtásnak aláveti; *b)* a' banknak a' végrehajtás alá esendő jószág szabad választását, a' törvényszékirend (Geritsordnung) 18-ik fejezete 3. §-phusban meghatározott sorozat való szorítkozás nélkül, megengedi; *c)* a' birói végrehajtás módjára és rendére nézve semmi olyan kifogást fel nem hoz, mellyet tüstént oklevelekkel be nem tud bizonyítani; és *d)* törvényesen lemond minden felfüggesztő törvényes eszközről, (Rechtsmittel) a' törvényszerinti kedvezésekről, és moratoriumról; 3. hogy a' banknak jusában álljon, a' követeléseit teljes fedezését kétségessé tevő rongálásakor a' lekötött jószágnak, nem csak új becsüt tétetni, hanem kivételkép félévi előleges felmondás után a' kölcsöntőkét is, a' kötelezett fizetés-módra való további tekintet nélkül visszavenni; 4. hogy azon esetben, ha az adós magára nézve hasznosnak vélné, hogy a' banktól felvett tőkepenzen felül még mástól is kölcsönözzön, kötelezi magát, hogy a' banknak az akármikor fenmarad ka-

mat is költségek iránti biztosítására, a' felvett tőkepénz tized részét mindenek előtt mint második azonban kamat nélküli hypothekát annak a' részére beiratja; 5. hogy továbbá minden a' felvállalt lekötélés be nem töltése által okozott költségeket 's károkat a' banknak megtéríteni. Ezen nyilatkozás mind a' hypothek levélbe, mind magába a' hypothekkönyv. „Jegyzetek“ című rovatába (Kolumne) beiratandó. 52. §. A' hypothek-adósság törlesztése mostanság csupán emelt kamat fizetés, évdíj (annuität) által történik, azonban az adósnak szabadságában áli adósságát tetszése szerinti nagyobb visszafizetéssel, vagy a' fenlévő tőke egész lefizetésével megsemmisíteni. Egyszeri szállítási fizetés soha kevesebb nem lehet az évenkénti emelt kamat, vagy is évdíjnál. 53. §. Az évdíj maximuma előlegesen 1 procentre állapított meg. A' kötelezett kamatok félévenként a' bankigazgatóságtól megállapított határ időre fizetendők. 54. §. Ha az előbbi §-phus szerinti 5 procentyi emelt kamatot (annuität) a' tőke adósságtól szakadás nélkül fizeti az adós, úgy 43 év alatt egész adósságát eltörleszti; ha pedig ez, a' még fenlévő tőkének önkénytes szállításai vagy teljes visszafizetése által, azon évdíjjal való fizetést félbe szakasztja, akkor az egész évdíj általi visszafizetés idejének az évek számához, mellyekben az egész tőkének, vagy annak egy részének birtokában volt, való aránya szerint történik a' kifizetési számvetés. 55. §. Ha folyamodik az adós, a' tőke adósságnak lassanként történt törlesztéséről számvetés (Rechnung), a' már teljesített leszállítások összevetése által nem csak bezárható, hanem a' maradékkal úgy bánhatni mint új kölcsönnel. 56. §. Kivételképen elegendő biztosítást nyújtó örökkötélvények (Ewiggeldbriefe) is, átadó levelek mellett (Transportbriefe) áthatók a' banknak. A' bank ez esetben az adósnak egy birtokbeli utódjára nézve is érvényes térítvényt (Revers) ad, olly módoni biztosítás végett, hogy az illető birtok ezen örökkötélvénytől egészen ment azon esetben, ha 43 esztendőn át szakadatlan 's hiány nélkül teljesített a' lassankénti

fizetés (Giltzahlung). Az adós, vagy ennek birtokbeli utódja részéről tétetett felmondás utáni visszafizetésekor, az addig fizetett évdíjak, a' 54. §. határozata szerint húzatnak le a' tőkéből. Ha pontosan nem teljesíti a' fizetést (Giltzahlung) az adós, akkor az rajta törvényesen megvehető; és az árverési átvevője az illy levélnek, épen azon jogokat 's nyereséget élvezi, a' mellyel az adós birt. 57. §. Az adósság teljes eltörlesztése után, az adós az adóssági oklevelet a' hátára irt nyugtatvánnyal visszakapja; 's csupán a' nyugtatványozott adóslevél (kötelezvény) előmutatására kitörölheti a' hypothekehivatal' könyvéből az adósságot. 58. §. A' bank a' neki tett fizetésekre bizonyítványúl, csak az általa kiadott nyugtatványokat ismeri el. 59. §. A' bankigazgatóság az ön hibája nélkül nagy szerencsétlenségtől ért jószág-birtokosnak a' körülmények minémiségéhez és személyes viszonyai méltánylásához képest, előre bocsátott vizsgálat mellett, nem csak hosszabb rövidebb határidőt engedhet tartozása megfizetésére, hanem a' kielégedésre szükséges időszakhoz mérve, újolagi, hasonlókép biztosított kölcsönt is adhat. Az ezen kedvezést igényleni akaró, a' banknak az őt ért szerencsétlenséget törvényes bizonyítvánnyal támogatva, a' szerencsétlenség napjától 14 nap alatt be tartozik jelenteni. 60. §. A' becsüben a' hypotheekául adandó tárgynak a' körülmények összevetéséből kitetsző valódi becsét kell kimutatni; és ez alkalommal *átalános*an az 1822-ki 1-ső juliusi hypotheek-törvény 132. §-phushan, és az azon törvény végrehajtásáról 1832-ki május 13-ról szóló útasítás V. melléklétében a' jószág becsülésről foglaltatott szabályokra kell vigyázni; *különösön* pedig a' következőkre: 1. a' földesúri adókat, még pedig az állandókat huszonöttel, a' nem állandókat husszal tőkévé kell emelni; 2. a' jószágtömegéhez tartozó épületek közül a) csak azok jöhetnek különös számvételbe, mellyek a' jószág becsét nevelik, vagy könnyen eladhatók; b) a' falukon lévő más fekvő javakkal összekötött kastélyok ára csak mint lakházaké, és rendszerint az adó tőkéje után becsültetnek,

a' csupán fényüzési épületeket mindazáltal a' becsübe fel nem vehetni, továbbá c) a' gazdálkodás, és mesterség üzésére szükséges épületek összes becse meghatározásában a' sajátsterü körülményekre kell vigyázni; és d) minden a' vagyon tömegéhez tartozó épületnek a' tüzkármentő intézetnél biztosítva kell lenni; 3. a' városok 's mezővárosokban fekvő épületeknél megkivántatik, hogy hiteles oklevelekkel bizonyítva legyen, hogy a' tőke kamatja kétszeresen fedeztetik az utána eső házbér mennyisége által; 4. A' kerített erdőket tanult erdészek az adó tőkérére, és a' belöle bekerülő jövedelemre való tekintettel, az erdöszet elvei szerint becsüljék; és az így kivett jövedelmet 30-al tőkévé kell emelni. 5. más mezei javak becsüjénél az adó értékét kell kiváltképi vezérpontul venni; mindazáltal a' birtokosnak fenmarad annak kimutathatása, hogy többet ér a' hypotheka, mint szinte a' banknak az ujonan való rovástétel (Taxation) joga azon esetben, ha bizonyos jelenségek után félnie lehet, hogy az adó tőkéje nevekédése által rája vesztesség hárul. 61. §. A' bankigazgatóságának azon felül megmarad azon joga, hogy további a' törvényekkel nem ellenkező rendeléseket tehessen a' hypothekául lekötendő tárgy valóságos becse felvételére.

II. A' *disconto-foglalkozás.*

A. *Az egyszerű disconto-foglalkozás.*

62. §. A' bank discontiroz: 1. belföldi, sorsolással vagy felmondással legfelebb hat hónap alatt visszafizetendő statuspapirokat, 's couponokat; 2. minden törvényes kellékekkel (Erforderniszen) ellátott, 's bankértékben (Bankvaluta) valamelyik müncheni kereskedőházra intézett váltókat, mellyek legalább két, vagy ha el nincsenek fogadva, három szilárd hitelűnek ismert kereskedői czimzettel vannak ellátva, és három hónapon túl nem szólnak. 63. §. A' bank más idegen helyekre in-

tézett váltókat is discontirozhat, mellyek azonban három hónapon túl nem szólhatnak, és legalább három elismert jó aláírással ellátva kell lenniök. Ezeknek üresen kell forgatványoztatni (in bianco giriren); és hozzá, a' banknak való közvetlen visszafizetés nagyobb biztosítása végett a' tulajdonos a' discontirozott öszvetig szóló 's legalább 14 nappal elébb fizetendő saját váltót tartozik mellékelni. Ha ezen saját váltó mindazáltal a' lejárat napján pontosan ki nem fizettetnék, akkor a' bankigaztóság a' legközelebb következő börsenapon hites alkusz által a' discontirozott idegen váltót a' börsén eladatja. Ha nem boldogulna az eladásban a' bank, más nap beszedés végett (zum incasso) átküldi, ha mindazáltal senki át nem veszi, az eredhető kár vagy veszteség, akár milly neműek legyenek is ezek, egyedül a' letévőt éri. 64. §. A' lerovat a' törvényszerű váltókamaton felül nem lehet, azonban a' bank kisebbre teheti. E' szerint köteles a' bankigazgatóság minden három hónap megállapítani a' nála lévő lerovatot, és azt közhírré tenni. 65. §. Minden a' banknál discontirozott 's letett váltó vagy statuspapir a' lejárat előtt is visszavehető; ezen esetben azonban a' már lehuzott lerovathól semmi sem adatik vissza.

B. Az olly váltók discontirozása, mellyek legalább három kereskedői czímzettel nincsenek ellátva.

66. §. A' bank a' lehetőségig discontirozza a' müncheni kereskedőhazaktól ön magokra kiadott, legfelébb három hónapra szóló váltókat (sajátváltókat) is, ha az ezeknél hiányzó teljes biztosítás, nevezetesen a' szilárd hitelűnek ismert három kereskedői czimzet aláírása, azal pótoltatik ki, hogy a' kiadó egy a' 68. 69. 70-ik §phusban lévő határozatok szerint megállapított, hason hecsü zálogot teszen le a' banknál, olly visszavonhatlan írásbeli felhatalmazással, hogy ezt abban az esetben, ha ő a' 71 §-ban kijelelt ráfizetést, vagy a' folyam sülye-

dése, és illetőleg a' lejárat után egy nappal való pontos visszaváltását elmulasztaná, akármilly áron eladhatta. 67. §. A' saját váltókra zálagul elfogad a' bank: 1. portékákat, mellyek veszélyt nem okoznak, az elromlásnak nincsenek kitéve, 's igen nagy helyet nem fognak el; 2. drágaköveket, aranyt 's ezüstöt; 3. statuspapirokat mellyeknek folyama a' müncheni 's augsburgi börsén jegyeztetnek, és velők kereskednek. 68. §. A' portékák semmi esetre valódi becsők 75 procentjénél felebb át nem vétetnek, és a' bank sem az apadás (Gewichtabgang) sem az elromlásért nem kezeskedik. 69. §. Drága kövek, és arany 's ezüst drágaságok legfelebb csak kimutatandó becsők 75 procentjére vétetnek el. A' drágakövek mellyeknek belső becsők nehézségök nagysága miatt könnyen meg nem határozható, el nem fogadhatnak. 70. §. A' statuspapirook csupán a' müncheni börsén jegzett folyamuk 80. procentjére fogadtatnak el, ha vagy a' bemutatóra au porteur szólnak, vagy a' bankra áttehetők, 's átirathatók. 71. §. Ha a' zálogul adott statuspapir folyama 10 procenttel száll alább, a' bank felszólítja a' zálogosítót tiz procentnyi toldásért, melly a' müncheni börsén 80 procentre jegyzett statuspapirban elfogadtatik. A' letett statuspapiroknak mind annyiszori tiz procenttel való alább szállásánál, a' kiegészítésnek ugyan azon módon kell megtörténni. 72. §. Ha a' letett záloggal biztosított saját váltók a' lejárat napján be nem váltatnak, vagy ha a' 71. §. szerint megkivántató pótlási felszólításnak elég nem tétetik, akkor a' bank a' zálogokat hites alkuşzok által a' legközelebb jövő börsenapon eladatja, 's a' mi fenmaradt azt, minden kölcségek levonása után, a' váltó kiadó számára megtartja; ha pedig kevesebbért adja el, akkor ennek váltóhitelezője marad.

III. A' papír-arany - 's ezüstre való kölcsönözési foglalkozás.

73. §. A' bank belföldi statuspapirokra, és a' børsén 90 procentnyi napi folyamra jegyzett saját részvényjegyeknek letétele mellett kölcsönöz. Az elsőknek a' bemutatóra kell szólniok, vagy bankra kell átirattatniok; az utóbbiakat azonban a' bankra kell áttétetni. A' letévő papírjaival egyszer'smind egy visszahuzhatlan írásbeli felhatalmazást tartozik átadni, papírjainak a' 66. §-phusban közelebből kijelelt eladhatására. A' papírok, ha 5 procenttel alább súlyednek, a' letévő a' bank felszólítása után az 5 procentet kitarozik pótolni, mi hasonló, a' børsén 90 procentnyi folyamra jegyzett papírban megtörténhetik. Hasonlólag történik a' pótlás, minden további öt procentnyi alább szálásnál. 74. §. A' letétre (Depot) legfelebb 90 napig kölcsönöztetik. 75. §. A' bank, ha pénzvviszonyai engedik, pénzzé vert, és nem vert aranyra, 's ezüstre belső becsök értékeig kölcsönözhet $\frac{1}{8}$ procent mellett harmincz napra. 76 §. Ha a' letévő, kellő időben nem teljesíti az utánfizetést vagy a' letett tárgy visszaváltását, akkor a' 72. §-phusban megállapított rendeletek itt is használathá lépnek. 77 §. Idő hosszabbítások a' határidők lefolytával általjában csak a' bankkal való különös egyezés által történhetők.

IV. Az átirási-foglalkozás.

78. §. Minden Münchenben megtelepedett, a' kereskedői társaságba bejegyzett és borseképes (Börsenfähig) kereskedőnek, mint szinte minden ott lakó bankrészvény tulajdonosnak kívánságára a' bajor hypothek - 's váltóbank átirási foglalkozásánál lap (folio) nyitattik, mellyre az ő bankértékben letett pénze javára iratik, 's a' mellyre egyedül ő adhat utalványokat. Az azért fizetendő illet-

ményt, mint szinte általánosan az átírási foglalkozás munkalkodási menetelét a' rendszabály (Reglement) határozza meg.

V. A' letéti-foglalkozás.

79. §. A' bajor hypothek 's váltóbank fel van tartalmazva, hogy pénzzé vert és nem vert aranyat ezüstit, drágaságokat, bel - 's külföldi statuspapirokat, magán kötelezvényeket, 's okleveleket és általánosan minden becses javakat a' rendszabályban (Reglement) megállapítandó módon és az ugyan ott meghatározandó illetmény mellett őrzés végett átvegyen. A' letett tárgyak zálogok az illetményekre nézve, mellyeket nem kell előre kifizetni, mint szinte minden azt illető költségekért.

VI. Életbiztosítás és élelemdij-foglalkozás.

80. §. A' bank egy jutalomtételekre (Prämiensätze) alapított életbiztosító és élelemdij intézetet állít, és ezeknek alapszabályait elébe terjeszti a' statuskormányának helybenhagyás végett.

VII. Szakasz. A' bank' szétbomlása.

81. §. A' banknak kiváltsága lefolytával előbbi szétbomlása csak a' részvényesek három negyede kívánságára, kiknek legalább a' bank részvényei három negyedének birtokában kell lenniök, eshetik meg. Ez esetben a' bankválasztmányból tíz tag választatik az igazgatósághoz, hogy ezzel a' liquidatiót megtegye, a' bank kötelezései teljell betöltéséről tanácskozzék és ezt elvégezze. 82. §. A' kormánytól helybenhagyott jelen alapszabályok annak megegyezése nélkül meg nem változtathatnak; a' kormánytól helybenhagyott változtatások pedig mindig hozzá kapcsolandók az alapszabályokhoz, 's illetőleg köz

hírré teendők. Költ Münchenben 17. jul. 1835. Itt a' hét igazgató és egy titoknok aláírása következik. ¹⁾

Az 1834-ki banktörvény 7. 8. 10. §-phusban ugyan a' közelebb mult 1840-i törvény által némi módosítások tétettek, és egyúttal néhány kivánatok intéztettek a' kormányhoz, mellyek közt legnevezetesb: hogy a' fiókbankok száma szaporíttassék, hogy így a' bankhatása a' királyság különböző részeire kiterjedjen.

Az olvasó ebből világosan értheti, hogy e' bank' főkép a' fekvő vagyon tulajdonosok számára létesült, és így majd csak nem egyetlen még a' maga nemében; és úgy látszik mintául szolgáland a' száraz földi, 's kivált a' némethoni bankoknak, mert legközelebb a' szász bank' már szerinte alakult.

Mivel az eddig előadottak által már minden oldalról nyujtottam gyakorlati példákat olvasóimnak, úgy hiszem elég lesz a' többi nevezetesb bankot csupán megnevezni. Németországban még a' *porosz királyi főbank* Berlinben nevezetes, mellynek 7 tartományi contorja (olasz szó egy jelentésű a' *comptoir*-ral) van. — Franciaország bankügyét a' Párisban lévő *franczbirodalmi bank'* (Bank von Frankreich) vezérli, mellynek hasonlólag számos contorja van a' tartományi városokban. Kiváltsága úgy emlékezem ez évben újítatott meg, melly alkalommal Thiers azt nyilvánítja: hogy a' világ legjobban kormányzott bankja. — Vannak továbbá bankok Orosz, Lengyel, Spanyol, Sved, Norvegországekban, Hollandiában (az

---

¹⁾ A' bajor bank alapszabályai, mint jeles mintakép, mind külön, mind pedig többrendű gyűjteményben le van nyomtatva. Önálló könyvet írt róla *Debes Anselm*, melly könyv címét feltaláthatni a' nem rég megjelent: *Utazás a' sókamrai uradalom 'sbt. 'sBajorhonban*, Debreczen. 1840. című könyvben, hol ez intézet tudtomra először ajánltatik részletesebben a' magyar közönség figyelmébe. A' bank-munkálkodásira érdekes észrevételeket tett *Erich* müncheni nagy kereskedő 's bank-választmányi tagja' Münchenben kiadott munkácskájában.

előbbi híres amsterdami bank helyett állítatott fel a' mostani németalföldi bank Amsterdamban) Portugalia, Dania, Nápoly- és Belgiumban, mellyeknek szerkezetök 's foglalkozási módjok kisebb nagyobb mértékben hasonlít az eddig előadottakéhoz.

Ezek nyomán tegyünk szót:

III. A' leendő magyar bankról.

Erre nézve az a' legelső kérdés: vajjon ilyen állítható-e? — Az austriai ház birtokai két birodalomból, u. m. a' magyar, és az ezen kívüli birodalomból áll. A' magyar birodalmon kívül eső birodalomrész ismét két részre oszlik, ugymint összeirt és össze nem irt tartományokra; ez utóbbiakat az olasz tartományok és Tyrol képezik, az elsőket pedig a' többi tartományok. E' három rész számos elmozdíthatlan akadályok miatt mondhatni minden tekintetben, 's e' szerint érdekeikre nézve is összeolvaszthatlanok maradván, számukra intézvényeikhez alkalmazott külön intézetek létesítendőek. Ez főképp áll a' bankra nézve, mert hogy az austriai bank egyúttal olasz, de kivált magyar bank is legyen, míg egy részről mind a' három nemzetnek ellenszenvénél, más részről a' különböző törvényeknél fogva lehetetlen. E' tekintetben igaz, az olasz tartományokra nézve parancs által tehet valamit a' kormány, mert ott alkotmánytól nem kötött karja az austriai törvényekkel egyenlő törvényt léptethet életbe, de nem így a' magyar birodalomban. — Mind a' mellett úgy hiszem legjobb lenne a' kormánynak az olasz nép sovár ohajtását teljesíteni, t. i. ott is egy bankot létesíttetni. E' szerint álljon az austriai bank, de legyen olasz és magyar bank is, mind kettő azon nemzetek keblében, és helybeli érdekökhöz képest. Hogy az austriai bank Magyarországra is kiterjeszkedjék, ez nem lehető, mert itt csak olly törvények és ollyan ezekre épült bank létezhetik, a' millyet a' törvényhozó test megállapít, 's csak azok itt kötelezők; még az austriai banknál minden,

egyedül a' kormánytól függ. — Hogy a' bécsi banknak némi tekintetben kizáró szabadalma van, ez ránk nem tartozik. Azonban azon kiváltság ideje is a' jövő országgyűlés előtt kitelik.

Míg az említett oknál fogva úgy vélem szinte kézzel fogható, hogy Magyarországhban csak magyar bank' létezhetik, 's űzhet olly állásban, a' millyenben egy törvényszerű banknak létezni kell, bankfoglalkozásokat, más felül az is nyilvános, hogy nekünk nem olly kis körű bankra van szükségünk, mint a' nagy részben Bécs vonalai által határozott, leginkább kereskedő természetű bécsi bank. Nekünk bankunkat főkép a' bajor bank után kell alakítnunk, mivel nemzeti gazdálkodásunk 's életünk módja a' bajorokéval sokban összevág; miis természetű inkább, mint gyártó 's kereskedő nemzet vagyunk; azért is a' bajor bank szerkezetét, elveit a' kellő javítás és viszonyainkhoz való igazításokkal, nagy részben elfogadni legalkalmasnak hiszem, — de nem feledve a' skott bankokat. — Hogy azonban a' bajorbank elveit és szerkezetét elfogadhassuk, utánok kell alakítani törvényeiket.

Mint látók a' bajor bank létének a' fekvő vagyontulajdonosok, mezei gazdák 's iparűzők gyámolítása legfőbb célja, és e' végett a' hypothekai biztosítási mód van létesítve. Nálunk is az említett célnak kellene épen a' bank létesítésében főkép kitűzetni. Tudjuk, hogy a' kölcsönt háromfélekép, hypotheka, zálog és kezesség által lehet biztosítani. E' biztosítási módoknak csak a' két utóbbi neme nyújtható nálunk, az első, t. i. a' hypotheka csak némi részben; mert míg az ősiség létezik, addig senki sem *tulajdonosa* a' keze közt lévő nemesi jószágnak, hanem csak *haszonvevője*. — Nem említem hogy milly bizonytalan 's alap nélküli nálunk a' birtokosi jog, mert ki nem ismerné a' *jus in re* végetlen zaklatásait, 's ki nem fogatott még jószágaiért ez előtt két 's három századdal létezhetett igények nyomán szövevényteljes perbe, ki nem rettegne a' zálog visszaváltás kellemetlenségeitől? csak azt kérdem, *ki 's hogyan* vehet sajátúl nemesi jószágot, 's ki

lenne ezekre merész pénzt kölcsönözni, holott kérdések kérdése; hogy meddig leend azon jószág az akkori birtokos kérdés nélküli háboríthatlan tulajdona. — — Azonban úgy hiszem már eléggé ismerjük az ősiség rémeit, és jól látjuk, hogy nálunk *eddig csak a' királyi városokban kebelezett fekvő javak 's a' jobbágy telkek a' valódi, nem képzelt, birtokok.* Ennél fogvást itt hypothekául csak a' királyi városi ingatlan javak és a' jobbágy telkek fogadhatók el, a' nemesi jószágok pedig nem. Így hát a' magyar banknál a' hypothekára nézve az határozandó: hogy ezúl csak a' jobbágy telkek (!!) 's királyi városi javak fogadhatók el, a nemesi jószágok pedig csak akkor, ha az ősiség eltörültetvén, előre kimutatja a' kölcsönkérő, hogy az ajánlott hypotheka az ő kérdésbe vehetlen sajátja; mire nézve a' pontos telekkönyv elmaradhatlanul szükséges. — Az ősiség miatti bajon ennek megszüntetése előtt pedig az által segíthet, ha hypotheka helyébe kezesség helyettesítetik. De erre nézve az megjegyzendő, hogy a' kezességre való kölcsönt nem hagyhatni kün olly hosszú időhaladékra, mint a' hypothekára vettet; és ekkor az évdéj (annuität) általi visszafizetés rövid időközre szoritandó.

Minden esetre azonban legkívánatosb az ősiség le-döntése, mert addig a' jobbágy telek 's királyi városi javak birtokosai csupán a' valódi tulajdonosok, a' nemesi jószágokéi pedig képzelt birtokosok. — Úgy hiszem, hogy a' bajor bank többi rendszabályának elfogadását közelebbi törvényeink után már semmi sem akadályozza. Hogy a' bankjegy 10 ftnál kevesebbről is szólhasson 's a' felvett tőkék ne csak évenkénti részfizetés által térítsenek vissza (mik a' közelebbi bajor diaetan is javaslatba tétettek a' bajor bankra nézve) ezek nálunk is megá-lapítandók.

Azt hiszem, hogy az olly igen jeles szerkezetű skott bankok elveit is, főkép a' kölcsönözési módok, nevezetesen a' nyílt rovás tekintetében, és a' bankléte 's jegyei érvényessége biztosítására nézve — lehetőleg hasznunkra kell fordítanunk; szóval figyelmeseknek lennünk, minden

banktól a' legalkalmasb elveket 's modókat tanulni el 's venni át.

A' bank felállítására nézve ezek nézeteim: az ezt illető semmi hosszab készületet nem kívánó törvény a' főbb elveket jelelje ki, 's határozza meg, de az intézet szerkezetét, elrendezését, 's alapszabályai kidolgozását bizzá az összeálló banktársaságra. Miután ez az alapszabályokat elkészítette, ezeket vagy előre kinevezett országos küldöttség elébe terjeszse megrostálás, és megállapítás, és ez aztán megerősítés végett az országgyűlés elébe; vagy pedig a' társaság egyenesen az országgyűlés elébe adja, és az országgyűlés azokat megvizsgáltatván, a' törvény vezérelvei szerint erősítse meg. Az első mód azért jobb, hogy így a' bank létesülésével nem kell országgyűlésre várni. — A' későbbi változtatások az alapszabályokban, mindig az országgyűlés tudta - 's megegyezése hozzá járultával történhessenek.

A' bank alapszabályai szerkesztését, de kivált ügyes foglalkozási vezérlését, mindig kereskedőkre kell bízni, mert ezek gyakorlati ismereteiknél fogva, legbiztosb tapintat, ismeret- és szerencsével járulhatnak ahhoz.

Szabad talán hinnem, hogy ez értekezés a' bankügyet kimerítőleg nem, de legalább több oldalulag adván elő, a' magyar olvasókat, míg egyfelől a' bankügy elvei- 's a' külföld bankjaival részletesen megismerteti, másfelől még inkább serkenteni fogja, hogy ezen felette fontos tárgy a' kölcsönös felvilágosítások által minél inkább kifejtve, megérve jusson el a' tevés idejére. — Ha a' szíves olvasó jelen értekezésemet nem épen haszon nélkülinek találandja, lehet hogy némileg kiszélesítve önállólag közre bocsátom, hogy így a' kiknek a' Tudománytár kezökben nem forog, azok is némileg megismerkedjenek a' banküggyel, jelenkorunk e' legfontosb ügyével.

Jegyzés. A' váltó 's kereskedési tárgyakról író előtt kívánatos, hogy minél előbb *egy váltó 's kereskedési műszótárt* nyerjen, akár a' tudós társaság, akár Fogarassy vagy más hozzá értő nyelvész kezeiből, hogy

így írói munkálkodásában a szükséges műszavak farragása által ne hátráltassék untalan. Egy ily szótár kiadása korszerűsége miatt nyereszeti tekintetben is figyelmet érdemel.

KOVÁGH LÁSZLÓ.

XX.

A Z Ú J A B B

POLGÁRISODÁS' ELEMEI.

(II. KÖZLÉS)

A' barbár elem.

Az előbbeni cikkelyben az európai polgárisodásnak a római birodalom bukásakor annak mintegy bölcsőjében találtató alapelemeit kerestük fel, iparkodtuk kimutatni azok különbözősét, szüntelen harczát 's azon tüneményt, hogy közülök egyiknek sem sikerült magának kizáró uraságot kivini, a' többieket végképen elfojtani, vagy száműzni. Ezen tüneményben elismertük az európai újabb polgárisodás legbélyegzőbb jellemét. Most már ennek történetére, életjelenségeire megyünk által azon századokban, melyeket barbároknak szoktunk nevezni. Első tekintetre melyet ezen időszak felé vetünk, lehetetlen megnem ütköznünk olly tényen, melly ellenkezni látszik említett állításunkkal. Ha vizsgáljuk, hogy milly nézetek uralkodnak az újabb európai viszonyok' eredetéről, tapasztaljuk hogy polgárisodásunknak különböző elemei u. m. a' monarchi-

cus, theocraticus, aristocraticus és democraticus elv, mindegyik azt vitatja, hogy az európai társaság eredetileg kizáró tulajdona volt 's uraságától csak az ellenkező elvek bitorlásai által fosztatott meg. Létezik a' feudális publicisták iskolája, melly azt állítja, hogy a' római birodalom romlása után a' hódító nemzet, mellyből utóbb e' nemesség vált, minden hatalmat, miden jogot, szóval az egész polgári társaságot sajátja gyanánt bírta; hogy ezen birtokától utóbb egy részről a' királyok, más részről a' nép által fosztatott meg; hogy az aristocraticus szerkezet az európai társaság eredeti alakja.

Ezen iskola mellett a' monarchicus publicistákra akadunk, kik szerint a' germán királyok mintegy örökösei gyanánt tekinthetők a' római imperatoroknak, 's jogosan magok lehettek eredetileg uralkodók, az aristocraticus elem hódításai pedig nem egyebek a' monarchicus jog sérelmeinél.

Egy harmadik irói iskola, a' szabadelmű, republicanus, democraticus publicisták ellenben azt hitetik el velünk, hogy az ötödik században szabad intézmények rendszerére, szabad férfiak gyülekezetére, a' népre szállt a' polgári társaság' kormánya, miután azt a' római császárok gyenge kezeikből kiejtették; szerintök a' királyok és nemesek csak a' kifosztott eredeti szabadság prédájából gazdagodtak meg.

Végre mind ezek felett még az egyház is fellép theocraticus követeléseivel azt állítván, hogy szent feladása' erejénél, isteni cziménél fogva is, azon polgári társaságot, mellyet erőködése 's munkája által a' polgárisodásnak, műveltségnek 's igazságnak megnyert, joggal tulajdonának 's kormánya alá tartozónak tekinthetni.

Lám milly különös állásban vagyunk! Mi azt véltük tapasztalni, hogy az újabb polgárisodás elemei szüntelen surlódás, vegyülés, küzdés, alkudozás és szomszédság' állapotjában éltek egymás mellett, uralkodásra egyik sem juthatván, 's mindjárt első lépésre ellenkező nézetekkel találkozunk, mellyeknél fogva a' polgári társaság bölcsőjé-

ben, a' barbár Európa' századaiban az egyik vagy másik elem birta volna kizárólag a' kormányt. Ez fontos tünetemény nem annyira magában, hanem inkább mivel egyéb tényeket árul el, mellyek a' történetekben nevezetes szerepet játszanak. Ezen ellenkező igények megátalkodott harczában két fontos tény nyomaira akadunk. Az első a' politicalai jogosság elve, eszméje, melly az európai viszonyok' fejlődésében olly munkás részt vett; a' másik amaz időszaknak megkülönböztető, valóságos jelleme, mellyet e' cikkelyeinkben festeni kívánunk. E' két pontot kell mindenek előtt közelebb meghatároznunk 's kellő világba helyoznunk.

Mit igényelnek tulajdonkép ezen olly annyira különböző elvek és elemek, midőn mindegyik időre nézve első kíván lenni az európai társaság hajdani kormányában? Nem egyebet politicalai jogosságnál, legitimitásnál! A' jogosság végső alapja a' korosság; időbeni elsőségre hivatkoznak, mint a' jogosság forrására 's bizonyosságára. Ezen igényeket, ezen következtetést nem csak egy rendszerben, egy elemben találjuk, sőt mindegyiknek sajátja, Újabb időkben arra szoktattunk, hogy a' jogosság eszméjét 's igényeit csak a' monarchicus rendszerben keressük. Hibásan, mert azzal minden rendszerben találkozunk. Tapasztaltuk már, hogy polgárisodásunknak minden elemei magoknak akarták azt tulajdonítani. Tekintsünk mélyebben Európa' történeteibe 's látni fogjuk, hogy a' legellenkezőbb társulat formák 's kormányok e' jogossági jellem birtokában valának. Az olasz és schweizi aristocriatiák és democriatiák, a' picziny sanmarinoi köztársaság nem különben, mint a' legroppantabb monarchiák jogosoknak, legitimusoknak mondották magokat 's azoknak tartattak; ezek is, amazok is intézményeik' kormányrendszerök historiai prioritására építették jogossági igényeiket.

Mi a' jogosság? mik annak elemei? mit jelent 's miképen foglalt helyet az európai állapotokban?

Minden hatalom kútfejénél erőszakra akadunk; nem mintha csupán csak erőszak által alapított volna kivétel

nélkül mindegyik, sőt magát akármellyik is fenntarthatná ha eredetét más czímnak is nem köszönhetné; mert minden bizonnyal a' polgári társaságok az erkölcsök, szokások 's vélemények' egymás közti viszonyaik bizonyos társas körülmények szerint alakultak, de nem tagadhatni hogy minden hatalomnak bölcsőjét kisebb nagyobb mértékben erőszak fertőzteti meg, bár mi lett légyen annak természete és alakja.

Már pedig ezt eredetétül senki el nem ismeri; minden akármilyen hatalom azt eltagadja, egyik sem akarja megvallani, hogy az erőszak' méhéből született. A' kormányok mintegy ösztönileg érzik, hogy erőszak jogot nem szül 's ezért van, hogy ha visszatekintvén a' régi idők zavaraiába 's látván a' különböző rendszerek' és elvek' megátalkodott harczát, valamennyien azt kiáltják; „én korábbi voltam, már ez idők előtt léteztem, és pedig más ezímeknél fogva uralkodtam; a' polgári társaságot én kormányoztam a' zavar és küzdés e' korszaka előtt már, 's jogaimat amazok elperelték, elrabolták!“ Ezen tény magában is bizonyítja, hogy az erőszak nem alapja a' politicalai jogosságnak, hogy ez más forrásból ered, mert mit akarnak e' rendszerek az erőhatalom illy ünnepélyes eltagadásával? Magok fennen hirdetik, hogy más jogosságot akarnak alapul: az ész, az igazság jogosságát. Az anyagi erő és hatalom' eltagadása 's az erkölcsi alap követelése szülte a' politicalai jogosság elvét. Lássuk mi módon. Miután az erőszak megalapított valamely kormányt, valamely polgári társaságot, az idő halad 's ezen haladásánál fogva az erőszak' munkáját megjavítja; a' polgári társaság eredeti mocskaiából kitisztul, mert maga is az idővel halad 's mert emberekből áll. Az ember magában visel fogalmakat jogról, igazságról, rendről 's belső szükségét 's ösztönt azokat azon viszonyokban, mellyekben él, valószínűsíteni, meghonosítani; erre törekszik szüntelen; 's ha ama' társas állapot, mellyben él 's munkál egy ideig eltart, munkássága nem marad siker nélkül. Az ember észet és jogot olt be az őt környező világba.

Függetlenül ezen emberi munkásságtól, a' gondviselésnek elismerhetlen erkölcsi törvényénél fogva, mellyhez hasonló az anyagi világot is kormányozza, arra hogy valamely társaság fennállhasson rend, ész és igazság bizonyos mértéke múlhatatlanul megkívántatik. Azon tényből, hogy egy polgári szerkezet fennáll hővetkeztethetni, hogy nem egészen fonák, oktalan 's igazságtalan. Ha pedig az kifejlődik erősbül, terjed, ha napról napra több embereket kebelébe fogad, jele hogy idő haladtával több ész, több igazság, több jogosság honosult meg abban; jele hogy a' tények 's viszonyok a' valódi legitimitás szabályaihoz simulnak.

Igy hat a' politikai jogosság' eszméje a' világba 's a' világból az emberek értelmébe; alapja 's kútfeje, bizonyos mértékben legalább, az erkölcsi jogosság, igazság, ész valóság; 's utóbb az idő, a' korosság melly hinnünk engedni, hogy a' külső tények az ész, a' valódi jogosság törvényei szerint átalakultak. Ama' korszakban, mellyet most vizsgálunk, az erőszak 's hazugság lebegtek a' királyság, az aristocratia, a' democratia, az egyház bölcsői felett; látni fogjuk miként hátrálnak azok a' haladó idő előtt 's engednek helyt a' jognak 's valóságnak. Illy úton fejlődött ki az újabb polgárisodásban a' politikai jogosság' eszméje.

Midőn tehát több ízben ezen eszméből a' korlátlan hatalom zászlóját akarták faragni, azt fonákul fogták fel. Olly kevéssé illik korlátlan hatalom zászlójának, hogy inkább az igazság' és jog' nevében foglalt helyet haladott előre a' világban. Nem is kizáró tulajdona akármelly személynek, akármelly rendszernek, sőt a' szabadsággal szintűgy, mint a' hatalommal, az egyedi jogokkal szintűgy, mint a' kormányzasi formákkal szövetkezni képes, 's mindenütt támad a' hol jog fejlődik. Találkozni fogunk vele a' legkülönbözőbb rendszerekben, a' hűbér-ségben, a' flandriai és német városi községekben, az olasz respublicákban szintűgy, mint a' monarchiában. Az újabb polgárisodás' elemeinek ezen jellemét jól szükség

értenünk mielőtt annak történeteibe ereszkednénk. — Az ellenkező igényeknek általam említett harczából világosan felütlő második tény, az úgy nevezett barbár korszaknak valódi jelleme. Az európai polgárisodásnak minden eleme azt igényli, hogy e' korszakban maga bírta Európát, tehát egyikök sem bírta. Ha egy különös forma uralkodó a' társaságban nem olly nehéz reá ismereni. A' tizedik században nem csalatkozhatunk hűbéri rendszer elsősége felett; a' tizenhetedikben lehetetlen el nem ismernünk, hogy a' monarchia uralkodik; ha a' flandriai és olasz respublicákat tekintjük, meg kell vallanunk, hogy bennök a' democratiai elemnél van a' főhatalom. Valahol egy elv kizárólag kormányozza a' társaságot, ott a' vélemények ez iránt nem különbözhetnek. Midőn tehát a' történetirők egymással meg nem tudnak egyezni, hogy melyik polgárisodási elemnek tulajdonítsák a' társaság eredeti kormányát, ez valamennyinek abban osztozását, egygyüttlétezését bizonyítja.

'S valóban ez jelleme a' barbár korszaknak; általános zagyvalék, e' legellenkezőbb elemek 's rendszerek chaosza. Ezen korszak' társas állapotot minden oldalról vizsgálván, könnyű volna kimutatni, hogy abban egyetlen általános vagy megállapított téngyre 's elvre nem akadáhatni. Csak két pontra szoritkozom: a' személyek' és a' politícai intézmények' állapotára. Ez eléggé festendi az egész polgári társaság' viszonyait.

Ez időszakban e' személyeknek négy classisát találjuk. 1-ször szabad embereket, kik felsőbbektől nem függvén teljes szabadsággal bírták vagyonukat 's üzték életüket, menten minden kötelezéstől akárki iránt; 2-szor azokat kik elsőbb mint bajtársak a' főnöktől, utóbb mint vasallusok hűbér úrtól (souverain) függvén, ennek töle nyert földek vagy egyéb adományokért bizonyos szolgálatra kötelezték magokat; 3-szor szabadosokat; 4-szer rabszolgákat.

De vajjon szorosak-e ezen osztályok' határai 's megmaradnak-e azok közt az egyedek? 'S állandók, sza-

hályosak-e az osztályoknak egymás iránti viszonyaik? legkevésbé sem. Látunk számosakat, kik szabad emberekből holmi adomány elfogadása által vasallusokká válnak; másokat, kik rabszolgákká süllyednek. Más részről sokan lerázzák hűbéri viszonyaik terheit, független 's szabad emberek sorába lépven vissza. Szüntelen mozgás 's átmenet egyik osztályból a' másikba; bizonytalanság 's változás az osztályok viszonyaiban. A' vagyonok hasonló állapotban vannak: tudjuk hogy volt allodialis vagy is egészen szabad birtok, 's voltak úgy nevezett beneficiumok, vagy is bizonyos szolgálati kötelezéssel járó javak; sokan iparkodtak a' birtok ez utóbbi osztályára nézve szoros és határozott rendszert kisütni, állítván hogy a' javak elsőbb bizonyos számú évekre, később egész életre adattak 's utóbb örökösökké váltak. Hiú törekvés, mind ezen külön nemei a' birtoknak együtt, 's összevissza zavarva léteztek; egy 's ugyan azon időszakban bizonyos évszámra, életre, 's örökre nyert beneficiumokat találhatni; egy 's ugyanazon birtok néhány év alatt mind ezen állapotokon megy keresztül. A' javak' birtoka semmivel sem állandóbb a' személyek' állapotánál. Mindenben tapasztalhatni a' bajos ámenetelt bujdosó életről, megtelepedésre 's állandó lakásra, tisztán személybeli viszonyokról, személy 's birtokbeli combinált viszonyokra.

Az intézményekben hasonló állhatatlanság, hasonló zavar. Háromféle rendszer szemben; királyság, aristocratia vagy is a' személyek és birtokok egymás feletti patronátusa, 's democratia vagy is a' szabad emberek tanácskozó 's határozó gyűlései. Ezen rendszerek közül egy sem uralkodó. A' szabad emberek gyűlései léteznek, de kiknek joguk volna azokban részt venni, nem jelennek meg. A' hűbéri törvényhatóság szintolly hanyag jogainak gyakorlatában. A' királyság melly legegyszerűbb rendszeren alapul 's legkönnyebben szerkezhető, szinte nem bir meghatározott jellemmel; vegyest választásból 's örökségből veszi eredetét: hol a' fiú követi apját; hol választás szemel ki egyet a' családból; hol tiszta a' választás 's

távol rokont vagy épen idegent emel kiralyi polczra. Az álladalmakban hasonló mozgalom: ma állapítatnak, holnak szétbomlanak; ma egybeköttetnek, holnap felosztatnak; sem szoros határok, sem kormány sem nemzet; általános zavar elvekben, tényekben, fajokban, nyelvekben; ez képe Európa' barbár korszakának.

Milly határokat jelezhetünk ki e' tarka időszaknak? Eredete eléggé világos u. m. a' római birodalom romlása. De hol keressük, végét? Hogy a' kérdésre felelhessünk tudnunk kell okait a' társaság e' zavart állapotának.

Ennek két fő okát gyanítom: egyik anyagi külső, a' történetek folyásából, a' másik erkölcsi, belső, az ember szelleméből eredő.

Az anyagi okot a' népvándorlás folytatásában keresem. Nem kell hinnünk, hogy a' barbár népek rohanásai az ötödik században megszűntek; nem kell hinnünk, hogy a' népeknek nyugat felé nyomulása azonnal megállapodott mihelyt a' római birodalom megbukott 's romjain barbár álladalmak támadtak. E' mozgalom még sokáig tartott mit a' történetek bizonyítanak.

Lássuk az első fajbóli frank királyokat; ők szünet nélkül kénytelenek a' Rhénuson túl hadat viselni. Lássuk Chlotárt, Dagobertet 's hadjárásaikat Germániában, háborúikat a' Rhénus jobb partját elfoglalt szászok, thüringiák dánok ellen. S' miért e' szüntelen harc? Mivel ezen népek át akartak kelni a' folyamon 's elfoglalni osztály részüket a' római birodalom örökségéből. Honnan ugyan ez időben Gáliában megtelepedett frank berohanásai Itáliába, kivált a' keleti vagy is austrásiai frankok' részeséről? Helvétiaira ütnek, átkelnek az Alpeseiken és Itáliába nyomulnak; mi okból? Éjszak felől új népségek által előre tolatnak; hadjárásaik nem pusztán predavágyból erednek: a' szükség kényszeríti; telepeiken zavartatnak 's tovább keresnek jobb szerencsét. Új germán törzs lép a' világ szinpadjára 's Italiában a' lombard birodalmat alapítja. Gáliában a' frank uralkodó család változik a' carlovingiak' elfoglalják a' merovingiak helyét. újabb tör-

téneti buvárkodások kisütötték, hogy ezen dynastia-változás tulajdonképen új vándorlása volt a' galliai frankoknak, melly mozgalom által a' keleti frankok a' nyugatiakat lakhelyeikből kiszorították. A' változás végbement, a' második faj uralkodik, 's lám nagy Károly a' szászok ellen folytatja azon hadjárásokat, mellyeket a' merovingiak a' thüringiak ellen viseltek volt; szüntelen harczot vi e' rhenusontúli néptörzsökkel. Ezeket mi tolja előre a' frankok ellen? Az obotriták, wiltzek, sorbok, chehek szóval az egész szláv faj, melly kelet felől a' germán fajra nehezkezik 's a' hatodik századtól kezdve a' kilenczedikig azt nyugat felé szorítja. Ekképen az éjszak keleti mozgalom nem csak meg nem szűnik, sőt alapoka legtöbb azonkori háborúknak.

De délszak felől hasonló természetű mozgalmat vesszünk észre: megjelennek a' musulman arabok; mig a' germán népfajok a' Rhénus és Ister partjain egymást tolják 's üzik, addig az arabok a' földközi tenger partjain kezdik hadjárásaikat 's hódításaikat. Az arabok rohanásait különös jellem bélyegzi. Bennök a' hódítás és térítés' jelleme egyesült. Rohanásaik célja tartományt elfoglalni 's hitet terjeszteni. Nagy különbség ezeknek 's a' germánok' mozgalmak között. A' keresztény világban a' szellemi erőt, a' testi 's világi erőtől külön választva szemléljük. A' kiterjesztés' vágya nem ugyan azon embereket lelkesíti, kiket a' hódítás ingere hajt. A' germánok midőn keresztény vallásra tértek, szokásaik, érzéseik - 's hajlamaikból ki nem vetkőztek; 'e' világi érdek és szenvedelem rajtok tovább is uralkodtak; keresztényekké lévén nem éreztek egyszersmind hivatást missionáriusokká lenni. Az arabok ellenben hódítók is, misionáriusok is voltak; a' szó 's a' fegyver' hatalma ugyanazon egyedekben frigyessült. Ezen körülmény okozta később a' musulman polgárisodás' balfordulatát; a' vallási hatalomnak egységéből, az erkölcsi uraság és az anyagi hatalom elegyedéséből vette eredetét az e' polgárisodást bélyegző zsarnokság; ez, úgy hiszem, főoka ama' mozdulatlan,

merevült állapotnak, melybe mindenütt süllyedett. De ez első pillanatba még nem mutatkozott; sőt inkább az érintett körülmény adott az arab rohanásoknak bámulatos erőt. Segíttette erkölcsi eszmék és szenvedelmek által, azonnal olly fényben 's nagyságban tűntek fel, minövel a' germán hódítások soha sem dicsekedhettek.

Ez volt Európa' állapota az ötödik és kilencedik század között; délben a' muhammedánusok, éjszakon 's keleten a' germánok és slávok által szorítva 's szüntelen megtámadva, ezen kettős berohanások szükségképen örökiték a' belső állapotok zavarát. A' népfajok szünetlen kiűzettek, kitolattak lakhelyeikből, egyik a' másikra nehezült; semmi e' világon megállapodást nem nyerhetett; a' bujdosó élet minduntalan újra elkezdődött. Volt ugyan különbség e' tekintetben a' külön országok közt: Németországban a' zavar nagyobb volt mint egyebütt; ez volt a' mozgalom tüzhelye; francia nyugtalanabb volt Olaszországnál. De polgári társaság sehol sem volt képes megállapodni 's magát rendszerezni; a' barbárság mindenütt eltartott; ugyan azon okok behatásánál fogva, melyekből eredett.

Ime az anyagi ok, melyet a' külső történetekből meríthetni; lássuk már most a' nem kevésbé hatalmas, az emberek' belsejében keresendő erkölcsi okot.

Bármik legyenek a' külső történetek, az ember alkotja maga körül a' világot; a' világ' járását az abban élő ember erkölcsi és értelmi hajlama, érzelmei és eszméi kormányozzák, 's az embernek láthatatlan belső állapotától függ a' polgári társaságnak szembeötlő külső alakja.

Mi kívántatik arra, hogy az emberek valamennyire szabályos tartós társaságot alapíthassanak? Bizonyos számú eszmék a' társaság alakítására, 'szükségei 's viszonyai áttekintésére, elrendezésére. Megkívántatik továbbá hogy ezen eszmék közösek legyenek a' társaság legtöbb tagjaival, végre hogy csak akaratjára 's cselekvéseire hatást gyakoroljanak. Tagadhatatlan ha emberek nem bir-

nak eszmékkal, mellyek túlterjednének saját szük létükön, ha kinek kinek értelmi látköre csupán önmagát zárja magában, ha mindenki saját szenvedelmei viharának játéka, ha valamennyivei közös nézetek, érzelmek, vélemények nincsenek, mellyek körül egybegyülhessenek; tagadhatlan mondom, hogy illy módon állandó polgári társaság nem alakulhat; mert minden egyes magában hordja a' zavar és felbomlás magvát. Mindenütt hol az egyediség érzete korlátlanul uralkodik, hol az ember csak magát tekinti, hol eszméi saját magán túl nem terjednek; hol csak tulajdon szenvedelmeinek enged, ott társaság, csak valamennyire terjedelmesb 's állandóbb társaság, nem létezhetik. Pedig illyen volt a' kérdéses korszakban Európa hódítóinak erkölcsi állapotja. Az előbbeni cikkelyben említettem, hogy a' germánoknak köszönjük az egyedi szabadság' hatalmas érzetét. De teljes bárdoltságban és tudatlanságban ezen érzet nem egyéb a' legáltalibb, legtársulhatlanabb önzésnél. Az ötödik 's kilenczedik századok közt a' germánok e' ponton álottak. Nem gondoltak csak saját érdekökkel, saját hajlamaikkal, saját akaratjokkal; hogyan simultak volna társulati viszonyokhoz? Megkísértették őket ezekben beavatni, megkísérték ezt néha magok is. De minduntalan kiszöktek azokból ismét, hol gondatlanság, hol szenvedelem, hol értelmi hiány szülte merények által. Szüntelen alakuló félben látjuk a' társaságot, de szüntelen újra meg újra felbontva az emberek erőszaka, 's a' fennállására megkívántató erkölcsi kellékek hiánya miatt.

Ezekben látom a' barbár állapotnak két főokát. Csak ezekkel együtt szünhetett meg is. Lássuk miképen történhetett ez.

Európa törekedett ez állapotból kijutni. Az ember' ösztöne jobbra vágyni, ha mindjárt saját hibája súlyoszté is roszba. Bár milly durva, tudatlan és saját érdekének rabja legyen is ő, él benne egy érzet, 's megszóllal néha egy belső szózat, melly arra inti, hogy más, nemesebb a' célja rendeltetése, határköre. A' maga szülte zavarnak közepette, a' rend' és haladás' kívánata szállja meg 's

gyötri őt. Ösztönöszve érzi magát az anyagi világot, a' társaságot és saját magát javítani; ezen dolgozik néha tudta 's elhatározott akarata nélkül. A' barbárok ohajtották a' polgárisodást mind a' mellett, hogy arra még alkalmatlanok voltak, de mihelyt annak törvényeit 's korlátait érezték, az gyűlöletessé vált előttük.

(Folytatása következik).

XXI.

A' HIDEG VÍZGYÓGYÁSZAT'

TÖRTÉNETE.

Említeni is alig szükséges, miként a' hideg vizzeli bek és külső élés néhány évek óta kivált Némethonban de hazánkban is mindinkább terjedni 's divatba kezd jöni, és annak diaetetikai 's orvosi hasznai naponként jobban szembetünni és a' nemorvosi közönség figyelmét váltig magokra vonni látszanak. 'S így, már csak e' szempontból is, úgy vélem, nem leend minden érdek nélkül, ha előre bocsátván a' hideg víz' különféle, kivált ismeretesb népeknéli használatának általános rajzát, a' hidegvízgyógytan' történetét korszakonként, az orvostudomány történetrajzával összefüggőleg, a' korábbi 's időnkbeli írók ¹⁾ nyomán indulva, rövid vázlatban előadni ügyekezünk; miből kiki láthassa, miként a' hideg víz ebbeli használata nem csak nem új, mint ezt talán némelyek gondolhatnák, hanem igen is régi, sőt úgy szólván, az emberi nemmel egykorú, és a' föld' minden ismert népeinél elei-

---

¹⁾ Főleg Dr. Ferro, Hirschel, Fabricius alább idézett munkáik szerint

től fogva, mint egy legjobb 's legbiztosabb szer a' test' hűvesítése 's tisztítására, annak szépítése 's erősbitésére szokásban volt, többnyire vallási szertartásokra, és mindennemű nyavalyák' gyógyítására is szolgált, 's ezen üdvös célra, mint leghathatósbb gyógyszerköz, majd valamennyi jelesebb orvosoktól ajánlaték, és mint olyan, bár olykor a' történt visszaélések 's helytelen alkalmaztatás miatt becsben alább szállott is, minden időközön által, kezdetben ugyan egyszerűen, utóbb sokféleképp módosítva, más meg más alakokban is használták.

Mindezt hogy a' legjobb rendben terjeszthessük elő, célirányosnak véltük, az egészet négy időszakra osztani fel, mellyek közül az *első* a' legrégebb kortól fogva az arabokig vagy Kr. sz. utáni 900-ik évig; a' *második* ezektől *Floyer*-ig, vagy 900-tól 1650-ig; a' *harmadik* 1650-től 1780-ig, vagy *Floyer*-tól *Hahn*-ig; és a' *negyedik* 1780-tól fogva mostanig, vagyis *Hahn*-tól *Priesznitz*-ig terjedend.

E I S Ő I D Ő S Z A K.

Világ teremtése óta az arabokig.

0 — 900-ig.

Lássuk mindenek előtt a' hideg víz főleg diaetetikai használatát általában a' föld' különféle népeinél. Erre nézve bizonyos, hogy a' hajdankori emberek csupán 's egyedül a' fris vizet használták italúl; nem létezvén tudniillik még akkor más mesterségesen készített italok, a' természet hű gyermekei csak a' föld' kebléből ömledező források és ezekből eredő csermelyek 's folyamok' vizével voltak kénytelenek epesztő szomjokat enyhíteni 's eloltani, miként erről a' tán kétkedni szeretők, a' legrégebb 's legbiztosbb historiai kútfők a' szentkönyvek lapjai által is eléggé meggyőződhetnek. De *Herodotus* is bizonyítja,

hogy a' hajdani őskorban a' *persák* is vizen kül nem ittak egyebet. S' még is ama' vízivó hajdankori emberek sokkal szilárdabb egészségük, erősbek és hosszabb életüek voltak, mint a' mostani úgy nevezett erősítő italokat böven, hogy ne mondjam mértékletlenül, élvező nemzedék. Így *Lucian* a' *szereket* (*Seres*) vagy a' mai China' régi lakosait *macrobiusok*-nak (hosszúéletüeknek) nevezi, és ezt a' vízitalnak tulajdonítja. A' jelenleg gyáva és politicalai lételet is idegen gyámkezekre bizni kénytelenült törökség' elődei, míg a' mákony 's más efféle italokkal vissza nem éltek, legyözék a' mindenféle drága inycsiklandó italokban duskáskodó görögöket. Sőt sok, az újabb világrésekben felfödözött 's még természeti állapotban lelt vízzel elő népek is, az utazásírok' tanúsága szerint, sokkal izmosabbak 's magasb termetüek voltak, és sok nyavalyáktól mentek maradtak, míg a' szeszes italokkal megismerkedés és visszaélés nálok is a' testi 's lelki eltörpülés' egyik termékeny okává 's forrásává nem lön. 'S még ma is azon vidékek' lakosi, hol a' szükséges bár nem válogatott ételek mellett az ital csupán 's főleg vízből áll, nemcsak tartósb' egészségüek és hosszabb életüek, hanem jobb erkölcsüek és számosabb magzatokkal is áldatnak meg, mint a' többnyire bor 's égettbórral, vagy más mesterséges italokkal élök 's visszaélök. Azért hangoztassa bár, a' Pegasz rugta forrás' kristály tiszta vizénél a' szőlőnedvet inkább kedvelő költészek' vig serge a' tejsi költővel Anakreon atyjokkal együtt a' bordalokat, igaz marad mindig Pindar' mondása, hogy „a' földön nincs jobb a' víznél;“ és nem tagadhatni, hogy voltak vízivók is, kik szellemi erejükre nézve másokat és sok borivókat meghaladtak; így olvassuk, miszerint *Demosthenes* a' hasonlíthatlan görög szónok, valamint a' leghíresb római hadvezér is *Caesar*, csak vizet ivott. *Wieland*, ki mint tudva van, nyolczvanegy évig élt, ezt írja egy valakihez: „a' miben külsőleg *Bodmer*-hez hasonlítok az, hogy én vizet iszom (sem sert sem bort). *Bodmer* 84 esztendeig élt. Egy *Tiraqueau* András nevü jogtudósról is mondatik, hogy

míg élt, mindig csak vizet ivott, és mégis a' világnak 44 könyvet és 44 gyermeket ajándékozott. ¹⁾

De a' hideg vizet az emberek azonkívül hogy nekik közönséges italul szolgált, a' hajdani időkben használák fürdés és testmosásra is; még pedig eleinte csak a' patakok 's folyamokban, főleg a' kelet 's dél felé eső melegebb tartományokban lakó legrégebb népeknél, hol a' lankasztó 's tikkasztó hőség és ottani élmód által is illy hüvesítő 's megfrisítő módok igen természetesen mindennapi szükséggé váltak. — Ezekről e' szokás későbbben átméne más távolabbiakra is. Különösen a' fürdés, mosás és vízzeli meghintés az *aegyptusiaknál* már vallási szertartáskén tűnik fel. Náluk ugyanis a' papok, mielőtt áldozatra mennének, mindig folyóvízben fürödtek; és ezt, ha nagy ünnep volt, naponta háromszor és éjente kétszer cselekedték ²⁾. Így önmagáról ezt beszéli *Apuleius* ³⁾: „Gyorsan kelek fel reggel, és lerázom magamról a' lomha álmot, aztán magamat tisztítandó, a' tengerbe megyek, és ha kétszer fejemmel a' víz alá buktam, megfrisülve 's vidámon indulok a' nagy istennőhez imámat végezni.“ 'S ismét másutt így szól: „Már ideje levén, engem a' pap a' legközelsőbb fürdőhez vezetete, hol először is a' szokott módszerint kelle fürödnöm, aután a' pap előbb engedelmért könyörgvén az istenekhez, engemet a' legtisztább vízzel meghintett 's lemosott.“ ⁴⁾ Miként a' Ganges abbele fürdeni menők által istenileg tisztelteték, úgy az aegyptusiaktól a' Nil folyam, melly nem csak földjeiket, hanem nőjiket is termékenyekké tevé, és abba jártak Pharao' leányi is, hogy termőkké legyenek, va-

¹⁾ Dr. Fabricius, das Ganze der Heilkunst mit kaltem Wasser etc. 2-te verb. u. verm. Aufl. Leipzig, 1834. S. 38. u. f.

²⁾ Herodoti Halicarneisei Hist. libr. IX. Lond. 1679. Lib. II. pag. 104. in Euterpe.

³⁾ Lucii Apuleii Madaurensis Platonis philosoph. Opera. Paris. 1688. Metamorphoseos libr. II.

⁴⁾ Ibid. lib. XI.

lamint más leányok 's asszonyoknak is bizonyos időkben fürdeniök kelle. Azért vita is támadt az aegyptusiak és chaldaeusok között, vajjon a' víz vagy tűz istene nagyobb-e, mellyben csakugyan a' vízi isten győzött, mert ez olly isten vala, ki az egészséget szilárditá és gyógyulást is szerze. Mediában Darius idejekor minden kertekben szoktak létezni fürdő tavak, 's ilyenben fürdék a' kecses Susanna is, midőn a' két vénektől meglepették. De az aegyptusiaknál a' hideg fürdés nemcsak vallási szertartásokra szolgált, hanem mivel tapasztalták, hogy az egészségre nézve igen hasznos, azt számos nyavalyák' gyógyítására is alkalmazták. Euripidest, Plato társát, ki vele együtt utazék Aegyptusha, így orvosolták az aegyptusi papok ¹⁾.

Az israél fiainál is Móses megtartá a' patriarchák és aegyptusi papok ebbeli szokását. Neki tisztaság 's főleg a' hideg mosás volt egyik főtörvénye. Bárki is a' zsidók közül, ha holt testhez vagy más valami tisztátlanhoz talált nyulni; a' férfiak, ha nőjikkel közöszültek, az asszonyok ha havi tisztulásuk volt, vagy gyermekágyból felkeltek, nem eresztetének előbb társaságba, míg magokat folyó vízben nem mosták meg ²⁾. Minden bőrpoklosnak folyóvízben kelle egészségét ismét keresni. A' Bethesda melletti tó menhelye volt minden bénák 's elnyomorodottnak, és benne gyógyultak is meg. Így menekült meg Naaman a' maga bőrpoklától. Neki azt üzené a' proféta: fürödnék meg hétszer a' Jordánban. Ő ezt megcselekvé, 's ezáltal egészen kigyógyult azon nyavalyájából. Még proselytájakat is körülméltetés után a' zsidók folyóvízbe mártották. Ünnepek' idején, sürgetős könyörgéskor, nagy hünbánó napokon, mindig előbb folyóvízben kelle fürödni. A' szent történetek lapjain mindenütt akadhatni illy példáira eme'

---

¹⁾ Lásd Dr. R. J. Ferro, vom Gebrauche des kalten Bades 2-te verm. Aufl. Wien 1790. Zweite Abth.

²⁾ Leviták könyve.

héber szertartásnak. Sőt, kivált keletzaton, a' buzgóbb israeliták ma is megtartják e' törvényt. Minden szombat, minden ünnep előtt valamely folyamhoz mennek és benne fürödnek, megmosakodnak.

Még a' hajdani legsütétebb korban is, jöllehet csak itt ott elszórva maradtak fön róla némi töredékek, és ezek is többnyire a' mysticába enyésznek el, azt találjuk, hogy a' hideg vízzel élés és fürdés igen szokásban volt. Így midön Jáson' útítársai hajózásukkor, Circét legelőször láták, ez épen a' fejét szándékozta hideg vízzel mosni, hogy álmaitól, mik őt éjen át nyugtalaníták, megszabaduljon. Midásnak is, midön Bacchust kéré, hogy többé a' mit kezeivel illet, ne válnék arannyá, a' bor' istene azt parancsolá, fürödjék a' Pactolus folyóvizben. Sőt, ha a' régiek' allegoriájinak magyarázatásába akarnánk bocsátkozni, azt mondanók, hogy Medea' titka, vén férfiakat ismét megifjítani, ha nem csupán is, de főleg hideg vizbeni fürösztlésben állhatott, 's adá-viszsa Aesonnak is előbbi fiatalságát. És Achilles sérthetlenségének ekát is, minek magyarázatában a' poeták a' Styxre 's oroszlán velöre szorultak, az erősítő táplálat és kemény neveltetés mellett, egyedül a' hideg vizbeni gyakor fürdésben keresnök ¹⁾).

A' test szépségét erővel párosítani szerető hajdani görögöknél a' víz, kivált fürdőül, közönségesen használták, és igen nagy becsben állott. Nálók minden gyermek, minden ifjú, minden polgár, szóval kiki tartozott gyakrabban fürdeni, és egyik főtörvényök volt, gyermekeiket már kis koruktól fogva edzeni, hideg 's meleghez szoktatni, és a' folyamokban gyakran fürdetni ²⁾. Mi több, ugy látszik, a' folyamokbani fürdés egyik gyönyörködte-

¹⁾ l. *Ferro*-t az i. h. — Progenitum Stygos amne severo Ar-mavi, — — *Statius*.

²⁾ Hist. de Grece, traduit de l' anglois de Msr. Temple Stanyan 1774. T. I. Lycurgue.

tő multságuk volt; mert Theocrit a' maga idylljeiben írja, miként az Eurotásban egyszerre 240 fiatal leányka fürdött férfiak módjára, fürdés után magokat megkenvén. 1) *Homér* is több helyeken említi hőseinek fürdését; így *Ulysses* a' kiállott hajótörés után *Nausicaë* intézkedése szerint 2); továbbá még *Agenorét*; és a' megsebesített *Hector* gyógyulását a' *Xanthos* folyó vizében. *Hercules*, ki utóbb a' hévizek (*thermae*) védisteneül tiszteltetik, a' régi pénzekben egy oroszlán' torkából ömleszt magára víz-sugárt, és a' neki tett isteni tiszteletkor annak szobrát higságokkal öntözik 3). A' spartaiaknál, sőt a' párthoknál is, a' hideg fürdés legszigorubb törvénynyé vált. Nem csak mindkét nembeli öregek 's fiatalok fürdöttek így, hanem kisdedeiket is mindjárt születésök után folyóvízbe mártották; télen nyáron folyamokban fürdöttek, 's így edzve testöket, tőnek szert ama' harczbíró erőre, mi által minden szomszédaiknál olly rettentőkké váltak 4). *Pindar* is, a' földön legjobbnak a' vizet nevezi, és egy görög közmondás szerint: a' tenger minden roszt lemos. — A' macedoniaiak a' meleg fürdőket a' bujálkodás legiszonyubb eszközeül tekintették, 's még gyermekágyas nőjüket sem hagyák melegben fürdeni, hanem hideg vízben kelle mosakodniok. Mi több, a' meleg fürdők annyira gyűlöletesek voltak előttük, hogy *Fülöp király*, nagy *Sándor* atyja, egy nagy hadivezért azonnal elbocsáta, mivel csupán egyszer meleg fürdőt használt 5). A' *Iusitanok*nál is, mint *Strabo* írja, a' hideg fürdők igen szokásban voltak. 6).

---

1) *Idyll.* 97. v. 22.

2) *Odyss.* lib. VI.

3) I. Dr. B. *Hirschel*, *Hydriatica.* Leipzig, 1840.

4) *Temple Stanyan*, *Hist. de Grece* Lib. II.

5) *Polyaeni Stratagematum Lib.* VIII. *Iusto Vultejo* interpr.

6) *Strabo*, lib. III.

A' régi scytháknál pedig, ama' derék népnél, melly csupa erő és egészség volt, a' hideg fürdés egy legelső törvénynek tartaték; már gyöngédebb korokban szoktaták ahhoz gyermekeiket, nem ügyelve sem fagyra sem hidegre. Legszigorubb télben is vízbe márták őket. Ez által tőnek szert azon rettentő erőre és tartós egészségre, mellyet sem hideg, sem más idő vagy égaljváltozás, — szóval mi sem bírt megrendíteni. Csak nem meztelenül mentek ők fagyban 's hidegben ide 's tova, minden káros következés nélkül: míg ellenben a' görögök, kikhez már az elpuhultság a' sí mább erkölcsökkel együtt becsuszott, és a' szigorubb életmódot kiküszöbölé, az ő csupa látásukra is hülédeztek 's megborzadtak. „Hogyan lehet az, így szóla egykor némelly athenei egy scytha bölcselkedőhez, hogyan lehet, hogy te olly ruhátlanul hideg és zordon időben ide 's tova járhatsz? — És te, felelé a' scytha, miként járhatsz fagy és hóban fűdetlen arczczal? — Ugy ám, viszonzá az athenei, az arczomat ahhoz már hozzá szoktattam. — Gondold tehát, válaszoló a' scytha, hogy én csupán arcz vagyok“ ¹⁾). Valamint a' régi scythák, ugy azok maradéka, az ázsiai magyar nép is különösen kedvelé, sőt a' harcztól kipihenve egy legkedvesb mulatságnak tartá a' hideg fürdést, mit Árpád lelkes éneklője e' szavakkal rajzol: „úszni tudott tömlő nélkül a' szittyai gyermek, már heted évében. Dellest vala, sok ki mezetlen a' Volgába szökék, 's búvárként tűnve színéről a' víznek, fenekén sétált 's Ázsiában ütő-fől nedvmosogatta fejét. Más ismét ölbe szoritott karral fekve hanyatt hullámán bátran Etelnek hintáltatta magát, 's hab lebegette hajóként. — Azt ki fűzött tömlőt tartá az uszásban inasnak. Volt kedvellen habonlábbó. Itt kelni ökölre kellemes, elmerülés nélkül. Föltéve jutalmok: Kópja, tegez, kaczagány a' gyorsabb általuszónak voltanak agoktól, 's csak az est borulásra szüének meg.“ ²⁾). Spa-

¹⁾ *Locke on Education.*

²⁾ Árpád, IX. könyv.

nyolország hajdani lakosinak is, mint a' spartaiaknak, nem volt szabad másként fürdeni, mint hidegen, törvény tiltván nekik a' meleg fürdőket. — A' régi rómaiak, 's azok ősei a' hajdani italok, szinte nagy kedvelőji voltak a' hideg mosások 's fürdőknek; úgy hogy mint több helyekből gyaníthatni: a' mosás nálok egy része volt az isteni tiszteletnek. Így Virgilnél olvassuk, hogy Aeneas folyóvízben mosta meg magát előbb, mint áldozatra menne ¹⁾). Ugyanazon koszorús költő masutt imígy szól a' régi rómaiakról: ők, egy születésüktől fogva neki edzett nép, gyermekeiket mindjárt anyjuktól a' folyamokhoz vivék, 's így edzék őket a' hideg és mosás által ²⁾). De egyéb írók is bizonyítják, miszerint a' hideg fürdőket, valamint a' test' erősítésére általában, úgy több nyavalyák gyógyítására is gyakran használták: és sokkal régibb volt nálok a' hideg, mint az utóbb elhatalmazott meleg fürdőkkeli élés. Az afrikai Scipio az utolsók' használatát a' maga táborában nyilván tilalmazá ³⁾). Az úzás' megtanulása pedig fődolog volt a' nevelésnél ⁴⁾). Azért midőn valamely nevetlen embert akartak leirni, közönségesen így szóltak: Ez sem úzni sem olvasni nem tanult. Sőt akkor is, midőn a' testi erőre 's erkölcsökre nézve hanyatló rómaiaknál a' meleg fürdőkkeli élés már igen elhatalmazott, nem mulasztották el, a' Tiberisben a' gyakori fürdést; és a' legnagyobb hanyagság' 's romlott erkölcsiség' jeleül tekintették, ha valaki több ideig nem láttatá magát az úzásban. Horác' is ama' szemrehányások közt, miket Lydiának teszen a' fiatal Sybaris elcsábíttatása miatt, többek között ezeket mondja: minek akartod őt egészen elrontani? hisz' már nem is mer a' sárgálló

¹⁾ Donec flumine vivo

— — — abluero. *Aeneid.*

²⁾ Durum a stirpe genus: natos ad flumina primum.

Deferimus, saevoque gelu duramus et undis. —

³⁾ Polyaei stratagemat. L. c. l. VIII. c. 15. pag. 720.

⁴⁾ Meursius de fortuna attica L. singul. c. 8.

Tiberisben úszni. ¹⁾ Suetonius, említvén Augustus Caesarnak unokái' neveltetésébeni gondoskodását, írja, miként ez maga oktatótá azokat olvasásra, úszásra 's más alapelvekre ²⁾. A' rómaiaknak meleg fürdőik mellett is volt mindig egy hideg fürdőjük, melyet *piscinának* neveztek. A' Tiberis mellett, a' capitoliumi dombhoz közel, egy hely volt készítve, hol a' nép fürödhetett, 's melly *piscina publica* nevet viselt. Utóbb még több illy helyek voltak kiválasztva, hol úszni és hidegen fürödni lehetett. A' városon kívül is több úszóhely volt készítve a' köznép számára *lautulae* nevezet alatt. Így megvolt az ismeretes Campus martius is a' Tiberisben, mellyen a' rómaiak egy úszóhelyet készítettek a' katonák számára, midőn a' fegyvergyakorlástól megizzadva és heporozva voltak. Léteztek azonkül még több szabad tavak is, minők majd minden fürdőházaknál voltak, és úszótavaknak (*nationes*) hivattak, mellyekben a' tanuló ifjúság, bajvivők, és laptajátszók hidegen fürödtek és magokat úszásban gyakorolták. ³⁾ Az úszásbani ügyesség menté-meg Caesar életét is Pharosnál, és benne a' világnak, az emberek legnagyobbikának példányát, minőt valaha a' természet alkötött (*l. Ferro*). Strabo szerint ⁴⁾. Ciliciában is igen szokásban volt a' hideg fürdés és hogy a' Cydnus folyama leginkább vizének hidegsége 's azon szerencsés gyógyulások által lön híressé, miket a' lábköszvényben és más romlott nadvektől származó nyavalyában eszközele. — Közönséges volt továbbá a' hideg fürdés a' régi celták 's németeknél is, azon népnél, mellynek látására a' magokat győzhetleneknek tartó római legiók is elrémültek, és midőn minden tartományokat köröskörül meghódított-

¹⁾ Cur timet flavum Tiberim tangere? Lib. I. Car, 8.

²⁾ Sueton. Tranqu. de Caesaribus.

³⁾ Andreas Barejus, de thermis. Romae 1622. VII. pag. 411., és Rosinius, Antiquitates roman. pag. 76.

⁴⁾ Geograph. lib. 14.

tak, a' germánok előtt megállapodni és hátrálniok kelle, sőt utoljára még lánczaikat is hordozni kénytelenítették. Azok, mint Julius Caesar írja felölök, vegyest szoktak fürdeni a' folyamokban ¹⁾; és Herodianus szerint a' németeknek nem volt más fürdőjük mint a' nyílt folyamok és patakok. Pomponius Mela is hasonlót ír rólok: „Bátorságuk: ugymond, szintolly rettentő mint testök, — de e' velök született vadság mellett a' folyvásti gyakorlás által mind a' kettőt még nagyobbá teszik, bátorságukat a' hadakozás, és testöket a' kéjelmetlenség, 's kivált hideghez való szokás által. Míg emberkort nem érnek, mezelenül járnak és ifjukoruk igen sokáig tart. A' férfiak magokat csupán némi takarókkal vagy fahéjjal fűdözik, a' legcsikorgóbb hidegben is. Az úszást nem csak szokásból, de mesterségesen is üzik“ ²⁾. Illyes mit ír rólok Tacitus is: „A' németek, ugymond, a' folyamokhoz vannak szokva.“ — Claudianus pedig azt éneklí a' Rajna melletti lakosokról, hogy új szülött gyermekeiket annak vizébe mártották (natos explorat gurgite Rhenus). — A' hajdani gallusoknak saját szentelt vízforrásaik voltak, *divona* név alatt, mikben nem csak magok fürödtek időnként, hanem betegeiket is azokhoz vitték és bennök fűrösztötték. De másutt is léteztek olly vízforrások, mellyek gyakori üdvös hatásaiknál fogva nagy tekintetben állottak és csudaforrásoknak tartattak. Általában alig van ország maiglan is, hol, mint honunkban is, emlékezetet haladó idő óta így elhíresült források vagy szent kutak, többnyire valamely szentnek neve 's védpaiza alatt, nem találhatnának, mellyek hasznossága még most is naponként hebizonyúl, 's mellyek' hatását a' buta nép valami természetfölöttinek gondolja, nem levén képes megfogni,

¹⁾ C. J. Caesaris Comment. lib. 8. Bács. 1583. de bello germanico lib. 4. pag. 171.

²⁾ Pomponius Mela, de totius orbis descriptione 1507. fol. 35. de Germania.

hogy annak, a' mit lát, saját természet szerinti ereje le-
 hessen — De hogy még más távolabbi népek ebbeli szo-
 kását is megemlítsük, Locke szerint, több éjszaki népek-
 nél a' gyermekek' hideg vízbe buktatása régóta, sőt most
 is szokásban van, bármely szigorú télben is anyjaik ál-
 tal hideg vízbe dugatnak, néha a' jeget is kénytelenek
 levén áttörni, hogy vízhez juthassanak; és Floyer sze-
 rint a' tungusoknál télen nyáron, öreg 's fiatal, minden
 nemű különbség nélkül hetenként egypárszor hideg vízbe
 ment; télben gyakorta órákig hagyták gyermekeiket a'
 hóban heverni és ott játszadozni, miáltal úgy hozzá szok-
 tak a' hideghez, mint mi a' meleg szobákhoz, 's belőlük
 olly emberek váltak, kik egészségesbek és tovább élnek,
 mint mi minden a' hideg ellen szőtt 's épített védfalaink
 mögött. — Keletindiában is mindenütt szokásban van a'
 gyermekeket hideg vízzel mosni. A' mahomedánoknak pe-
 dig, kivált az Ázsiában lakóknak, minden szombaton fo-
 lyóvízben kell fürödniük; és mielőtt mecsetjeikbe mennek,
 kezeiket lábaikat 's arcukat friss vízzel mossák-meg. A'
 moszkák a' hideg fürdővel szinte, de csak azon bágyad-
 ság ellen élnek, mellyet nekik a' meleg gőzfürdő okozni
 szokott. Az ő fürdőjük ugyanis gőzfürdők, mikbe heten-
 ként mennek és órákig is fekve maradnak; itt magokat
 erősen dörzsöltetik, hogy azon mocsoktól, melly kivált a'
 köznépnek a' rondaság és folyvásti ködmenbőr viselés ál-
 tal testökre tapadt, megtisztuljanak, és aztán izzadság-
 tól egészen elázva borítva és bágyasztva, addig feküsz-
 nek bennök, míg a' lankadság miatt tagjaikat is alig moz-
 gathatják. A' verejtéklyukak' illy rendkívüli kitágultok-
 kor hideg vízbe vetik magokat, vagy hóban henteregnek,
 miáltal az erek ismét megerősödnek, összehúzódnak és a'
 veritéklyukak megszükebbülnek, a' nélkül hogy egészen
 bezáródnának. — De végre nemcsak eme' félgömbön van
 meg bár melly népben is olly közönséges belöszön a' hi-
 deg fürdőkkel 's általában a' hideg vízzel élésre: ezt túl
 az oceánon is az amerikaiaknál igen nagy keletűnek talál-
 ták az utazók. Így a' peruviaiknál az inkáktól fogva a'

legszegényebb emberig, szokás volt a' gyermeket, mihelyt világra jöttek, hideg vízzel mosni és aztán bepórázni. Ezt minden reggel ismétlék, hogy magzatjaikat a' hideghez és kéjelmetlenséghez szoktassák. Ha valamely aszszony szült, sem magára sem gyermekére nézve használt más frisitőt, mint a' hideg vízzeli mosást. ¹⁾ Általában az utazás írók az úgy nevezett vadembereket, indiánokat, igen ügyes úszóknak állítják, kik a' folyamokon való átkelést, sajka vagy hajó nélkül, ha bár jókora teherrel is megrakva, csak csekélységnek veszik; mert úszásbani ügyességök leirhatlan. 'stb.

---

¹⁾ Allg. Geschichte von Amerika, I. Th. S. 214. —
Lásd *Ferrot*, i. h.

(*Folytatása következik*).

XXII.

FRANGEPÁNOK.

A' Frangepánokról fogok szólni, az egykor szépen virágzó hatalmas nemzetségről, melynek történetei rakvák regényes, hős, 's tragicus színezettekkel, származásában, emelkedésében és bukásában egyiránt vonszó, néha szívreható jellemetekkel, félezer év időszak alatt honi érdekeinkkel összeforradva, *Róma*, *Velence*, *Páris*, *Bécs*, *Buda* közt munkásságban feloszolva; változólag olasz, francia, német, sláv, magyar igényléseknek hódolván, külsőleg mosáik arczban feltünő, de ittott drága kövekkel kirakva, mellyek alól a' legszebb erények fény-sugárokbán csillámlanak át.

Nem czélunk száraz nemzetségi leszármazást ízről izig adni, a' mit részében és csonkán Rátkai, Kerchelich, Wagner, Lehóczki, Budai Ferencz előttünk már megtettek; ha egyszer a' Frangepán nemzetség gazdag levéltára nyitva álland, mint azt Kollár egykor összejegyzé, a' historicus kibővítheti majd említett tudósaink' elődolzatait, midőn a' művész író e' nemzetség' szellemdús életét élénkebb rajzvonalokban adandhatja, mint azt mi szűk folyamokra szorítva, jelenleg teheténk.

Vázlatunk kitünő oldalai azon pontok lesznek, mellyekben a' nemzetség' eredete, széles elágazása királyi

vérrokonsága, egyedeinek had és béke idején kitüntetett erényei megérintetnek, szemmel tartva leginkább hazánk' belső és külső viszonyait, felelevenítvén azon derék honfiak' emlékét, kik bár idegenek — buzgó védjei és oszlopai lettek a' mind inkább súlyedő magyar alkotmánynak és nyelvnek a' magyar tengerpart vidékein is, hol egykor *Kálmán*, *nagy Lajos* és *Mátyás* összetudák forrasztani a' különböző nemzeti érdekeket, 's azon föld' nagyjai gyakran élet és vagyon áldoztával megpecsétlék hűségüket a' magyar koronához, és királyhoz.

Az illy jelesbek közül valók a' *Frangepánok* is, kik a' *Kanizsaiak*, *Draskovicsok*, *Bakicsok*, *Zrínyiek*, *Pekriek*, *Horváthok*, *Blágaiak*, *Keglevicsok*, *Battyániak* 's *Erdődiek* társaságában tisztos koszoruját képezik a' horváth, tót, dalmát földrészek' csillagzatainak; nagyobb része lelkes magyarokká válván, 's erkölcsi kötelezetéseiknek tettel és szóval eleget téve.

Midőn itt a' Frangepánok emlékét felelevenítjük, eszünkbe jutottak a' minapi, köz hírlapokban is jelentett saját jellemű horvátországi mozgalmak a' nyelvügyében, épen azon földön, hol a' Frangepánok széles birtokaik, 's báni méltóságok következtében egykor nagy befolyást gyakorlottak. Felvillant lelkünkben a' bibornok, Dalmát, Horvát és Tótország bánjának *Draskovics Györgynek* példája, ki a' Mohácsnál elesett II-dik Lajos özvegyének Mária-nak emlékére magyar halotti beszédet tartott, ki Vincze francia szerzetes könyvét magyarra fordítván, azt I-ső Ferdinand nagyobbik fijának Maximiliánnak ajánlá. Előttiünk lebegett a' cseh milotai két *Smirzits* példájuk kik Varasd körül felnevekedve, később Mátyás királyunk udvarába jutva, annyira megmagyarosodtak, hogy az egyik u. m. *Zsigmond* cseh birtokaival is felhagyott, csak hogy a' nagy király közelében élhessen, anyai cseh nyelvét merőben elfelejtvén. ¹⁾

¹⁾ I. Millaner' értekezését a' miletini uradalomról a' prágai tu-

Mint buzgott a' magyar nyelvv mellett a' Mohácsnál elesett Perényi Gábor' özvegye *Frangepán Katalin*, azt udvari papja, szent Pál levelei fordítója — Komjáti Benedek eléggé bizonyítja előszavában. ¹⁾

A' szinte idegen származású *Drugethek*, *Thurzók*, *Dragfiak*, *Hallerek* megmagyarosodtak ²⁾, magok a' Frangepánok olasz létekre főleg nyelvünkön beszéltek és irtak; de hajdan bűn is lett volna a' főbb rangúaknak magyarul nem tudni, még magáról 1-ső Ferdinand' titoknokáról az olasz Maletesta Fridrikről is megemlíti törvénykönyvünk, hogy *mivel magyarul jól beszél, és a' magyar szokásokban felavatott, hazafiúsággal tiszteltetik meg.* (art. 93. 1550).

Így folytak hajdan a' dolgok, a' nagyoknak tudni kellett magyarul, nem gondolva a' pórnéppel, azt anyai nyelve szabad birtokában meghagyván.

Van minden időszaknak saját jellemű politicája, a' régít jelenkorunk eszméje szerint megítélni balgatagság, ³⁾ azt pedig állítani és írni, hogy a' magyar első dynastiáknak politicája sem volt, igazságtalan vád, millyennel a' felületesség mindjárt kész előállani, ha az események lánczolatában nem ize szerint való hézagokra bukkant, mellyek, mint a' hold foltok Kantsatkában bűbajos vesződségekre szolgálnak okul. De hagyjuk most egyszer az illy bűvöket magok sorsokra, 's lássunk felfogott vázlatunkhoz.

---

dós társaság' évkönyveiben: II-ter Band lap. 107. et seq. 1830.

¹⁾ Ki jött Krakóban 1532-ben, ez az első magyarul nyomtatott könyv.

²⁾ Bonfin, Drág Tamást, királyi személynököt a' XV-dik században ékes magyarszónoknak írja „*praeterea scythica lingua nimis eloquens.*“ A' Dragfiakról l. Wagner Collect. Geneal. Hist. Decas III-us Iap. 24—38.

³⁾ Transporter dans des siècles reculés toute les idées du siècle ou l' on vit, c' est des sources de l' erreur celle qui est laplus féconde. Montesquieu.

A' Frangepán nemzetség eredetét jóval a' magyar birodalom felállását megelőző időkre felviszi, 's mint római régi család ivadéka a' Torquatusok, mások szerint az Amicius nemből — regények közé burkolá neve származtatást is ¹⁾.

A' VII-dik században Rómában nagy éhség uralkodott, előnté a' Tiberis árzuhammal a' város déli részét, éhen szomjan hagyá el lakát a' megrémült népesség, 's már kétségbeeséssel küzdött, mikor *Pierlon Jordan* — első e' neven ismeretes törzsöke a' Frangepán háznak — felnyitatta gabona tárát, lisztet 's kenyeret ingyen osztogatván ki az éhenhalónép közt, miért kenyértörő (*frangens panem*) melléknevet nyert, mely idő múlva nemzetségi névvé vált. A' hagyomán szájról szájra szállott minden országba át, hol a' Frangepánok később meghonosodtak, a' Tiberis, Adria, Sajna, és Duna mentében egyenlő modórban jegyeztetett fel a' krónikások által.

Köztünk Pethő Gergely épen ide czélozva írja magyar kronikájában IV-ik Béláról szólóban „A' Frangepán uraknak pedig az egész tengermellékét adá, és egy czipó kenyeret vévén a' király megszégé azt, és megesküvék nekik, hogy valameddig egy czipó kenyere leszen, soha elnem hagyja őket, sőt azt is akarja velek közleni. Ennek bizonyosságára ada nekik czimerül két oroszlánt, kik első lábokban két czipó kenyeret tartanak, kiknek mind e' napiglan az a' czimerek.“ ²⁾

¹⁾ IV-dik Béla oklevelében mondatik „nobiles de Veglia, alta ex prosapia urbis romane senatorum orti.“

²⁾ A' római Frangepánok' czimerében kétfelé vágott arany czipó 's két pénzzel rakott kéz volt, mint Varenne Gilbert írja „Frangipane en Italie, d' azur à deux mains d' argent qui tiennent un pain d' or coupé en deux moitez 'stb. Menage Origini della lingua Italiana p. 231: és Bayle diction. Histor et Critique. art. *Frangipani*. Wagner a' Zengi Frangepánoknak ismét más czímerét közli, de nem magyarázza: l. e. Decas II.

Sirmond szerint a' XII-dik században már szertesztét ismeretes a' Frangepán név, az előtt *Fricapani* név alatt emlegetik az olasz írók, anchiniai kolostor jegyzeteiben *Frangipanes*; urspergi Konrádban *Frangentes panem*, Sadolet levelében az egri püspökhöz Frangepán Ferenczhez *Fregepan*, Herbelotban *Frankpani* név módosítások állanak.

E' nemzetség virágzó volt Romában a' XVII-dik század közepe tájáig, mikor Frangepan Marióban ott magva szakadt.

Zazerra könyvét a' római Frangepánokról nem kaphattam meg, azért keveset is mondhatok rólok, megemlíthetők még is *Fricapani János*, kinek háza az üldözött Orbán pápának menedék helyül szolgált: egy más Frangepánról említést tesznek az anchini kronikák 1179-ből, kit III-dik Innocentius név alatt pápának választának az egymás közt meghasonlott bibornokok ¹⁾.

Hires volt későbbben a' római születésű latin Frangipane is, ki 1278-ban lett bibornok, a' párisi egyetemen doctori czímet nyert, IV-dik Miklós pápa — anyjának testvére távollétében Colonna társával együtt vitte a' pápai hivatal dolgait, bolognai és romágnai követségekor szelidsége által enyhíté a' quelfi és guibellini párt dühöt, később olly nagy behatása lévén, hogy V-ik Coelestin főleg az ő eszközlésére választaték el szent Péter képviselőjének. ²⁾.

Egy másik Frangepan Eudesről írja Zazerra után a' francia író Laboureur, 1170-ben a' görög császár hugával lépett házassági szövetségre, kit nagy pompával kísérték el a' görög püspökök és főurak. ³⁾.

¹⁾ E' pápa lehetett az, ki Konrád császár megkoronáztatásának ellene szegzé magát, mint a' római senatus leveléből a' császárhoz látható, melyet Reusner kiadott. I. Epistolarum Turcicarum Libri XIV. Francof. 1598. lap. 33.

²⁾ Iselin Allgemeines Histor. Lexicon Leipzig 1730. in folio art. *Frangipane latinus*.

³⁾ Bayle Dict. Hist. et Critique art. *Frangipan*.

Szinte római születés volt *Frangepan Mutius* is, ki IX-dik Károly idejében a' francia földre ment mint pápa' önkéntes katonája a' vallásos háboru alatt, mit annál öröme-
mestebb tett, mivel a' francia királynéhoz sogorsági kö-
telek kapcsolták, mert neje Strozzi Julia, testvére volt
a' fieskői grófnénak, a' medici származatu királyné kö-
zeli rokonának.

Vitézül viselte magát a' jarnaci csatában, hol sebet
is kapott, koszoruk és örömjaj közt fogadtatván Rómában,
hová nyugalomra visszatért. E' Mutiónak testvére vagy
unokája lehetett Marquis Frangipani is, kiről a' Bal-
zac és Voiture közt folytatott levelezések emlékeznek,
mint a' szagos toiletti kenetek' feltalálójáról, melyek az-
tán Párisban Frangipán név alatt igen hiresek lettek, ma
is az academia szótárában még fellelhető a' nevezet. Bal-
zac tréfás szeszélylyel írja egy asszonyságnak „a' keztyűs
Frangepán nem a' rendes keztyűsök közül való, mert ne-
ki évenként 30 ezer livernyi jövedelme van, a' mellett
római birtokos úr, a' francia király tábornoka, régi ha-
talmas nemzetség, mellyből ered szent Gergely pápa is,
de mit leginkább becsülök benne az, hogy igen ember-
séges.“¹⁾

Nevezetes még a' római Frangepánok közt *János*
Astura város úra a' XIII-dik századból, közel a' tenger
parthoz és a' ponti mocsárokhoz, melyeket Friedländer
ecsetileg leirt midőn, Vesuvot és Aetnát meglátogatná.

---

¹⁾ Bayle közöl néhán latin verseket Menage után, melyeket
Cérisantes költött nevü poéta írt Frangepánra
Amice, nil me sicut antea juvat, pulvere vel cyprio
comam nitentem pectere, vel quas Britannus-texuit
subtiliter; mille modis varias jactare ventis
taenias, vel quam perunxit Frangipanes ipsemet,
pelle manum gracilem coram puellis promere.“

a' francia academia szótárában *Frangipane* szó alatt mon-
datik,
„piece de patosserie faite de crème, d' amandes, et d'
autres ingrediens.“

Astura tornya volt azon hely, hol Cicero is szabadulni akarván a' tengerre, fejét veszté: ott fogta el Frangepán János is a' város ura IV-dik Konrádot', hohensaufeni ház utolsó szülöttét, midőn az a' tagliazzói szerencsétlen ütközet után egy ladikban menekedni akart, őt anjoui Károlynak Nápolyba fogva küldvén, hol 1269-ben közhelyen hóhér által veszté életét

Különös fordulatai vagynak az emberi történeteknek! 23 évvel az előtt (1246) a' magyar Frangepán Bertalan IV-dik Béla oldala mellett a' banbergi ház utolsó csemetéjét a' harcosos austriai Fridriket vágja le Bécs-újváros kőfalai alatt azon helyen, hol a' Frangepán nemzetség szinte utolsó sarjazata Ferencz Christóf 1671-ben hóhér pallosa által múlt ki a' világból. ¹⁾

Illy hosszút vett a' nemesis két Frangepán miatt, kik kevés idő alatt két koronás főt, két uralkodó ház utolsó fényeit oltották ki.

A' Rómából Franciaországba át szakadt Frangepánok közül megemlíthető még az első francia követ török földön Frangepán János 1526-ból, mert a' szoros francia török szövetségnek, melly szinte jelenig változhatatlan volt, ez időre tehetni kezdetét, az előtte való névtelen követet bosnyákországi útjában ölték meg a' lakosok, miért elégtételt követelt Frangepán János. ²⁾

Hogy a' Frangepánok emlékezetet túlhaladó időkben az első római előkelők közt fogtak helyt, nem csak IV-ik Béla adomány levele, nem csak Zazerra és más olasz írók bizonyítják, hanem legközelebb is a' pápa' archaeologiai academiájában Fea egy értekezést olvasott fel Néro arany házáról, 's a' nem rég elrontott leveles bástya toronyról (torre cartalari) hol kezdődött azon hid, mellyel Néro palatinus hegyi palatóját az esquilinivel összeköte:

¹⁾ Budai Ferencz polgári lexiconában a' Frangepánok alatt megjegyztetik, hogy némellyek Mikolának tulajdonítják az austriai Fridriken éjtett halálos csapást.

²⁾ Hammer Geschichte des Osman. Reichs B. IX. lap. 306.

e' leveles bástya torony, írja Fea volt hajdan Néro laka, a' Frangepáne ház tulajdona igen régi időktől fogva, mely a' belső polgári háborukban vár gyanánt szolgált a' Frangepán nemzetségnek, 's néhány pápának menedék helyül. ¹⁾

A' magyarországi Frangepánok honnunkal azon időpontban jöttek érintkezésben, mikor első királyaink az adriai tenger partokon foglalásokat tettek. Azonban hiában keressük íróinkban a' nyomokat, miért hagyták el római lakokat, mikor lettek birtokosok Ádria mellett, némelyek belső polgári háboruknak tulajdonítják a' kiköltözést, mások önkéntes kivándorlást gyanítanak.

Egyedül Laboureur francia íróban, ki Zazerra után dolgozott, 's Marquis Frangepánt XIII-dik. Lajos királysága alatt személyesen is ismerte, akadtam nyomában, hogy a' római Frangepánok közül egyik nőül vette Engilbert friauli herczeg leányát, kinek testvér huga *Mahaut* IV-dik Thibaut champagniai gróf neje volt, ki Filep francia király anyjának nagy nénje lévén a' francia uralkodó házzal rokonságban volt, 's ivadékai 1120 óta Dalmatiában és Friaulban fényes nemzetséget formáltak. ²⁾

Ezen kiházasodás után magyar okleveleink csak hamar megkezdik említeni a' Frangepánokat, azért Herbelot megtévedt, midőn állítja, hogy a' török háboru kezdetekor állottak a' magyar királyok' szolgálatjában, ³⁾ mert Wagner, Lucius után 1133-ból felhozza már vegliai Duint, kinek unokája vagy fija lehetett a' vegliai gróf Bertalan, első kit III-dik Béla királyunk 1193-ban Modrus megyéhez tartozó minden földel megajándékoz: majd később Jerindo, Bertalan testvérének fia II-dik András-tól Vinodol és Fiume környékeit adományban nyerte,

¹⁾ Allgem. Liter. Zeitung 1832. August Intell. - Blatt Iap. 410.

²⁾ L. Bayle szótárát Frangipan cikkben.

³⁾ Herbelott Biblioth. oriental *Frankpani* cikkben.

III-dik Honorius pápa pedig 1221-ben a' vegliai grófoknak négy sziget' birtokát ugyan ott II-dik András adománylevele nyomában újabban megerősített. ¹⁾

Jerindó négy fija közül Fridrik és Bertalan magokat leginkább kitüntették, felsegítvén IV-ik Bélát a' mongol pusztitáskor. Tappe írja Karamsin után orosz historiájában, hogy Báty vezér elől Mihály herczeg kiewből Magyarországra szaladt IV-ik Bélához, a' város, oltalmazását Dimitri nevü bojárra bizván, ki mongol fogságba esett, 's hogy az orosz földet megkíméltesse Bátyt reá beszélte Magyarország kizsákmányolására, ²⁾ 's imé egy orosz bojárnak köszönhetjük azon nagy inséget, melyet hazáknak kikelle állania.

Jerindó fiai mi hervadhatatlan érdemeket szereztek magoknak eléggé bizonyítják IV-ik Béla ismeretes oklevelei.

Kiadta azokat először a' mardosó név alatt ismeretes Sciopp, kivel azokat Frangepán Antigon közlé, az austriai főherczeg Ernest Maximilian' kamarása. ³⁾ A' király elismeri azokban, hogy öt nem csak nagy summa pénzzel 20 ezer markon felül — arany pénzben, 's más arany és ezüst készületekkel felsegíték, de egyszersmind zsoldosaikkal személyesen is szembe szálltak az ellenséggel, néhány tatár vezéreket leöldöstek, másokat foglyokká tettek, magok is terhes sebeket kapván és osztogatván, miért ország báróinak is megegyeztével Zeng városát adományozá nékiek. ⁴⁾ Ez

¹⁾ Wagner Collect Geneal. Histor. Frangepánok alatt.

²⁾ Geschichte Ruszlands nach Karamsin 1. The. Dresden und Leipzig 1828. lap. 242.

³⁾ Operini Grubini Amphotydes Sciopyianae lap. 214, 217, 218.

⁴⁾ A' király felmenti a' Frangepánokat az ország rendes birói hatósága alol is, hogy ügyes bajos dolgaiban csak a' királynak tartozzanak felelettel: vesd öszve Istvánfi,

Regni Hungar. Historia in folio Colon. 1724.

Libroe 11. lap. 18,

adomány után néhányan az ivadékok közül holtokig viselték a' városi podestaságot, mások Horvát országban részszerint házasság, részint újabb királyi adományok következtében nagy föld birtokra tettek szert, mellyek után *sluni*, *cetinaí*, *tersatzi*, 's *vegliai* ágazatokra osztott fel a' nemzetség, 's mind ezekből több jelesek állottak idő multával elő, kik hadi, polgári mint papsági pályán magokat hazánk történeteiben kitüntették. Egyenként mindnyájokat itt elősorozni, vagy széles terjedelmű birtokaikat, 's váraikat megnevezni ez emlékirásnak nem célja, elég légyen a' nevezetesbokről szólani, kik időkorokra némi behatással voltak.

V e g l i a i á g.

Hires volt ebből *Frangepán János*, 1391-ben Dalmat, Horvát és Tótországok bánja, kinek neje VII-dik Meinhard görcei gróf leánya őt Zsigmond királyunkkal rokonságba hozta, a' király okleveleiben kedves rokonnak (*dilectus affinis*) neveztetik. Hathatósan munkálkodott Mária királyasszonyunk megszabadításában 1387-ben, Pálistnai Jánost az auraniai perjelt üzőbe vette, őt Pakhitel nevű várában szoritá, 's addig éhezteté, míg a' királyné szabad elbocsátását felnem fogadná, a' mit teljesített is 's Frangepán János elkísérte királynéját Novigradból, fogsága belyéből Zágrábig, Dalmat 's Horvátországokat Zsigmond hűségére visszatéríté, a' zenebonások *Medve* nevű várát királya jelenlétében bevévén, miért, 's egyéb hasznos szolgálatainál is fogva minden birtokaiban bányászi szabadalmat nyert.

E' bán testvére volt Frangepán István, kinek neje a' steyer országi marshall' leánya pettaui Katalin volt, leányát Erzsébetet, a' hatalmas, de fondor természetű czillei gróf II-dik Fridrik vett házastársul, kit a' gróf 1422-ben ágyában ön kezével gyilkolt meg. Pozsonyban Zsigmond király törvényt is láttatott a' gyilkosra, melly

öt halálra ítélte, de azért életének megkegyelmezett, mert a' királyné Borbála testvére volt. E' szerencsétlen Frangepán Erzsébetnek fíja volt az apjánál még gonoszabb Ulrik, a' Hunyadi ház halálos ellensége, ki aztán Hunyadi László által veszett el.

Erzsébet' testvére volt Frangepán Miklós, istván fíja, ki báni hivatala alatt (1416 — 1432) bő adakozással jelelé ki magát, 1398ban Zsigmondot, mint egykor ősei IV-ik Bélát, 17 ezer darab arannyal segíté fel a' török háborúra, nagy család csoportnak lett törzsöke' ivadékai-ban az elsőbb magyar országi nemzetségekkel összefonódva. ¹⁾

Nagy híriü nevü ember volt a' vegliai ágból Frangepán Bernárd is, atyja István, Horvát, Tótország bánja, a' Zsigmondtól kedvelt Frangepán János fíja, († 1481.) feleségül vette aragoniai Luisát, Beatrix királynénk rokonát, kitől négy magzata lett, u. m. *Ischota*, Perényi István királyi asztalnok, *Beatrix*, Hunyadi Corvin János nejei, *Mária Magdalena*, Dengelegi Pongrácz Mátyás jegyese és *Christóf*, a' híres vezér, és bátor katona. Frangepán Bernárdról írja Istvánfi, hogy makacs, kemény természetü volt, ki törvény helyett karddal szerette nemzetsége bajait is egymás közt eligazítani, megverte 1483-ban a' Karinthiában és Karniolban pusztító törököket, zákmánnyal gazdagon visszatérőket Farkas rácz despótával, tíz ezer keresztyén rabot kiszabadított. Hason szerencsével hadakozott ellenek 1491-ben is az Unna víz mellett Horvátországban. Istvánfi menti Bonfin' vádjai el-

---

¹⁾ Tótországban Ozol várát kapta zálogba a' kölcsön adott pénz summában, a' zengi káptalannak évenként hatvan aranyt hagyott rendelkezésében, a' szent' rémete szerzetesei számára is alapítványokat tett: megholt 1432-bén. Illy czímet viselt, Nos Comes Nicolaus de Frangepanibus miseratione et donatione serenissimi Belae (regis Hungariae Comes Vegliae Seginae, Modrussy Vinodol „Jaskae, Okilok et Prokaj.“ I. Wagnert, és Budai Ferenczet.

len, mintha Derencsényi bán ellen ő lázítá vala fel a' bősnyáki basát Jakupot, ki 1493-ban szabad prédáért Karinthiába szaguldozott, a' bán körülvette de szerencsétlen kimenetellel, maga fogságba esett, Bernárd futással szabadult. ¹⁾

Bernárdnál sokkal többet tett, 's nagyobb hírre kapott fija Frangepán Ferencz Christóf, ki 1526-ban lett bänná, az előtt mint Maximilian' vezére a' velenczésekkel folyt háborúban tünteté ki magát, kiknek fogságából okos nője álasszonyi ruhában szabadítá ki. Hallván II-dik Lajos királyunk vitéz hírét, felszólítatá a' török által szorongatott Jaitza vár felszabadítására: Battháni Ferencz és Karlovicz János akkori tótországi bánok (1525) örömet engedék át a' hadvezérséget, el is verte az ostromlókat, 's a' várbelieknek Krusits Péter által eleséget vitétt be. Usref basa szép sátorát, 60 zászlóval néhány tárogatóval Budára küldé a' királyhoz, mikor is Horvát, Tót, Dalmátországok védje czímet nyert. ²⁾

Nem sok idő múlva megjelent maga is Budán, mikor épen a' hatvani lármás diaeta folyt. Istvánfi Ferencz furcsa történetet jegyzett fel ez időből róla: Szalkányi László érsek és primás összeszólalkozott Frangepánnal a' király udvarában, 's szakállát, mellyet velencei fogsága óta meg-nötetett, ránczizálni kezdte, miért az ez érseket arczul vágta; szinte már verekedésre került a' dolog az érsek és Frangepán' emberei közt, ha a' király ki nem jöne a' lármára, 's csendességet nem parancsolna, de mivel az ország primását arczban ütni nagy merény volt, Frangepánnak két nap a' csonka toronyban kellett ülni, hon-

¹⁾ Istvánfi Libr. II. írja, hogy Unna, vagy Hunna víznél 1500 törököt fojtottak a' vízben, ugyan annyit elfogtak Derencsényivel. A' Jakup basával történt szerencsétlen csata Modrus földön történt, a' bán fija elesett, maga Konstantinápolyban a' hét toronyba zárattott.

²⁾ Istvánfi Libr. VII. p. 69. defensor regnorum Dalmatiae Croatiae ac Schlavoniae.

nan harmad napon olly móddal kezesség mellett eresztetett ki, hogy törvény látáskor majd személyesen jelenjék meg, azonban törvényt nem láttatott a' király, mert mind Szalkányi mind Frangepán kedveltjei voltak, közelgetvén különben is gyászborúval a' harcz idő, a' honra mint a' királyra vég veszedelmet hozandó. Hősünk az érsekkel való visszás történet után 1-ső Ferdinándhoz vette magát, de bosszút még sem forrala, mert elválasztatván 1526-ban Rákos mezején főhadi vezérnek, mint jó hazafi oda hagyá Austriát, 's Hovátországban katonákat szedett.

Megízente a' királynak Tolnára várná be őt segédseregével, 's addig ütközetet kerülne de a' tanácsnak nem vala sikere, 's ő 15, Zápolya 40 ezerfőnyi sereggel részt nem vehettek a' mohácsi csatában, mellynek más fordulata leénd, ha ezeknek érkezését bevárnák. ¹⁾

A' gyászos eset után Ferdinánd országos főkapitánysággal akará megtisztelni, ha Zápolyát elhagyná, ²⁾ de ő holtiglan hive maradt az utolsónak, a' horvát urakat is Zápolya hűségére de csak kevés időre visszatéríté, Pekri Lajost Zápolya ellenét üzőbe vevé, a' várakat kezéből kicsikará, hanem csak hamar, u. m. 1527-ben Varasd ostromakor halálos golyó érvén, barátja Tahi 's mások karjai közt kiadá lelkét, őket haldokló szókban is honi kötelességeik' teljesítésére buzdítván. ³⁾

Zermegh János a' krónika író e' Frangepán Kristóf zászlója alatt vívott Zápolya ügyében, mikor Zágrábot ostromlák Ferdinand' katonái 1529-ben, Zermegh is a' bezártak közt volt. ⁴⁾

¹⁾ Istvánfi, Libi VIII. p. 83.

²⁾ Mária az özvegy királyné maga kezével írta a' diaetára hívó levélben hogy jelenne meg, 's testvérével u. m. Ferdinándal hálálatos fog iránta lenni: l. Lehoczki Stematographia Pososonü 1807. lap. 142.

³⁾ Istvánfi Libr. IX. lap. 90—91.

⁴⁾ Tudománytár, 1839. octob. lap. 237.

A' hős katona 's bátor lelkű Kristóf' testvérében Frangepán Ferdinándban magva szakadt a' vegliai ágnek, kinek Brankovics Mariától két leánya maradt, egyikét u. m. Katalint Zrinyi Miklós vette el.

(Folytatása következik).

XXIII.

A' HAJDANI SZÁRAZ

MÉRÜ' SOKFÉLESÉGE.

A' hajdan kornak egyéb alkalmatlansági közé tartozik az adás-vevésben divatozott ama' kártékony szokása is, hogy nem csak sokféle értékű *pénze*, külön nagyságú *öle*, *singe*, *röfe*; hanem még *gabona mérűje is* annyi-féle volt, a' mennyi nevezetese vásáros helyeket számlált. Ezen rendetlenséggel ugyan maig sem hagytak fel a' hazafiak; jelenleg mindazáltal még sem találunk annyiféle száraz mértékre, mint csak a' XVI. században is volt. A' régiségekben gyönyörködök' kedvökért, de amaz idők' szokásának bővebb ismertetése végett is közöljük jelen XVI. századi érdekes *jegyzéket*, mellynek utasítása után meg tudhatni, minő száraz mérü volt ez vagy amazon vidéken? mennyit tett ez, vagy ama' mérték?

„*Diversarum Metretarum Concordantia.*“

Cubulus unus *Strigoniensis*, facit *Kakatiensia* ¹⁾
Quartalia Quatvor.

¹⁾ *Kakat*, ma *Párkány*, *Esztergam'* általellenében.

Quatuor Quartalia *Kakatiensia* faciunt *Sarliensenses*
Sapones Tres.

Duae Metretae *Tyrnavienses* constituunt *Posoniensem*
Metretam Unam.

Metreta vero *Dregeliensis*, facit *Sabariensem* Sapone
nem medium.

Metretae duae *Warboienses*, faciunt *Tyrnavienses* Me-
tretas Tres.

Metreta una *Ujheleensis*, facit *Tyrnavienses* Metre-
tas duas.

Metretae Tres *Wytenczienses* faciunt *Tyrnavienses* Me-
tretas Quatuor.

Metretae Duae *Cheytheienses*, faciunt *Tyrnavienses* Me-
tretas Tres.

Metretae Duae *Holichienses*, faciunt *Tyrnavienses*
Quinque.

Lukna una Comitatus *Thurocziensis*, facit *Tyrnavienses*
Metretas Quinque.

Zakolczensis Metreta una, facit *Posoniensem* Metretam
Unam et Unam Quartam.

Cubulus unus *Sechiniensis* et (Rima) *Sombathiensis*, con-
stituit Coretum *Muraniensem* Unum cum Medio.

Coreti *Czytnikienses* Quinque, faciunt Coretos *Muranen-
ses* Quatuor.

Alnoviensis, et *Ratkoviensis* mensura, convenit cum
Muranensi.

Una metreta *Tapolchianensis* capit Medias Quadra-
ginta Novem.

Metreta *Tyrnaviensis* capit medias *Galgoczienses* Tri-
ginta Duas.

Duae autem Metretae *Galgoczienses*, faciunt tres *Tyrnavienses*.

Districtus *Cheyte* utitur tali metreta frumentorum, quae continet Mensuras Quadraginta Quatuor.

Metreta frumentaria, quae continet mensuras Viginti Septem. Item Metreta, quae continet Mensuras Triginta duas.“

Hát még Tiszán túl 's Erdélyben hányféle száraz mérték lehetett?

PODHRADCZKY JÓZSEF.

XXIV.

OKLEVELES TOLDALÉK.

A' prostyejowi, prostegowi vagy prostniczi és újhelyi sz. Ágoston' szerzetesei 1416-ban szövetségre lépnek.

„In nomine Domini Amen Quoniam secundum Apostolum omnes Vnum corpus sumus in Christo debemus caritatis operibus feruenter intendere ne scindamur ab huius corporis vnitatem Que etiam pro illis magis fiunt necessario, qui iam extra statum merendi positi, transeuncium penarum subduntur rigori proinde ergo nobis fratri *Nicolas preposito Canoniarum Regularium Ordinis sancti Augustini Monasterii Sancte Marie Visitacionis in Prostyeow Olomucensis Dyocesis* et fratribus nostris utile et salubre visum est quod pro nostri nec non *nove civitatis Monasterii dicte Ugyel Strigoniensis Dyocesis presentibus et futuris fratribus defunctis* suffragia in Missis psalmis et oracionibus sanctis fierent Quatenus ydem fratres gracia Dei opitulante ad curie celestis gaudia celerius peruenirent De fratrum itaque nostrorum nec non prepositi et Conuentus prenominati Monasterii consensu inter nos in Domino *fraternitate contracta decreuimus vt fratris professi vnius uel plurium nostri siue predicti Monasterii* die obitus intimato ipsius et ipsorum nominibus in kalen-

daris descriptis psalmis consuetis scilicet verba mea etc. in Capitulo et vigilye maioribus lectis in choro Missa Defunctorum consequenter pro ipsius et ipsorum animabus cantetur cui et commendacioni que ipsam sequetur fratres interesse debent nisi causa rationabilis quempiam prepediret. Quilibet etiam *presbiterorum* ipso die vel alio leget *vnam Missam Diacones* vero et *Subdiacones* et *Accoliti vnam Quinquagenam psulmorum* Sed et *fratres* conuersi *Centum orationes Dominicis cum totidem Ave maria* explere ac dicere tenebuntur. In die autem Anniversario patres predicti Vigilie minores et vna cum Missa sub nota siue commendatione tenebuntur nisi quis extunc vellet Missam specialem legere quod non obligatorie sed tanquam laudabile approbamus per huiusmodi autem nostrum decretum subsidys amplioribus que fratres pro fratribus in Monasterys consueuerunt facere in nullo volumus derogare In premisorum omnium testimonium nostrum et Conventus nostri Sigilla presentibus sunt appensa Datum et actum in prefato nostro Monasterio Anno Domini M^oCCCCXVI^o.”

A' magyar academia kéziratárának iróhártyán hitelesen költ példányából, mellynek pecsétei az alúl felhajtott hártyahasadékaiból függtek.

LUCZENBACHER JÁNOS.

Eredeti játéksz. V. Zsarnok apa, Jakabtól	—	32	—	—	—
— — VI. Ekebontó Borbála, Tóthtól	—	36	—	—	—
— — VII. Az atyátlan, Tóthtól	—	36	—	—	—
— — VIII. Negyed.László, Gyurmántól	—	40	—	—	—
— — IX. Rózsa, Szigligetitől	—	40	—	—	—
— — X. Az életuntak, Nagy Ignácztól	—	40	—	—	—
Külföldi játékszín. I. Iphigenia, Goethe ut.	—	30	—	—	—
— — II. Nők iskolája, Moliere	—	30	—	—	—
— — III. A' nőtelen philosophus, Nota	—	30	—	—	—
— — IV. A' játékos, Iffland	—	30	—	—	—
— — V. Alzir, Voltaire	—	24	—	—	—
— — VI. Tancred, Voltaire	—	26	—	—	—
— — VII. Botcsinálta doctor, Moliere	—	24	—	—	—
— — VIII. Barnhelmi Minna, Lessing	—	36	—	—	—
— — IX. Turandot, Gozzi-Schiller	—	36	—	—	—
— — X. A' végrendelet, Iffland	—	36	—	—	—
— — XI. Orestes, Alfieri	—	26	—	—	—
— — XII. Sofonisba, Alfieri	—	26	—	—	—
— — XIII. Messinai hölgy, Schiller	—	50	—	—	—
— — XIV. A' zászlótartó, Schröder	—	24	—	—	—
— — XV. A' levelezők. Ész és szív, Steigenteschtől. Kénytelen házasság, Moliere	—	30	—	—	—
— — XVI. Rágalom' iskolája, She- ridan	—	36	—	—	—
— — XVII. Romeo és Julia, Shake- speare	—	48	—	—	—
— — XVIII. Hazudság, Federici	—	24	—	—	—
Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. I. Poetai munkák	1 ft.	36	—	köz.	1 ft. 12 kr.
— — II. Utazások	2 ft.	10	—	köz.	1 ft. 40 kr.
Philosophiai pályamunkák, postapap.	1	—	—	köz.	— 45 —
Philosophiai Anthropologia, Kötelestől	1	—	20	—	—
Elmélkedések a' physiologia és psycholo- gia körében, tekintettel a' polg. és erkölcsi nevelésre, Mocsitól, velín.	—	—	54	—	—
Első oktatásra szolgáló kézi könyv, Edvi Illés Páltól	2	—	—	köz.	1 ft. 40 kr.
Külön I. köt. Olvasó könyv.	—	36	—	köz.	— 30 —
— II. Közhasznu oktató könyv, 1.	—	48	—	köz.	— 40 —
— III. — — — 2.	—	48	—	köz.	— 40 —
Vezérkönyv az elemi nevelés és tanítás- ra, Warga Jánostól.	—	—	10	—	—
Külön I. köt. Elemi nevelés alapvonalai és fali táblák	—	—	50	—	—
— II. köt. Elemi tanulmányok	—	—	1	—	20 —
— Fali a b c és olvasó táblák	—	—	1	—	20 —
Aesthetikai és rhetorikai leczkék 2 ¹ köt.	4 ft.	—	—	köz.	3 — 20 —
A' moldvai magyar telepekről, Gegő Elek.	1	—	40	—	köz. 1 — 20 —
A' felsőbb analysis elemei, Györy S. I. füzet	—	—	—	—	1 — 30 —
— — — — II. füzet	1	—	40	—	—
A' természetes számok logaritmái, három nyelven, zöld pap. 5 ft. — sárga 4 ft. 45 kr. fejr 4 ft.	—	—	—	—	—
Ugyan az két nyelven zöld pap. 4 ft. 45 kr. — sárga 4 ft. 30 kr.	—	—	—	—	—
Ugyan az egy nyelven zöld pap. 4 ft. 30 kr. — sárga 4 ft. 15 kr. fej. 3 ft. 40 kr.	—	—	—	—	—
Fenyítő törvényszéki magyar törvény, Szlemenicstől. köz. pap. 1 ft. 12 kr.	—	—	—	—	—
Természettud. Pályamunkák, I. köt.	—	—	—	—	48 kr.
— — — — II. köt	—	—	40	—	kr.
Sebészség, Cheliustól, I. II. III. mindenik kötet külön köz. p. 1 ft, 40 kr.	—	—	—	—	—
A' szembetegségekről, Fabini	—	—	—	—	1 ft. 36 kr.
Magyar tud. társ. Névkönyve 1836 és 1837. külön 20 kr. — 1838 és 1839. külön 30 kr. — 1840 és 1841. külön	—	—	—	—	40 kr.
Magyar tud. társ. alaprajza és rendszabásai	—	—	—	—	12 kr.
Terve a' nagy magyar szótárnak	—	—	—	—	10 kr.

November, 1841.

D. S ch e d e l F. titoknak.

P A R T A L O M.

É R T E K E Z É S E K.

	<i>Lap.</i>
XIX. A' bankügy és Európa' jelesbb bankjai (Vége). Kovács László	259
XX. Az újabb polgárisodás' elemei. Lukács Móríz	279
XXI. A' hideg vízyógyászat' története. Dr. Horváth József	291
XXII. Frangepánok. Kállay Ferencz	304
XXIII. A' hajdani száraz mérű' sokfélesége. Podhradczky József	319
XXIV. Okleveles toldalék. Luczenbacher János	321

L I T E R A T Ú R A.

A' literatura' társasági állása és jelentése a' jelenkor' népeinél 407

CRITICAL SZEMLE.

Történettan.

M. D. MATTER. Histoire des doctrines morales et politiques des trois dernières siècles	421
Fürst E. M. Lichnovszky. Geschichte des Hauses Habsburg 428	428
M. Michelet. Histoire de France	429
Taki-Eddin-Ahmed-Makrizi. Histoire des Sultans Mamlouks de l'Egypte	435

BIBLIOGRAPHIA 440

A' berlini academia' jutalomkérdése 447

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, 5 frt. Postán 6 frt. 36 kr. c. p. A' megbizott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — ÖTÖDIK ÉV.

DECEMBER, 1841.

A' m. tud. társaság elhatározá kis és nagy gyűléseinek közzé tételre alkalmas tárgyait, valamint az intézetet illető fontosabb hivatalos jelentéseket, egy külön lapban, Magyar Academiai Értesítő czím alatt, időről időre közönség elébe terjeszteni, 's ez által munkálkodásainak és állapotjainak a' lehető legnagyobb nyilvánosságot kölcsönözni. Az Acad. Értesítő külön kapható Eggenberger J. és fia acad. könyvárosoknál, 's általok a' két haza' minden hiteles könyvkereskedőnél; a' Tudománytár' olvasói e' folyóírás mellett függelékül veszik.—

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

LEGÚJABB KIADÁSAI.

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Első kötet: Honi városaink befolyásáról nemzetünk' kifejtődésére és csinosbulására, Hetényi Jánostól. Nagy 8r. 274 l. velinen, füzve 1 ft. 12 kr. ep.

AZ ÁLLATORSZÁG felosztva alkotása szerint. CUVIER után Vajda Péter. Első kötet, n. 8r. 704 l. Velinen kemény tábl. kötve 3 frt.30 kr. e. p.

SZÁMOLÁSI EGÉD. Az életben gyakorta előforduló pénz-számolások táblait 's egyszerű szabályait példákkal felvilágosítva foglal. Irta Hradnay Ferencz. N. 8r. 275 l. Finom vel. kemény tábl. kötve 1 frt. 50 kr. ep.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Második kötet, n. 4r. 551 l. 8 könyomattal. Velinen kemény tábl. kötve 7 ft 30 kr. vászonba 7 ft. 40 kr. cp.

MAGYAR HELYESIRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Ötödik kiadás. 10 kr. ep.

HELLEN CLASSICUSOK magyar fordításokban. Első kötet: Sophocles Oedipusa és Euripides' Iphigeniája Guzmics Izidor által. Velinen, füzve 1 ft. 12 kr.

NÉPSZERŰ ERKÖLCSTUDOMÁNY. Irta Zsoldos Ignác. Finom velinen, füzve 12 kr; köz. papir. 5 kr. cp.

M. t. társasági Névkönyv **ASTRONOMIAI NAPLOVAL** és kalendáriummal 1842re. Velinen 40 kr. ep.

Továbbá megjelentek:

A' m. tud. társ. Évkönyvei I. Szinezett képekkel	6 ft.	amúgy	4 ft. 20 kr.
— — — II. — — —	7 ft.	—	5 ft. —
— — — III. — — —	8 ft.	—	6 ft. —
— — — IV. — — —	5 ft.30kr.	—	4 ft. —
Tudománytár 1834—1838. Minden évfolyam vel.	5 ft. köz. pap.	4 ft.	—
— 1839—1841. — — —	finom vel.	6 ft. 30kr. v.	5 ft. —
Régi magyar nyelvelmékek, I. köt. vászonköt.	7 ft. 10 kr. pap. k.	7 ft.	—
Magyar-német Zsebszótár. postapap.	3 ft. 30 kr.		
		író pap,	3 ft. —
Német-magyar Zsebszótár, Második nyomtatás (sajtó alatt).			
Nyelvtud. Pályamunkák. I. köt. postapap.	— —	54 kr.	köz. 40 —
— — — II. köt. velinen			1 ft. 30 —
Császár, Grammatica Ungherese. postapap.	1 ft. 30 kr.		
Magyar Tájszótár, kiadta a' m. t. t. kemény tábl.			1 ft. 30 —
Mathematicai Műszótár, kiadta a' m. t. t.			
Philosophiai Műszótár, kiadta a' m. t. t.			— — 40 —
Horatius levelei, ford. Kis és Kazinczy, postapap.	2 ft. 15 kr.		
Romai Classicusok. I. Sallustius minden munkái.	2 — — —		1 fr. 30 kr.
— — — II. Cicero válog. beszédei			
és levelei	1 ft. 36 kr. köz.		1 ft. 12 kr
— — — III. IV, J. Caesar minden			
		munkái	4 fr. — —
Magyar játékszini jutalom-feleletek	ft. 48 kr.	köz.	— 36 kr.
Eredeti játékszín. I. Vernász, Vörösmartytól	—	48 —	
— — — II. Tirus, Horváth Cyrilltől	—	40 —	
— — — III. Falusi lakodalom, Jakabtól	—	36 —	
— — — IV. Átok, Tóth Lőrincztől	—	45 —	

XXV.

A Z Ú J A B B

POLGÁRISODÁS' ELEMEI.

(V é g e).

A' római polgárisodásnak is még eléggé nagyszerű romjai maradtak fenn, A' császári név, ama' roppant és fényes polgári társaság' emlékezete élt még az emberek' lelkében, kivált a' városi senatorok, a' püspökök, a' papok szóval mindazok lelkében, kik eredetöket a' római világból vették.

Sokan a' barbárok közül is, legalább öseik, tanúi valának egykor a' római nagyságnak; hadaiban szolgáltak, ellene harcoltak. A' római polgárisodás' képe, neve mélyen hatott reájok, szükségét érezték azt utánozni, azt megújítani, abból némelly romokat megmenteni. Új ok melly őket az imént leírt barbár állapotból kijutni segíté.

Egy harmadik ok mindenki előtt ismeretes, értem a' keresztény egyházat. Az egyház rendszeresen szabályozott társaság vala, melly elvekkel, törvényekkel, fenytéssel bírt, 's buzgón törekedett hatását terjeszteni, a' hódítókat meghódítani. Az e' korszakbeli keresztények, a' keresztény papi rend között többen voltak, kik minden er-

kölcsi 's politicai kérdés felett gondolkoztak, mindezekről határozott véleményekkel bírtak, 's égő vágyat éreztek nézeteiket, meggyőződéseiket uralkodókká tenni. Soha társaság nem erőködött annyira maga körül hatni 's a' külvilágot magához kapcsolni, mint a' ker. egyház az ötödik és tizedik századok között. Midőn utóbb ennek történetei felett fogunk elmélkedni, látni fogjuk mit nem kísért meg a' célra, mint támadta meg a' barbár elemet minden oldalról hogy azt polgárosítsa, meghódítsa.

Még egy negyedik okot is kell említenünk, okot melyet lehetlen meglátolni, de mely nem kevésbé hatatos a' többieknél: nagy emberek' feltünését. Megmagyarázni, hogy miért támad bizonyos időben nagy ember, 's magaéból mennyivel pótolja, segíti az emberiség kifejlődését, senki nem képes; ez a' gondviseles' titka; de a' tény ezért nem kevésbé bizonyos. Vannak emberek kiket az anarchia és a' kifejlődési megakadás mélyen sért 's felháborít, kiknek értelme illy nézőjätékon fellázad 's legyőzhetlen ingert érez annak megszüntetésére, vágyat a' zavart rendet, törvényt, általánosságot, állandóságot hozni. Rémitő, néha a' zsarnoki hatalom, mely ezer hibát, ezer igaztalanságot követ el nem ritkán, mert kísérője emberi gyarlóság; de idves és dicső hatalom még is, mert az emberiségben, nagy mozgást, haladást teremt.

Ezen több nemű okok 's erők az ötödik 's kilencedik századok közötti korszakban sok kísérleteket szültek Európának a' barbárságból kimentésére.

Az első próba, 's jöllehet kevés sikerű volt említetlenül nem hagyhatni, mert magától a' barbár elemtől vette eredetét, a' barbár törvényeknek szerkeztése; a' hatodik századtól a' nyolczadikig majd minden barbár népfaj törvényi írásba foglaltattak. Az előtt iratlanok valának. Csak szokások kormányozták volt a' barbárokat mielőtt a' római birodalom romjain megtelepedtek volna. Megirattak a' burgundiak, frankok, gothok, longobardok, szászok, friesok, bajorok, allemanok 'stb. törvényei.

Ez minden bizonynyal némi kezdete volt a' polgárisodásnak, kísérlet a' társaságot általános és törvényes elvek' urasága alá vezetni. Sikere nevezetes nem lehetett: már nem létező társaság törvényei foglaltattak írásba, a' római birodalom' elfoglalása előtti társas állapot' törvényei, midőn a' germán néptörzsek bolyongó életmódjokat még nem cserélték fel otthonos étellel, midőn vándor harczosokból még nem lettek volt földbirtokosokká. Akadhatni ugyan e' barbár törvénygyűjteményekben itt ott határozatokra a' barbárok által elfoglalt földekről, viszonyaikról az ország' régi lakosaival, megkísérték ugyan azon új tények közül, melyek közé jutottak, egyet mást szabályozni; de alapja e' törvények legnagyobb számának a' régi germán állapot, a' régi élet maradt; az új társaságra alkalmazhatók nem voltak 's ezért is csekély részt vehettek annak kifejlődésében.

Olaszországban 's déli Galliában ekkor más természetű kísérletet látunk. Ott a' római társaság' nem veszett el annyira mint máshol; a' városokban valamivel több élet 's rend maradt volt fenn. Ezen régi polgárisodás újra feléledni kezdett. Ha például az ostrogothok' olasz birodalmát tekintjük, Theodorich alatt, észre vehetjük; miként egy barbár fejedelem és népfaj urasága alatt is, a' municipális rendszer mintegy újlag lélekzeni, 's a' történetek általános menetelére befolyjni kezd. A' római társaság' a' góthokra hatván, ezeket magához mintegy asszimilálta. Hasonló tény jelenik meg déli Galliában. A' hatodik század kezdetén Alaric, Toulouse visigoth királya egybegyűjteti a' római törvényeket 's Breviarium Aniani czim alatt, törvénykönyvet ad ki római eredetű alattvalóinak, Spanyolországban más erő, az egyház kísérti meg a' polgárisodás' újjá születését. A' régi germán gyülekezetek, a' harczosok tanácskozásaik helyett, Spanyolországban a' toledo-i concilium uralkodik; 's e' conciliumban jóllehet laikusok is vesznek benne részt, még is a' püspökök bírnak legtöbb befolyással. Nézzük a' vi-

sigothok' törvényeit, itt már nem látunk barbár törvényt: ezekből kitetszik, hogy e' korszak' philosophusai, az egyháziak készítették azokat. Telvék általános eszmékkel 's theoriákkal, 's a' barbár szokásoktól egészen idegen theóriákkal. Igy például tudva van, hogy a' barbárok törvényhozása úgy nevezett személybeli törvényhozás volt, azaz hogy egy 's ugyanazon törvény csak egy 's ugyanazon fajbeli emberekre alkalmaztatott. A' római törvény a' rómaiakat, a' frank törvény a' frankokat kormányozta; minden népnek megvolt a' maga törvénye ha mindjárt többen egy kormány alatt 's ugyanazon tartományban egyesülten éltek is. Ez az mi személybeli, personalis törvényhozásnak nevezetik ellentétben a' tárgybeli, realis törvényhozás' rendszerével, melynek alapja a' tartományi egység. Már pedig a' visigothok törvényhozása nem személybeli, hanem a' tartományon alapszik. Spanyolországnak minden lakosai, akár rómaiak, akár góthok, ugyanazon törvény alatt állanak. Folytassuk vizsgálatunkat 's még nyilvánosabb nyomaira akadunk a' törvényhozók philosophiai szellemének. A' barbároknál az embernek, állásához képest megvolt bizonyos értéke; a' római, a' barbár, a' szabados 'stb. nem egy áron becsültettek; az életnek mintegy tarifája létezett. Az embereknek törvényelőtti egyenlő értéke meg van állapítva a' visigoth törvényekben. Nézzük a' bírói eljárást; a' compurgátorok hitletétele vagy a' törvényszéki viadal 's istenítélet helyett, tanuk általi bizonyítást 's a' ténynek észszerű nyomozását találjuk, milyent polgárisodott társaságban kereshetünk. Szóval a' visigoth törvényhozás tudományos rendszeres és társulati jellemre mutat. Benne ráismerünk a' toledoi conciliumok munkájára 's látjuk, hogy Spanyolországban, egész az arabok' berohanásáig a' theocraticus elv' kísérté meg a' polgárisodás felélesztését.

Franciaországban e' kísérlet más erőnek munkája volt; itt nagy egyedektől jelesen nagy Károlytól eredett az. Vizsgáljuk uralkodását minden szempontból 's tapasztalni fogjuk, hogy vezéreszméje a' nép polgárosítása volt. Ve-

gyük legelőször is háborút; ő szüntelen csatásikon van délről éjszaknyugotig, az Ebrótól az Elbáig vagy a' Weserig; Vajjon csupán szeszély vagy hódítási vágy szülte hadjárásoknak hisszük-e ezeket? nem hiszem? nem akarom ugyan állítani, hogy ő minden tetteiről magának rendszeresen számot adott, hogy terveiben igen sok diplomacia és stratégia foglaltatott; de nem kétlem, hogy háborúra egy nagy szükség egy élénk vágy a' barbárság elhárításának vágya ösztönte őt. Egész országlása alatt munkásnak látjuk kettős betolulást, délről a' muszulman arabokét, éjszokról a' germánok- és szlávokét megakasztani. Ez nagy Károly országlásának hadi jelleme.

Ha általmegyünk belső országlására hasonló tényre akadunk kísérletekre rendet 's kormányzási egységet hozni az általa birt vidékekbe. Nem akarnék *ország*, vagy épen *státus* nevezettel élni; ezek felette szabályszerű elnevezések 's a' nagy Károly által kormányzott társaságtól elütő eszméket ébresztők. Annyi bizonyos, hogy ura lévén roppant terjedelmű tartományoknak, megbotránkozott minden viszonyok' durva, zavart, egy nem függő állapotán 's ezen segíteni törekedett. Ezen dolgozott először *missi dominici* név alatt ismeretes kormánybiztosok által, kiket birodalmának minden részeibe szerteküldözött, hogy neki azok' viszonyairól jelentést tegyenek; továbbá közönséges gyűlések útján, mellyeket elődeinél jóval gyakrabban tartott, azokba tartományainak minden jelesebb embereit egybehíván. Csalatkoznánk ha ezeket szabad, törvényhozó gyűléseknek hinnők; azokban nem volt semmi nyoma ama' tanácskozásoknak, mellyeket mai időkben alkotmányos országokban megszoktunk, nagy Károly ezeket csak eszközöknek tekintette a' tények kellő megtudására, módnak egybefüggés nélküli népeibe holmi egyiséget holmi szabályt vinni.

Bármilly szempontból tekintsük nagy Károly' országlását, mindenben ugyanazon jellemre akadunk, a' polgárisodás' szellemére, harczra a' barbárság ellen, ezt mutatja buzgósága a' tanodák felállításában, a' tudósokhozi

vonzalma, az egyházi befolyás' pártolása, 's mindennek előmozdítása, mi nézete szerint akár egyedekre, akár az egész társaságra polgárosítólag hatni képes volt.

Hasonló irányú kísérletet tett kevéssel később Angliában Alfred király.

Ekképen az ötödik és kilencedik századok között Európa külön pontjain munkások voltak mindazon különböző okok, mellyeket mint a' barbárság megszüntetésére czélzókat említettem.

De sikere egyiknek sem volt. Nagy Károly nem birta roppant birodalmát, 's kormányzási rendszerét megalapítani 's állandóvá tenni. Spanyolországban szintűgy nem sikerült az egyháznak theocrafiáját megerősíteni. Olaszországban és déli Galliában, noha a' római polgárisodás több ízben iparkodott emelkedni, csak jóval később, a' tizedik század végével nyerhetett új életerőt. Addig minden törekvés véget vetni a' barbár állapotnak hajótörést szenvedett; a' siker haladottabb embereket kívánt az e' korbelieknél; e' kísérletek, különböző formák alatt nagyszerűbb 's szabályosb társaságot akartak létesíteni, mint a' minőt az akkori közértelem' alapota eltűrhetett. De azért még sem valának egészen terméketlenek, a' tizedik század elején szó sem volt többé sem nagy Károly birodalmáról, sem a' toledo-i bölcs conciliumokról, de azért a' barbárság is végéhez közeledett, két nagy eredmény vala elérve: 1-ör A' népek vándor mozgalma dél- és éjszak felől, meg volt akasztva: nagy Károly birodalmának eldarabolása által a' Rhénus jobb partján alakult országok az éjszak-nyugat felől jövő népek ellen erős sorompóul szolgáltak. Ennek tagadhatlan bizonyossága a' normannok' megjelenése; ez időszakig Britanniát megtámadott némely csapatokat kivéve, a' tenger felőli becsapások nem valának nevezetesekek. Csak a' kilencedik század' folytában válnak általános és állandó tüneménnyé. Ennek oka a' szárazoni berohanásnak akadályai; a' társaság e' felől biztosabb 's bizonyosb határokat nyert. Az emberiségnek vándor osztálya a' szárazon megakasztva 's visszatolatva

kénytelen elfordulni 's tengeren folytatni vándor életét. Bármi sok bajt okoztak a' nyugati országok némi részeiben a' normánnok tengeri hadjárásaik, a' polgárisodás kifejlődésére nézve még is kevésbé ártottak az előbbeni népvándorlásoknál.

Délszakra hasonló tünemény. Az arabok megtelepednek Spanyolországban; köztük 's a' spanyol keresztények között foly a' harcz, de többé nem okozza a' nemzetek elhordozkodását.

2-or Az európai tartományok' belsejében is szünni kezd a' vándor élet; a' lakosság megtelepedik, a' birtok állandóbb, az emberek' egymásközti viszonyaik nem változnak egy napról a' másokra, az erőszak és vakeset szeszélyei szerint. Az embernek belső, erkölcsi állapotja is változni kezd; eszméi, érzelmei némi állandóságot nyernek miként élete; ragaszkodni kezd azon helyhez, melyen lakik, viszonyaihoz mellyeket e' helyen kötött, jószágaihoz, mellyeket egykor gyermekeinek hagyhatni reméll, lakházához melly utóbb kastélylyá nővend, fölmívelő rabszolgáinak nyomorult sergéhez, mellyek utóbb falu lakosaivá egyesülendők. Mindenütt apró társaságok, apró stásások alakulnak, úgy szólván a' divatozó eszmék 's értelmiség' mértékére szabottak. Ezen társaságokat lassanként oly kötelék fűzi együvé, mellynek elvét a' barbár szokások már magokban foglalták, oly frigyrendszer melly az egyedi függetlenséget meg nem szünteti. Egy részről minden tehetősebb ember megtelepedik birtokán egyedül családjával 's szolgáinak seregével; más részről ezen ország szerte elszórt harczos birtokosok közt bizonyos jogok és kötelezések fokozata 's hierarchiája áll fel; 's mi ez? Hübéri szerkezet, melly a' barbárság kebléből támad. Polgárisodásunk különböző elemei közül, természetes hogy a' germán elem jutott első uraságra; nála volt az erő, övé a' meghódított Európa; tőle kellett nyernie első alakját, első társasági szerkezetét.

A' hübéri rendszer e' korszakbani szükséges voltát, sőt egyedül lehetőségét, alakulásának általánossága is bi-

zonyítja. Mindenütt hol a' barbárság megszűnt, a' viszonyok hűbéri alakot öltének. Első pillanatban az emberek e' tényben a' zavar diadalmát láták. Minden egység, minden általánosság eltűnt; a' társaság minden felől bomladozott; tömérdek számú párányi, szükkőrű, különvált társaságok támadtak. E' tünemény kortársai által végromlásnak, általános anarchiának tartatott. Akár költőit, akár chronistáit kérdezzük e' korszaknak; mindnyájan a' világ végét hirdetik. S' még is olly szükséges, olly elkerülhetetlen volt a' hűbéri társaság' alakulása, annyira egyedül lehető következménye az előbbeni állapotnak, hogy minden viszony abban keresett menedéket. Az e' rendszerestől legidegebb elemek is, az egyház, a' királyság, a' városi községek, kénytelenek valának annak formáit elfogadni; az egyházi személyek 's testületek hűbérő (suzerain) valának 's egyszersmind hűbéresek is (vassaux), a' városok hűbéri urak alatt állottak, de másokra nézve a' hűbéri jogokkal, magok is bírtak; maga a' királyság is hűbéri főnökség' alakját ölté. Minden gondolható tárgy hűbérbe adatott; nem csak jószágok, de mindenféle jogog 's kiváltságok is, favágás, halászat 'stb.; az egyházak lehető jövedelmeiket is hűbérbe adták u. m. a' keresztesdiakot, a' gyermekágyasok, a' búcsújárók ajándékait 'stb. Miként a' társaság' minden elemei a' hűbérseg rá-májába foglaltattak, úgy az életnek legkisebb részletei, legcsekélyebb tényei is hűbéri tárgyakká váltak.

Midőn ekképen mindent hűbéri alakban látunk, azt kezdjük hinni hogy a' feudálisnak lényege, úgy szólván életelve is minden viszonyokban uralkodik. Hibázunk. A' társaság azon elemei, intézményei, mellyek más kűtfőből eredtek mint a' hűbérseg, ha mindjárt ennek formáit kölcsönözték is, saját természetekből ki nem vetkőztek, elveikről, igényeikről le nem mondtak. A' feudális egyházat is folyvást a' theocraticus elv lelkesité, 's hogy ennek győzelmet szerezzen szüntelen igyekezett hol a' királyi, hol a' pápai hatalommal, hol a' néppel szövöttekve ama'

rendszer megdönteni, mellynek, csak kénytelenségből viselte formaruháját. Így voltak a' municipalitások, így a' királyság is; ebben a' monarchicus, amazokban a' democraticus elv meg nem szűnt belsőleg uralkodni 's forni. Minden feudális öltözetök mellett ezen elemek folyást türekedtek az őket nyügöző idegenszerű formából kiszabadulni, 's olyat felvenni, melly saját életelvökkel meg egyeznék.

Vessünk még egy futó pillantatot a' hűbárség történeteire 's eredményeire a' tizedik és tizenkettedik századok között. Elismerhetetlen idves és nagyszerű befolyása az ember' egyedi kifejlődésére, a' jellemek, érzelmek és eszmék' kifejlődésére. Nem tekinthetünk e' kor' történeteibe a' nélkül, hogy nemes érzések, nagy tettek, emberi szép viszonyok nevezetes és számos példaira ne akadunk, mellyek mind a' hűbéri rendszer szüleményei.

A' középkori lovagiság is, noha lényegében nem egy a' feudálitással annak még is szülöttje; abban kell elismernünk kútfejét mindazon magasztos, nemes és hű érzelmeknek 's tetteknek, mellyek a' lovagiságot jellemzik. Ez utóbbi fényt kölcsönöz bölcsőjének.

Tekintsünk másfelé; a' képzelő tehetség első röptei Európában, az első költői, literaturai kísérletek, az első értelmi örömök, mellyeket Európa éldelt midőn a' barbárság öléből menekült, mind ez a' hűbárség' szárnyai, oltalma alatt, a' feudális várak' belsejében született. Az emberiségnek e' nembeni kifejlődése a' lélek', az élet' mozgalmát, szabad időt, ezer feltételt kíván, mellyekkel a' köznép' súlyos, szomorú, durva, kemény léte nem bírhatott. Francia - Angol - Németországban a' feudális időkhöz csatlakoznak az első irodalmi emlékek, az első értelmi élvezetek. Ennyit a' hűbéri szerkezet befolyásáról az egyedre.

Ha ellenben a' történetet, a' hűbárségnek társasági hatása iránt kérdőre vonjuk, azt feleli, hogy az mind a' rend' megalapításának, mind a' szabadság' terjesztésének mindig 's mindenüt akadály volt. Ezt tapasztaljuk bár-

milly szempontból tekintsük a' társasági haladást. 'S csakugyan a' hűbéri szerkezet' fennállásának egész ideje alatt, ama' két nagy erő a' nép és a' királyság, ez a' rendnek, amaz a' szabadságnak hatalmas emeltyűje, azt szünet nélkül megtámadják, ostromolják. Itt ott megkísértetett azt szabályozni, annak némi törvényességi, általánossági szint 's alakot adni: Angliában hóditó Vilmos és fiai, Franciaországban szén Lajos, Németországban több császárok által. Hiában, mind ezen kísérletek 's törekvések hajótörést szenvedtek. Maga a' feudális társaság természete ellenkezett a' renddel és szabályossággal. Újabb időkben néhány elmés ember megkísérté a' feodalitásnak mint társasági rendszernek rehabilitatióját; abban törvényes, szabályozott, haladó állapotot akartak látni; azt arany kornak festették. Szóllítsuk fel, hogy ez általok festett dicső állapotnak jeleljék ki helyét, idejét; ezt tenni nem képesek; az időn 's téren kívüli utopia; dráma mellynek számára a' múltban, sem színpadot sem színészt nem találhatunk. E' tévedés' okát könnyű felfedezni, 's ez egyuttal megmagyarázza azoknak is hamis véleményét, kik a' hűbéri rendszert nem is említhetik a' nélkül, hogy reá átkot mondjanak. Mind ezek, mind amazok nem tekintették a' hűbérseget kettős szempontból, mint kellett volna hogy róla igazsággal ítélhessenek; nem különböztették meg befolyását az ember' egyedi kifejlődésére, jellemére, szenvedelmére, érzelmeire, hatásától a' társas állapotrara. Az egyik rész nem hihette, hogy olly polgári rendszer mellyben annyi erénnyel, nemes érzéssel, hősi tettel találkozunk, mellyben minden újabb irodalomnak bölcsőjét látjuk, mellyben az erkölcsök bizonyos magasságra, nagyságra emelkedni kezdtek, hogy illy rendszer annyira kárhózas lehessen mint némeltyek állítjuk. A' másik rész csak a' rosszat látá mit a' hűbéri szerkezet okozott, a' tömeg' elnyomatását, a' rend és szabadság elébe vetett akadályokat, 's nem képzelheték, hogy illy zavaros kútforból nemes jellemek, nagy erények, némi jó eredmények is származhattak Ezek is, amazok is félre is-

merték a' civilisátió kettős elemét; félreismerték azt, hogy kettős irányú kifejlődés annak alapja, az egyik az embernek, az egyednek belső, lelki, értelmi haladását, nemesedését, a' másik a' polgári szerkezet', a' társasági külső viszonyok' javítását, a' jog' rend' és szabadság törvényeihez alkalmasát tárgyazók; két különemű kifejlődés, mellyeknek egyike adott időben, jóval túlhaladja a' másikat, de századok' múltával, 's a' tények hosszú sorában még is egymást kölcsönösen feltételezik 's elésegítik.

Szóval a' hüberi rendszer az volt, minek lennie, azt tette, mit tennie kellett. Az egyediség' hatalmas érzete, a' személyes lét' élénk eszmélete, ez volt a' római világ' barbár hódítóinak bélyegző jelleme; ennél fogva általok 's miattok alapított társasági rendszernek ezen egyediség kifejlődését kellett mindenen felett eszközölni. A' mit az ember magával viszen által a' társasági viszonyokba, belső hajlamai, erkölcsi állapotja, hatalmasan foly be külső állásának alakításába. Más részről e' külső viszonyok hasonlóképen hatnak vissza az erkölcsi hajlamokra azokat megerősítik, kifejlesztik. A' germán társaságban az egyed játszott fő szerepet; a' germán elem' szülöttje a' feudalitás tehát az egyed' haladását, kifejlődését eszközölte. Hasonló tényre a' polgárisodás egyéb elemeinél is fogunk akadni; mindegyik hű maradt elvéhez; a' világot azon ösvényen vitték előbbre, mellyen eleinte megindultak. A' jövő czikkelyben az egyház' történetei az ötödik századtól a' tizenkettedikig, 's befolyása az európai polgárisodásra új bizonyoságot fognak tenni ez állítás' valósága mellett.

(Guizot után)

XXVI.

A' HIDEG VÍZGYÓGYÁSZAT'

TÖRTÉNETE.

(II. KÖZLÉS)

Átnézvén így általában a' hideg víznek főleg diietetikai használatát a' föld több népeinél: lássuk már most, e' korban mikép fejlődék a' hidegvízgyógyászat, minő állapotok 's bajok ellen és milly formákban ajánltaték vagy tiltaték az orvosok által.

Már fölebb érintettük, miként a' hideg vizet a' hajdankor legjelesb népei, az aegyptusiak, zsidók, görögök és rómaiak, nem csak testök hüvesítése, frisitése vagy tisztítása és erősítése tekintetéből használták, hanem sok betegségek' gyógyítására is alkalmazták; mi ezentúl leginkább a' görög és római orvosok' főnmaradt igen becses irataikból még világosabban 's határozottabban ki fog tűnni. — Ugyanis tudva van, mikép Pithagoras (530. év. Kr. e.) az aegyptusiaknál közönségesen használt hideg fürdőket az egészségre nézve igen czélszerűeknek találván, ezen üdvös szokást honába, Görögországba átvitte, és ott azt egy legfontosb törvénynyé alkotván, tanítványainak a' test és lélek erősítéseül váltig

ajánlotta. Hippocrates is (454. Kr. e.) maga korának legjelesb orvosa és a' gyógytudomány legelső alapítója, a' hideg vízzel élést nem csak helyeslé, de maga is különféle nyavalyák ellen ajánlá, sőt használá is, italul, öntözés mosás és fürdőül; mire a' szivacsot, spongyiát, is ő ajánlá először; ő lázos betegeivel is vizet bőven szokott itatni tisztán vagy eczetmézzel vegyítve; 's annak általában fájdalomenyhítő és loboltó erőt tulajdonított. Ő állítá első, hogy a' hideg víz melegít, a' meleg hűvesít; a' meleg öntözés álmt hoz; az ájulásnál a' hideg öntözés segít, továbbá még a' dermesztőkór (dermenet, dermesz, tetanus), izbeli daganatok és fájdalmak, lábköszvény, izomszakadások ellen is a' sok hideg vízzel öntözést javasolja; valamint a' sárgaság, rásztkóros bajok, csúz, szélhűdések, fekélyek és bőrkütegek, sőt tüdőlob és sorv ellen is a' hideg vizet ajánlja. A' fürdőben nyugvást tanácsol, mások általi gyors megöntözést és utána ledörsölést. Nála ellenjavaslatok: az epés állapot, imelygés, hasmenés, dugulás, nagy elgyöngültség és hő orrvérzés ¹⁾. Herodicus, ki a' peloponnesosi háborukor élt (431 — 404 Kr. e.), az egészség fűntartása edzése 's helyreállítására hasonlóan ajánlá a' fürdést műszabályos dörsöléssel összekapcsolva. Dionippus (a' *cosi* ²⁾), minden diaetetikai rendeleteiből Hpocratesnek, csak az italt tartá meg a' forró lázaknál, míg Chrysippus (a' *cnidos*-i) tanítványai az italt is ártalmasnak hirdették (340). Ezen balvélemény ellen a' ceosi Erasistratus ³⁾ a' napszúrás következései ellen hideg vízbe mártott szivacsot rakatott

¹⁾ Hippocrat. op. omn. edit. Kühn. Lips. 1825—27. Tom. II. de liquid. usu. p. 154. 157. 160. 162. 163. Tom. III. pag. 742. etc. Aphor. 21. 22. 23. 25. Sect. X. — és Hydriatica v. Dr. B. Hirschel. Leipz. 1840.

²⁾ Galeni Comment. in Hippocr. de victu ac. — és Lessing, Geschichte der Medicin. Berlin, 1838. I. Band.

³⁾ Galen. de compos. medic. vas. loc. — és Lessing az i. h.

fel. Rómában, mely ekkor a' gyógytudománynak menedék-helyül szolgált, a' hideg fürdés, mint főlebb is érintök, már régóta szokás volt, és a' fürdőintézetek, úgy látszik, már Lucius Tarquinius Priscus alatt (616 — 578. Kr. e.) vevék eredetöket. Söt Mauthner ¹⁾ gyanítása szerint a' zuhanfürdők is akkor kezdődtek volna; és valóban illy fürdők kigondolására a' vízvezetők, mikén a' Tiberis és a' városbeli források zavaros vize helyett a' rómaiak távolabbi tisztább vizeket voltak kénytelenek Romába ergetni (az első vízvezetőt Appius Claudius építteté 312-ben Kr. e.), igen könnyen alkalmat adhattak. Miután pedig a' görögökkel, a' Pyrrhus (282. Kr. e.) elleni hadakozások óta, nagyobb ismeretségbe jöttek, tőlük a' finomabb életmóddal együtt a' fürdők kényelmeseb használatát is megtanulták. Ugyanis már ekkor különös szolgálk által, kiket aquariusoknak neveztek, öntöztették a' hideg vagy meleg vizet magokra csigákból, kivájt tökök 's kobakokból vagy cserép edényekből; mig nem Asclepiades (90. Kr. e.), ki Bithiniának Prusa nevű városából eredvén, rhetorból hirtelen nagy orvossá lón, 's kinek Cicero I. I. de orat. medicus eloquens nevet ad, és barátságával dicsekszik, valamint a' gyógytudományt, úgy a' fürdőket is minden eleibe gördült nehézségek mellett erősb lábra állítá, és minden atomistico-mechanicai nézetei ellenében a' legtermészetszerűbb gyógytani elveket nyilvánítá. Neki a' biztos, gyors és kellemes orvoslás volt főcélja; legfontosb gyógyfolyamata a' láz; szokott gyógyszerei az okos életrend, mozgás és főleg a' vízivás és hideg fürdés voltak, 's ezen utolsót leghathatósb eszköznek tartotta az állandó egészség biztosítására, és legszembetűnőbb sikerrel rendelte a' gyomor' 's általában a' test erősítésére ²⁾. Ő

¹⁾ L. W. Mauthnar, die Heilkräfte des kalten Wassers, Wien, 1837. S. 124.

²⁾ Asclep. de communib. auxili. apud Cael. Aurelium de morb. acut. et chron. C. 14.

a' borokat is ugyan orvoslásra fordítá, de más felől olly tüzesen védé a' hideg fürdést, hogy ezért *ψυχρολούτες* melléknevet kapna; meghatárzá arra nézve a' gyógyjavaslatokat is a' nyavalyákban, a' hideg vízzel élést a' hasmenés ellen is ajánlá, 's alkalmazá az úgynevezett függő fürdőket (*balneae pensiles*), mikről az írók különbözőleg vélekesznek. Mindezek által mint id. Plinius írja, annyira megkedvelteté magát az emberi nemzettel, mintha az égből küldetve szállott volna le ¹⁾. Az ő tanítványa Themison (50. Kr. e.) szinte tanácsolja a' fürdést, mint legjobb erősítő szert. De mind e' mellett is, úgy látszik, a' hideg fürdők' keletét, a' mind inkább divatba jönni kezdett különféle fokú meleg fürdők' nemei, már igen alászállíták, és még alább szálítandók, ha Antonius Musa (10. Kr. u.), hasonlóul Asclepiades tanítványa, a' hideg fürdők' becsét ujra 's az eddiginél is magasbra nem emelné. Ő, és testvére, Euphorbus, a' numidiai király' orvosa, minden mást félrevetve, mit a' többi orvosok, kik most seregenként tódultak Romába, javasoltak, csupán a' hideg vízzel igen jeles gyógyításokat eszközölttek ²⁾. Musa volt, kinek kedveért 's nagy érdemeiért az orvosok Romában polgári joggal megajándékoztattak ³⁾. Alig is jutott valaha orvos nagyobb hír 's névre, mint ő, ki a' római nép' kedvenczét 's bálványát, Augustus Caesart, két igen veszélyes nyavalyából szerencsésen gyógyítá. Mindent elkövettek, hogy ezen fejedelmet hosszan tartó betegségétől megmenthessék, melly őt a' sir' széleig hozta; de mi sem akart segíteni; hiába ügyekezék a' fejedelmi orvos Camelius a' bajt meleg fürdők által elhárítani, 's végre még a' fejedelem szobáit is kikészített szőrös bőrökkel kibéleltetni. Ezen gyászos körülményekben, midőn már mindenki a' legfőbb római' élete felől

¹⁾ Plin. Hist. nat. lib. 26. c. 7.

²⁾ C. Sueton Tranqu. lib. II.

³⁾ Dio Cassius lib. 53.

kétségbe esett, jöve Musa, ki az eddigivel homlokegyenest ellenkező gyógyútat választván, reménytelen betegénél hüvesítő és frísítő diaetát, hideg öntözést, és hideg fürdést alkalmazott, 's ezek által egyedül nem csak a' fenyegető haláltól menté meg a' fejdelmet, hanem egész ségét is visszaadá, úgy hogy azután, testének szokott gyöngesége daczára is, még harminczöt évig élt. ¹⁾ Minden rajta volt ekkor az imperator' élete megtartóját fényesen megjutalmazni: azért annak tiszteletére képszobor állíttaték fel Aesculapiusé mellett, és a' római tanácstól egy arany gyűrűvel és sok pénzzel ajándékozott meg. ²⁾ Musa volt az, kinek tanácsára Horác, a' császár' és Rómának akkori kedvencz költője, elhagyván az eddig sikeretlenül használt bajaei meleg kénfürdőket, melyek idegei gyöngeségét és szemei homályosságát még inkább nevelték, tél derekán sem irtózott Clusium és Gabiiba utazni, hogy folyóvízben fürödjék, mi által súlyos bajaitól meg is menekvék ³⁾. Ugyan Horác, a' hideg vízbeni fürdést hasznosnak mondja a' gyöngé fej és átestre nézve is. ⁴⁾ *Infirmo capiti quis utilis, utilis alvo* —; és azoknak is, kik jól nem állhatnak, ajánlja a' Tiberis hullámaibani uszást ⁵⁾. Voltak azonban a' hideg vízzeli orvoslásnak ezen korban is irigy ócsárlói, miként Dio Cassius szemrehányásából kitünik, mintha Marcellust, Octavia fiját, Musa ölte volna meg a' hideg fürdők által, holott tudva van, hogy az, a' bajaei meleg fürdőkben halt meg. A' hideg vizet ajánlá még Endemus is, Themison' követője, nevezetesen a' gyomorgörcs ellen csőrékül. — Celsus, az

---

¹⁾ Sueton. I. c.

²⁾ Dio Cass. lib. 53. — Sueton. I. II.

³⁾ Horat. Epist. lib. I. ep. 15.

⁴⁾ Epist. I. I. ep, ad Quintium.

⁵⁾ Horat. Satyr. lib. II. Sat. 1. Teruncdi, transnanto Tiberim, somno quibus est opus alvo.

orvosok Cicerója (28. K. u.), szinte pártolója 's ajánlója volt a' hideg vízzel élésnek, mint igen hathatós szernek, diaetetikai és gyógyítási czélokra. Javasolja különösen a' felbőfögések, fejgyöngeség, folyószeműség, dugult és folyó nátha ellen; a' mandolák daganata, gyomorgyöngeség, gyomor és izfájdalmak, pestis, forró-láz, lappangó-láz, örültség, alukór, nehéznyavalya, sárgakór, fejfájás, nyelvbénulás, vérköpés, tüdőbajok, cholera, vérhas, tápfolyás, székeröltetés, hasmenés, méhnyavalya, magömlés és köszvény ellen; vér-elállításra, sebek gyógyítására, veszett eb harapás és víziszony ellen; és ismerte a' hideg víznek ital, mosás, fürdő, öntözés és fecskendésképeni használatát. ¹⁾ Ugyan Celsus a' maga előbeszédében egy Cassius nevű, és általa ingeniosissimus seculi nostri medicus-nak nevezett orvostól is teszen említést, ki egy erős lázban fekvő betegével sok hideg vizet itatott, mire az elaluván jól megizzadt és felgyógyult. — Az ekkor eredetét vevő keresztény is a' folyó vízbeni fürdést a' kereszttség által szentesíté; még a' legmagasb fokra hágott római fényűzés fürdőkül már a' folyó és esővizet, Caligula jó illatu vizeket, Nero pedig a' tengervizet hozá divatba. Araeteus is (60? Kr. u.), ki Hippocrates és Galen között legnagyobb orvosnak mondatik, a' fris vizet agylob ellen használta, és a' fejfájás, szédülés ellen mint legjobb szert, az uszást és hideg mosást tanácsolja. ²⁾ Azonban az elpuhultság mindig jobban 's jobban növekedvén 's terjedvén a' rómaiaknál, azzal együtt a' meleg fürdők sőt meleg italok is nagyobb divatba jöttek, a' bujálkodás minden kigondolható nemeivel egyetemben. Mert ámbár id. Plinius is ³⁾ megjegyze, hogy a'

¹⁾ Cels. lib. I. c. 2. 4. 5. 8. 9. 10. lib. III. c. 7. 9. 18. 20. 23. 24. lib. IV. c. 2. 3. 7. 11. 15. 16. 18. 19. 20. 21. 24. lib. V. c. 1. 2. 27.

²⁾ Araet. morb. curat. lib. I. c. 2. 3.

³⁾ Hist. nat. lib. 27. c. 4. Notandum, nullum animal calidos

meleg italokon egy állat sem kap az emberen kívül, 's így nem is lehet természetes: még is Romában, sőt más nagyobb városokban is különös melegviz-tárok, thermopoliumok, léteztek, hol minden fokon levő meleg vizet olcsón lehetett kapni, mellyeket utóbb Claudius császár mint az elpuhultság és erkölcsi romlottság barlangjait, végképen eltörlött. ¹⁾ Bámulásra gerjesztő és tömérdek költségbe, kerülő, pompás fürdőházak emelkedtek, mellyek diszesítésén 's csinosításán a' leghíresb építészek, képfaragók és füstészek fárasták lángeszöket. Seneca, ki, mint tudva van, Nero idejében élt, írja, hogy az szegénynek tartaték, ki a' maga fürdőházát drágán ki nem ékesíttetheté márvánnyal, és a' vizet ezüst vagy arany edényekkel nem merítheté; sőt néha annyira terjede a' pazarfény, hogy a' padlatok is drága kövekkel rakattak ki. Oda jutottunk, úgymond, a' fényüzésben, hogy már csak drága köveken akarunk járni ²⁾. Sőt előkelőbb némberek nem is mentek olyan kádakba, mellyek nem ezüsthől voltak készítve.

Midőn így a' hideg fürdők csaknem egészen elhanyagoltattak, és az orvosok is legtöbbnyire a' korbeli rosz szokásnak hódolva, inkább jóillatú szappanok, vizek 's újabb meg újabb kendőző-írek feltalálgatásával és készítésével foglalkoztak; voltak még is némelylek, kik az elhatalmázott elpuhultság ellen buzogva, Asclepiades és Musa régi gyógymódját főtartani és előbbi keletébe visszahozni ügyekeztek, ezek között különös megemlítésre méltó Charmis (54 — 68. Kr. u.), ki Massiliából Rómába jövé, nagy tekintete által, mellyet magának gyógyításai szerencsés foganatával mindjárt kezdetben szerzett, és elveinek alapossága által segítettve, hatalmasan

---

potus sequi, praeter hominem; ideoque non esse naturale. —

¹⁾ Dio Cas^s. Hist. rom. l. LX.

²⁾ Epist. 36.

ellene szegze magát az elharapózott puhultságnak, és minden ennek kedvező orvosságokat és szereket megvetvén, főleg a' meleg fürdők használata ellen kelt ki. ¹⁾ Mindennapi példákkal bizonyítja ő be, hogy a' hideg fürdők legyenek egyedüli mentőszerek a' közönségessé vált gyöngeség ellen, hogy csak azok képesek a' hágyadt tagokat megerősíteni, és a' testbe új életerőt 's éltető meleget önteni. Ílly szilárd fellépte által Charmis számos követőkre talált, úgy hogy a' legelőkelőbb, már egészen előszült rómaiak sem irtóztak tanácsára, tél közepén is, hideg vízben fürdeni ²⁾. Az akkoriban még élő Seneca, minden öregsége mellett is, az ő tanácsát követé, mi neki különös hasznára is vált ³⁾; sőt büzke volt rá, hogy magát *psychrolutes*-nek mondhatá, ki télhó elsőjén sem iszonydik hideg fürdőbe szállani. ⁴⁾ A' spártai Agathinus (80. Kr. u.) az *eclecticá* tanoda' alapítója, a' hideg fürdés hasznát körülményesebben leírta ⁵⁾, és azon szabályokat 's módot is, miként kelljen benne magát kinek kinek tartania. Ő a' hideg mosást is igen ajánlja; „a' kik, úgy mond, ezen rövid életpályát egészségesen akarják átélni, mossák magokat gyakorta hideg vízzel; mert szóval alig magyarázhatom ki, milly sok haszon ered a' hideg vízzeli mosásból.“ Még a' gyermekekre nézve is igen czélszerűnek tartja a' mosást, mihelyt a' csecstől el vannak választva. Ezt nyáron tanácsolja kezdeni; azonban, úgymond, sokakat láttam, kik azt bármely évszakban is elkezdették, és rosz következését nem tapasztalták. A' meleg fürdőről is azt írja, hogy nem egészen megvetendők ugyan, de velők csak ritkán kell élni, és minden gyöngeségből

¹⁾ Plinius, Hist. nat. lib. 29.

²⁾ Plin. ugyanott.

³⁾ Seneca, epist. 53. — Dr. Ferro, az i. h.

⁴⁾ Idem, ep. 83.

⁵⁾ Oribasii Sardin. Collect. ad Imperat. Julianum Basil. 1557.

Tom. c. 7. de calid. et frig. lavatione, pag. 440. sqq.

és nagy ingerlékenységből származó bajokat a' meleg fürdőkkel gyakor élésnek tulajdonít. A' hideg fürdés vételét reggel tanácsolja, de azt estve is vacsora után jónak találta. „Én magam is. úgymond, igen gyakran vacsora után szoktam hideg fürdőbe szállani, mikor a' hőség miatt nem jól alhatom, és csudálatos, mi kellemes álomba merülök utána ¹⁾. — Archigenes (100 Kr. u.), az előbbinek tanítványa, ki az ásványforrásokat vegytani létrészeik szerint első osztá fel, és a' körtudomány és semioticára nézve is sok érdemeket szerze magának, szinte pártolá a' közönséges víz használatát ²⁾. Soranus, ki Traján idejében élt, hasonlóul ajánlá, mint Caelius Aurelianus róla írja, sok betegségeknel a' hideg fürdőt, különösen a' szűkmellűség sokáigtartó köhögés, testgyöngeség és a' közvény ellen ³⁾. Herodot (117), ki (Dr. Ferro szerint Kr. sz. u. a' 4-dik század közepe táján élt), a' hideg vízzel élést minden folyások, fejfájdalmak és hólyagbajok ellen dicséré, tanáclá a' hideg fürdést lassanként kezdeni és lassanként abba hagyni. A' tagok' fájdalmiban a' szenvedő részt hideg vízzel öntözni javasolja; és erősen állítja, hogy sokakat ismert, kik ezen orvoslást egész napon által folytatva, utána nagy enyhülést éreztek; ajánlja a' tengerbeni uszást is, és sajnálja a' hideg fürdők elhanyagoltatását Romában ⁴⁾. — Most már egy orvos sem tünteté ki magát iratái által, és bizonynyára a' hideg víz becse egészen alászállott volna a' meleg fürdők, meleg öntözések 's kenegetések divatos használata mellett, ha Galén (131 — 200) az allopattia' alapítója, kinek tanításai és te-

---

¹⁾ Id ibid.

²⁾ Actü Opera Basil. 1535. I. 149. és Galeni opera, ed. Froben. Basil. 1561. — Lessing l. c. p. 95.

³⁾ Caelius Aurelian. morb. acut. lib. II. c. 9. et morb. chron. lib. V. c. 2. ismét: lib. II. c. 7.

⁴⁾ Oribas. collect. lib. X. c. 5.

kintete annyi évszázadokon keresztül mostanáig fönmaradt a' hideg vizet ismét, a' meleggel egyetemben, még pedig mindegyiket bizonyos meghatározott gyógyjavaslatok szerint alkalmazni nem tanította 's így azok' hasznát kimutatni nem ügyekezett volna. Ő a' hideg fürdőt egésségeseknek is ajánlotta, és hasznát főleg abban lenni állította, hogy arra igen jó étvágyat kapnak, jobban emésztenek, és tagjaik megerősbülnek, a' lég változásait kevesbbé érzik, és egész testök tömöttebbé, erősebbé és a' mozgásra szilárdabbá válik ¹⁾. A' hideg vizitalról pedig, mellyet lázos betegeknek megengedett egy helyen ²⁾ így szól: „Láttam sokszor forró lázban szenvedőket, kik miután bennök a' nyers nedvességek felényire (mediocriter) meg főttek volna (itt az ugy nevezett *crisis* érti), a' hideg vizitaltól hamarjában meggyógyultak.“ Használta a' meleg öntözéseket is, és tanitá a' meleg zuhanyolást is a' gyógyforrásoknál czélszerűen alkalmazni, és a' meleg fürdőköl hidegbe bukni, sőt a' bukfürdőket (Fallbäder) a' sorvadásban is ajánlá. A' hideg fürdőkhez nem szokottaknak hő nyári napokban tanácslá azokat kezdeni. — Galenus után, évszázadokon által, csak igen kevesen voltak, kik az orvosi tudományokra 's így a' hidegvízgyógytanra is, némi szembeötlőbb világosságot árasztottak volna. E' kevesek közé számítandók: Antyllus (200), ki a' hideg vizet, különösen pedig a' tengervizet bőrkütegek ellen használta ³⁾. Az ezen időtájban (193 — 290) uralkodott Severus romai császárról is írja Lampridius ⁴⁾, miként az, sokáig tagszagtatásban sinlödven, miután különféle szereket hiába használt volna, végtére csupán hideg víz által nyere gyógyulást. Caelius Aurelianus (210), ki a' bukfürdőket (Tauchbäder) igen

¹⁾ De meuda sanitate libr. II. et III.

²⁾ Meth. med. lib. IX. c. 16.

³⁾ Oribas. l. cit. Lib. VI. c. 27.

⁴⁾ Hist. imperat.

kedvelte, és az örültségben hideg mosásokat; szélhűdéseknel hideg öntözéseket sós vagy tengervízzel vagy zuhanyfürdöket közönséges vízből, vízkórban és a' hólyag bajainál öntözéseket, vérfolyásoknál hideg borogatásokat ajánlott; általában hideg vizet az agylob, nehézkór, köszvény, bélgörcs, cholera, fehérkór, sorvadás, magömlés, víziszony és hangtalanság ellen ¹⁾. — Oribasius (360) a' hideg víznek kedvelője volt ugyan, mint munkáiból kitetszik; de ezekben ő inkább mások érdekeit, mint saját tapasztalatait közli ²⁾. — Aetius, ki az ötödik század vége felé élt, a' hideg vizet lázak, szemtakár, havitisztulási bajok, fehérfolyás; továbbá orrdugulás, szaglászhiány, örültség, napszúrás, ondófolyás ellen ajánlja; és egy szólhatlansággal párosult ideglázat (lipyria) is bő hideg vízzel élés által gyógyítja meg ³⁾. Ide tartozik végtére Alexander Trallianus (570), ki a' hideg vizet epeláz, lábköszvény, sorvasztó láz, gyomorégés, - zaha? - ellen javasla ⁴⁾; és Paulus Aegineta (670), ki ugyanazt a' napszúrás, szemnyavalák hügyár, kődcsőmör 'stb. ellen ajánla ⁵⁾.

'S így előadtuk a' hidegvíz-gyógytan első időszakának történetét; mellyen ha végig tekintünk, nem lehet nem észre vennie bár kinek is, hogy a' hideg víz használata nem csak elejétől fogva minden ismert népeknél többé vagy kevesebbé szokásban volt, hanem Hippocrates óta valamennyi előkelőbb orvos által is már ekkor, jölle-

¹⁾ Cael. Aurel. de morb. auct. et chron. Amstelod. 1755. 4. lib. c. 1. 5. lib. II. c. 3. lib. III. c. 1. 2. lib. IV. c. 1. 7. lib. V. c. 4. etc. passim; — 's *Hirschel's* Hydriatica pag. 58.

²⁾ Főlebb idézett könyvében.

³⁾ Aetii tetrabiblos. ed. Froben. Basil. 1542. I. Sermo III. c. 171. 172. serm. IV. c. 39. — Serm. I. c. 41. 168. III. serm. III. c. 33. etc.

⁴⁾ Alex. Trall. vid. Haller. Artis medic. Principes. Lausannae 1769.

⁵⁾ Paul Aeginetae, opus divin Basil. 1532. lib. I. c. 51. —

het nem minden időben egyaránt, mint legjobb, testet 's lelket megújító 's erősítő szer, pártoltaték, és igen sok nyavalyákban legderekkabb 's legfogatosb segítő eszköznek tartaték, és hovatovább különféle formákban is alkalmaztaték.

Dr HORVÁTH JÓZSEF.

XXVII.

FRANGEPÁNOK.

Sluini ág. ¹⁾

A' sluini, vagy zluni ág vegliai Frangepán Miklós horvátországi bán (1416 — 1432) Dömjén nevű fiával kezdődik, kinek birtokait Mátyás király 1465-ben újabb királyi levéllel megerősíté. E' Dömjén testvére volt Frangepán Márton, ki 1448-ban Blágai István özvegyét vévén el Verbacz és Kozár várak birtokába jutott. Egyik volt a' birtokosabbak közül maga idejében, de mivel Fridrik császárral tartott, Mátyás király birtokaitól megfosztá, nem soká azonban hűségre vissza térvén, 's a' török hadban derekasan viselvén magát, a' nagy lelkű királytól tetézve visszakapta birtokait. († 1479.)

Frangepán Dömjén leányát nőül vette Auersperg Pongracz, fija Frangepán Mihály, Maximilian császárnak szolgált, kiről írja Lazius (de migrat: Gentium LVI. p. 234) hogy a' császár segedelmére könnyű lovaságot vezérlett, 's nagy szolgálatjáért Friaulban néhány várbir-

---

¹⁾ Sluin Bosnia határ szelén Dresnik felett, a' sluini határnoki ezered innen viseli nevét: l. Hietzinger Statistik der Militär-Gränze I. Theil. Wien 1817. II. Theil. 1820.

tokot kapott. Felesége volt Rozgonyi Borbála, Rozgonyi János leánya. Ennek fija volt *Frangepán Mátyás*, ki 1526. Mohátsnál dicsőséges halállal végezte életét; testvére a' dicsőültnek *György* Ferdinand hűségében mindig állhatatos maradt, őt bizá meg a' király 1541-ben hogy Erdődi Simon püspököt Zrinyi Miklóssal kibékéltesse, 1553-ban Erdődi Péterrel a' velikai és gradiskai törökök ellen harczolt, azokat megvervén, 's nem sok idő mulva menykő csapásban hirtelen halállal kimult. György fija *Frangepán Ferencz* sok ideig bán, nagy vitézségéért Illyria kardjának 's paizsának nevezetett, 1571-ben a' pusztító törököket háromszor verte meg egy nap, Erdődi Péterrel és Draskovics Györggyel szünetlen felvigyázott a' török szélekre, azoknak birtokaiba Gyulafy Lászlóval gyakorta beütött, 's mivel elleneit nem egyszer szégyeníté meg, azok minden módon igyekeztek őt kézre keríteni, de siker nélkül, benne a' sluni ág utolsó sarjadéka aludt ki. ¹⁾

C e t i n a i á g.

Ez az ág Frangepán Dömjén testvérében Zsigmond-ban kezdődött, ki 1461. körül virágzott, 's az ottoczi püspökséget alapítá, ennek fija *Gergely* veszprémi püs-

---

¹⁾ Istvánfi bőven beszél Frangepán Györgyről Libro XIV. lap. 151, és Libro XIX. lap. 217. A' zágrábi püspök Erdődi Simon és Zrinyi János gróf közt kemény villongás támadt, váraikat egymásnak megtámadták, Zrinyi elesik Vinidol alatt, miért testvére Zrinyi Miklós bosszút akart állani, de Frangepán György mind rokon Ferdinand' meghatalmazása szerint kibékeltette őket.

Erangepán Ferenczet is különösen dicséri Istvánfi Libr. XXII. lap. 279, Libro XXIII. lap. 291. Libr. XXIV. lap. 315.

1570-ben Illyriae ensis et clypeus czímet nyert. Crupa vára alatt 1565-ben, Bakics Mátyás védelmére mindent elkövetett, de Aeuersperg Hérbart hadvezér gyávasága semmivé tette legjobb igyekezeteit is.

pök, később kalocsai érsek nagy tekintetű embet volt; 1506-ban Maximiliánhoz ment követségben Bécsbe Buzlai Mósessel, ott volt 1515-ben is Ulászló királylyal, a' királyi gyermekek' kiházasítása dolgában később u. m. 1518-ban a' bácsi gyűlés az ifju Lajos király tanácsosának nevezte ki, követ is volt. 1521-ben V. károlyhoz a' wormsi német országi gyűléstől segedelmet kérendő Suliman ellen, de siker nélkül; visszatérvén onnan szomorun — megholt 1522. a' nélkül hogy a' minden magyarnak, siralmas mohácsi csatát megérte volna. Boldog ő! mondhatjuk Ciceróval Crassusról szoltában, mert nem látta a' mindjárt beközelgetett belső villongó háborut, az irigységben elmerült, egymás ellen is felbőszült senatust, nem vérzett szive a' láng gombolyogokban felrepült falukon, 's török kényuraknak nem vevé parancsait. ¹⁾

Az érsek' testvére volt Frangepán János, ki egész életét katonáskodásban tölté, 's életét az udvinaí csatában 1493-ban elveszté. ²⁾ Ennek leánya volt a' híres Frangepán Katalin Perényi Gáborné, a' magyar nyelv serény és buzgó terjesztője, fíja pedig *Frangepán Ferencz* a' cetinai ág végső csemetéje egri püspök és kalocsai érsek, egy volt a' legnagyobb behatású férfiak közül Zápolya János idejében.

A' fejedelem őt mint seraphicust ismerte még, kivétette a' rendből, 's elküldé lengyel földre 1527ben segítséget kérni Zsigmond királytól Ferdinand ellen, mint követ fő részt vett azután is a' korona felett versengő két fejedelem alkudozásaiban, spanyolországi követségét V-ik Károlyhoz Zápolya megbízásából tette, jelen volt a' nagyváradi béke 42 cikkelye kötésén. (1538). Ura ha-

¹⁾ Frangepán Gergelyről 's követ társairól a' wormsí gyűlésre l. Istvánfi L. VII. lap. 63.

²⁾ Johannes Frangepanus cetinensis ab Iphastatis turcis trajicitur: Istvánfi Libr. 2-or ez épen az a' csata, mellyben Derecséni bán török fogolyvá lett.

lála után Ferdinand részére ment át a' váradai béke kötés értelménél fogva, megjelent több magyar urakkal a' regenspurgi német diaetán is 1541-ben, hol hatalmason szónoklott a' török elleni harc ügyében. V-dik Károly császártól arany edénnyel tiszteltetett meg, mellyet több más ékességgel Frangepán Katalinnak, Perényi Gábornénak hagyott végintézményében. A' pápának különösön kedvelt embere volt, mint a' reformáció kezdetében erős támasza és oszlopa az ingadozó hitnek. Bembo és Sadolet bibornokokkal váltott levelezései nyomtatásban is megjelentek. ¹⁾

T e r s a c z k i á g. ²⁾

Ez az ágazat' legtovább fenntartá magát, kezdődik Frangepán Bertalanon, az 1432-ben megholt 's már felebb említett sok gyermekü Miklós bán fiján, kinek leányát Helenát Lázár rácz herczeg vette el. Bertalan neje volt szomszédvári Tót János leánya Dorottyá, kinek fija Frangepán János 1452-ben Velence oltalma alá adta ma-

---

¹⁾ III-dik Pál pápa írta hozzá 1534-ben „tibi ob operam quam pro sancta fide adversus Lutheranos isthic exhibuisti paterne sumus adfecti. Nic. Schmith Episcop. Agr. T. 41. lap. 332. leírja életét Horányi Memoria Hungar. Pars I. Viennae 1775. lap. 699. et seq. Pray pedig Hierarch. Pars. II. lap. 79. et seq. közli végintézményét, mellyből ki tetszik, hogy még egy testvére *Péter* volt, udvari orvos a 1-ső Ferdinandnak. I. Veszprémi Biographiae Medicorum Hungar. et Transilv. Centuria III-a Vienns. 1781. lap. 37.

²⁾ Tersaczk, vagy Tersact vár' omladékaíróól, hol a' magyar kapu kezdődik Fiumé felé I. Tudományt. 1839. V. Cettin avagy Czetin falu a' sluini czered földén van I. Hietzinger említett statistikai munkáját.

gát, annak átadván 1480-ban Veglia szigetét. ¹⁾ E' János fia volt *Frangepán Farkas*, kit Lazius a' török háboruk alatt kitüntetett vitézségéért magasztal, részt vett a Németországban folytatott vallásos háborukban hol 1546-ban a' csata piaczon hagyta életét. Jelen volt az augspurgi diaetan 1530-ban 's ha Ribininek lehet hinni, Mária királynéval II-dik Lajos özvegyével titkon szitott a' fejlődő reformációhoz. ²⁾ Erzsébet leányát nagy kemleki Alapi Jánoshoz házastá ki. A' most említett Farkas testvére volt *Kristóf*, ennek fija *Miklós*, ki a' bánágot 1616 — 1622 közt viselte, róla írja Rátkai a' szinte egy idejü író „komoly nagy tapasztalatu férü, előre látó, derék vitéz, de heves természetü, miért az illyriaiak zúgolódtak ellene, 's sopronyi daetan önként lemondott a' bánágról.“ A' gyarmati békekötésen jelen volt mint követ 1625-ben, 's II-dik Ferdinandnak különben is kedvelt ember volt, a' Bethlen' háborúban hűségesen szolgált, azért Morvában jószággal is, megjutalmaztatott. Megholt Bécsben 1647-ben, 's mivel nejétől Erdödi Péter leányától Anna Máriától gyermeke nem maradt minden vagyonát Farkas testvéreére hagyta. ³⁾

Ezt a' Frangepán Farkast Rátkai következőleg rajzolja „cátói komolyságu, nyájas erköcsü, érett tanácsnok, kit minden becsül, első ifjusága óta katonai pályán

---

¹⁾ Wagner Collect. Geneal. Decas II. lap. 43. kétségeket támasztott Veglia szigetének már 1480-ban átengedéséről, mint Lucius írja, és Császár Ferencz Lucius nyomában a' quarnerói szigetek leírásában: hivatkozik az 1485-ben költ országos végzésre, és Farlatusra, ki Frangepán Jánost még 1497-ben is Zeng mellett laktatja.

²⁾ Ribini Memorab. Eccl. T. 1. lap. 27.

³⁾ Iselin histor. lexiconában külön czikk adatik Frangepán Miklosról, az jegyeztetvén meg róla, hogy feleségével nem élt. 's azért sok kedvetlenségeket kellett, neki ki állani.

szolgált, a' velencei háborukban különösen kitünteté magát, miért nagy öse után második Frangepán Kristófnak neveztetett; lép csónként hágott felebb pályáján, míg végre bänná lett, most is él — írja Rátkai 1650. — ma 60-évü, de a' mit kívánsz, mindent feltalász benne.“¹⁾

Nem kevésbé nagy katona volt *Frangepán Gáspár*, is, a' csak most magasztalt Farkas' fija, a' horvátországi szélek és ogulini őrség tábornoka, kinek hadi tetteit rendben elősorozza Rátkai, testvére Gáspárnak *Frangepán György* egyszersmind művész és katona volt, 1652. Illyria' határait védvén hétezer törököt futásnak indított, 's nagy zsákmányt kicsikart kezekből, mint ország bírāja megholt 1662-ben. Frangepán György leányát Helénát a' szerencsétlen Zrinyi Péter vette nőül, ki Bécsujváros alatt végeztetett ki: hason szerencsétlenség érte fiját *Ferencz Kristófot*, a' legvirítóbb korban kellett neki csufos halált ki állni, kétszer vágott a' hohér pallozs fejéhez, 's benne a' régi Frangepán nemzetség utolsó férfi sarjadéka aludt ki. Sokan az összeesküvést alaptalan koholmánynak vették, legközelebb is *Salvandy* lengyel historiájában romának vallá az egész történetet,²⁾ de Bethlen Apafy' cancellárja, egykoru író csak jobban tudhatta fejedelme 's a' szomszéd Magyarország dolgait, mint azt Salvandy Párisban tudhatja, 's ő az, ki hitelesen írja, hogy Panajotti első fedezte fel Kandiából az összeesküttek terveit, 's a' mellett a' császári követek' levelei megvannak az udvari levéltárban, mellyek a' törökkel való tartós

1) Memoria Regum et Banorum: LVI.

2) Histoire de Pologne avant et sour le roi Jean Sobieski par N. H. de Salvandy. Paris, 1829: a' második darabban írja lap. 62. „Nádasti était condamné sur un roman de conspiratiou et d'empoisonnement qui ne serait pas souffert au theatre.“

czimboráskodást tanusíják, 's e' részben most már törvény cikkeink értelmében is a' Frangepánokról historiai bizonyossággal lehet szólni, ha szinte egyes körülmények, például, hogy Nádasdi méreggel akarta Leopoldot elveszteni, mint Ketteler, Istváni folytatója írja, még homályban lebegnének is.

Az utolsó Frangepán Ferencz Kristóf' leány testvére Anna Katalin, Zrinyi Péterné ékesszólásu, nyájas és éles eszü volt, ki vejét Rákóczit is rá vette a' felzendülésre férje halála után bujában Grätzben holt meg 1673-ben. Ennek leánya visszont Zrinyi Heléna elébb Rákócziné; később Tököliné, a' *Zrinyi* és *Frangepán nemzetség utolsó éke*, mint Hammer báró academiai tagtársunk által minapában közölt sirverseiben áll, 60 évü korában múlt ki ez árnyék világból 1703-ban, Konstantinápoly Galata nevü külvárosában eltemetve. ¹⁾

Itt már végezhetném is emlékirásomat, ha elébb mélyen fel nem kellene sohajtonom, a' quarneroi szigetek' leírásában olvasván. A' Frangepánok' „vegliai kastélya omladozó falai közt, hol egykor a' szigeti zsarnok kincsei vakító fényében mulatott, 's honnan kényuri szava a' tengerig leharsogott, hol tán IV-ik Béla meg is pihent, most sovány gödölyék viczkádoznak, 's bögő marhák lelelgetnek.“ ²⁾

Eszembe ötlének itt egy még hatalmasb kényur és zsarnok II-dik Mohammed által elmondott versei Firdusinak, mikor a' Sultán az elpusztult byzanci császárok' palotájába lépett:

¹⁾ Tudományt. 1839. július lap. 263.

²⁾ Tudományt. 1839. majus. 292, 293.

„A' császári kastély kapujában
Pókok vannak szőnyegét kamarás urak helyett,
'S Efrasiáb' boltozatos folyosóiban
Baglyok huhogják a' harczenét!

KÁLLAY FERENCZ.

XXVIII.

A' GÖRBE KÖRVONAL'

VAGY KÖRÜLET' KIEGYENESÍTÉSE - ÉS KISZÁMÍTÁSÁNAK UJ MÓDJA.

Egyszerü a' kör; legegyszerűbb minden geometriai képletek közt. A' béres vasvillájával deszkára, jégre, minden tanítás nélkül oly rendes kört ír, mint a' mathematicus czirkalommal papirosra; de egy rendes három- vagy négyszöget előállítani amaz nem volna képes. Ha valamely faragó embertől kérdeném: „mimódon lyukasztana egy darab fát leghamrább és könnyebben keresztül, 3-4-5 szögletben-e vagy kereken, azaz: vésővel-e vagy fúróval?“ — bizonyosan azt felelné: „kereken, fúróval.“ Úgy is van, mert fúróval addig hat lyukat is csinálna, míg vésővel egyet. 'S ez ismét a' köralak' egyszerűségét tanusítja. Legegyszerűbb képlet, mondom, a' kör és még is milly nehéz, lehetetlen dolog, az azt övedző görbe vonalt vagy körületét tökéletesen kimérni! 'S miért? mert a' természet végetlenség' bélyegét nyomá reá; ennek titka pedig előttünk örökké rejtve marad.

Technicailag ugyan szintolly könnyü a' körület' mérése mint leírása; de annál nehezebb mathematicailag, mert nem vagyunk képesek oly számot vagy kitévelt elő-

állítani, melly a' görbe körvonal és valamely egyenes vonal közti viszonyt tökéletesen kifejezné, vagyis: a' görbe körvonal végetlen mennyiség levén, nem lehet azt véges mennyiséggel mérni, mert valamint véges mennyiséget végessel, úgy végetlent is csak végetlennel mérhetni. Áll ez a' technicai mérésnél is. Azon darabka czérnaszál vagy papiros, mellyel valamely gömbölyeg test' körületét megmérém, körülövezve végetlen sok kicsiny részekre töredezvén, a mint két végét összeérintém, végetlenné lön, 's csak így valék képes a' körületet azzal megmérni. De ha a' czérnaszálat vagy papirost kiegyenesítve tartom, soha sem fogom azzal a' test' körületét megmérni tudni. És ha a' körületnek felét vagy tizedrészét akarnám megmérni: ezt is csak végetlen által tehetem, mert végetlen mennyiségnek fele, tized, sőt milliomod része is végetlen, azaz: a' körületnek felét vagy tized részét is csak görbén ráillesztett czérnaszállal, mi hasonlóan végetlen, mérhetem meg.

Tapasztalás bizonyítja azonban: mennyire bizonytalan a' technicai mérés, minthogy ugyanazon körület' többszöri mérésénél különböző eredményeket találunk; azért mathematicusnak kell itt, a' körület' viszonyát megalapítván igazságot tenni. De ő e' mérésnél czérnaszálat nem használhat; mert ha ezt teszi: a' tiszta mathesis' köréből kilépven, kerégyártók, bodnárok közé elegyedik, vagyis a' mérést csak technicailag eszközzi. Mit tehet hát? Kénytelen ő a' görbe vonalt egyenessel, vagy a' végetlent végessel mérni; 's épen ezért nehezedik feladata olly nagyra: ezért annak tökéletes megfejtése lehetetlen: ezért lett már a' régi időkben a' „kör' négyesügitése“, vagy az „átmérő és körület közti viszony' keresése“ olly nevezetes feladat. Sok próba után el is találá ő ugyan az útat, melly e' nehéz feladat' megfejtésére vezetne, de átlátá egyszersmind, hogy ezen az uton czélt érni lehetetlen, mert végetlenségig eljutni emberi erőt felülhaladó dolog. Valamennyire közelítvén tehát a' czél felé meg kelle elégednie olly eredménnyel, melly a' közéletbeni használatra bőven elég.

Az átmérő és körület közti legelső és legdurvább viszony; 1 : 3. Ez csak bodnároknak való, sőt ezek sem használhatják azt minden esetben. Ezután következnek: 6 : 19. 8 : 25; 's e' kettő' összetéből: (6 + 8) : (19 + 25) lesz; 7 : 22. Ezt még Archimedes találta volt ki; 's e' viszony sok esetekben, ha t. i. az átmérőből a' körületet vagy megfordítva, rajzoló eszközzel akarjuk keresni, jól használható. Következnek: 100 : 314 és 113 : 355. Ezen utolsót Metius alapítá meg; 's ez a' legegyszerűbb viszonyunk, melly a' közéletben csak nem minden számításoknál kielégít minket. De mathematicusoknak vizsgálódásoknál, valamint astronomiai számításoknál, még közelítőbb viszonyra van szükségök. Ha tehát az átmérő egynek vétetik, lesz a' viszony: 1 : 3.141592653589793....

Mind ezen viszonyokat biztosan a' körbe be- és körülrít sokszögek segédével találták és számították ki, alapul szolgálván az: miszerint a' beírt sokszög' térszine kisebb és a' körülríté nagyobb levén a' kör térszinénél, minél nagyobb a' sokszögoldalok' száma, annál inkább közelítnek ezen sokszögek' térszinei egymáshoz, következésképen a' köztök levő kör' térszinéhez is. De milly sokba kerül ezen munka! Ha a' fentebbi viszonyt például 10 tizedessel akarnók kiszámítani: tizenyolczszor kellene négyszög-gyökeret venni és a' szögoldalok' száma egy million felül volna. Azonban, mióta ezelőtt másfél századdal Newton, Leibnitz idejökben a' végetlenek' tana születék és a' végetlent mathematicailag is végetlennel kezdék mérni: e' nehéz munka is némí könnyebbülést nyere; 's néhányan találkoztak már, kik a' körületet kifejező számot száznál több tizedes jeggyel adák. Azóta a' „kör' négy szögítése“ feladat is megszűnt olly hires lenni, mint hajdan volt; 's már ma a' mathematicusok olly könnyen keresztül haladnak a' körön, mint Napoleon a' várakon, a' nélkül hogy a' nevezett feladat' megfejtésén haszontalan törnék fejöket.

Valóban sok kincs volt az egyszerű körben elrejtve, de sokat is kiástak a' mathematicusok. Nehány vonalok a' körben számtalan sok függvényeket szülnének, ezek ismét számtalan logaritmokat. A' háromszögmérettan, úgy szólván, egészen a' körön alapul; 's ki tudja: Pythagoras nem épen a' körben találta-e fel megbecsülhetlen tanát, az úgynevezett „mathesis mesterét.“ — Magam is ugyan rég keresztül haladtam a' körön: rég kinőttem belőle, de a' történettől visszavezéreltetve, nem megvetendő kincset találék benne, melyet a' tisztelt olvasóval, ha még néhány szavamra figyelmezend, ezennel megosztani kívánok.

A' görbe körvonal' kiegyenesítését, különösen a' rajzoló eszközzeli miveletre tekintve, tárgyazza előadásom, hol nevezetesen a' következő feladatok' megfejtései fordulnak elő: 1, bármely körivet-, 2, az egész körületet egyenes vonalba változtatni, 3, és 4, a' körületből a' szögöldalt és sugárt megtalálni. Ezen feladatok régi módu mefejtéseivel nem akarván az időt tölteni, csupán figyelmeztetni bátorokodom azokra a' tisztelt olvasót; hogy így a' kétféle megfejtések közti különbséget látván az alább következő új módokról méltányos ítéletet hozhasson.

I. F e l a d a t.

Bármely adott körivet egyenes vonalba változtatni?

1. *Alkotás.* Legyen az adott ív (képl. 1.) AB, ép-pontja C. — A pontban huzzunk az ívhez érintőt, AM-et; aztán az adott ívet D pontban két egyenlő részre osztván, huzzuk a' BD vonalt az érintőre G pontig; ezt C-vel összekötvén húzzuk CG-hez B pontból BN-et egyenközüleg; és lesz AN = arc. AB, következőleg körkivágás ACB = háromszög ACN — közel.

Ebből áll az egész mesterség. Ez az a' kincs, melynek tudtomra — de csak entudtomra — első megtalálója

vagyok. Igaz, itt is mint egyebütt, csak közelítés által találjuk meg a' keresettet, de van a' művelésnek, egyszerűsége mellett, némi geometriai színe, mi a' régi módnál csak nem egészen hiányzik. Mennyire és melly esetekben közelítünk a' keresendő számhoz vagy vonalhoz, alább látandjuk meg.

Bizonyítási próba, a) synthesis útján. Rövidség kedvéért legyen körkivágás $ACB = K$, háromszög $ACN = H$, körszelet $AdDf = DbBc = m$, az íven kívül a' darab tér $AfDGA = n$. Eredeti alkotás szerint háromszög $CBN = BNG$ levén, következő betűjátékot folytathatunk:

$$ACbG = ACbG$$

$$CBb + BNb = GbN + BNB$$

$$ACbG + CBb = ACbG + GbN;$$

Már pedig: ✓

$$ACbG + CBb = ACbG = K + n - m;$$

és:

$$ACbG + GbN = ACN = H;$$

következésképp:

$$I. K + n - m = H, \text{ vagy:}$$

$$K + n = H + m.$$

Ezen egyenlet mutatja: ha $m = n$ volna, akkor H is $= K$ levén, a' kör négyszögítve volna, mi pedig fentebbi állításunk szerint lehetetlen; 's ennél fogva $m = n$, vagy $H = K$ nem lehet, kivévén azon egy esetet, midőn $m = n = 0$ lesz, 's akkor H is $= K = 0$ leend; min-

den más esetben $m < n$, és így H is $< K$.

Továbbá:

$$ACB < \text{és} ACBO > ACN;$$

mert:

$$ACBG = ACN,$$

ACB, mint része, $< ACBG$, tehát $< ACN$ -nél is;
és:

ACBO, mint egész, $> ACBG$ részénél, tehát $> ACN$ -nél is.

Ennélfogva a' beirt sokszög rész ACB kisebb - és a' körülírt ACBO nagyobb levén ACN háromszögnél, ez utolsó' térszine közelebb van ACB körkivágás' térszinéhez, mint amazokéi.

Egyébiránt látható itt: miszerint G pont, mind addig míg AG semmivé nem lesz, A és O pontok közt esik; ha pedig $AG = 0$ lesz: B, N, O pontok is mind A-ba esvén, $K = H = ACB = ACBO = 0$ leend.

De lássuk már

b) *Analysis' útján.* Legyen az adott iv' félmérője
vagy sugára (képl. 1.) $AC = a$; félhurja $\frac{AB}{2} = c$. — A'

megkívántató segédvonalokat a' képletben huzván, mind azt, mire szükségünk van, a és c által kifejezve, könnyen megtaláljuk; t. i. $CH = \sqrt{a^2 - c^2}$; $BH = a - \sqrt{a^2 - c^2}$;

$$CL = CE = \frac{a^2 - 2c^2}{a}; \quad AL = BE = \frac{2c^2}{a}; \quad AE = BL =$$

$$\frac{2c}{a} \sqrt{a^2 - c^2}; \quad AM = \frac{2ac \sqrt{a^2 - c^2}}{a^2 - 2c^2}; \quad CM = \frac{a^3}{a^2 - 2c^2};$$

$$BM = \frac{2ac^2}{a^2 - 2c^2}.$$

Aztán az arányokból:

$$BH : HD = BK : KG,$$

$$KM : KG = AM : AC,$$

$$AC : AG = BF : FN.$$

következik végtére:

$$AN = \frac{6ac\sqrt{a^2 - c^2 - 4c^3}}{3a^2 - 4c^2}; \text{ 's ha itt } c \text{ helyett az}$$

egész húr $AB = x$ tétetik, lesz:

$$\begin{aligned} \text{II. } AN &= \frac{3ax\sqrt{4a^2 - x^2 - x^5}}{6a^2 - 2x^2} = \frac{x(4a + \sqrt{4a^2 - x^2})}{2(a + \sqrt{4a^2 - x^2})} \\ &= x + \frac{x^5}{2 \cdot 3 \cdot (2a)^2} + \frac{7x^5}{2^5 \cdot 3^2 \cdot (2a)^4} + \frac{58x^7}{2^5 \cdot 3^3 \cdot (2a)^6} + \\ &\frac{523x^9}{2^7 \cdot 3^4 \cdot (2a)^8} + \dots \end{aligned}$$

Már most, ha az ívet $\left(\frac{\pi}{r}\right)$ y-al jelöljük, lesz:

$$K = \frac{a\pi}{2r} = \frac{ay}{2}$$

$$H = \frac{ax(3a\sqrt{4a^2 - x^2 - x^2})}{4(3a^2 - x^2)}$$

$$m = \frac{a(y - x)}{4}$$

$$n = \frac{3a^2x}{4(a + \sqrt{4a^2 - x^2})} - \frac{ay}{4}$$

Továbbá a' beirt szögoldal $AB = x$, és a' körülírt

$$AO + OB = \frac{2ax}{\sqrt{4a^2 - x^2}} = x + \frac{x^5}{2 \cdot (2a)^2} + \frac{3x^5}{2^5 \cdot (2a)^4} + \frac{5x^7}{2^4 \cdot (2a)^6} + \dots \text{ lévén, következik: hogy valamint fel-}$$

ebb a' beirt sokszögreszt kisebbnek-és a' körülírtat nagyobbak találtuk ACN-nél, úgy itt is amannak oldala AB kisebb- és ennek AO + OB nagyobb AN vo-

nalnál. — Ezenkívül tudva van: miszerint még a' be- és körülírt szögoldalok közt keresett középvonal is nagyobb az illető ívnél; a' nevezett vonalok' értékei pedig

mutatják: hogy AN kisebb mint: $\frac{AB}{2} + \frac{AO + OB}{2}$ kö-

vetkezőleg AN még közelebb van az ívhez, mint az érintett középvonal.

Lássuk már a' számi eredményt.

A' ludolphi számot (π) ismeretesnek vevén 's arra alapítván y' értékét, K és H vagy m és n' értékeit egymással hasonlításba hozhatnók; azonban célunkra mind-egy, ha csupán y és AN vonalok' értékeit vesszük is hasonlításba, mert hiszem a' térszinek úgy állnak egymáshoz, mint ezen vonalok, t. i. K: H = y: AN. — Már fentebb láttuk: ha a' kör' átmérője = 1, a' körület $\pi = 3.1415926535\dots$. Legyen hát H formulánkban:

$$a = \frac{1}{2}; x = \frac{1}{2} = 6 \text{ szögoldal; lesz:}$$

$$\left. \begin{array}{l} AN = 0.52451\dots \\ y = \frac{\pi}{6} = 0.52359\dots \end{array} \right\} \text{különbség} = 0.00092\dots$$

$$\text{Ha } x = \frac{1}{2} \sqrt{2 - \sqrt{3}} = 0.25881904\dots = 12$$

szögoldal; lesz:

$$\left. \begin{array}{l} AN = 0.2618268\dots \\ y = 0.2617993\dots \end{array} \right\} \text{különbség} = 0.0000275\dots$$

$$\text{Ha } x = 0.130526192\dots = 24 \text{ szögoldal; lesz:}$$

$$\left. \begin{array}{l} AN = 0.13090048\dots \\ y = 0.13089968\dots \end{array} \right\} \text{különbség} = 0.0000008\dots$$

Ha $x = 0.026176948307\dots = 120$ szögoldal; lesz:

$$\left. \begin{array}{l} AN = 0.02617993905 \dots \\ y = 0.02617993877 \dots \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{különbség} \\ = 0.0000000002 \dots \end{array}$$

Ha $x = 0.013089595571344 \dots = 240$ szögoldal; lesz:

$$\left. \begin{array}{l} AN = 0.0130899693984 \dots \\ y = 0.0130899693899 \dots \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{különbség} = \\ 0.000000000085 \dots \end{array}$$

Látjuk ebből: 1) hogy x' kisebbedésével AN és y' — vagy illetőleg H és K' értékei mind inkább közelítenek egymáshoz, 's már a' 240 szögoldalnál 10 tizedes jegyben egyenlők.

2) Hogy rajzoló eszközzel minden ívet, mely 60 foknál (vagy gradusnál) kisebb, az előadott egyszerű mód szerint hiba nélkül lehet egyenes vonalba változtatni. Ha pedig az adott ív 60 foknál nagyobb, előbb csak felét vagy harmadát változtatván egyenes vonalb, ezt kétszer vagy háromszor vesszük. — Ha például egy 60 foknyi ívet, melynek sugára $AC = 2$ hüvelyk, akarnék kiegyenesíteni:

$$\text{ni: lenne } y = \frac{4\pi}{6} = 2.09439^{\text{II}}, \text{ és } AN = \frac{3\sqrt{3-1}}{2}$$

$= 2.09807^{\text{II}}$; különbség $= 0^{\text{II}}, 0^{\text{III}}, 0^{\text{IV}}, 6^{\text{V}} \dots$; mi olly kicsiny, hogy rajzoló eszközzel megkülönböztetni sem lehet. Annyival inkább, ha az adott ív 60 foknál kisebb: AN és y közt még kisebb lesz a' különbség.

3) Midőn ellenben az adott ív nagyon kicsiny, p. o. csak 20 — 25 foknyi: G pontot, minthogy GB és GM vonalok ekkor igen hegyes szögletet alakítanak, nem lehetvén elég bizonyossággal megtalálni, az előadott alkotási módot illy esetben nem jól használhatónak mondhatjuk. — E' hajon többféle módon segíthetni, melyek közt a' legzélszerűbb talán e' következő:

Második alkotási mód. AB (kép. 2.) az adott ív, C éppontja, és AM érintője lévén, egyenlítsük AQ -t az ív'

hurjával, AB-val, nem különben CP-et BS-el, AS az ív' átmérője levén, és huzzuk PQ-hoz B pontból BN-et egyenközben; 's lesz AN = arc. AB közel.

Bizonyítás. Huzzuk C-pontból CG-ét egyenközben PQ-hoz. 's lesz CG, BN-hez is egyenközben. Már most:

$$AG : AC = AQ : AP,$$

$$\text{és } AG = \frac{AC \cdot AQ}{AP} = \frac{ax}{a + \sqrt{4a^2 - x^2}}$$

AC = a; AQ = AB = x; és AP = AC + BS = a + \sqrt{4a^2 - x^2} levén.

Már pedig az első alkotási módnál is AG' értéke ugyan ez; t. i. $AG' = \frac{ax\sqrt{4a^2 - x^2} - a^2x}{3a^2 - x^2} =$

$\frac{ax}{a + \sqrt{4a^2 - x^2}}$; következöleg AG' hossza a' két alkotási

si módnál egyenlő egymással. Ugyanazon módon, mivel itt is mint amott, CG-hez B-ből BN egyenközben huzatik, AN' értéke és így hossza a' két alkotási módnál teljesen egyenlő egymással.

Azonban e' fentebbi alkotásnál CG vonalt húzni felesleges, egyenközöse PQ már ott levén.

Harmadik alkotási mód. Minthogy (form II.) AN = $\frac{x(2a + \frac{1}{2}\sqrt{4a^2 - x^2})}{a + \sqrt{4a^2 - x^2}}$, az előbbi második alkotási mód

csak annyiban változik: hogy. ST, $\frac{BS}{2} = CR$ -rel e-

gyenlítettvén PQ-hoz T-pontból TN egyenközben huzatik, hol ez utolsó vonal ismét B-ponton fog keresztül menni. — Ezen alkotási mód inkább az által különbözők az előbbitől: miszerint itt a' miveletnél nem vagyunk az ívhez köttetve.

E' két alkotási módok által képések vagyunk — mennyire t. i. rajzoló eszközeink' jósága és szemeink' élessége engedik — nem csak 20 — 25 de 10 — 15 foknyi ívet is a' legnagyobb pontossággal kiegyenesíteni; nem szolgálhatván itt már ellenvetésül az: hogy APQ és ATN igen hegyesszögletek, mert hiszem P, T, pontok úgy szólván készen vannak és csak AM vonalon keresünk új pontokat; itt pedig a' szögletek, az ív' kisebbedésével mind inkább közelítvén a' helyes szöglethez, Q, N pontokat annál bizonyosabban adják.

4) Mivel II formulánk számítás' útján a' 6 szögoldal' ívét 2 — 12 szögoldalét 3 — 24 szögoldalét 4 — 120 szögoldalét 8 .... tizedessel adja y' értékével egyezőleg: már a' 70 — 80 szögoldalón alúl nem elég pontossággal találjuk illető ivateket. Ha például a' 6 szögoldal' íve hat tizedes jegyben hiba nélkül kívántatnék, a' kérdésre nem tudnánk itt megfelelni. — De az elemi mértanban ismeretes formulát: $C = \sqrt{2a^2 - a\sqrt{4a^2 - d^2}}$,

segédül véve, azonnal megfejthető leend a' feladat. Ugyan is elsőben a' szögoldal' számát duplázom vagy négyszer 's lesz: $6 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 = 96$. II formulánk a' 120 szögoldal' ívét 8 tizedessel jól adja, tehát a' 96 szögoldal' ívét is 6 — 7 tizedessel hiba nélkül adandja. Az adott 6 szögoldalát hát a' most leirt formulába d helyett tevén ismétlés által hátraviszem a' 96 szögoldalra. Ezt aztán a' II formulában x helyett használva AN értéke a' 96 szögoldal' ívét adandja, melyet négyszer vevén megtalálom a' 6 szögoldal' ívét.

De ezen művelet igen terjedelmes levén — mivel csak a' 96 szögoldal' kiszámítása végett ötször kell négy-szöggyökeret venni — jobb lesz a' hátravitel' és illetőleg az egész számítás' módját egy közönséges formulában előadni. Legyen e' végre adott szögoldal $= c$, ennek íve $= y$, a' duplázás vagy általánosan szorzás' száma $= m$, a' szorzás által talált kis szögoldal (pél-

dánkban $96) = 1$, a' kör' sugára $= a$, és azonközben rövidség' kedvéért $\sqrt{\frac{a^2 - c^2}{4}} = v$; lesz:

$$\begin{aligned} \text{III. } 1 &= \text{chor. } \frac{y}{m} = \left(\frac{1}{m} c v \frac{1}{m} - 1 \right. \\ & - \frac{1}{m} \left(\frac{1}{m} - 1 \right) \left(\frac{1}{m} - 2 \right) c^3 v \frac{1}{m} - 3 \\ & \left. + \frac{1}{m} \left(\frac{1}{m} - 1 \right) \left(\frac{1}{m} - 2 \right) \left(\frac{1}{m} - 3 \right) \left(\frac{1}{m} - 4 \right) c^5 v \frac{1}{m} - 5 \right. \\ & \left. - \dots \right) : a \frac{1}{m} - 1 \\ & = \frac{c}{m} + \frac{(m^2 - 1) c^3}{1. 2. 3. m^5} + \frac{(m^2 - 1) (9m^2 - 1) c^5}{1. 2. 3. 4. 5. m^5} \\ & + \frac{(m^2 - 1) (9m^2 - 1) (25m^2 - 1) c^7}{1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. m^7} + \dots \end{aligned}$$

v' értékét rendesen kifejtve.

Ez utolsó értékét l -nek, mint hátravitt kis szögöldalt, II. formulánkba x helyett tevén (megtartván ugyan c helyett x -et) megtaláljuk a' neki (l -nek) megfelelő ivet; t. i.

$$\begin{aligned} \frac{y}{m} &= \frac{x}{m} + \frac{x^5}{2. 3. m^5 (2a)^2} + \frac{(27m^4 + 8) x^5}{2. 3^2. 4. 5. m^5 (2a)^4} \\ & + \frac{(135m^6 + 56m^2 + 12) x^7}{2. 3^2. 4. 6. 7. m^7 (2a)^6} + \dots \end{aligned}$$

$$\text{és: IV. } y = x + \frac{x^5}{2. 3} + \frac{(27m^4 + 8) x^5}{2. 3^2. 4. 5. m^4}$$

$$\begin{aligned}
 & + \frac{(135 m^6 + 56 m^2 + 12)x^7}{2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 6 \cdot 7 \cdot m^6} \\
 & + \frac{(11025 m^8 + 5264 m^4 + 1680 m^2 + 336)x^9}{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 5 \cdot 6 \cdot 7 \cdot 8 \cdot 9 \cdot m^8} + \dots
 \end{aligned}$$

ha a' kör' átmérője (2a) egynek vétetik.

Már most m értékeül akármely számot (példányban 16-on felül) vehetünk, de minél nagyobbát annál inkább és hamarabb közelítünk y' valódi értékéhez. — Végre ha

m végetlen nagynak vétetik, lesz: $\frac{27 m^4 + 8}{9 m^4} = 3$;

szintűgy: $\frac{135 m^6 + 56 m^2 + 12}{9 m^6} = 15$; stb., és for-

mulánk a' legegyszerűbb alakjában tűnik elő:

$$\begin{aligned}
 \text{V. } y = x + \frac{x^3}{2 \cdot 3} + \frac{1 \cdot 3 \cdot x^5}{2 \cdot 4 \cdot 5} + \frac{1 \cdot 3 \cdot 5 \cdot x^7}{2 \cdot 4 \cdot 6 \cdot 7} \\
 + \frac{1 \cdot 3 \cdot 5 \cdot 7 \cdot x^9}{2 \cdot 4 \cdot 6 \cdot 8 \cdot 9} + \dots
 \end{aligned}$$

Ezen utolsó formulát megtaláljuk K és H, vagy m és n értékeiből is. Ugyanis fentebb mondtuk: csak azon egy esetben lehet $m = n$, vagy $K = H$, midőn mind ezen mennyiségek semmivé lesznek. Ez pedig csak

akkor történhetik: ha $AG = \frac{ax}{a + \sqrt{4a^2 - x^2}} = 0$, kö-

vetkezéskép: $x = y = 0$ leend. Lesz tehát ekkor K és H értéke:

$$\frac{ay}{2} = \frac{ax(4a + \sqrt{4a^2 - x^2})}{4(a + \sqrt{4a^2 - x^2})}$$

$$\frac{y}{x} = \frac{2a + \frac{1}{2}\sqrt{4a^2 - x^2}}{a + \sqrt{4a^2 - x^2}} = 1.$$

Innen :

$$2a + \frac{1}{2}\sqrt{4a^2 - x^2} - (a + \sqrt{4a^2 - x^2}) \\ = a - \frac{1}{2}\sqrt{4a^2 - x^2} = 0, \text{ és:}$$

$$\frac{a}{\frac{1}{2}\sqrt{4a^2 - x^2}} = 1.$$

Tehát :

$$\frac{y}{x} = \frac{2a}{\sqrt{4a^2 - x^2}}.$$

Már most a' végetlen kicsinyek vagy semmiknél a' külzelés' jegyét használva és 2 a helyett egyet téve lesz :

$$\frac{dy^4}{dx} = \frac{1}{\sqrt{1-d(x^2)}} = 1 + \frac{x^2}{2} \\ + \frac{3x^4}{2^5} + \frac{5x^6}{2^4} + \dots$$

$$dy = dx + \frac{x^2 dx}{2} + \frac{3x^4 dx}{2^5} + \dots$$

és:

$$y = x + \frac{x^5}{2 \cdot 3} + \frac{3x^5}{2 \cdot 4 \cdot 5} + \frac{3 \cdot 5 \cdot x^7}{2 \cdot 4 \cdot 6 \cdot 7} + \dots, \text{ mint}$$

fentebb.

II. F e l a d a t.

Az egész körületet egyenes vonalba változtatni?

E' feladat' megfejtése az előbbiétől lényegesen ugyan nem különbözik, mert a' körületnek előbb p. o. csak $\frac{1}{6}$,

$\frac{1}{8}$, $\frac{1}{10}$ vagy $\frac{1}{12}$ ... részét változtatván egyenes vonalba 's egy olyan részt 6, 8, 10 vagy 12-szer vévén megtaláljuk az egész körületet kiegyenesítve. Csupán azt kell itt kimutatni; mennyire közelítünk e' különböző alkotások által a' valóságos körülethez.

Legyen e' végre II formulánkban:

$$AN = \frac{3ax\sqrt{4a^2 - x^2 - x^3}}{6a^2 - 2x^2},$$

a' kör' sugara a $+\frac{1}{2}$, a' körület AN. $r = k$; lesz:

$$x = 6 \text{ szögoldalnál: } k = 3.14711\dots$$

$$x = 8 \quad \text{,,} \quad : k = 3.14344\dots$$

$$x = 10 \quad \text{,,} \quad : k = 3.142087\dots$$

$$x = 12 \quad \text{,,} \quad : k = 3.141923\dots$$

Tudjuk: rajzoló eszközzel a' körületet legkönnyebben megtaláljuk, ha az átmérőt hét egyenlő részre osztván huszonekét ilyen részt összeveszünk; 's ha az átmérő p. o. $4''$, a' körületi különbség $= 0''$, $0'''$, 0^{IV} , 8^V , mi olly csekélység, mellyet czirkalommal alig tudunk már megkülönböztetni. — És ehhez hasonlítván a' fentebbi átváltoztatási módokat, látjuk: mivel $\frac{2}{7} = 3.142857\dots$, a' 8 szögoldal valamivel nagyobb, és a' 10 szögoldal kisebb viszonyt ad, mint $\frac{2}{7}$. Ennélfogva a' 10 szögoldalt vévén átváltoztatási alapul inkább közelítünk a' valóságos körülethez, mint $\frac{2}{7}$ által, 's még inkább a' 12 szögoldal által, stb.

Számítás' útján pedig minél kisebb értéket adunk x-nek, annál inkább közelítünk a' körületet kifejező számhoz. p. o.

$$x = 24 \text{ szögoldalnál: } k = 3.141611\dots$$

$$x = 240 \quad \text{,,} \quad : k = 3.1415926556\dots$$

$$x = 1000 \quad \text{,,} \quad : k = 3.1415926535965\dots$$

Itt hát az 1000 szögoldal annyi tizedes jeggyel adja a' körületet, mint különben a' be- vagy körülirt milliionszögoldal.

Végre midőn $x = \frac{1}{\infty}$; lesz:

$$\begin{aligned} \text{VI. } k = \pi = r \left(x + \frac{x^3}{2 \cdot 3} + \frac{1 \cdot 3 \cdot x^5}{2 \cdot 4 \cdot 5} \right. \\ \left. + \frac{1 \cdot 3 \cdot 5 \cdot x^7}{2 \cdot 4 \cdot 6 \cdot 7} + \dots \right) \\ = 3.1415926535897 \dots \end{aligned}$$

akármelyik szögoldalt vesszük is x' értékeül.

III. F e l a d a t.

Az adott körületből a' sokszögoldalt megtalálni?

Hogy lehet adott körületből a' szögoldalt rajzoló eszközzel megtalálni; arról itt nincs mit szólni, mert az csak az eddigi mód szerint történhetik. De az analytical számítását illetőleg tartom méltónak e' feladat' megfejtését is itten érinteni. — Legyen erre nézve fentebbi II formulánkban AN vonal maga az $iv = y$; lesz:

$$y = \frac{x(4a + \sqrt{4a^2 - x^2})}{2(a + \sqrt{4a^2 - x^2})}, \text{ és:}$$

$$x^4 - 4x^3y + 12a^2x^2 + 4x^2y^2 - 12a^2y^2 = 0,$$

melly egyenletből x mint szögoldal keresendő.

Jóllehet felsőbb rendű egyenlet legyen ez: mégis x' értékét igen könnyű itt meghatározni, mert látjuk és a' dolog' természete hozza magával: miszerint a' húr — ha az már p. o. hatszögoldalnál kisebb — csak valami

Eis részecskével kisebb a' hozzá tartozó ívnél, t. i. chor. $AB = \text{arc. } AB - t$, vagy $x = y - t$, hol t , y -hoz képest csak kicsiny törtszám. x helyett $(y - t)$ -ét egyenletünkbe tevéen tehát, t ' értékét y által kifejezve annyira meghatározhatjuk, mennyi szükséges, 's találjuk:

$$\text{VII. } x = y - \frac{y^5}{2 \cdot 3 \cdot (2a)^2} - \frac{y^5}{2^3 \cdot 3^2 \cdot (2a)^4} \\ + \frac{y^7}{2^4 \cdot 3^2 \cdot (2a)^6} + \frac{y^9}{2^7 \cdot 3 \cdot (2a)^8} + \dots$$

Itt azonban x' értéke az illető szögoldalokat csak annyi tizedes jeggyel adja helyesen, mint megfordítva AN' értéke adá az íveket, t. i. a' 6 szögoldalt 2 — 12 szögoldalt 3 — 120 szögoldalt 8 — stb tizedes jeggyel. Minélfogva már 70 — 80 szögoldalon alól nem elég pontossággal találjuk a' szögoldalokat; 's ha p. o. a' 17 szögoldal 7 tizedessel hiba nélkül kívántatnék, nem tudnánk itt eleget tenni a' kérdésnek; mert formulánk a' 17 szögoldalt csak három tizedessel adja helyesen. De az elemi mértanban ismeres'

formulát: $d = \frac{c}{a} \sqrt{4a^2 - c^2}$, segédül véve, megfejt-

hető leend a' feladat. Duplázon t. i. a' szögoldal' számát vagy háromszor, 's lesz: 17. 2. 2. 2. = 136. A' VI formula által kiszámítom most a' 136 szögoldalt és ezt,

$d = \frac{c}{a} \sqrt{4a^2 - x^2}$ formulába c helyett tevéen három-

szori ismétlés által visszaviszem a' 17 szögoldalra. Hogy ez utolsót ekkép' hét tizedes jeggyel hiba nélkül megtalálandom, bizonyos; mert VI formulánk a' 120 szögoldalt nyolcz tizedessel jól adja, következőleg még pontosabban adandja a' 136 szögoldalt. ¹⁾

¹⁾ Mondhatná itt valaki: „ezen az úton a' VII formula nél-

De mivel e' mivelet ismét sok munkával jár: jobb lesz a' visszavitel' módját egy közönséges formulába összehuzni. — Legyen e' végre a' duplázás vagy általánosan szorzás' száma = m; a' szorzás által talált kis szögoldal = c; ennek íve = A; az iv' sugára = a; és rövidség kedvéért $\sqrt{a^2 - \frac{c^2}{4}} = v$; lesz;

$$\begin{aligned} \text{VIII. Chor. } m A &= \left(m c v^{m-1} - \frac{m(m-1)(m-2)c^3 v^{m-5}}{1. 2. 3.} \right. \\ &+ \left. \frac{m(m-1)(m-2)(m-3)(m-4)c^5 v^{m-5}}{1. 2. 3. 4. 5.} \dots \right) : a^{m-1} \\ &= m c - \frac{m(m^2-1)c^3}{1. 2. 3.} + \frac{m(m^2-1)(m^2-9)c^5}{1. 2. 3. 4. 5.} \\ &- \frac{m(m^2-1)(m^2-9)(m^2-25)c^7}{1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.} + \dots \end{aligned}$$

v' értékét visszaadva és kifejtve.

Már most a' VII formula szerint c helyett magát az ívet téve, lesz:

$$\text{Chor. } m A = m A - \frac{m^3 A^3}{1. 2. 3. (2a)^2} + \frac{(3m^5 - 8m) A^5}{1. 2. 3^2 4. 5. (2a)^4}$$

kül is megfejthetni e' feladatot.“ — Úgy van; de hány-szor kell duplázni a' 17 szögoldal és hány-szori ismétlés által arra visszavinni? Vagy 13-szor duplázni kell's ugyan any-nyszor gyökeret venni; nagy a' különbség pedig 3—és 13-szori gyökérvétel közt.

$$- \frac{(m^7 - 56 m^5 + 20 m) A^7}{1.2.3.4.5.6.7.(2a)^6} + \dots$$

És itt ismét $m A'$ hurját $x - mA$ ivet $y - 2a$ át-
mérőt egynek véve; lesz:

$$\begin{aligned} \text{IX. } x = y &- \frac{y^5}{1.2.3} + \frac{(3m^4 - 8)y^5}{1.2.3^2.4.5.m^4} \\ &- \frac{(m^6 - 56m^2 + 20)y^7}{1.2.3\dots 7.m^6} \\ &+ \frac{(m^8 - 336m^4 + 720m^2 - 560)y^9}{1.2.3\dots 9.m^8} - \dots \end{aligned}$$

Ha már e' formula szerint akarnók a' 17 szögoldalt ki-
számítani lenne $y = \frac{\pi}{17}$; m' értékeül pedig (8-on felül)

akármely számot vehetünk, de minél nagyobbat ve-
szünk, annál inkább és hamarább közelítünk x' valódi
értékéhez, mint a' 17 szögoldalt kifejező számhoz.

Vége ha m' értékeül végetlen nagy mennyiség vé-
tetik; lesz:

$$\frac{3m^4 - 8}{3m^4} = 1; \quad \frac{m^6 - 56m^2 + 20}{m^6} = 1, \text{ stb.};$$

és formulánk még egyszerűbb alakban tűnik elő:

$$\begin{aligned} \text{X. } x = y &- \frac{y^5}{1.2.3} + \frac{y^5}{1.2.3.4.5} \\ &- \frac{y^7}{1.2\dots 7} + \frac{y^9}{1.2\dots 9} - \dots \end{aligned}$$

Jegyzet. Alig szükséges itt megemlítenem: hogy a VIII formula' leszarmaztatása, következöleg a' III-diké is, már az elemi mértanban történik; és hogy ezen formulából közvetlenül is következnek az V. és X. alatti formulák; csak hogy ezekhez a' közbe tett IV. és IX. formulák mindenkor közelebb vannak, mint a' III. és VIII. alattiak. Mert, mint már fentebb megjegyeztem, a' 17 szögoldal' kiszámításánál például a' IX. formulában m' értékeül $2^3 = 8$ -on felül akármelly számot vehetünk; a' VIII. formulában pedig m' értékeül csak $2^{15} = 8192$ -ön felül vehetünk akármelly számot. Továbbá, minthogy a' VIII. formulából, midőn elsőben $m c = y$, és aztán $m = \infty$ lesz, egyszerűen következtetjük: $x = y -$

$$\frac{y^5}{1.2.3.} + \frac{y^5}{1.2...5.} - \dots, \text{ az a' kérdés támad: hogyan}$$

változhatott itt a' húr (c) ivvé? Pedig úgy van, mert

$$\text{ha } m = \infty, \text{ lesz akkor } c = \frac{1}{\infty}; \text{ tehát — mint vé}$$

getlen kis szögoldal — az ívnek egy része, 's ennél fogva $mc = y$ a' végetlen' föltétele mellett csakugyan képviseli az ívet. A' IX. formulában ellenben, minthogy a' VII. formulából által vett ámbár nem a' legnagyobb pontossággal, de még is ívet képviselt, nem annyira szükséges a' végetlen' föltétele.

IV. F e l a d a t.

Az adott körületből a' sugárt megtalálni?

Tudjuk: rajzoló eszközzel legkönnyebben megtaláljuk a' kör' sugárát, ha az adott körületet 44 egyenlő

részre osztván 7 ilyen részt összeveszünk. — Hát az itteni új mód szerint hogy találjuk meg azt? A' 8 szögoldalt vevén átváltoztatási alapul, nem kell egyebet tennünk: mint tetszés szerint vett sugárral (AC. kép. 3.) kört írni, körületének $\frac{1}{8}$ részét egyenes vonalba (AN) változtatni, aztán az adott, körület' $\frac{1}{8}$ részét AV-val egyenlítővén, V-ből CN-hez VZ vonalt egyenközben huzni; mert így AZ az adott körület' sugára leend. Világos ez minden további bizonyítás nélkül.

Ha a' 10 - vagy 12 szögoldalt vesszük alapul: természetesen még pontosabban találjuk a' sugárt.

Számítás által a' kör' átmérőjét vagy sugárát a' kerületből megtalálni, semmi nehézséggel nem jár, mert az mindenkor csak ezen arány szerint: $1 : \pi = 2 a : k$ történhetik. Csak egy kérdés fordulhatna itt még elő, mellynek megfejtését szinte az elemi mértan' határán kívül esőnek mondhatni; t. i. ha a' húr (h) és hozzá tartozó ív (i) hossz mértékben adatnak, azokból a' kör' sugárát megtalálni.

Tudva levő II. egyenletünkből:

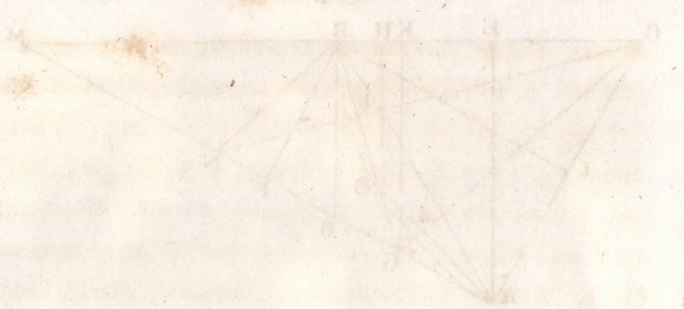
$$AN = \frac{3 a x \sqrt{4 a^2 - x^2 - x^3}}{6 a^2 - 2 x^2},$$

hol AN az ívet $= i$, x a' húr $= h$, és a a' sugárt képviseli, egyszerűen következik:

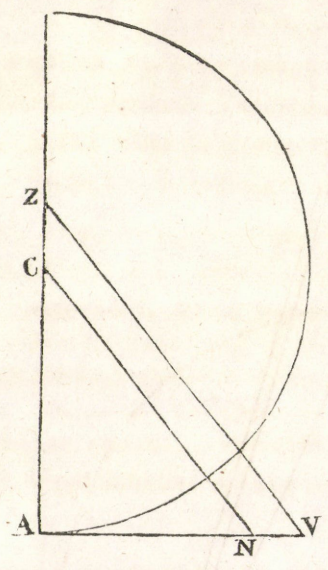
$$a = \frac{h(2i - h)}{2\sqrt{3(i^2 - h^2)}}; \text{ vagy: } a : h =$$

$$\left(i - \frac{h}{2}\right) : \sqrt{3(i^2 - h^2)}.$$

3. kép.

Rajzoló eszközzel megtaláljuk e' sugárt: ha h , $\left(i - \frac{h}{2}\right)$ és $\sqrt{3(i^2 - h^2)}$ vonalokhoz a' negyedik arányvonalat felkeressük. Itt $\sqrt{3(i^2 - h^2)} = m\sqrt{3}$, háromszögoldal azon körben, melynek sugára $= \sqrt{i^2 - h^2} = m$.

— Ha $\frac{i}{h} < \frac{\pi}{3}$, elég pontossággal találjuk a' sugárt;

ha ellenben $\frac{i}{h} > \frac{\pi}{3}$, szükség előbb a' $\frac{1}{2}$ vagy $\frac{1}{4}$ iv' hurját azután a' sugárt keresni.

ZENGEDY.

XXIX.

OKLEVELES TOLDALÉK.

A' váradi káptalannak Zsigmond király' parancsára végrehajtott osztályról 1390-ben költ tudósítása.

99 **N**os Capitulum ecclesie *Waradiensis*, Significamus tenore presencium quibus expedit vniuersis, Quod nos literas Serenissimi principis domini nostri *Sigismundi* dei gratia Incliti Regis Hungarie, Dalmacie Croacie etc. Marchionisque Brandenburgensis etc. recepimus in hec verba Sigismundus dei gratia Rex Hungarie, Dalmacie Croacie etc. ac Marchio Brandenburgensis etc. fidelibus suis Capitulo ecclesie *Waradiensis*, Salutem et gratiam, dicit nobis *Martinus* filius *Johannis de Bayon*, quod ipse vnacum nobilibus dominabus *Scolastica* et *Elizabeth* vocatis, ac *Andrea Nicolao* et *David filijs Demetry de Egyk* in possessione ipsorum, *Ladan* vocata, diuisionem facere vellet consuetudine Regni nostri requirente, Super quo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus, vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente *Stephanus* filius *Georgy de Bayon* vel *Demetrius* aut *Petrus filij Andree de Egyk*, siue *Johannes* dictus *Bulgez de Raba*, Alys absentibus homo noster, ad predictas dominas, ac *Andream Nicolaum* et *David* acceden-

do, dicat eis verbo nostro, vt ipsi vnacum dicto *Martino* premissam diuisionem facere debeant, qui si fecerint benequidem, alioquin Erucet ipsos, contra Annotatum *Martinum*, in nostram presenciam ad terminum competentem, rationem de premissis reddituros, litis pendencia si qua foret inter ipsos non obstante, Et posthec seriem omnium premissorum prout expediens fuerit, nobis fideliter rescribatis, datum in Wissegrad, quinto die festi omnium sanctorum, Anno domini Millessimo CCC^{mo} Nonagesimo Nos igitur mandatis eiusdem domini nostri Sigismundi Regis cupientes obedire vt tenemur vnacum prefato Petro filio Andree de *Egyk*, homine ipsius domini nostri Sigismundi Regis, nostrum hominem Ladizlaum Chori ecclesie nostre clericum, ad premissa fideliter exequenda, protestimonio transmisimis fidedignum, qui demum ad nos exinde reuersi, nobis concorditer retulerunt, quod ipsi die dominico proximo Ante festum beati Andree Apostoli, nunc proxime preteritum, Adprefatas nobiles dominas Scolastica et Elizabeth vocatas, ac dictos *Andream Nicolaum* et *David* filios *Demetry* personaliter accessissent, et eisdem verbo ipsius Domini nostri Sigismundi Regis dixissent vt ipsi vnacum prenominato Martino filio Johannis premissam diuisionem possessionariam facere deberent, dicteque nobiles domine, ac dicti Andreas Nicolaus et David huiusmodi verbis et mandatis predicti domini nostri Sigismundi Regis acquiescentes et ipsam possessionariam diuisionem in dicta possessione ipsorum Ladan, porcionibus, scilicet, precise ipsos tangentibus, vnacum sepenominato Martino filio Johannis, Hoc ordine fecissent, quod primo et principaliter porcionem possessionariam, dicte nobilis domine Scolastica vocate in dicta possessione Ladan, habitam, eidem nobili domine, Scolastice, Juxta continencias literarum magnifici viri domini *Stephani Regni Hungarie palatini* divisionalium, cedentem in duas rectas et coequales partes diuidendo in linea uici eiusdem possessionis *Ladan* aplaga orientali versus meridiem protensa, a domo Anthony dicti Marcha inclusive incipiendo, vs-

que ad domum Ladislai Kun, exclusive, tres fundi Curie Jobagionum, de dicta porcione possessionaria ipsius domine Scolastice, prefato Martino filio Johannis diuisionaliter, cessissent, eadem autem domo *Ladislai dicti Kun.* et Mychaelis similiter *Kun* in eodem ordine seu linea, Item in alia linea dicte possessionis *Ladan* aplaga meridiei, que protenditur versus occidentem afine eiusdem linee incipiendo duobus fundis Curie Jobagionum scilicet Relicte Georgy dicti *Gerew*, ac Michaelis dicti *Tukus* prefate nobili domine Scolastice, perpetue remanentibus, Item tandem possessionariam porcionem, prenominate nobilis domine Elizabeth in prefata possessione *Ladan*, iuxta continencias premissarum litterarum, ipsius domini Stephani Regni palatini diuisionalium eidem deuentam, inter ipsum Martinum filium Johannis et dictam dominam Elizabeth modo simili in duas partes coequales diuidendo in dicta linea que protenditur versus occidentem, a domo prefati — — — is dicti *Tukus* exclusive incipiendo vsque ad domum Nicolai dicti *Chezley* similiter exclusive, duo fundi Curie Jobagionum, scilicet, Luce Decani et Johannis similiter Decani, Item in alia linea dicte possessionis *Ladan*, que versus dictam plagam meridionalem, a dicta plaga occidentali adiacet, in medio eiusdem linee, vnus fundus Curie, videlicet Thome dicti *Halax*, de ipsa porcione dicte domine Elizabeth prefato Martine filio Johannis cessissent, adomo autem eiusdem Thome *Halax* exclusiue incipiendo, versus eandem plagam meridionalem quatuor fundi Curie Jobagionum videlicet Barnabe filij Dominici Stephani filij Pauli, Alberti filij Johannis ac relicte Clementis, sepedicte nobili domine Elizabeth remansissent, perpetuo possidendi, Item demum porcionem possessionariam prescriptorum Andree Nicolai et David filiorum Demetry modo simili in prefata possessione *Ladan*, similiter Juxta continencias premissarum litterarum dicti domini Stephani palatini diuisionalium, eisdem cedentem, inter eosdem Andream Nicolaum et David ex vna. et Martinum filium Johannis parte ex alte-

ra modo quo supra in duas rectas et coequales partes diuidendo in predicta linea versus dictam plagam occidentalem protensa, A domo prefati Nicolai Chezley, inclusive incipiendo, vsque ad domum Thome Decani exclusiue, duo fundi Curie Jobagionum, eandem domum dicti Thome decani et domini *Anthony parui* Jobagionum Johannis filij Demetrii dicti *Og*, pertranseundo, in angulo seu in acie eiusdem lineae vnus fundus Curie Jobagionis, scilicet, Johannis dicti de *Raba*, ac medietas fundi Curie relicte Mychaelis *Nemeth*, eisdem Andree Nicolao et David filijs Demetry cessissent alia autem recta medietas fundi eiusdem relicte Mychaelis *Nemeth* et tres integri fundi Curie Jobagionum, vtpote Petri *caruiscis* et Blasy dicti *Wago* ac *Koos* dicti Buth, usque ad predictum fundum Curie Thome *Halax*, prenominato Martino filio Johannis, de predicta porcione dictorum Andree Nicolai et David, cessissent, perpetuo possidendi, vniversas autem terras vsuales ad prefatas eorum porciones possessionarias spectantes et pertinentes, communi vsui eorundem relinquendo, datum secundo die predicti festi beati Andree Apostoli, Anno domini supradicto.“

Íróhártján hitelesen költ példányomból: a' káptalan' végkép eltöredezett pecsége az oklevél hátára és azon keresztül vont hártyakötélékre volt nyomva.

ÉRTEKEZÉSEK' MUTATÓJA.

A.

Aegidius Romanus' munkája 31.
Alberto Mussato deákul írt 52.
Alfieri az olasz dráma' reformatora 203.
Angiolo Poliziano' Orfeója 56.
Angol bank 178. annak története 179. magán és tartományi 214.
Arabok' rohanásai 287.
Aradi káptalan' levéltára 63.
Archaeologiai társulat nálunk hiányzik 66.
Aretino 97.
Ariosto 93.
Arrian a' római lovasságról írt 30.
Artilleria 40. arról tanítókönyvek 41.
Átirási bank 166. 170.

B.

Bajor bank 226. alapszabályai 227. kiváltságai 229. viszonyai a' státuskormányhoz 259. kormánya 260. határozatai 262. foglalkozásai 263. kölcsönözése 264. discontirozása 268. átirási foglalkozása 271. letéti 's életbiztosítási foglalkozása 272. szétbomlása 272.
Bank általánosan 166. annak alapítása 269. foglalkozásai 182.

előlegezése a' kormánynak 182. letéti foglalkozása 183. nyílt rovások' vitele 210. jegyek' kibocsátása 210.
Barbár törvények' szerkeztese 324.
Beccari 132.
Bécsi bank 221.
Bernardo Accolti vígjátékiró 54.
Betűvetés hiánya 9.
Bubeek István országbirónak ítéletlevele 185.
Büsching 32.

C.

Canace e Macario 86.
Canitz 33.
Cetinaí Frangepánok 347.
Chiari Pietro nagy szorgalommal dolgozott 146.
Cleve' hadi rende 31.
Constantin I. aranypénze 61.

D.

Dafne című pásztorjáték volt az első opera 135.
Daljáték' keletkezte 134.
Demetrio 84.
Democraticus publicisták 280.
Diodor sicíliai 30.
Dionys halicarnassi 30.
Dovizio 96.

Dramai egyesület 46. annak
célja 47.

E.

Eggers hadi műszótára 33.
Egyenletgyöknek helyettesíté-
se 11.

Egyház 323. 325.

Egyiptusiaknál a' vízzeli meg-
hintés vallási szertartás volt
294.

Elragadtatás a' görög remek
íránt 83.

Emberek a' törvényekben nem
egy áron becsültettek 326.

Erdősi János' ismeretlen mun-
kája 119. ő Bécsben a' zsidó
nyelvet tanítá 121. nem Lu-
ther' követője 122. és Ko-
lozsvári Jánostól különböző
személy volt 124.

Eroszak nem szül jogot 282.

Európa' nevezetes bankjai 176.
annak a' barbárságból kimen-
tésére kísérletei 324.

F.

Fegyvergyártás 41.

Fejér György majd így, majd
amúgy vélekedik 235. 252.
254.

Felsőbb fokú egyenletek' fel-
oldására a' közelítési mód-
szer használtatik 7.

Ferdinand' II. Hagymási István
szentgróthi kapitánhoz írott
levele 256.

Feudalis publicisták' iskolája
280.

Fischer 34.

Florenz ünnepéinél kezdődik
az olasz dráma 48.

Folard, Polybius' fordítója 30.

Fourcy dolgozatai 34.

Fourier' módszere 7. miből áll?
11. a' gyökök' meghatározá-
sára szolgáló folyamatai 17.
azok' alkalmazása 18. kettős
jelszabálya 19. tálalmánya 71.

Frangepánok 304. nyelvünkön

beszéltek és írtak 306. azok'
eredete 307.

Frank királyok 286.

Fronspenger' könyve 31.

Frontinus' munkája a' hadi csel-
ről 30.

Függvények' sorozata 75.

Fürdés' régisége 296. különfé-
le nemzeteknél 297. 303.

G.

Galeotto del Caretto kezdé meg
a' tragoediáirást 83.

Ganges istenileg tiszteltetik
294.

Genuai bank 177.

Geyer 32.

Giovanni Bocaccio volt a' pász-
torjáték' teremője 54.

Goldoni-ra bizattak a' leánysze-
repek 147. ki sokat írt 149.

Gozzi 150. nyilván lépett ki
Goldoni ellen 151.

Görögöknél a' fürdés nagy becs-
ben állott 296.

Gravina 196.

Guarini 132.

Guischard 31.

Gy.

Gyalogság 103.

Gyökök' meghatározása 10. ösz-
szeszámlása 69. 70. 77.

Gyűjtési szorgalom 202.

H.

Hadi literatura 28. 103. 157.
az arról szóló munkák 29.

mesterség' története 29. lite-
raturája 31. műszótárak 33.

rajzolás 34. törvények 39.

építés 42. történetírás 107.
159.

Haladás és maradás szinte
egyenlő erővel küzd 164.

Halászdramák keletkeztek 133.

Hamburgi bank 220.

Harcztan 101. 105.

Hartvik' állítása 243.

Henry a' térképrajzolásról irt 34.

Hercules I. ferrárai herczeg alatt deákból fordított darabok adattak 50.

Hermstädt' kézi könyve 34.

Herodot' tudósításai 30.

Hippocrates ajánlá a' szivacsot 335.

Homer' hadi tudósításai 30.

Horvát István Magyarország' nemzetségeiről 232.

Hunyady János' levele 127.

Hübéri szerkezet 329. 330. annak eredményei 331.

I.

Iratok a' régiek' hadügyéről 30. Israelitáknál a' hideg mosás 295.

J.

Jegybank 165. 166. 173.

Jerney János a' magyar nemzetségekről 241.

Jogosság' eszméje minden rendszerben feltalálható 281.

Justus Lipsius 31.

K.

Károly nagy, országlása 327.

Képzeti gyökök' száma 9.

Kézai Simon tanútétele 233.

Koepke 31.

Komjáti Benedek' bizonyásgtétele 306.

Kölcsönbank 165. 176. kezeség, hypotheca és zálog által biztosítatik 171.

Költészet' vitája a' hangával 135.

Körívet egyenes vonalba változtatni 357.

Körületet egyenesre változtatni 367. annak sugarát megtalálni 373.

Körvonal' kiszámítása 354.

Közelítésérték 7. 8. 74.

Középfüggvények' eltűnéséből származó folyamatok 14.

Küléségeylenleti hiány 9.

L.

Lagrange' elméssége 7. gáncai 8. gyöknyomozó küléségeylenlete 9. módja ferasztó 9.

Lancey 31.

Leo X. a' comicus költészet' barátja 58.

Letéti bank 165. 166. 169.

Loehr 31.

Lovasság 104.

M.

Machiavelli 31.

Maffei fogá fel a' színészet' ügyét 196.

Magyar bank' mint leendő 274.

Magyarország' nemzetségei 232. megfosztathattak a' szabadságtól 243. 245.

Magyarorsz. Frangepánok 311.

Martello a' francziák' követője 196.

Mauvillon 32. 33.

Matteo Maria Bojardo próbált legelőször vígjátékot írni 54.

Mediában fürdő tavak 295.

Medicis Lőrincz 48. szent darabokat adott 49.

Merope című tragoedia' meséje 197. miatta még az operaházak is üresen maradtak 199.

Metastasio 140.

Minden hatalom' kútfejénél erőszakra akadunk 281.

Monarchicus publicisták 280.

Mutatósor 25. annak fontossága 26.

Művészet' ápolói 59.

N.

Nagybritanniai bankok 177.

Nagy emberek' feltűnése 324.

Nast' munkája 31.

Naude munkája 32.

Nem hiheték hogy olasz nyelven lehet drámát írni 53.

Németországi bankok 219.

Nero' palotája 310.

Nevezetes személy' megérkezésekor színmű adadott 87.

Newton' módszere 7. 8. 10.

O.

- Okevél' különösségei 251.
 Oláh Miklós' állítása 247.
 Olaszországban a' római társaság nem veszett ki annyira, mint másutt 325.
 Olasz színművészet csekély kezdetének ápolói 48. színiköltészet' története 46. 82. 131. 185. tragicusok 88.
 Opera' pártolása ártékony volt a' drámai költészetre 136.
 Országgyűléseink' tiszte 's feladata 161.

P.

- Pásztori színiköltészet 131.
 Perzsák vizen kívül nem ittak egyebet 203.
 Pethő Gergely' állítása 307.
 Pietro Domizio pap, szent színdarabot írt 51. Riario bibornok mutatóványokat adatott 51.
 Pithágoras ajánlá a' hideg fürdőket 334.
 Plinius II. 30.
 Poeckler András' értekezése 32.
 Polybios a' rómaiak' hadügyét rajzolja 30.
 Pomponio Leto 51.
 Puska 42.

R.

- Raupach 34.
 Reichlin 34.
 Reinhard 31.
 Rinuccini néhány gangai remeklével egyesült 134.
 Rómában adatott legelőször rendes színi mutatóvány 51. fürdőintézetek 336. 340.
 Római polgárisodásnak nagyszerű romjai maradtak fenn 323. Frangepánok 308.
 Rouvroi kézi könyve 34.
 Rnhle 33.
 Rumpf 29.
 Ruzzante 101. még ma is vannak csodálói 102.

S.

- Schanhorst 33.
 Schwendi Lázár 31.
 Sempitius Hugó 29.
 Seregek' alkotmánya, ápolása és fegyelme 36.
 Skott bankok 215. szerkezete 216.
 Sluni Frangepánok 346.
 Speroni tollharcot indított 85.

Sz.

- Székely nemzetségek 233.
 Személyek' osztályai 284.
 Szent mutatóványok 49. templomban adattak 52.
 Színművészeti korszellem 58.
 Szlemenics Pál ostromlá a' magyar gyökeres nemzetségeket 236.
 Szomorújátékirók 154.

T.

- Tábornokság 106.
 Társaság' alapíthatására mi kívántatik 288.
 Tenaille rendszer 43.
 Térképraajzolás 34.
 Tersaczki Frangepánok 349.
 Theocraticus követelések 280.
 Thibaut 32.
 Torquato Tasso a' hősköltemény' borostyánosa 91. 132.
 Tragicusok 195.
 Turner 32.
 Tüzpör 40.

V.

- Vallási dráma 49.
 Valódi gyökök 23. 24.
 Váltóbank 155. 173.
 Váltótörvény 164.
 Váradi káptalan' tudósítása 376.
 Vauban' követői 43.
 Vegetius Renatus 30. 31.
 Vegliai Frangepánok 313.
 Velence állítá a' legelső bankot 177.

Verbóczy István' állítása 233.
• 246.

Vidékrajzolás 34.

Vieta használta legelőször a'
közelítési módszert 7.

Vígjátékirók 99.

Vigopera 143.

Vízgyógyászat' története 291.

Weszerle József' pénzgyűjteménye 61.

Wurzer 34.

X.

Xenophon' tudósítása 's oktatása 30.

Z.

Zeno költeményei 138.

Zs.

Zsarnoki hatalom 324.

W.

Walhausen 32.

Walter Konrád dresdai könyv-
árus 29.

Eredeti játéksz. V. Zsarnok apa, Jakabtól	—	32	—		
— — VI. Ekebontó Borbála, Tóthtól	—	36	—		
— — VII. Az atyátlan, Tóthtól	—	36	—		
— — VIII. Negyed. László, Gyurnántól	—	40	—		
— — IX. Rózsa, Szigligetitől	—	40	—		
— — X. Az életuntak, Nagy Ignácztól	—	40	—		
Külföldi játékszín. I. Iphigenia, Goethe ut.	—	30	—		
— — II. Nők iskolája, Moliere	—	30	—		
— — III. A' nőtelen philosophus, Nota	—	30	—		
— — IV. A' játékos, Iffland	—	30	—		
— — V. Alzír, Voltaire	—	24	—		
— — VI. Tancred, Voltaire	—	26	—		
— — VII. Botsinálta doctor, Moliere	—	24	—		
— — VIII. Barnhelmi Minna, Lessing	—	36	—		
— — IX. Turandot, Gozzi-Schiller	—	36	—		
— — X. A' végrendelet, Iffland	—	36	—		
— — XI. Orestes, Alfieri	—	26	—		
— — XII. Sofonisba, Alfieri	—	26	—		
— — XIII. Messinai hölgy, Schiller	—	50	—		
— — XIV. A' zászlótartó, Schröder	—	24	—		
— — XV. A' levelezők. Esz és szív, Steigenteschtől. Kénytelen házasság, Moliere	—	30	—		
— — XVI. Rágalom' iskolája, Sheridan	—	36	—		
— — XVII. Romeo és Julia, Shakespeare	—	48	—		
— — XVIII. Hazudság, Federici	—	24	—		
Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. I. Poetai munkák	1 ft.	36	—	köz.	1 ft. 12 kr.
— — II. Utazások	2 ft.	10	—	köz.	1 ft. 40 kr.
Philosophiai pályamunkák, postapap.	1	—	—	köz.	— 45 —
Philosophiai Anthropologia, Kötelestől	1	—	20	—	—
Elmélkedések a' physiologia és psychologia körében, tekintettel a' polg. és erkölcsi nevelésre, Mocsitól, velin.	—	—	54	—	—
Első oktatásra szolgáló kézi könyv, Edvi Illés Páltól	2	—	—	köz.	1 ft. 40 kr.
Külön I. köt. Olvasó könyv.	—	36	—	köz.	— 30 —
— II. Közhasznu oktató könyv, 1.	—	48	—	köz.	— 40 —
— III. — — — 2.	—	48	—	köz.	— 40 —
Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra, Warga Jánostól.	—	—	10	—	—
Külön I. köt. Elemi nevelés alapvonatai és fali táblák	—	—	50	—	—
— II. köt. Elemi tanulmányok	—	1	—	20	—
— Fali abc és olvasó táblák	—	—	20	—	—
Aesthetikai és rhetorikai leczkék 2 köt.	4 ft.	—	—	köz.	3 — 20 —
A' moldvai magyar telepekről, Gegő Elek.	1	—	40	—	köz. 1 — 20 —
A' felsőbb analysis elemei, Győry S. I. füzet	—	—	—	1	— 30 —
— — — — — II. füzet	1	—	40	—	—
A' természetes számok logaritmái, három nyelven, zöld pap. 5 ft. — sárga 4 ft. 45 kr. fehér 4 ft.	—	—	—	—	—
Ugyan az két nyelven zöld pap. 4 ft. 45 kr. — sárga 4 ft. 30 kr.	—	—	—	—	—
Ugyan az egy nyelven zöld pap. 4 ft. 30 kr. — sárga 4 ft. 15 kr. fejr. 3 ft. 40 kr.	—	—	—	—	—
Fenyítő törvényszéki magyar törvény, Szlemenicstől. köz. pap. 1 ft. 12 kr.	—	—	—	—	—
Természettud. Pályamunkák, I. köt.	—	—	—	—	48 kr.
— — — — — II. köt.	—	—	40	kr.	—
Sebészség, Cheljustól, I. II. III. mindenik kötet külön köz. p. 1 ft. 40 kr.	—	—	—	—	—
A' szembetegségekről, Fabini — — — — — 1 ft. 36 kr.	—	—	—	—	—
Magyar tud. társ. Névkönyve 1836 és 1837. külön 20 kr. — 1838 és 1839. külön 30 kr. — 1840 és 1841. külön — — — — — 40 kr.	—	—	—	—	—
Magyar tud. társ. alaprajza és rendszabásai — — — — — 12 kr.	—	—	—	—	—
Terve a' nagy magyar szótárnak — — — — — 10 kr.	—	—	—	—	—

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
XXV. Az újabb polgárisodás' elemei. LUKÁCS MÓRICZ	323
XXVI. A' hideg vízgyógyászat' története. Dr. HORVÁTH JÓZSEF	334
XXVII. Frangepánok (II. közlés.) KÁLLAY FERENCZ	346
XXVIII. A' görbe körvonal' vagy körület' kiegyenesítése — 's kiszámításának új módja. ZENGEDY	354
XXIX. Okleveles toldalék. LUCZENBACHER JÁNOS	376

Értekezések' tartalma, és mutatója az új folyam' X. kötetéhez.

L I T E R A T Ú R A .

A' iudatúra' társasági állása és jelentése a' jelenkor' népeinél. (Vége.)	449
---	-----

CRITICAL SZEMLE.

Történettán.

GUIZOT, Histoire générale de la civilisation en Europe depuis la chute de l'empire romain, jusqu' à la révolution française	
— Histoire de la civilisation en France, depuis la chute de l'empire romain	466
J. G. J. DÖLLINGER, Muhammeds Religion nach ihrer inneren Entwicklung und ihrem Einflusse auf das Leben der Völker	477
BIBLIOGRAPHIA.	484
MAGYAR BIBLIOGRAPHIA 1840-ról.	489
LITERATÚRAI MUTATÓ.	527

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőnetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, 5 frt. Postán 6 frt. 36 kr. c. p. A' megbizott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.
